

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

DANSK STATISTIKS HISTORIE

1800—1850

SÆRLIG MED HENSYN TIL

DEN OFFICIELLE STATISTIKS UDVIKLING

VED

AXEL HOLCK

UDGIVET AF STATENS STATISTISKE BUREAU

KØBENHAVN

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1901

DANMARKS
TEKNISKE BIBLIOTEK

DANMARKS
TEKNISKE BIBLIOTEK

31 (489) (09) Hol

1901.

DANMARKS
TEKNISKE BIBLIOTEK

DAVIDSON
GEORGE F. HODGE

DANSK STATISTIKS HISTORIE

1800—1850

AF DR. MED. HANS H. H. H.

OG DR. MED. HANS H. H. H.

OG

DR. MED. HANS H. H. H.

DANSK STATISTIKS HISTORIE

AF DR. MED. HANS H. H. H.

1800—1850

STATISTIKS

HISTORIE

OG

NYNKE STADTLEIKS HISTORIE

1800-1850

DANSK STATISTIKS HISTORIE

1800—1850

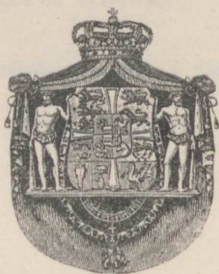
SÆRLIG MED HENSYN TIL

DEN OFFICIELLE STATISTIKS UDVIKLING

· VED

AXEL HOLCK

(UDGIVET AF STATENS STATISTISKE BUREAU)

KØBENHAVN

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1901

DANSK STATISTIKS HISTORIE

1800-1850

AF HANS J. H. H. H.

UDGIVET AF STATENS STATISTISKE BUREAU

1851

AXEL HOLCK

UDGIVET AF STATENS STATISTISKE BUREAU

KØBENHAVN

UDGIVET AF STATENS STATISTISKE BUREAU

1851

I Slutningen af Aaret 1899 udgav Bureauet «Statistisk Bureau's Historie, et Omrids udarbejdet i Anledning af Bureauets 50-aarige Bestaaen». I Forordet til Skriftet meddeltes det, at man i den nævnte Anledning oprindelig havde haft til Hensigt kun at give en Fremstilling af Bureauets Forhistorie, d. v. s. vor officielle Statistiks Historie i første Halvdel af det nittende Aarhundrede. Ifølge derom fremsat Ønske udarbejdedes imidlertid en Oversigt over selve Bureauets Historie, til Udgivelse 50 Aar efter dets Oprettelse, men samtidig fortsattes den paabegyndte mere udførlige Behandling af den danske Statistiks Forhistorie, og det er Fremstillingen heraf, som meddeles i nærværende Skrift. Udarbejdelsen af dette har, som det fremgaar af Titelbladet, været overdraget Kontorchef i Bureauet Axel Holck.

Statens Statistiske Bureau, i December 1900.

Marcus Rubin.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Første Afdeling.

Statistikken almindelige Udvikling:		Side
1. Indledende Bemærkninger		3
2. Statistikken Udvikling i Europa. De statistiske Bureauer		7
Danmark:		
3. Statistikken som Studiefag		22
4. Tabelkontoret		36
5. Tabelkommissionen		61
6. Privatstatistisk Litteratur m. m.		92

Anden Afdeling.

Statistikken enkelte Fag:	
1. Indledende Bemærkninger	127
2. Topografi og meteorologiske Iagttagelser:	
Fladeindhold m. m.	129
Meteorologiske Iagttagelser	132
3. Befolkning:	
Folketal	136
Befolkningens Bevægelse	160
Medicinalforhold	177
4. Erhvervsforhold:	
Landbrug m. m.	198
Fiskeri	222
Industri m. m.	224
Handel og Skibsfart m. m.	239
Samfærdsel	260
5. Retsvæsen	263
6. Skole- og Kirkeforhold	274
7. Fattigvæsen	281
8. Det offentlige Finanser og Skattevæsen	286

Bilag.

1. De for Tabelkommissionen planlagte Skemaer	297
2. Regler og Skemaer til Folketællingerne 1834, 1840, 1845.	304
3. Skemaet ifølge Kancelli-Cirkulæret af 1835 om viiede, fødte og døde 318	

INDHOLDSFORTEGNELSE

Første Afdeling.

Statistikens almindelige Indvikling	1
1. Tidende Bemærkninger	2
2. Statistikkens Udvikling i Europa, de skandinaviske Lande og Danmark	7
3. Statistikkens som Videnskabs	22
4. Tabelsystemet	30
5. Tabelsystemets	41
6. Privatstatistiske Læresætninger m. m.	52

T anden Afdeling.

Statistikens særlige Bøger	127
1. Tidende Bemærkninger	127
2. Tolkning af statistiske Resultater	130
3. Tabelsystemet	132
4. Tabelsystemet	133
5. Tabelsystemet	134
6. Tabelsystemet	135
7. Tabelsystemet	136
8. Tabelsystemet	137
9. Tabelsystemet	138
10. Tabelsystemet	139
11. Tabelsystemet	140
12. Tabelsystemet	141
13. Tabelsystemet	142
14. Tabelsystemet	143
15. Tabelsystemet	144
16. Tabelsystemet	145
17. Tabelsystemet	146
18. Tabelsystemet	147
19. Tabelsystemet	148
20. Tabelsystemet	149
21. Tabelsystemet	150
22. Tabelsystemet	151
23. Tabelsystemet	152
24. Tabelsystemet	153
25. Tabelsystemet	154
26. Tabelsystemet	155
27. Tabelsystemet	156
28. Tabelsystemet	157
29. Tabelsystemet	158
30. Tabelsystemet	159
31. Tabelsystemet	160
32. Tabelsystemet	161
33. Tabelsystemet	162
34. Tabelsystemet	163
35. Tabelsystemet	164
36. Tabelsystemet	165
37. Tabelsystemet	166
38. Tabelsystemet	167
39. Tabelsystemet	168
40. Tabelsystemet	169
41. Tabelsystemet	170
42. Tabelsystemet	171
43. Tabelsystemet	172
44. Tabelsystemet	173
45. Tabelsystemet	174
46. Tabelsystemet	175
47. Tabelsystemet	176
48. Tabelsystemet	177
49. Tabelsystemet	178
50. Tabelsystemet	179
51. Tabelsystemet	180
52. Tabelsystemet	181
53. Tabelsystemet	182
54. Tabelsystemet	183
55. Tabelsystemet	184
56. Tabelsystemet	185
57. Tabelsystemet	186
58. Tabelsystemet	187
59. Tabelsystemet	188
60. Tabelsystemet	189
61. Tabelsystemet	190
62. Tabelsystemet	191
63. Tabelsystemet	192
64. Tabelsystemet	193
65. Tabelsystemet	194
66. Tabelsystemet	195
67. Tabelsystemet	196
68. Tabelsystemet	197
69. Tabelsystemet	198
70. Tabelsystemet	199
71. Tabelsystemet	200
72. Tabelsystemet	201
73. Tabelsystemet	202
74. Tabelsystemet	203
75. Tabelsystemet	204
76. Tabelsystemet	205
77. Tabelsystemet	206
78. Tabelsystemet	207
79. Tabelsystemet	208
80. Tabelsystemet	209
81. Tabelsystemet	210
82. Tabelsystemet	211
83. Tabelsystemet	212
84. Tabelsystemet	213
85. Tabelsystemet	214
86. Tabelsystemet	215
87. Tabelsystemet	216
88. Tabelsystemet	217
89. Tabelsystemet	218
90. Tabelsystemet	219
91. Tabelsystemet	220
92. Tabelsystemet	221
93. Tabelsystemet	222
94. Tabelsystemet	223
95. Tabelsystemet	224
96. Tabelsystemet	225
97. Tabelsystemet	226
98. Tabelsystemet	227
99. Tabelsystemet	228
100. Tabelsystemet	229

Bilag.

1. De to Tabelsystemers indvirkning på	237
2. Regler og Normer til Indsamlingen 1850-1859	238
3. Skemaet til Regnskab af Indtægter og Udgifter	239

FØRSTE AFDELING

STATISTIKKENS ALMINDELIGE UDVIKLING

FÖRSTE AFDELING

STATISTIKENS ALLMÄNDELIGE UTVIKLING

1. Indledende Bemærkninger.

En Fremstilling af ældre Tiders statistiske Virksomhed nødes til at tage Begrebet Statistik i videre Omfang end det nu gængse. Et snævrere Synspunkt ud fra den nu raadende Opfattelse vilde faa meget til at synke ned under Horisonten, der den Dag i Dag hører til Statistikkens Grænseegne og dengang næsten var dens egentlige Jordbund. Gaar man et Hundrede Aar tilbage, finder man «Statistik» — «statistiske Beskrivelser», «statistiske Breve» o. s. v. — paahæftet en stor Mængde Arbejder, der ikke give Tal og næppe nok saadanne Data i Ord, hvorpaa Statistikken kan bygge sine Talrækker op, eller Tal saa spredte, at de se ud som tilfældig løsrevne Blade af en Notebog. Da Statistikken i Slutningen af forrige Aarhundrede gik op for Almenhedens Bevidsthed, var man tilbøjelig til at hæve den fra dens naturlige jævne Stade op imod Skyerne, med Udsyn ud over det ganske Kosmos. Den passede godt for Oplysningstidens ofte lidt nyfigne og naive Videlyst og Nyttekultur, den skulde svare paa alt muligt og derfor ogsaa skaffe sig selv videst muligt Besked.

Forundringen, den utrættelige og tilsyneladende ofte saa hensigtsløse Kommen med sine «Hvorfor», Barndomstidens Privilegium, kendetegner ogsaa Statistikken i dens første Dage, da den frejdig binder an med alt, og da hver Strimmel Papir, der giver en eller anden positiv Oplysning om Samfundets nærværende Tilstand, af Statistikkens Dyrkere indrangeres som interessant og,

hvis et eller andet Regeringskontor er Kilden, kostbar Viden under den rummelige Gruppe «authentische Actenstücke». Lysten til at stille sin statistiske Viden bredt til Skue faar Luft i de talrige Tidsskrifter, hvor slige Oplysninger gerne puttes ind i raa Tilstand, eller hvor hver saadan Stump statistisk Viden giver kaldede og ukaldede Statistikere kærkommen Anledning til vidtrækkende Slutninger fra Enkeltheden til Helheden, en højst modig Konjekturalstatistik. Statistikken opfattes af dens ivrige Dyrkere som en Art alt omfattende Topvidenskab, i hvis Spids den menneskelige Viden om Samtiden løber op, den uundværlige Vejleder for den oplyste Statsmand og den nyttige Samfundsborger. Ved dens Hjælp skulde Statsmanden kunne vurdere de enkelte Landes militære Modstandskraft, deres Hjelpekilder og Evne til at holde ud, først ved den kunde man klargøre sig en Skats økonomiske Rækkevidde og dens Provenu, og hos den skulde ogsaa Oplysninger hentes om alle Kulturforhold, om Skoler, Kirker og Sædelighed, om Litteratur og Fagvidenskab o. s. fr., og altsaa ikke blot fra talmæssige Kilder, men ogsaa fra de beskrivende Ords brede Strøm.

Imidlertid blev Statistikkens Bane ikke saa glorværdig, som dens Tilhængere gerne vilde. Samfundet var langt fra til Sinds at anerkende den efter dens formentlige Fortjeneste og at aabne Dørene paa vid Gab for dens noget parvenuagtige Fremtræden; de forskellige Videnskaber, mellem hvilke den havde albuget sig frem, og paa hvis Territorium den var skredet ind, vare paa deres Post overfor den, og dens Manøvreren med Talrækker af problematisk Beskaffenhed bragte den ofte i Miskredit¹⁾. Ogsaa fra oven iagttog man gennemgaaende ret stor Kølighed. Regeringskontorerne drejede gerne Nøglen forsvarlig af for den ubudne Gæst, hvis Kolportage af alskens «Statsmærkværdigheder» kunde give Anledning til samfundsfarlig Kritik af Statens Handlinger og vigtig Snakken med i Statsanliggender, og hvis særlige

¹⁾ Saaledes skriver Say: «Quand je vois qu'il n'y a pas d'opération détestable qu'on n'ait soutenue et déterminée par des calculs arithmétiques, je croirais bien plutôt que ce sont les chiffres qui tuent les états».

Interesse for Finanserne, for Regeringens Anvendelse af Pengene, ligefrem forekom mistænkelig og paatrængende¹⁾.

Samtidig og i Aarsagssammenhæng hermed foregik der ogsaa et Omslag i Statistikkens Syn paa sig selv. Under Erfaringernes Tryk, stillet over for alt det opsamlede Materiale, der skulde tilrettelægges, begyndte den efterhaanden at besinde sig, søge sin Begrænsning og med Videnskabernes fremadskridende Specialisering afslutte sig i sin snævrere Domæne. Man ryddede op i dens Pulterkammer af alt muligt, hvor Jura (Love og Lovkyndighed), Historie, Topografi og Geografi, Botanik og Zoologi, Kultur- og Sprogvidenskab (en Slags Folklore), Bibliografi, Polyteknik, Kameralvidenskab, Nationaløkonomi og Statistik i Ordets moderne Betydning laa hulter til bulter, uopløselig og uhjælpelig mellem hverandre, og forsøgte i denne polyhistoriske Labyrinth at finde den egentlige statistiske Traad.

Det er dog først adskilligt ind i det 19. Aarhundrede, ikke mindst ved Paavirkning fra den Quetelet'ske Skole, der danner Bindeleddet med tidligere Tiders politiske Aritmetik, at Statistikken i saa fremtrædende Grad bliver Talvidenskaben og Talkunsten, en Talvidenskab, som til en Begyndelse modig paa de store Bedrifter og anlagt paa ved Talerfaringer og logisk-matematiske Love at stille Fremtidens Horoskop efterhaanden glider over fra den store Frase til et jævnt, nøgternt Sprog og en sindig Syslen med Masseiagttagelser, af hvis Kaos man varsomt udleder Udviklingens Bevægelsesretning.

Til en Fremstilling af dansk Statistiks Udvikling indtil Midten af 19. Aarhundrede hører derfor ogsaa en nøjere Redegørelse for, hvad og hvor meget Tidens ledende Aander efterhaanden lagde ind i Statistikkens Begreb, hvorledes Staterne stillede sig til de stigende Krav om Statistikkens Indflydelse paa Samfundslivet, og i hvor høj Grad og paa hvilken Maade de tog den i Tjeneste som et

¹⁾ I saa Henseende er det franske Kejserdømmes og Bourbon'ernes Holdning ret typisk. Kejserdømmets «craintes d'une invasion de la statistique dans les arcanes du gouvernement» medførte Standsning i flere paa-begyndte statistiske Foretagender.

Led af selve Regeringsmekanismen. Afstanden mellem da og nu vil mærkes stor, og dog vil man ikke sjældent med Hensyn til Statistikkens Maal og Midler faa Indtrykket af, at Kredsløbet i den seneste Tid igen er drejet en Kende hen imod saadanne gammeldags Retninger, som den klassiske Statistik med dens rene Talmetoder var tilbøjelig til at stemple som det blotte Dilettanteri. Naar den nyeste Statistik maalbevidst og ubekymret, om dens Metode er ren eller blandet, ofte ved Siden af selve Masseiagttagelserne i Tal tager sin Tilflugt til Ordet som selvstændig, værdifuld Faktor, til Enquêten, den historisk-beskrivende Oversigt, den løsrevne Talnotits og den repræsentative Metode for saa alsidig som muligt at belyse Emnet, er der her næppe rent tilfældige Berøringspunkter med den ældre, naive Statistiks famlende Metoder. Om end Statistikkens Udviklingsgang er et grumme fagligt Emne, hvis Enkeltheder kun vil kunne paaregne nogen Opmærksomhed hos dem, der til daglig sysle med Tallene, stille Spørgeskemaer op, sætte Urmaterialet i Tabeller og uddrage Resultaterne heraf, vender det dog en ikke uvigtig Side ud imod de almene Interesser. Gennem en Skildring af Statistikkens Fremadskriden vil der ogsaa falde lidt Lys hen over Menneskets skiftende Videlyst, dets samfundsinteresserede Trang til at klargøre sig og forstaa den Mekanisme, hvoraf det selv er et Led, til bogholderimæssig at kontrollere Statsmaskineriet. Samfundsborgeren, der skal lovgive eller interesseret leve med i Lovgivningsarbejdet, maa give Statistikken en Hylde i sin Haandbogsamling, Statistikkens Liv staar i ret naturlig Forbindelse med Væksten i Samfundets politiske Selvbevidsthed, og det er derfor ingen Tilfældighed, naar større Deltagelse i det offentlige Liv og statistiske Fremskridt gerne gaa Haand i Haand: Danmark fik sit Tabelkontor — et velment, men ganske vist ikke vellykket Forsøg — under den økonomiske Frihedsæra i Slutningen af det attende Aarhundrede, sin Tabelkommission, da Provinsialstænderne gennemførtes, og sit statistiske Bureau samtidig med Grundloven.

2. Statistikkens Udvikling i Europa

med særligt Hensyn til de statistiske Bureauer.

Omkring det nittende Aarhundredes Begyndelse har Statistikken endnu ikke skabt sig sit faste Leje, og det er plumrede Vande, den fører med sig i sit Løb. Af de Strømme, der snart sammenløbende, snart paa tværs af hinanden bestemme Løbets Retning og Hastighed, er Universitetsstatistikken, saaledes som den mest udpræget formedes og øvedes ved de tyske Lærestole, til en Begyndelse den dominerende. Saa uensartede og vage i Opfattelsen af Statistikken de forskellige statistiske Universitetsarbejder og lignende Værker af private lærde kunne være, saa samle de sig dog mere og mere om «Staatszweck» som den Grund, hvorpaa den statistiske Bygning skal rejses, og det er en overordentlig stor Mængde Data, der lægges frem i disse højst omstændelige statistiske Beskrivelser. Den politiske Aritmetiks Strøm udgaar især fra England, løber dybt nede og ofte umærkelig; stærkt og ikke sjælden temmelig ensidig rettet mod alle Forsikringsspørgsmaal staar den tysk polyhistorisk Universitetsvidenskab fjernt, først i 1830'rne kommer den helt op paa Overfladen og bliver for en Tid primus motor. Fra anden Side dyrkes Tallene mere bogholderimæssig, stilles kaligrafisk op i alenlange Tabeller, helst fint kobberstukne; de mange sirlige Tal synes dog til Tider næsten at være til for Rubrikkernes Skyld og ikke at have overmaade meget med Virkeligheden at gøre. Endelig er der en fjerde Strømning, der i denne Forbindelse interesserer mest, den officielle Statistik, Bureau- og Kontorstatistikken. Dens

Eksistensberettigelse er Forvaltningsejemedet. Saa er det en Krig, saa et nyt Skattepaalæg eller andre bestemte praktiske Formaal, der faar den til at tage Affære. Ogsaa for den ere Tabellerne det fornemste Udtryksmiddel. Apparatet, hvorefter de tilvejebringes, gaar ofte mekanisk og let nok for sig og kan indstilles, alt efter Omstændighederne, til hurtigere eller langsommere Ekspedition. Der afkræves Embedsmændene Oplysninger, som de ofte maa give paa bedste Beskub og uden nærmere Anvisning paa, hvorledes Materialet skal samles, eller ogsaa hjælper man sig med Data fra enkelte smaa Omraader, hvorfra man da kan slutte videre. Kancellisterne tælle, beregne og forme Tabellerne, som derefter underkastes den for Kontoret aabenbart ikke mindst betydningsfulde Behandling: en pillen og fin Afskrift ved Skriver og Volontær. Universitetsstatistikken saa med Mistillid til denne lidet videnskabelige Kollega, der sad inde med Nøglen til alle de Skatkamre af Mærkværdigheder, den selv kun med Besvær skaffede sig, og udmøntede dem, naar de overhovedet fik Lov at cirkulere, i undervægtigt Metal. Det er ofte haarde Ord, dette den videnskabelige Samfundsaaendsaarvaagne og kritiske Organ lader falde om de officielle Data, som naar Schlözer — lidt naivt — giver fejle officielle Tal Skylden for, at Maria Theresia tabte et Rige, og at «Dværgen Sverrig» 1788 erklærede Rusland Krig. Ved samme Lejlighed kritiserer i øvrigt Schlözer skarpt Regeringens Hemmelighedskræmmeri: da god Statistik bliver Despoternes Anklager og viser deres Synderegister, se de med skæve Blikke paa al ærlig Statistik, men de blive derved Anledningen til, at Statistikkens «Bastardsøster, chronique scandaleuse» kommer frem i dens Sted, medens aaben og Aar for Aar fortsat Statistik skulde være som et Barometer for borgerlig Frihed.

Det er en overmaade righoldig og bindstærk Litteratur, der knytter sig til Universitetsstatistikken, med Achenwall som Foregangsmand og Toze, Meusel, Schlözer, Lüder, Hassel og Schubert som nogle af dens bedste Navne. Dens Arbejdsmetode betingede denne Bindstyrke; Datidens Statistikere var jo saa at sige altdædende: Dagbladsnotitser og Taldata, litterære Værker og naturligvis

først og fremmest Regeringsmeddelelser maatte holde for til deres mejsommelige Detailbeskrivelser, hvor den moderne historiske Statistiker, vadende mellem Masser af Ligegyldigheder og vidtløftige, almindelig holdte Refleksioner, dog kan plukke adskilligt Stof, netop mellem meget af det, som man dengang ofte selv betegnede som fremtidigt Makulatur, for saa vidt som man nemlig saa Statistikkens Opgave i Beskrivelsen af enhver Tids nærværende Tilstand. Denne Litteraturs videnskabelige Gehalt var da ofte kun saa som saa, den blev til syvende og sidst kun en Kateder- og Studerestue-Statistik, der manglede den levende Rapport til det Samfund, den vilde beskrive.

For Danmark har denne tyske Statistik en særlig Interesse. Dels foregik der jo via Kiel en livlig aandelig Samfærdsel, dels kom vort Land, dengang et Rige af Middelstørrelse og i militær Henseende dog vel altid en Faktor at regne med, til at figurere mellem det Udvalg af Statsbeskrivelser, hvori Tidens »Staatenkunde« ekscellerede.

Saaledes havde allerede Achenwall taget Danmark med i sine Mønsterbeskrivelser af Lande¹⁾, og i den følgende Tid blev den statistiske Beskrivelse ikke sjældent indskrænket til de samme Riger. Ved denne Landebeskrivelse er Statistikken i Færd med at annektere Geografien, Fortidens Kosmograf begynder saa smaat at blive Statistiker, og der banes Vej for en sammenlignende Statistik. Statistikkens Forhold til Kulturlandene dengang havde ikke ringe Lighed med Nutidens Stilling til de eksotiske Lande, hvor

¹⁾ Allerede den danske J. P. Anchersen havde i «Descriptio statuum cultiorum in Tabulis» (Kbhvn. og Leipzig 1741) i Tabelform givet Oplysning om Fladeindhold, Befolkning, Religion m. m. i de vigtigste Stater. Af Værker, hvori Danmark beskrives, kunne bl. m. a. nævnes: E. Toze: «Der gegenwärtige Zustand von Europa» (1769) [en 4de ufuldendt Udgave ved V. A. Heinze 1790 ff.; Værket oversat paa Dansk ved Steenstrup, Kbhvn. 1788], Catteau: «Tableaux des États danois», 2. Bd. 1802, Meusel: «Lehrbuch der Statistik», J. M. v. Lichtenstein: «Lehrbuch d. Statistik» (1821), Friherre v. Zedlitz: «Europa im Jahre 1829» etc. Senere kommer F. B. Weber's «Histor. Stat. Jahrb.». Om den universitetsstatistiske og anden statistisk Litteratur se: X. Heuschling: «Bibliographie historique de la statistique» (Bruxelles 1845).

man ofte nødes til ved Siden af Naturbeskrivelser at give løse Skønstal i Stedet for sikre, positive Data. Allerede lidt før Achenwall's Tid havde Geografen Büsching, til lidt Oplivelse, anbragt statistiske Data i sine Arbejder, og han havde banet en Vej for Sammenligninger ikke Land og Land imellem, men landevis for hvert enkelt Emne. I Danmark, som ogsaa har lidt af Æren for Malthe Bruun's geografiske Arbejder i Büsching's Smag, staar Gliemann som Repræsentant for de Geografer, der med Mishag se Statistikkens Indgreb paa deres Omraader¹⁾.

Ud af disse Statsbeskrivelser's Praksis, der let medførte Grænsestridigheder med Nabovidenskaber, af deres Valg af Emner og det Synspunkt, de anlægge, kan man vel konstruere sig en Statistikkens Teori for den Tid, men det er dog først ved Studiet af Datidens selvstændige statistisk-teoretiske Arbejder, at man faar fuld Klarhed i saa Henseende.

Først fra 19. Aarhundrede træffer man paa egentlige teoretiske Fremstillinger af Statistikkens Opgave, om end en Teori vel alt kan siges at være udformet af Conring o. a. Det Værk, der her i lange Tider blev det bestemmende, er Schlözer's, hvori Teori og Praksis skilles fra hinanden og Statistikken stilles i Forgrunden som en selvstændig Disciplin. I Frankrig behandles dette Emne samtidig af Peuchet (1801), senere af A. E. de Férussac, i Italien bl. a. af Cagnazzi (1808). Omkring Schlözer slutter sig en Række Forfattere som Göss (1804), Butte (1808) og Mone (1824), og det er egentlig først gennem Quetelet — «Sur l'homme» 1835 —, at Glorien om disse Arbejder mister sin Forgyldning. Ogsaa i Danmark er Schlözer's Indflydelse raadende. Gennem den højt ansete holstenske Statistiker, Kielerprofessoren A. C. H. Niemann (1761—1832), der 1802 skrev «Skizze zur Beschreibung eines Landdistricts» i «Schlesw.-Holst. Vaterlandskunde» og 1807 «Abriss

¹⁾ «Det eneste, den nyere Tids Geografer kunne rose sig af, er, at de rense Jordbeskrivelsen for statistiske Data, hvilket i Midten af det 18. Aarhundrede lader fremstaa en Videnskab, Statistikken.» (Th. Gliemann: «Den danske Stats geogr. Beskriv.» I. Kbh. 1817).

zur Statistik und Staatenkunde», et af Datiden højt vurderet Arbejde, have vi tidlig den Schlözer'ske Retning inde paa Livet. Allerede af den Grund turde et Omrids af Schlözer's Teori være paa sin Plads her.

I Schlözer's «Einleitung zur Statistik» (Allgem. Statistik, 1ste Hæfte, Göttingen 1804) er det let nok at finde Snurrigheder¹⁾. Det vilde dog være uretfærdigt at lade Kritikken blive hængende i disse, lige saa ubilligt, som naar man vilde affærdige et gammelt Portræt af en Hædersmand med et lille Smil over den pudsige Paryk, der nu er et tilbagelagt Stadium, og over det Præg af naiv Vigtighed og Selvbehag, som Dragstens morsomme gammeldags Snit og hele Positur kan lægge over Skikkelsen. Schlözer skal ikke bedømmes ud fra et ensidig politisk-aritmetisk Synspunkt, der kan være saa frugtbart i mange Retninger, men til Gengæld ikke sjældent er berøvet den vide Baggrund af «humaniora» i Ordets bogstavelige Betydning, der hindrer abstrakt og regnemesteragtigt Snæversyn. Den officielle Statistik, den Schlözer dog særlig tænker paa, kan ikke lægge afgørende Vægt paa at udfinde og anvende statistiske Metoder og Formler, der i øvrigt vilde kunne anvendes paa ligegyldig hvilke Talstørrelser, Kommaer i en Bog, Fremmedord i et Sprog, Træer i en Skovkultur o. s. fr., den maa løse sin Opgave med «Staatszweck» for Øje og maa søge ved Hjælp af sine Masseiagttagelser at udfinde ikke eviggyldige Love, som Matematikken og ikke Livet kender, men kausale Regelmæssigheder i Samfundslivet, som dette nu engang gennem bestemte Love, gennem Vane og Vedtægter har formet sig, og som kun have Gyldighed, saa længe disse Forudsætninger bestaa. Husker man paa disse forskelligartede Krav til praktisk Nytte og videnskabelig Stringens, der gerne ville blive stillede til den officielle Statistik, vil man finde ikke ringe Klarsyn og adskillig bon raison i Schlözer's System.

Ifølge Schlözer er Forudsætningen for en Statistik, at man fra Familielivet og det borgerlige Samfund er kommet til Stats-

¹⁾ Se John, «Gesch. d. Statistik» I. (1884), hvor dog hans Betydning for den officielle Statistik fremhæves.

samfundet; kun Menneskegrupper, der bo i Statssamfund, er en værdig Opgave for Statistikken; denne har bl. a. et direkte praktisk Formaal, idet den lærer Statholdere, Guvernører, Præfekter og andre paa rette Maade at affatte de aarlige Indberetninger. Det vilde være heldigt, om man f. Eks. delte et Land i 20 Beskrivelser, hver for sit Omraade indeholdende alle statistiske Data; den statslærde skulde da træde til med den 21de Beskrivelse og af de tusinde Mærkværdigheder drage det frem, der har en aabenlys eller skjult Indflydelse paa Statens Vel, til Nytte for Embedsmanden, Statsborgeren, Verdensborgeren. Statistikeren skal fare med Takt, han skal ikke i sin Beskrivelse udlosse al mulig, f. Eks. statistisk, geografisk, botanisk og entomologisk Viden, det kan ikke forlanges af Statistikeren, at han skal være Zoolog og Entomolog, han behøver derfor ikke at omtale alle Dyreformer, men han maa heller ikke forbigaa noget vigtigt, f. Eks. ikke en Træorm, der er økonomisk farlig for en Stat. Den statistiske Beskrivelse skal først og fremmest eje Sandhed, — «aber ein Factum ist ein eigensinniges Ding, und ein statistisches Factum das allereigensinnigste» — kun Regeringen kan fremskaffe de vigtigste statistiske Data, men for at de officielle Tal kunne blive nyttige, maa der kræves tydelige Forskrifter, «kunstgerechte» Modeller, der kunne udføres let og ensformigt. — I Forskriften «vires unitae agunt» finder Schlözer den forlæsende Formel, og efter hans Anvisning blive da for lang Tid Statskræfterne Statistikkens Alfa og Omega. «Vires» ere Menneskene, Landet, Produktionen, de cirkulerende Penge. Der kræves imidlertid, at disse skulle være forenede (unitae); derfor bliver Regeringsform og Forfatning en vigtig Opgave for Statistikken. Formelens 3die Led (agunt) gaar paa Forvaltningen, ved hvis Hjælp de forenede Kræfter skulle gennemføres. I Foreningen af disse tre Led har Statistikken et fuldstændigt og sammenhængende Hele for en Statsbeskrivelse. Dennes Metode kan efter Schlözer væsentlig sammenfattes saaledes: Statens Embedsmænd skaffe Materialet til Veje, private Videnskabsmænd samle, ordne det og give Resultaterne, og endelig skal den statistiske Teoretiker give Forskrifter for den Kunst at tilvejebringe Materialet og samle det.

Med Hensyn til Materialets Tilvejebringelse ved Regeringen kræver Schlözer Oplysninger samlede, alt af Fagfolk hver for sit Omraade, om Landets nøjagtige Areal og fysiske Beskaffenhed, dets geografiske Forhold, dets Produkters Art og Mængde, Landbrugets, Handelens, Haandværkets og andre Næringsvejes Udbredelse, samt Folkemængdens Størrelse (gennem Tællinger).

Efter at en saadan «Grundstatistik» er tilvejebragt, skulle Statholdere og lignende Embedsmænd ved Hjælp af erfarne Folk og kyndige Redaktører affatte tableaux annuels, annuaires, og af disse Provinsberetninger, der bør udkomme hvert 5. eller 10. Aar i ny Udgave, vil man lære — jo bedre og tilforladeligere, des større Tallene ere — den forbavsende Regelmæssighed, der hersker i Tallene, saaledes med Hensyn til Liv og Død, hvilke Forhold hidtil kun tre Lande, Sverrig, Preussen og Danmark, have behandlet fyldestgørende.

Medens Privatstatistikeren altsaa som Regel ikke selv kan skabe Materialet, er der dog god Brug for hans Virksomhed, idet han kan samle og bearbejde det forhaandenværende righoldige Stof: officielle «Urkunden» (Traktater, Forordninger o. desl.) samt offentlige Data, Indlændinges Skrifter om Landet eller Dele af det, Rejsebeskrivelser (over for disse tilraader Schlözer dog stor Varsomhed) og Aviser, hvilke dog ofte blot befordre en »Smaalighedens Aand, vidtsvævende pedantisk Kancelli- og Komplimenterstil« med Tilbehør af »Slavesind«. Ved Hjælp af alt dette sættes Videnskabsmanden i Stand til at give en generel eller speciel raisonnerende-pragmatisk Statistik; han kan give en historisk Statistik ved at se tilbage og skildre Datidens Tilstand, idet man kan lade Statistikken staa stille, hvor man vil — her kommer Schlözer's berømte omstridte Maksime: «Historien er fortløbende Statistik, Statistik stillestaaende Historie» — og han kan overskride det enkelte Lands Grænser og give en Verdensstatistik (som Gatterer's «Ideal einer allgemeinen Welt-Statistik», Göttingen 1773), eller en sammenlignende Statistik som Büsching's. Endelig skal Teoretikeren afgrænse Statistikken over for andre Discipliner, udanne Kunsten at spørge, ikke blot dens «Hvad», men ogsaa

dens «Hvorledes», saaledes ved Affattelsen af praktisk formede Modeller for Tabellerne, en Kunst, der udvikles, naar man nøje følger med de forskellige Landes Statistik og ser, hvad de byde, f. Eks. benytter Svenskernes Kirke- og Folkelister, Preussernes Industri- og Østerrigernes Militærlisters.

Det vilde sikkert være en overflødig Digression at komme nærmere ind paa Datidens vidtløftige og ret ufrugtbar Drøftelse af Statistikkens Begreb og dens Utaal af Definitioner. Göttingerskolen formaaede i alt Fald ikke at løse Spørgsmaalet tilfredsstillende eller i Praksis at holde Statistikkens Stillehed, og om end senere Tidens Statistik, og særlig den officielle, har spundet videre paa denne ældre Statistiks røde Traad: Stats- og Samfundsiden, blev det dog efterhaanden fra den Retning, der fortsætter den politiske Aritmetik's Traditioner, at de vigtigste Impulser udgik.

Medens J. Fallati's «Einleitung in die Wissenschaft der Statistik» (Tübingen 1843), et meget tørt og skematisk Arbejde, viser stor Stringens i den systematiske Opbygning, men næppe aabner mange nye Synspunkter, er P. A. Dufau's «Traité de statistique» (Paris 1840) stærkt præget af Quetelet's Aand. For Dufau er Statistikken den Videnskab, der giver Kendskab til de Love, der hersker i de sociale Fænomener, og Rimelighedsregningen dens skarpeste og bedste Vaaben; Statistikken har Grundprincip tilfælles med den politiske Aritmetik, Maal tilfælles med den politiske Økonomi; dens Arbejdsomraade ere alle de Fakta i et Land, som kunne omsættes i «termes numériques», og hvorpaa dens Metode derfor kan finde Anvendelse. 1847 udkommer i Paris A. Moreau de Jonnés's klare og overskuelige «Éléments de statistique», der er af særlig Interesse for den officielle Statistik, fordi Forfatterens Erfaringer som Direktør for det statistiske Bureau i det franske Handelsministerium komme Fremstillingen til gode. — Gennem Opstilling af Tabelparadigmer og nærmere Anvisning paa Tællingsmaader udvikles Statistikkens Teori og Metode ad anden Vej. Herhen hører f. Eks. «Ideen zu einer staatswissenschaftlichen Statistik» (Berlin 1807), forfattet af Leopold Krug, Medlem af det preussisk-statistiske Bureau. Hans Tabelmønstre

omfatte alt muligt — overhovedet er den uforholdsmæssig lange Redegørelse for, hvad der skal spørges om, og Behandlingen af Bearbejdellesstadiet som det underordnede et Karaktertræk for ældre Statistik — den har ikke alene stærkt leddelte Rubrikker for Høst, Kvægbestand, Befolkning o. lign., men kræver ogsaa ret minutøse Data om Nationalindkomst, Nationalformue, Jordernes Nettoudbytte med Angivelse af, hvad der gaar med til Foder o. lign., o. s. fr. Samme Retning repræsenterer paa et tidligere Tidspunkt bl. a. Crome, der desuden giver Bidrag til den kartografiske Metode (f. Eks. A. W. Crome: «Producten-Karte v. Europa» [1782], som dog kun giver grumme lidt i numerisk Henseende).

Imidlertid gaar Regeringsstatistikken sin Gang uanfægtet af alle Teorier og Spekulationer. Den forfølger praktiske Forvaltningsøjemed, vækkes til Live, naar noget talmæssigt skal sættes i Scene, for saa atter at falde til Ro mellem de daglige Kancelliarbejder. Den har længe knapt nok sit eget Kontor. Alle ere Statistikere og ingen, alle, for saa vidt ethvert Kontor kan faa talmæssige Opgaver, der da maa besørges ved Siden af andre Sager, ingen, for saa vidt som egentlige statistiske Forkundskaber saa temmelig anses for en overflødig Vare. Denne Statistik, der endnu ikke har skilt sig ud fra de øvrige Kontoropgaver, er med andre Ord hvad man med et moderne Udtryk kalder «uopløst». Arbejdsdelingen kommer dog saa smaat i Gang fra Slutningen af 18. Aarhundrede. Under Statslegemets Tilpasning til de nye Forhold skyder Statistikken ny Organer frem, mere eller mindre tilpassede for Behovet. Der oprettes spredtvis statistiske Foreninger, rent private, private med officios eller private med helt officiel Karakter, der nedsættes statistiske Kommissioner, og der dannes statistiske Bureauer. I nøje Forbindelse hermed staar den Forskydning, der foregaar i Statens, Regeringens Stilling til Brugen af de statistiske Data. Hemmeligholdelsen af de statistiske Mærkværdigheder begynder at vige for Offentliggørelsen af det statistiske Materiale, der nu tilrettelægges af de til statistiske Funktioner udsete Organer. Men dette Fremskridt tager mange Steder lang Tid. I England

havde man længe, allerede i 17. og særlig i 18. Aarhundrede, udgivet «Parliamentary reports» med statistiske Oplysninger, men lige til 1848 er Publikationen af Østerrigs i øvrigt ret udviklede Statistik forbudt, og selv i Preussen, hvor man under Frihedstiden er gunstig stemt for at lægge Kortene paa Bordet, iagttager man dog i Praksis længe Varsomhed i saa Henseende og offentliggør kun enkelte Emner.

Efterhaanden som Statistikken faar sine Centrér, fremkommer ogsaa hos disses Ledere Trangen til at stille sig i flittigere Rapport til den privatvidenskabelige Statistiks Arbejder. Under de Krav, der nu stilles til den officielle Statistik, vokse dens ledende Mænd, og hos Skikkelser som Hoffmann og Dieterici, Østerrigeren v. Czörnig, Franskmanden Moreau de Jonnés, Porter i England o. a. gaa praktisk og videnskabelig Statistik Side om Side. Universitetsstatistikken, der netop selv har været ivrig for Oprettelsen af statistiske Regeringsorganer, men nu maa se disse indskrænke dens Arbejdsfelt ved ikke alene at indsamle, men ogsaa at bearbejde og tilrettelægge Materialet, faar middelbart en ikke ringe Indflydelse paa den officielle Statistiks Udvikling. Dens Lærerstole og Regeringens Kontorstole rykkes saa at sige sammen, Universitetslæreren er ofte selvskreven Medlem af de statistiske Kommissioner og et naturligt Kandidatemne til den statistiske Chefspost.

En sammentrængt Fremstilling af officiel Statistiks Historie i Europa i første Halvdel af 19. Aarhundrede, saaledes som den skal gives paa de følgende Sider, vil have Kortfattethedens Mangler: at slaa visse Data for Bureauernes Oprettelse fast, medens de i Virkeligheden dække over tidligere Tilløb og forberedende Nydannelser. En grundigere Redegørelse maa søges i den ret righoldige Litteratur herom ¹⁾).

¹⁾ Her kan saaledes henvises til de Beretninger paa de første internationale statistiske Kongresser, som de forskellige Landes delegerede have aflagt om officiel Statistiks Udvikling i de respektive Lande, til de af adskillige statistiske Bureauer udgivne Bureau-Historier, endvidere til Fallati's tidligere anførte Værk, Artikelen «Statistik» i «Handbuch d. Staatswissenschaften», Mischler's «Handbuch d. Verwaltungs-Statistik» (Bd. I. 1892), L. Bruun's «Officiel Statistik» (1895) m. m.

Af de statistiske Organisationstyper — Kommissionen, Bureauet, Foreningen — træffe vi allerede i Midten af 18. Aarhundrede i Sverrig den berømte Tabelkommission, der for lange Tider bliver andre Landes Forbillede. Centralbureauet udformes klart i Preussen, medens den «uopløste» Statistik, med Statistikken fordelt paa de forskellige Regeringskontorer eller paa forskellige statistiske Kontorer med Særformaal, har sit Hovedtilhold i Frankrig, hvorfra der i øvrigt i denne Tid udgaar adskillig ypperlig Statistik. Ogsaa i England er Statistikken uopløst, men her gaar, fraset de tidligere nævnte «Parliamentary reports», det private Initiativ i Spidsen. Saaledes giver Sinclair's Kæmpeværk, en statistisk Beskrivelse af hele Skotland — Forbilledet for saa mange andre Landes Beskrivelse (t. Eks. Begtrup's i Danmark, ogsaa delvis «Amtsbeskrivelserne» her) —, Anledning til Dannelsen af en statistisk Forening i Slutningen af 18. Aarhundrede¹). I Dresden f. Eks. møder man en saadan privat statistisk Forening udrustet med officielle Beføjelser. Endelig er der den statistiske Centralkommission, saaledes som den udformedes 1841 i Belgien efter Quetelet's Plan: en Kommission bestaaende af de forskellige Departementers Spidser, knyttet til et statistisk Bureau, men ogsaa kontrollerende den uopløste Statistiks Publikationer²).

I Preussen blev den i de aarlige Mandtalslisters Resultater saa stærkt interesserede Frederik II Grundlægger af en permanent Statistik. Sit egentlige statistiske Bureau faar det først 1805, paa L. Krug's og Stein's Foranledning. Jena-Slaget afbryder Bureauets Virksomhed, og dets Materiale faar under Krigstiden

¹) Det Sinclair'ske «Board of agriculture» nøjedes dog ikke med Agrarstatistik. Under Fysiokratismens Æra oprettedes i Slutningen af det 18. Aarh. forskellige Agerdyrkningsselskaber, i Paris, St. Petersburg m. fl. St., der bidrog meget til Statistikkens Fremme og ofte tillige virkede som en Slags statistiske Foreninger.

²) Som et karakteristisk Udtryk for den stigende Estime for Statistikken kan anføres K. Gebber's Udtalelser i sin Brochure: «Ueber Statistik u. statistische Behörden» (Marburg 1842), at den Tid vil komme, da Statistikken vil blive til et helt Ministerium, paa samme Maade som der, mod Forventning, er blevet oprettet særlige Ministerier for Handel og offentlige Arbejder.

Husly i den danske Stat. Efter Tilsit-Freden reorganiseres det. Under dets Direktører, Hoffmann, senere Dieterici — der efter Tidens Skik ikke sjældent udgive de officielle Værker helt og holdent under eget Navn —, bliver Arbejdsmetoden jævnlig den, at Statistikken om et eller andet Emne begrænses og uddybes til enkelte Provinser, f. Eks. Kvægtælling for et Omraade, Prisopgørelse for et andet. Offentliggørelsen af Tabellerne sker ret sparsomt, væsentligst for Emnerne Befolkning, Produktion, Handel og Skibsfart, medens Tabellerne om Forsvar, offentlige Ejendomme, Kredit, Statsgæld o. l. betragtes som Statshemmelighed. Fra 1810 organiseres Bureauet i de 5 Afdelinger: 1) almindelig Statistik, 2) Fødsler, Dødsfald og Vielser, 3) Kirke- og Skolevæsen, 4) Medicinalforhold og 5) Haandværk og anden Produktion; senere kommer den af A. v. Humboldt organiserede meteorologiske Afdeling til. Medens Princippet i Begyndelsen er saa vidt muligt en aarlig Statistik, nødes man dog snart til at økonomisere med Materialets Tilvejebringelse og indskrænker sig for de fleste Omraaders Vedkommende til Indsamlinger af det statistiske Materiale hvert 3die Aar.

Bayern har vel allerede fra 1801 et saakaldet topografisk-statistisk Bureau; det har dog væsentlig militære Formaal og gør Statistikken kun liden Nytte. Først godt en halv Snes Aar senere faar dette Land et virkeligt administrativt statistisk Bureau (reorganiseret 1834), der imidlertid foreløbig gennemfører Hemmeligholdelsen af Resultaterne. Her som i de fleste andre tyske Stater kommer store Partier af Statistikken til at være de enkelte Administrationsgrenes Sag. Dette gælder f. Eks. Baden, hvis 1836 oprettede statistiske Centralkommission saaledes intet har at gøre med den henholdsvis 1829 og 1840 paabegyndte Kriminal- og Civilretsstatistik. Ved den 1822 grundede «Verein f. Landeskunde» i Stuttgart, der knyttes til et to Aar forinden organiseret officielt statistisk-topografisk Institut, bleve de statistiske Opgaver under Memminger's Ledelse varetagne fyldigt for Württemberg; 1840 reorganiseres den officielle Statistik her. I Kongeriget Sachsen træffer man efterhaanden Stadierne: Forening, Kommission

og Bureau. Fra 1831 udfolder «Stat. Verein», ledet af Direktøren for Foreningens Centralkommission Schlieben, en rig Virksomhed (dens mange Publikationer udveksles med den danske Tabelkommissions); Foreningen har Ret til at benytte Regeringens statistiske Materiale, visse Beføjelser til at udsperge Øvrigheden og Pligt til at præstere brugbar Forvaltningsstatistik. Dens Opgaver gaa 1842 over paa en Kommission af Forvaltningsembetsmænd, 1850 træder Bureauet til. Lidt senere end i Sachsen skyde statistiske Foreninger frem i andre tyske Stater, Frankfurt a. M. faar 1836 sin «Verein f. Geographie u. Statistik», Lübeck nogle Aar senere sin «Verein f. Lübeckische Statistik»¹⁾ og Darmstadt 1845 en Forening for Geografi og Hertugdømmet Hessen's Statistik. I Hamburg og Bremen dannes der 1847 handelsstatistiske Bureauer («Amt»).

Maria Theresia og Josef II vare gunstig stemte for Statistikens Udvikling i Østerrig; der tilvejebragtes adskilligt Materiale, og der lagdes Planer om en større Generalstatistik, hvis Tabeller skulde affattes af kameralistiske Videnskabsmænd. Men under 19. Aarhundredes Regime forbenedes den østerrigske Statistik til et stramt Embedsbogholderi, beregnet for snævert Forvaltningsbrug. 1829 lagdes vel Grunden til et statistisk Bureau, men da det intet særligt maatte koste og dets Arbejde bestredes af «Rechnungsbeamten» i Kontorerne, blev dets Betydning foreløbig kun ringe. Dets Arbejdsomraade indskrænkedes i det væsentlige til lidt Befolkningsstatistik og, adskilligt mere, Finansstatistik, der stilledes op uden Tekstledsagelse, i litograferede Tabeller, over hvis Hemmeligholdelse der vaagedes skarpt; saaledes paalagdes der de Embedsmænd, hvem de tilstilledes, Tavshedspligt, og Tabellerne over Statens Udgifter udfærdigedes kun i to Eksemplarer, der forbeholdtes Kejserhoffet. Dets Opgaver og Selvstændighed udvidedes 1840, idet der nu udarbejdedes og tryktes Tabeller over Skibsfart, Handel, Skolevæsen, Jernbaner m. m., men Publiciteten gennemførtes dog først 1848.

¹⁾ Uafhængig af den har allerede forinden Zoll-Deputation offentliggjort Handelsstatistikken for Lübeck.

I Frankrig og England møder man i udpræget Grad en decentraliseret Statistik. I Revolutionstiden, under Direktoratet og Konsulatet, er der i Frankrig Bestræbelser oppe for at faa en ordnet Statistik i Gang. Allerede Necker havde faaet oprettet et bureau de renseignements, der nærmest havde Handelsbalancen til Genstand, og det stort anlagte Værk: Departementalbeskrivelserne, der paabegyndtes i 1790'erne, medførte Organiseringen af et statistisk Bureau, der havde Tendenser hen imod en alt omfattende Centralstatistik. Under Kejserdømmet og Bourbon'erne ser Regeringen med Mistænksomhed paa Statistikken, der saa let avler Kritik; det er saaledes betegnende, at det i det 19. Aarhundredes Begyndelse i Paris dannede société de statistique, der straks mødtes med megen Velvilje og Imødekommenhed fra oven, nu hemmes i sin Virksomhed, saa det til sidst gaar ind; i Stedet for opretter Moreau 1829 en rent privat Forening, «Société française de statistique universelle», der udgiver en statistisk Bulletin. Efter Julirevolutionen kommer (1833, ved Thiers) et stabilt statistisk Bureau i Stand, til Dels med den nyoprettede statistiske Afdeling i «Board of trade» som Forbillede. Det faar Folketælling, Befolkningens Bevægelse, Fattigvæsen og Industri i dette Ords vide Betydning til Emner, Moreau de Jonnés til Leder og Landets maires til, stærkt overbebyrdede, Gennemgangsled for de statistiske Data. Ved Siden af dette Bureau, der indtager Førerstillingen, virker bl. a. fra 1825 et Bureau for Justitsstatistik, 1834 et Bureau for Montanstatistik, medens megen anden vigtig Statistik, om Skoler, udenlandsk Handel, Sparekasser m. m., i det væsentlige varetages af Administrationen selv. — England, hvis Statistik længe har sluttet sig nøje til Parlamentslivet, faar 1832 en statistisk Afdeling i «Board of trade», ledet af Porter og publicerende den aarlige Handelsstatistik. Fire Aar senere indfører en Lov «General register office», hvorefter Registreringen af Fødsler, Dødsfald og Vielser i England sker ved civile Embedsmænd, og general-registrar hvert Aar udsender et Resumé af Resultaterne. Anden Statistik, om Kriminalforhold, Hær og Flaade, Fattigvæsen, Kolonierne m. m., behandles og offentliggøres af de forskellige Forvaltningscentra. Men adskilligt af

det, Regeringen lader ligge, tages med Held op af de dygtigt ledede statistiske Foreninger. Den vigtigste af disse er den 1834 oprettede «Statistical society»; Aaret i Forvejen har Manchester faaet sin Forening, og forskellige andre løse med Held især lokalstatistiske Opgaver.

Den betydningsfulde belgiske statistiske Centralkommission, der afløste et statistisk Bureau og tog sit Forbillede fra den i faa Aar, 1826—30, fungerende statistiske Kommission i Nederlandene, kom væsentlig til at spænde over følgende Hovedopgaver: Folketælling, Befolkningens Bevægelse, Industri, Agerbrug, Handel og Samfærdsel. En statistisk Centralkommission træffes fra 1836 i Kongeriget Sardinien, en lignende virker fra 1841 specielt for Øen Sardinien. 1834 faar Rusland sit statistiske Centralbureau, medens der samtidig oprettes stedlige statistiske Guvernementskomiteer.

Den første Halvdel af nittende Aarhundrede er da saaledes den officielle Statistiks Grødetid. Udviklingslinierne ere langtfra ens i alle Lande, men mødes ofte i hinanden krydsende Retninger, fra Decentralisation til Centralisation, fra Centralisation til Decentralisation, fra Bureau til Kommission eller omvendt. Men selv hvor Bevægelsen er decentraliserende, er den dog rettet mod Midtpunkter, blot ikke eet, men flere eller mange; ogsaa her søger man at kanalisere Terrainet, saa Statistikken ikke ligger og forsumper over hele Administrationsomraadet, men ledes hen til og samles i statistiske Beholdere. Og alt som Udviklingen stiger, maa den statistiske Forening gennemgaaende vige for de stærkere udrustede statistiske Organer, Kommissionen eller Bureauet. I Virkeligheden er det dog Bureautanken, der har sejret. Striden staar ved Periodens Slutning ikke længere om Bureau eller Kommission i gammeldags Forstand med Arbejdsstab og -stof fordelt over de forskellige Kontorer. Det, Tiden staar vaklende og tvivlraadig overfor, er Bureauet i snævrere Forstand med den inden for Regeringsrammens Grænser ene ansvarlige og ene administrerende Chef, eller Bureauet i videre Betydning med en Kommission ved Siden, bestaaende af Repræsentanter for de Administrationsgrene, Statistikken har at arbejde med, og andre særlig kyndige.

DANMARK.

3. Statistikken som Studiefag.

Naar man fra en flygtig Studierejse i Udlandet vender tilbage til Danmark og sammenligner Forholdene hjemme med dem ude, faar man Indtrykket af, at Danmark «staar» ganske godt mellem de andre Lande, at det meget hæderlig varetager sine Kulturinteresser i statistisk Henseende. Noget af Glansen fra den frisdannede økonomiske Lovgivningsperiode falder jo ogsaa hen over Statistikken. Ved Oprettelsen af Tabelkontoret 1797 er Danmark atter for en lille Stund i Tæten af Udviklingen; danske Videnskabsmænd følge ret nøje med Forholdene i de større Stater, frugtbringende tysk økonomisk Universitetsliv udfolder sig inden for det danske Monarkis egne Grænser, og Landets, naar man fraregner det selvstændige Kongerige Norge og de fjerne Kolonier, i Udstrækning overkommelige Omraade giver statistisk set en Styrke, idet Terrænet lettere lader sig statistisk gennemstrejfe paa kryds og paa tværs. Det har da ogsaa ovenfor været antydnet, at Udlandets statistiske Litteratur omtalte Danmarks statistiske Arbejder med Respekt, flittig behandlede danske Forhold og i enkelte Retninger viste hen til dansk Statistik som Mønster. Og alligevel føler man, naar man vender tilbage, at man kommer ind i de snævre Kanaler, mærker, naar man passerer det ny Aarhundredes Pynt, at man glider ind i smult og lidt stillestaaende Vand, som kun kruses af en smaaborgerlig Statshusholdnings lidt snævre Interesser. Det er ikke alene det, at de Tal, der opereres med, ikke i og for sig ere

store, men der ses lidt smaat paa dem fra oven, man er tilbøjelig til hovedsagelig at afvinde dem Interesse fra den huslige Økonomis Intradesynspunkt eller fra Synspunktet: mange eller faa Soldater, stort eller lille Garnisonsforraad, og op til 1830'rne er Regeringsstatistikken derfor ogsaa temmelig gold. Privatstatistikken yder respektabelt og flittigt Arbejde, overfører med Intelligens og Forstaaelse paa dens eget Land saadanne Opgaver, som man har set gennemførte andensteds, men dens Skrifter have derfor i Synspunkt og Metode mere af en Miniaturudgaves nette Affiling end frisk Oprindelighed.

Dette føler man særlig stærkt, naar man ser paa Danmarks Bidrag til Statistikkens Teori. Her er Engelstoft Hovedmanden, ja, nær sagt, dens eneste Repræsentant. Historikeren Laurids Engelstoft (1774—1851) var sikkert ikke af Naturen anlagt som Statistiker, men med med sit lyse Hovede, hurtige Nemme og sin friske Interesse tog han ogsaa den Opgave op, da den mødte ham paa hans Vej, og med sin Perfektibilitet fandt han sig snart til rette i den ny Disciplin. I sine Rejsebreve hjem fortæller den belevne Historiker, hvem det var om at gøre, at intet menneskeligt skulde være ham fremmed, og som ved Siden af sin Videnskab passede sin Ride- og Fægtekunst og sin Violin, i høj Grad underholdende og i elegant Sprog om alt muligt, men Statistikken faar dog kun et Par løsrevne Bemærkninger. Ved Omtalen af Videnskabsmænd i Göttingen nævner han kun lige Schlözer's Navn, en enkelt Gang beder han fra Paris Nyerup om en statistisk Notits og meddeler med et «Gud ske Lov» samme i et Brev i Marts 1800, at Nationalbiblioteket nu har anskaffet sig Thaarup's Statistik. Aar ud og Aar ind holder han imidlertid ved Københavns Universitet sine, som en samtidig udtrykker sig, «skønne statistiske Forelæsninger». Han selv omtaler ogsaa sin Virksomhed med Tilfredshed over, at hans «Bestræbelser, paa en for [mig] behagelig Maade bleve understøttede af de studerendes egen Flid», og han roser «den Lyst og Iver, med hvilken gode Hoveder og haabefulde Ynglinge har deltaget» i hans Kursus; senere viser han sig som flittig Læser af Tabelkommissionens Skrifter, for hvis Til-

sendelse han — semper loquax — gerne kvitterede ved en længere og veltalende Takkeskrivelse i den eleganteste Lovtalestil. Hans Forelæsninger affødte de to Skrifter: «Bemærkninger over Statistikens Begreb, Væsen, Værd og Hjelpekundskaber, især ogsaa om dens Forhold til Statsoeconomien, ved hvilke indbydes til Forelæsninger over Fædrelandets Statistik samt til Deltagelse i statistisk-practiske Øvelser» (Kbhvn. 1815), samt «Bemærkninger angaaende Statistikens Forbindelse med Lovkyndighedens Studium» (Kbhvn. 1818), Arbejder, der i sin Tid gjorde Lykke; de optoges¹⁾ i tysk Oversættelse i Falck's «Statsbürgerl. Magazin» (X. Bd. 1831), og i Anledning af dem ytrer Heuschling, at Engelstoft er en af de Videnskabsmænd, der bedst have vist Nyttens af Statistikken og den Hjælp, den yder de politiske Videnskaber. Deres væsentligste Bedrift turde være en forstandig og smagfuld Omplantning af de Schlözer'ske Læresætninger paa dansk Grund, dog at Engelstoft skarpere betoner Statistikkens Forbindelse med Statsøkonomien²⁾. Da de i adskillige Slægtled have doceret for de vordende danske Embedsmænd og adskillige praktiske Statistikere, hvad der var «godt Latin» i Statistikken, have de ikke ringe historisk Interesse, og deres Indhold har for saa vidt her nogen Aktualitet.

Af de to Skrifter er det første det indholdsrigeste, det andet er saa stærkt afpasset for Lovkyndighed, at den mere talmæssige og økonomisk beskrivende Side af Datidens Statistik her ganske overskygges af den anden, den, der efter Engelstoft's Udtryksform «angaar de indre Forholde og de borgerlige Rettigheders successive

¹⁾ Disse Skrifter findes ogsaa offentliggjorte i Møller's historiske Kalender 1817 og i Rahbek's «Hesperus», Bd. I.

²⁾ «Allerede synes en lysere Stjerne at opgaa for det statsoeconomiske Studium hos os» — han hentyder her til det nyoprettede Lærerembede i Statsøkonomi ved Kbhvns. Universitet, og Tidspunktet for denne Forbindelse synes ham særlig heldig —: «hvilken ønskeligere Skueplads herfor end just det Land, bestemt saa at sige til et nordisk Paradis den frugtbare Vang nu da Freden paa ny hegnende en Dans og Anguls Have opfordrer Geniet og Fliden til at pryde den med oplivet Virksomheds Frugter.»

Bestemmelse, ved Love, disses Anledninger, Indhold og Grund-sætninger, . . . deres afvekslende Skikkelser, deres Virkninger og Følger». Skønt ikke pedantisk maa Engelstoft dog yde den skyldige Tribut, som Tiden kræver, i Retning af lange Definitionsudviklinger af Statistikkens Begreb. Han havner foreløbig i Bestemmelsen af Statistikken som Læren om Staten, men da baade Statøkonomien og Statsretten have samme Indhold, kræves der en yderligere Afgrænsning, som Engelstoft finder ved at kalde Statistikken Fremstillingen eller Beskrivelsen af en Stats nuværende Tilstand, Statsbeskrivelse, hvorved Statistikken ogsaa afmærkes overfor Statshistorien, — dog kan det ikke være forment af de foregaaende Tidens Række at udhæve et enkelt Tidspunkt som et Nu, kaste et statistisk Blik paa en given Stats daværende Tilstand. Statistikkens Indhold er givet ganske efter den Schlözer'ske Formel «vires etc.», som Engelstoft, efter Udsagnet af en Embedsmand, der har fulgt hans Øvelser, atter og atter indprentede Tilhørerne. Den omfatter altsaa 1) Kræfterne: de naturlige og de individuelle, 2) deres konstitutionelle Forfatning og 3) deres Bestyrelse eller Forvaltning.

Statistikken skal saaledes være «Statsmændenes praktiske Skole», der «opslaar for ham Erfaringens store Bog». Dens Kunst kræver Skarpsyn til at adskille det «mærkværdige» fra det ikke mærkværdige — meget hidtil upaaagtet kan ved Opdagelsen af dets Nytteegenskaber faa Mærkværdigheds Rang, han nævner som Eksempel islandsk Lav, Vinduer, naar der paalignes en Vinduesskat, Antallet af Hunde under en Hundeepidemi. Og Statistikkens Kunst skal ikke foragte den formelle Fremtræden, «lig Historien skal Statistikken undervise ved sig selv, mandig, fyndig, ærværdig i sin Lære». Resultaternes Sammenfatning under et almindeligt Oversyn sker bedst ved Tabeller. Angaaende Reglerne for disses Affattelse henviser han til Hennings' «Grundrisz d. Cameralwissenschaft», Jakob's «Grundsätze d. Polizeygesetzgebung», til Arbejder af Niemann o. a. samt til de af Heiniz, Krug, Crome og Hassel indrettede Tabeller. Men hans Kærlighed til Tallene skyldes aabenbart mere Refleksion end umiddelbar Tilbøjelighed; flere af de nys citerede Forfattere sætte ham vel megen Pris paa statistiske Tabeller,

«hvis store Nytte dog, under visse Forudsætninger, ingenlunde kan nægtes», den politiske Aritmetik er intet selvstændigt Kundskabsfag, Statistikken er noget andet end «Opgivelse af alle Haande Størrelser og Summer, en Liste paa alle Slags Produkter, en Fortegnelse paa adskillige Indretninger, maaske derhos en tør Beskrivelse over det ene eller det andet»; man kan vel i Tabelform give Summen af Statens materielle Kræfter, men ikke en bestemt Stats sande Styrke, thi Statens allervæsentligste: Nationens Oplysning, Kultur, Patriotisme etc. lader sig hverken underkaste aritmetisk Beregning eller bringe i Tabeller.

Ser man paa den Engelstoft'ske Statistik med Nutidsejne, maa det indrømmes, at han, fraset Hangen til Gøttingerskolens Polyhistorik, forstandigt og omsigtsfuldt trækker Linierne op for det, man ogsaa i vore Dage kunde kalde en «Danmarks Statistik», hvad enten denne formes i mere topografisk Retning, som den blev det ved Baggesen og Trap, eller i mere økonomisk-statistisk, saaledes som den, i Tillob af Thaarup, endelig udformedes af Bergsøe og senere Tider, men Tidsløbet har dog medført en væsentlig Forskydning: for Engelstoft er Teksten med brede Raisonnementer og fyldigt Kundskabsstof det væsentlige, Tallene nærmest kun oplivende Illustrationer, der føjes ind hist og her som ornamentale Dele, medens Tallene i nyere Statistik, ogsaa i dens mere topografiske og haandbogsmæssige Betydning, indgaa som væsentlige konstruktive Led.

Engelstoft's Skrifter vare Lejlighedsarbejder, til Brug ved Undervisningen. En Redegørelse for selve den statistiske Undervisnings Udstrækning og Karakter er et vigtigt Dokument til Forstaaelse af dansk Statistiks Livsvilkaar.

Ved Universitetsfundatsen af 7de Maj 1788 blev Statistikken, som der allerede forud blev holdt Forelæsninger over ved Sorø Akademi, fastsat som Eksamenfag for de juridisk studerende. 1771 havde Universitetet i Anledning af Tanken om en Universitetsforandring lagt et godt Ord ind for de økonomiske og statistiske Studier. I en lang Erklæring af 23de Marts klager det over, at den «løse, utilstrækkelige og lidet brugbare Indsigt, som hentes af nogle i vore Tider alt for gængse Skrifter, der vel i

Hensigt til deres Skrivemaade have en glimrende Anseelse men dog i sig ere mere vittige end grundige, saakaldte Essais, Journaler og Dictionnairer, næsten i alle Lande tager Overhaand» «enhver Stat [maa] i sin Forbindelse med andre Stater blive saa meget svagere og ubetydeligere, jo mere det fattes paa fuldstændige, grundige og praktiske Indsigter i alle, dels til Folkenes Moralitet, dels til deres borgerlige og politiske Lyksalighed hensigtende Sandheder, i Religionen, Lovgivningen, Medicinen, Filologien, Mathesis, Statistik, Kameralkundskab, den almindelige og private Økonomi, samt alle til den teoretiske og praktiske Filosofi henhørende Lærdomme, Forsøg, Erfaringer og Opfindelser», og det tilføjes, at det «vilde være mangfoldigt nyttigt, at de Embedsmænd, til hvis Betjening maatte udfordres Kundskab i fysiske, økonomiske, kameraliske og matematiske Videnskaber tillige skulde lade sig eksaminere af de Professorer, som foredrage disse Videnskaber, og fremvise deres Attester . . . »¹⁾.

Efter Fundatsens Kap. 1. § 6 hedder det «Professores Historiarum have at foredrage saavel den almindelige ældre og nyere Historie og Geografi som og Kundskaben om de europæiske Stater og især om Fædrelandet (Forelæsninger over Kameralvidenskaben, over Naturhistorie og Økonomien . . . holdes af de Lærere, som dertil er beskikkede)», og efter Kapitel IV § 16: Ved den juridiske Eksamen «skal og enhver studiosus juris i denne Eksamen af en Professor Historiarum eksamineres in notitia Statuum Europæ og i Særdeleshed i Kundskaben om de danske Staters naturlige og Politiske Forfatning».

F. Sneedorf ansattes som Professor i Statistik og Historie. Efter hans Død blev Statistikken skilt ud fra Historien. Professor Schlegel holdt vel Forelæsninger over den medfødte Naturens Ret, gennemgik Indledningen til Statistikken, læste desuden privatissime over Fædrelandets Statistik og den danske Lovkyndighed²⁾, men den statistiske Professorstilling besattes først, da

¹⁾ Fundatsen af 1788 kom ikke til at normere nogen særlig Lærestol i Økonomi. Tidligere havde der været Professorer i dette Fag.

²⁾ Om Universitetsforholdene se «Kbhvns. Universitets-Journal» (I. Aarg. 1793) og ff. Aarg., «Universitets- og Skoleannaler» (I. 1807) ff. etc.

Fuldmægtig i Rentekammeret F. Thaarup under 31te Maj 1793 beskikkedes til overordentlig Professor i Statistik med den Sneedorf tillagte Løn af 400 Rdl., og ved Kanc. Prom. af 7de Septbr. 1793 paalægges det Thaarup, at han bør eksaminere i sin Videnskab ved latinsk juridisk Eksamen vekselvis med de to Professores hist. ord. og extraord. Han ses nu at holde Forelæsninger om Fædrelandets Statistik eller over Kundskaben om de fornemste europæiske Stater.

Imidlertid søgte ogsaa paa den Tid adskillige unge, især rige, Adels sønner at perfektionere sig i de kameralistiske og statistiske Videnskaber i Kiel og i Udlandet, særlig Göttingen. I høje Toner roser Begtrup, som tager Doktorgraden i Kiel, den Maade, hvorpaa Statistikerens Professor Niemann leder Studeringerne der; og han omtaler en Forening, som Niemann oprettede, af unge studerende, der skiftevis udarbejdede Afhandlinger om kameralistiske Emner til Cirkulation og Antegnelse mellem Medlemmerne og til afsluttende Bedømmelse af Professoren. Paa sin Studierejse i Udlandet¹⁾ kommer Begtrup ogsaa til Jena og Göttingen, hvis videnskabelige Betydning han karakteriserer saaledes: den, der vil øve sig i Selvtænkning, skal gaa til Jena; den, der vil blive lærd, til Göttingen.

Da Thaarup 1797 udnævnes til Landfoged i Norge, bliver den historiske Professor J. Kierulf under 8de December beskikket til tillige at være Professor i Statistik. I de omtrent 13 Aar, den statistiske Undervisning varetages af ham, har sikkert nok det i Forvejen saa stærkt udtyndede «statistiske» i Statistikken ret trange Kaar. Han holder de reglementerede Forelæsninger (i Sommerhalvaaret 1809 læser han saaledes over «statistisk Propædie efter Büsching»); men for denne lidet oprindelige Videnskabsmand, som Engelstoft kalder «den værdige Lærer», som lærd «kundskabsrig, sandhedskærlig», og «velartede Ynglingers Ven», men hvis største historiske Bedrift skal indskrænke sig til «genealogiske Tabeller til Brug ved Undervisning i Historie», har Statistikken aabenbart nærmest været et pligtmæssigt Skolefagsanneks. Det er ved hans Død (1810), at Engelstoft, der allerede fra 1804 har holdt Fore-

¹⁾ Universitets-Journal VI. 1798.

læsninger i Statistik, overtager Lærerstillingen. Formelt overdroges det ham først ved kgl. Resolution 31te Juli 1817, uden særskilt Godtgørelse, at besørge det da ledige Lærefag i Statistik med Pligt til at eksaminere. Altsaa faktisk Professor i Statistik holdt han fra da af Forelæsninger ved Universitetet indtil 1845, da han som Universitetets Nestorfritoges for Forelæsningerne og Eksamensbesværlighederne. Lektionskatalogen bekræfter paa sin Vis Samtidens Dom om det Liv og den Aand, han forstod at lægge ind i sine Forelæsninger (om Grundkræfterne etc.), men antyder ogsaa den tiltagende Ebbe i hans Livskraft, det med Alderen svigtende Tag i Tilhørerinteressen; ret betegnende melder saaledes Engelstoft, som gerne lidt selvbehageligt roser den livlige Deltagen i Forelæsningerne, for Vinterhalvaaret 1834—35, at af hans 41 Tilhørere til Fædrelandets Statistik have 26 med mere eller mindre Interesse benyttet Forelæsningerne, og at der var 15 tilbage ved dens Slutning, og i de følgende Aar udtyndes Rækkerne yderligere.

Medens Undervisningen i Statistik som Embedsfag fra 1845 førtes videre af Velschow¹⁾, have de statistiske Interesser allerede tidligere middelbart faaet ny Næring gennem det øgede national-økonomiske Liv paa Universitetet: Begtrup har allerede fra 1798 holdt Forelæsninger om Landøkonomi, og fra 1801 bliver han ansat som Professor extraord. i dette Fag, men han synes i øvrigt at slaa lidet an (1835 maa han indstille en Forelæsningsrække af Mangel paa Tilhørere), og dette Professorat, der allerede ved Normalreglement af 1836 er udset til at gaa ind, ophævedes ved Begtrup's Død 1841. Olufsen virker som Professor i Statsøkonomi (den første i dette Fag siden 1788) 1815—27. David udnævnes 1830 til ekstraord. Professor i Statsøkonomi og holder Forelæsninger af halvt statistisk Karakter: om indirekte Afgifter og Statsforfatningen i de vigtigste Lande. Da Normalreglementet af 1836 foretog en økonomisk Reduktion, entledigedes han under 24de Marts 1836 i Naade og med Pension, — men som

¹⁾ Det statistiske Fag ved det juridiske Studium, der yderligere anordnes ved Forordn. af 26. Jan. 1821 og Forordn. af 30. Decbr. 1839 § 2, bortfaldt først ved Anordning af 30. Juni 1871.

bekendt i Virkeligheden under kongeligt Mishag over for hans politiske Optræden, — og den økonomiske Docentpost inddroges. Han fik dog Lov til ogsaa senere at holde Forelæsninger¹⁾, men 1840 tillodes det Kopist og cand. jur. Bergsøe at holde Forelæsninger i Statsøkonomi, 1845 (efter at et Normalreglement af 1844 har genoprettet et Professorat i Statsøkonomi) udnævntes han til Lektor i Statsøkonomi og holdt fra da af Forelæsninger dels om rent økonomiske Emner, dels statistiske (f. Eks. Vinteren 1845—46 den danske Stats Statistik med specielt Hensyn til Nationaløkonomiens Grundprincipper).

Ogsaa Sorø Akademi og den militære Højskole optage Statistikken som Lærefag. Paa Sorø Akademi var det Lektorerne i Historie og Geografi, som underviste i Statistik, der optoges som et Eksamensfag ved filosofisk Eksamen (den nærmere Ordning fastsloges ved Reglement af 1827). I de to Historikere Direktøren Estrup, der fratraadte 1837, og senere C. F. Wegener havde man kyndige og overlegne Lærere, hvis Synspunkt dog naturligvis i høj Grad var det historiske. En forhenværende Elev, hvis Embedsvej senere bragte ham i nær Berøring med officiel Statistik, roser Estrup som en i høj Grad livfuld Lærer, der kunde fængsle ved sine geografiske Skildringer og i sin Undervisning vel fortrinsvis fremhævede det historiske, men i øvrigt ogsaa lagde adskillige statistiske Data til rette for de studerende²⁾. — Den kgl. militære Højskole, der oprettedes 1830 særlig paa Foranledning af Oberstløjtnant J. N. B. v. Abrahamson, havde «Topografi», «Danmarks militære Geografi» og «Danmarks Statistik» som Lærefag, og i længere Tid virkede Premierløjtnant (Major) v. Baggesen som Lærer her i Militærgeografi, Krigshistorie og Statistik. Hans Lærervirksomhed gav Anledning til, at han udgav sine Forelæsninger i Geografi og Statistik, senere (1840) sit Hovedværk: «Den danske Stat, betragtet geographisk og

¹⁾ Se «Stat. Bureaus Historie» S. 23.

²⁾ En lille Eksamenssituation fra Estrup's Tid (efter samme Kilde) er betegnende i mere end een Henseende: Estrup eksaminerer i «England» og spørger om, hvad det er, der har betinget Englands Rigdom. Da Eksaminanden, i Følelsen af, at han skal anlægge et statistisk økonomisk Synspunkt, svarer «Kullene», retter Estrup det til: «Nej, Friheden».

statistisk, især fra et militært Synspunkt». En kort Tid i 1840'rne var den bekendte Oberst Læssøe Lærer i samme Fag.

Den stigende Interesse for de statistiske og økonomiske Studier viser sig i Overvejelserne i Periodens Slutning dels om Oprettelse af kameralistisk Eksamen, dels om Sorø Akademis Ændring til en økonomisk Højskole. I førstnævnte Øjemed nedsattes 1833 en Kommission til at afgive Betænkning om en saadan Eksamens Indretning. Til Medlemmer udnævntes — man havde tænkt sig en Eksamen, der skulde omfatte baade Statsøkonomi og Polyteknik — A. S. Ørsted, J. Collin, kommitteret i Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet Garlieb, Medlem af Direktionen for Statsgælden og den synkende Fond Etatsraad Johnsen, juridisk Professor Schlegel, H. C. Ørsted og den botaniske Professor Hornemann; i denne Kommission findes saaledes ikke mindre end 4 Medlemmer af den omtrent samtidig oprettede Tabelkommission. Ifølge Wegener¹⁾ havde Engelstoft været med paa Forslagslisten, men da han paa den Tid var lidet velset af Kongen paa Grund af hans Stilling til det frisindede «Maanedsskrift for Literatur», blev hans Navn strøget af Listen. Medens disse Overvejelser resulterede — omsider — i Indførelsen af den statsvidenskabelige Eksamen 1848, bleve de store Planer med Sorø Akademi til intet. Af en kgl. Skrivelse af 26de Juli 1845 fremgaar det, at det var Christian VIII's Tanke, at der ved Sorø Akademi skulde indføres en statsvidenskabelig Eksamen, hvori der skulde høres i alt, hvad der vedkom Statsforfatning, Stats- og Kommunalvæsenet, Statsøkonomi og Finansvæsen, Bankvæsen, Love for Handel og Skibsfart, Landbovæsen og Næringsbrug. Kursus'et skulde rekruteret fra Realskoler, og dets Eksamen, der skulde være en Prøve for administrative Embedsmænd, skulde give fortrinsvis Adgang til alle saadanne administrative Embeder under Kommercekollegium, hvortil ikke behøvedes latinsk juridisk Eksamen. 1847 besluttedes Oprettelse af en Sorø Realskole, hvor der bl. a. skulde gives grundig Kundskab i Historie, Statistik og Statsforfatning. En Resol. af 31te Decbr. s. A. bestemte, at det historiske

¹⁾ Biografisk Antegnelse over L. Engelstoft (1852).

Kursus ogsaa skulde indbefatte «Udsigt over samtlige europæiske Staters Statistik», samt en fuldstændig Fremstilling af Fædrelandets Statistik og Statsforfatningen i Forbindelse med de for Borgere i private Stillinger vigtigste Data af Lovgivningen samt Anvisning til Kundskab om de administrative og kommunale Forhold. Dog allerede tre Maaneder efter, 31te Marts 1848, befaledes Realhøjskolen stillet i Bero.

Naar man undersøger de Jordbundsforhold, af hvilke Statistikkens Udvikling afhænge, vilde det være uretfærdigt at forbigaa den Spore til Fremskridt, der, fraset Statens Virksomhed, er udgaaet fra offentlige Institutioner. Her skal saaledes hentydes til de Impulser, der gaves af det 1769 oprettede Landhusholdningsselskab, som ganske vist snart efter sin Oprettelse koncentrerer sin Virksomhed om selve Landøkonomien, men gennem sine Prisopgaver og Præmier ikke sjældent vækker statistisk Sporsans. I en Præsident som Collin ere statistiske og landøkonomiske Interesser forenede, og det er paa dette Selskabs Initiativ¹⁾, at Garlieb skriver sine Skemaer til Distriktsbeskrivelser (1814, Landhusholdningsselskabets Skrifter [Særtryk 1817] og Vejledning til Købstadsbeskrivelse [dets Skrifter, ny Saml. IV]). Det er ligeledes det, der 1821 for at tilvejebringe en fuldstændig Oversigt over Landvæsenets og Agerdyrkningens Tilstand i de danske Provinser omsender Spørgeskemaer til Landmænd i de forskellige Egne. Ogsaa det Classenske Fideikommis forfølger paa een Gang praktiske og videnskabelige Formaal; de økonomiske Annaler, som Professor Olufsen havde paa-begyndt, udkomme senere, fra 1805, paa Fideikommis'ets Bekostning og uddeles gratis til Landsbypræster. Desuden har Videnskaberne Selskab ved Præmieopgaver ansporet og ved Skrifers Udgivelse støttet statistisk Forsken. Blandt dets Prisopgaver finder man saaledes fra ældre Tid det af Suhm 1776 opstillede Emne: «Om Folkemængden i Danmark og Norge nogensinde før den sorte Død har været større, end den blev i senere Tider». Blandt dets Skrifter træffes H. Strøm's lille banebrydende Arbejde «Kort Underretning om Eger Sognekald i Aggershuus Stift» (1782), en befolknings-

¹⁾ Se ogsaa S. 107.

statistisk Afhandling af Callisen (1812), Morville's Arbejder, C. Olufsen's Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i de ældre Tider især i det 13. Aarhundrede (1821), o. a., Bugge's forskellige Afhandlinger om meteorologiske Observationer i Danmark og Grønland. I Gruppen «Skrifter særskilt udgivne under Selskabets Bestyrelse eller paa dets Bekostning» møder man atter statistiske Rejsebeskrivelser som «E. Olafsens og Biarne Povelsens Reise igiennem Island» (Sorø 1772), forskellige grundlæggende «Collectanea meteorologica» og I. F. Schouw's «Skildring af Vejrligets Tilstand i Danmark» (1826). Arealopgivelsen repræsenteres ved Th. Bugge's «Beskrivelse over den Opmaalings Maade, som bruges ved de danske geographiske Karter», (1779), historisk Statistik ved H. Knudsen's paabegyndte Arbejde «Danmark i Middelalderen: en geographisk-statistisk Undersøgelse» (1834). Det var ogsaa samme Selskab, der priskronede Bergsøe's Monografi om Reventlow.

Den i Datiden saa yndede Form for statistisk Teoretiseringen, der bestod i at opstille Mønsterspørgeskemaer, affatte fingerede Mønsterbeskrivelser som Ledetraad for den statistiske Metode, findes i Danmark repræsenteret ved de to nys nævnte Arbejder af G. Garlieb, daværende Auskultant i den kgl. Fabriksdirektion, senere den højtstillede Embedsmand, som vi ville træffe igen under Omtalen af Tabelkommissionen. Det, man her søgte tilvejebragt, var en sikker Teknik ved Indsamlingen af det Materiale, hvormed man vilde statistisk kortlægge hele Landet, — paa samme Vis som Sinclair havde statistisk beskrevet Skotland i Slutningen af forrige Aarhundrede og i Lighed med de stort anlagte franske Departementalbeskrivelser. Affattelsen er karakteriserende for den Tids Tilvejebringelse af statistisk Urmateriale. Man nægter sig intet, naar man spørger, Bearbejdelsesvanskelighederne, naar alt Materialet maatte strømme ind, anfægte mindre, og Grundsætningen synes til Tider nærmest at være: efter os Syndfloden.

I sit efter Landhusholdningsselskabets Opfordring affattede «Schema til Districts-Beskrivelser» (1814) opstiller Garlieb ca. 500 Spørgsmaal, at besvare af Præster (og Amtmænd), fordelte paa 2 Hovedemner: Distriktets fysiske Beskaffenhed og dets politiske Tilstand.

Over 80 Spørgsmaal falde paa det første Emne (under «Animalier» spørges om Menneskets Haarfarve, om Menneskene gennemgaaende ere smukke, om der er flere Mænd end Kvinder). Hvor stærkt det gammeldags kameralistisk-statistiske Syn sidder ham i Blodet, ses af, at han forlanger, der skal tilsendes Prøver af alle teknisk-økonomisk vigtige Mineraler.

Under «Den politiske Tilstand» tages Befolkningsdataene ret summarisk, nærmest i Overensstemmelse med Folketællingstabellerne af 1801, men her faar han ogsaa Lejlighed til at spørge, «om Befolkningen er vittig eller dum», om hvor mange af Kongen distingverede Personer, o. s. fr.

Paa Agerbrug og Kvægavl falder Broderparten af Spørgsmaalene, over 200, og de ere her ofte af en ret minutiøs Karakter (ikke alene hvor mange Frugttræer, men hvor mange af hver Sort?). Arbejdslønnen belyses godt (Arbejdsløn for Mand, Kvinde i Sommer og Vinter, For- og Efteraar, Timeantallet, Arbejdslønnens Stigen i Løbet af 10 Aar, beregnet efter Rugpriserne, Løn for en Tjenestekarl, for en Pige, desuden Emolumenterne). For Distrikternes Kvægavl og aarlige Afgrøde opstilles to særdeles specificerede Skemaer. Industrien optræder med godt 50 Spørgsmaal (herunder naturligvis den aarlige Produktion af de forskellige Slags Varer, Forbruget af Materialierne hertil, Maskinernes Art og Antal, Fabrikarbejdernes Løn, «Møllerne» faa alene 15 Rubrikker). Spørgsmaalene om Formue, saaledes angaaende «Formue af Folk med Ejendom», er i høj Grad ind- og nærgaaende. Forfatteren har dog selv Følelsen af, at alt dette til Tider er lovlig meget, og betoner, at det ikke er ham just om at gøre at faa hvert eneste Spørgsmaal besvaret, men at de skulde tjene som en Erindring om de vigtigste Genstande.

I sin anden med Landhusholdningsselskabets Guldmedaille belønnede Afhandling «Veiledning til Kiøbstæds-Beskrivelser» (1817), der efter hans Sigende er den første i sin Slags (han anfører sine udenlandske Hjælpekilder), bemærker han, at Synspunktet har været, efter Selskabets Ønske, at «tænkende og nogenledes dannede Mænd» skulde affatte disse Beskrivelser.

Det kan heller ikke nægtes, at der til Beskrivelsen kræves Tænkning og nogenledes Dannelse. Garlieb's Paradigma omfatter bl. a. et kvart Hundrede Tabeller foruden Masser af enkelte Spørgsmaal om alt muligt mellem Himmel og Jord inden for Købstadgrunden. Han vil have en Beskrivelse af Byens Historie, en fyldig Topografi, biografiske Data om Byens bekendteste Mænd (Oplysninger om de adelige Familier, der leve i Byen). Over for Fabrikslivet anlægger han et polyteknisk Synspunkt, naar han udbeder sig «kort Beskrivelse over Fabrikernes hele Fremgangsmaade fra det raa Materiales Indkøb indtil de forfærdigede Varers Salg», men han føjer beroligende til, «at det forstaar sig, at denne Beskrivelse kun gives over hver Art af Fabrikker eller Manufakturer», og ved Siden heraf kræver han ogsaa Masser af Statistik.

Man smiler ad den Naivitet, hvormed meget af dette er opstillet, men man maa dog ogsaa være retfærdig og stadig huske paa, at det, disse Spørgeskemaer stillede imod, ikke var Statistik i Ordets moderne Forstand, men kun gammeldags topografisk-økonomisk Statistik, et Konglomerat, der med nogen Fordel kunde anvendes paa begrænsede Lokaliteter. I Virkeligheden bleve saadanne Beskrivelser mere eller mindre fyldigt realiserede for lokale Kredse.

Grundlaget, der i vore Dage gerne er taget bort for disse Spørgsmaals Besvarelse og Benyttelse, var da endnu ofte til Stede. Man generedes dengang ikke saa meget af den «Boligens Ukrænkelighed», der nu rejser Mure for det statistiske Indblik. Dens Ukrænkelighed gjorde sig sikkert ogsaa nok da gældende paa en meget følelig Maade: ved at Tallene bleve upaalidelige, men selve Tallene fik man lettere i en Tid, da der fra Øvrighedens Side førtes et — lidet statistisk — Bogholderi med saa meget, og hvor alt muligt kunde skrives op, til Kontorbrug. Afstanden fra Nutiden mærkes fuldt saa meget ved den Tilfældighed, hvormed mange af Spørgsmaalene ere stillede op, snart med et tydeligt «Hvorange?», snart med et famlende «Er der mange?» og snart med den vageste Spørgen, der gav Besvarelsen det videste Spillerum.

4. Tabelkontoret.

I Slutningen af 18de Aarhundrede begynder Regeringens Stilling til Statistikken at ændres saa smaat. Ikke alene er der Monarker, der selv med stor Interesse følge de statistiske Tabeller, vel mest af praktisk Interesse, og Populationslisterne maatte især holde for — som naar det fortælles, at en württembergsk Hertug holdt saa godt Rede paa sit Folks Bevægelser, at han kunde konstatere, at der i et Aar kun var løbet 8 bort fra ham —, men man var ogsaa adskillige Steder tilbøjelig til at aabne lidt for Laaget over de mange Statshemmeligheder, til Glæde for særlig betroede Videnskabsmænd eller ogsaa til almindelig Offentliggørelse. Ret karakteristisk vidste man dog ofte adskillig bedre Besked med andre Landes Forhold end med sit eget, hvor Censuren greb ind, og Gesandter, Konsuler og Agenter vare jo ivrige efter at opspore statistiske Notitser om det Land, hvis Forhold de vare satte til at udspejle.

I Danmark var man ogsaa ret tidlig med. Fra Midten af 1780'erne var man ude over det værste Hemmelighedskræmmeri, men den officielle Statistik var endnu ikke organiseret. Hvor et eller andet Øjemed krævede Tal, udfoldedes som tidligere anført et vist statistisk Apparat, der saa atter pakkedes sammen, naar Emnet var statistisk belyst. Dette gælder saaledes om Folketællingerne 1769 og 1787 (denne sidstes Bearbejdelse overdroges, med heldigt Resultat, saa godt som ganske Eggers, der selv sørgede for fornøden Medhjælp). I en af Administrationens Spidser, K. D. F. Reventlow, — der fra 1789 var Rentekammerets Præsident, fra 1797 Stats-

minister — fik Statistikken en virksom Ven. Ved hans Initiativ skaffedes der bedre Orden i Regnskabsoversigterne over de kgl. Skatter og fyldige Oplysninger, gennem Amtmændene, om Jordbrugsforhold, Fællesskab, Hoveri, Udflytning o. a. Hans Navn er ogsaa nøje knyttet til Tabelkontorets Oprettelse.

I Nabolandet Sverrig havde man jo et udmærket Forbillede; men en intelligent Administrations Trang til at faa et sikkert talmæssigt Situationsoverblik var dog den væsentligste Drivkraft til Nyordningen i Danmark. Det dansk-norske Tabelkontor, under Rentekammeret, oprettedes ved kgl. Resol. 31te Maj 1797. Det hedder heri: «Vi bifalde allernaadigst Vort Rentekammers Forslag til den fornødne Kontorindretning til tabellariske Efterretningers Udarbejdelse saavel til Brug for Vort Rentekammer som og i Tiden, naar sammes Tabelværk først er bragt i fuldstændig Orden, for de andre Vore Kollegier, som derom til Vort Rentekammer maatte henvende dem».

Det Forslag, der her hentydes til, var en lang og indtrængende Forestilling af Marts 1797, hvori Rentekammeret overfor Kongen (Kronprinsen) argumenterede stærkt ad hominem. Rentekammeret paaviser, hvor vigtigt det er at faa en paalidelig Oversigt over Forvaltningens mere eller mindre almindelige Resultater gennem «en Rad af flere paa hinanden følgende Aar», og godtgør, at hverken selve Rentekammeret (som aarlig har en 6 à 700 Regnskaber med Bilag til Revision- og Afgørelse, og hvis Revision, «der gaar ud paa Regnskabets aritmetiske og juridiske Nøjagtighed, er aldeles forskellig fra den Maade, paa hvilken den almindelige Efterretning burde uddrages af Regnskaberne») eller Finansassessoratets Hoved- og Kontrabogholder-Kontor, der ganske vist uddrager Indtægternes og Udgifternes Hovedsummer af de aarlige Regnskaber, ville være i Stand til «at lade fra Aar til andet samle og ordne med den fornødne Nøjagtighed alle hertil hørende Efterretninger». «Imidlertid», hedder det videre, «har Erfarenhed overbevist os om, at Deres Majestæts Kasses formedelst Savnet af tilstrækkelige tabellariske Efterretninger lidte virkelige Tab endog af rede Indtægter (uden at beregne disses mulige Forøgelse og andet sandt Gavn for Deres Majestæts Interesse, som derved kunde for-

anlediges) betydeligen overstiger den Bekostning, som et saadant Kontor kunde udkræve». Til Bevis herfor anføres, at Antallet af de i Sognepræsternes Mandtal som uformuende til Ekstraskats Erlægelse anførte Personer i Frederiksborg, Kronborg og Hirschholm Amter er vokset saaledes, at det for 1793 er 2, 3 og 4 dobbelt saa stort som de skatteydendes Tal, i de øvrige sjællandske Amter udgøre de næppe $\frac{1}{s}$. «Imidlertid have Regnskaberne og deres Bilag, hvortil Mandtallene henhører, haft den anordnede Form og udvortes Rigtighed saaledes, at paa dem ved den egentlige Revision intet har kunnet udsættes». «Det er ikke», fortsættes der, «ved Regnskabernes særskilte Revision, men ved en Sammenligning mellem forskellige Distrikters hinanden uvedkommende Regnskaber, at de betydelige Tab, der er forvoldet Statskassen, ere blevne opdagede.» Havde der været et Tabelkontor, kunde man langt tidligere have forebygget saadanne Pengetab.

Om selve Tabelkontorets Arbejdsomraade hedder det, at Tabelkontoret ikke alene skulde bringe i velordnede Tabeller Fortidens Erfaring, «men og den, som Fremtiden vil meddele om enhver Skats eller offentlig Afgifts aarlige Beløb»: den Indtægt, som aarlig tilflyder Statskassen hvert Aar for sig, de aarlige Restancer etc., Købstædernes og offentlige Stiftelsers Kassers aarlige Forfatning og Folketallets Af- eller Tilgang i ethvert Distrikt, Jordudskiftningens aarlige Fremgang, saa vidt almindelige Beretninger og aarlig anvist Udflytnings Hjælp give Oplysning, samlede Jordegodders Adskillelse og Ejendomserhvervelse af Landbostanden, nye Familiers Bosættelse, dels ved Hovedgaardens Udstykning, dels ved Bondegaardens Deling og ved Husmandsklassens Oprettelse med videre.

For at give sine Ord yderligere Vægt anfører Kammeret ogsaa, at man har korresponderet med Finanskollegiet, og at dette ganske billiger Tanken og ønsker, «at ikke blot Indtægters og Afgifters Beløb for de forløbne Aar kunde erfares, men at ogsaa i Løbet af Aaret kunde faas Underretning om deres Beløb i samme Aar indtil den Tid, paa hvilken Underretning forlangtes, f. s. v. det nemlig ved Kammeret var bekendt, og at ligeledes de tabellariske

Oversigter af Skatters og Indtægters aarlige Beløb kunde i de næstpaafølgende Aar være færdige saa betimeligt, som det var gør ligt, for at denne Underretning kunde i Fremtiden erholdes tidligere end hidtil ved Hoved- og Kontrabogholder-Kontoret.

Det foreslaas, at det paatænkte Tabelkontors Embedsstab skal bestaa af en Kontorchef med 1000 Rdl. i Løn uden Afkortning samt 50—75 Rdl. aarlig til Skrivematerialier, en Fuldmægtig med 250 Rdl. og en Kopist med 200 Rdl.

Den kgl. Resolution bifaldt ganske Rentekammerets Tanke, ogsaa hvad Personalet angik, og dets Forslag om, at Hertugdømmernes Statistik holdes uden for Tabelkontoret og, mod et Tillægshonorar, besørger af Sekretæren ved Rentekammerets tyske Kancelli (Heinzelmann)¹⁾. Til Chef for Tabelkontoret udnævntes efter Kammerets Indstilling Sekretæren i det fynske og jyske Landvæsenkontor Jacob Mandix. Til Fuldmægtig antoges Collett, til Kopist G. T. Bang, to Mænd, som Rentekammeret havde givet de bedste Vidnesbyrd.

Kontoret, hvortil der blev knyttet saa store Forventninger fra Administrationen, og hvis Oprettelse Privatstatistikken hilste med Glæde, blev en Skuffelse. Dets ydre Livsvilkaar ere hurtige at tegne. Efter at Mandix havde taget sin Afsked 13de Maj 1801, var Gundelach dets velmenende, men lidet driftige Chef indtil 1814. Norges Udskillelse begrænsede følelig dets Embedssfære, og med K. G. Schmidt, der fra Volontær fra 1801 jævnt var avanceret til Kopist og til Fuldmægtig og efter Gundelach's Død fungerede som dets Leder og i Novbr. 1819 afskediges med Ventepenge, afsluttedes dets Bane. Dennes Udviklingslinie var Skraaplanets. Bestemt til store Ting gled det over i Kontorrutinen og til sidst i det rene Revisionsmageri. Den evige Syslen med Regnskaber og disses Ekstrahering i Tabeller, Amtstue- og Fogedregnskaber, Købstadsregnskaber m. m. (dertil Matrikelberegninger) var dets daglige tørre Kost, som kun de aarlige Lister over viede, fødte og døde o. lign. samt enkelte Lejlighedsarbejder gav lidt Afveksling. Arbejdet ved

¹⁾ Den følgende Fremstilling vil indskrænke sig til Kongerigets Statistik og kun lejlighedsvis omhandle Hertugdømmerne.

Folketællingen 1801, der under andre Forhold kunde have bragt Livet ind til det, blev nærmest Pinden til dets Ligkiste. Almenheden synes ikke at have kendt noget til Kontoret, det kom jo ikke til at lade høre fra sig, undtagen ved lidt spredte Meddelelser (om Folketællingen) til Kollegialtidende, og da det omsider afgik ved Døden, var det overhovedet gledet saa stærkt ud af Bevidstheden, at det kun lidet savnedes.

At Valget faldt paa Jacob Mandix, var sikkert heldigt nok. I Rentekammerets Indstilling havde man hentydet til hans videnskabelige Uddannelse gennem Studier i Ind- og Udlandet i Økonomi, Kameralvidenskab og Lovkyndighed og hans Erfaring som Kontormand. «Han er» — hedder det i Indstillingen — «blandt Kontorcheferne ved dette Kammer den, som vi efter Omstændighederne finde os beføjede til at bringe i Forslag, da han baade har som Auskultant i dette Kollegium erhvervet sig Kundskab om Kammerets Forretning i Almindelighed og i Særdeleshed dertil fortrinligen kender Revisionsvæsenet som den, der tilforn har været betroet et Revisionskontor». Mandix (1758—1831), den senere Rentekammerdeputerede og den for sine gedigne Værker højtansete Forfatter («Landvæsensretten» og «Det danske Kammervæsen», 1820), havde 1781—83 studeret Statistik i Göttingen; sidstnævnte Aar var han kommen ind i Rentekammeret og var da 1790 bleven Sekretær for det fynsk-jydske Landvæsenskontor. Han var en litterært interesseret Mand, der ogsaa skrev Recensioner i Tidsskrifter, og han tiltraadte Chefstillingen i Tabelkontoret med Lyst og Mod paa frugtbart Arbejde.

I en Promemoria af 13de Juni 1797 udvikler han for Rentekammeret sine Tanker om Tabelkontorets Arbejdsplan: Da Tabelkontorets vigtigste Opgave maa være det Kammeret nærmest vedrørende Skattevæsen, bør der af Regnskaberne udtrages fuldstændige Efterretninger om kgl. Skatters og andre Afgifters og offentlige Indtægters aarlige Beløb fra hver Egn eller Købstad ¹⁾, men dernæst bør ogsaa Landets topografiske Beskrivelse paahvile Tabelkontoret, og de topografiske Beskrivelser,

¹⁾ Med Skrivelsen følger en Tabel over samtlige ved Amtstuerne i Danmark oppebaarne Indkomster til Brug for Tabelkontorets Ekstrahering.

der for nogle Aar siden ere indhentede fra Amtstuerne (og nu opbevares i det sjæll. Landvæsenskontor), burde derfor tilstilles Kontoret; der burde desuden fra nu af og derefter aarlig paalægges Amtstuerne at give Indberetning om de Forandringer, særskilt for hvert Herred, der ere foregaaede ved nye Steders Opbyggelse, Bøndergaardes Afhændelse fra Hovedgaarde, Gaardenes Udstykning m. v. De trykte Beskrivelser af Landsdele og Sogne burde, hedder det videre i Mandix's Indstilling, samles i Kontoret, der saaledes kunde tilvejebringe et Haandbibliotek, hvoraf maaske samtlige Kammerets Betjente kunde nyde godt. Endvidere burde foruden Dødslisterne Materialet om Ekstraskatmandtallene, naar de vare reviderede, tilflyde Kontoret, der ogsaa skulde erholde Efterretninger om Produktionens Beløb, maaske mindre ved Benyttelse af Told- og Konsumtionsregnskaber end ved Bearbejdelse af Tiendebøgerne, hvoraf der maaske kunde uddrages vigtige Resultater om Tienden og derved om Kornproduktionen og Kvægtallets virkelige Beløb; af Købstadsregnskaber vilde der kunne uddrages Efterretninger om de forskellige Næringsvejes Til- eller Aftagende, men til fyldig Oplysning om Landvæsenssagerne maatte der kræves andre Efterretninger end de nu indkommende; saaledes burde der af Amtmændene indhentes nøje Efterretninger om, hvad og hvorledes der er udskiftet. I en Promemoria af 8de November 1799 til Rentekammeret udvikler Mandix nærmere sine Tanker om Tilvejebringelsen af fyldige Oplysninger om Landets Tilstand og foreslaar i den Anledning, at det gennem Skrivelse fra Rentekammeret (eller Tabelkontoret) skal paalægges Amtmænd og Amtsforvaltere samt Købstadsmagistrater ved Udfyldning af Tabeller at supplere det Materiale, som Tabelkontoret selv er i Besiddelse af (Fødsels- og Dødslistes etc.); naar Listerne een Gang vare udfyldte, skulde Amtmændene blot aarlig meddele Forandringer, saa man kun hvert 10de eller 5te Aar behøvede at udsende nye Tabeller.

Det meste af dette naaede dog ikke ud over Ventilation eller den blotte Henlæggelse i Rentekammeret. Tabelkontorets sparsomme Personale var desuden Hemsko nok, og de første Aar gik med til Regnskabsekstraheringer og Affattelse af Tabeller om de kgl. Ind-

tægter samt over Købstædernes Indtægter og Udgifter, tilmed da man gik baglængs og tog ældre Regnskaber op til Bearbejdelse. Det fremgaar saaledes af sidstnævnte Skrivelse af 1799, at man indtil da havde affattet Regnskabsoversigter fra Tiden 1786—96. Desuden var der indsamlet Materiale til en Tabel over hvert Amts og hele Danmarks Hartkorn ved Tiden 1796 med Angivelse af, hvor meget heraf der var fritaget for Skat.

Den megen Gnidningsmodstand ved hvert nyt Skridt synes at have trættet Mandix, hans privatvidenskabelige Syslen fangede hans Interesse stærkt (meget praktisk lod han «til nyttig Beskæftigelse for Kontoret» Personalet tage Afskrifter af kgl. Anordninger og Resolutioner og Decisioner vedkommende Regnskaber, hvorved han tillige fik et Materiale til sin allerede da planlagte Haandbog, om Kammervæsen). Kontorets Flytning til et andet og mindre godt Værelse gjorde ikke Arbejdsforholdene mere tiltalende, og endelig stod Folketællingen af 1801 for Døren. Mandix havde indgivet en Skrivelse til Rentekammeret af 23de December 1800 om denne Tællings nærmere Indretning, til Dels efter de Eggers'ske Principper, men han veg tilbage for det store Apparat, hvis Tyngde det løst tømrede Kontor ikke syntes skikket til at bære, og da han tilmed efterhaanden, utilfreds med hele Stillingen, havde vænnet sig til at betragte den som et foreløbigt Overgangsled, søgte og fik han Amtmandseembedet paa Bornholm.

Johan Henrik Gundelach, Sekretæren for det dansk-norske Kammerkancelli, blev hans Efterfølger. Allerede ved hans Udnævnelse sænkedes Niveauet. Gundelach, alt da til Aars (over 50 Aar), var en Kancellistskikkelse uden nationaløkonomisk Synskreds, vist en brav og jævnt flink Slider, som dog, vel fuldt saa meget ved ydre Forhold og Konjunkturer som ved egen Skyld, kom til at sidde i stadig Arbejdsrestance. Han var svagelig, sad økonomisk haardt i det, og hans Forgældethed, der Gang paa Gang medførte ydmyge Andragender om Forskud og Laan af Statskassen, med megen Udenomstale om stor Familie og private Forhold, skulde ikke bidrage til at give ham Rygrad over for hans overordnede.

Han kom lige til Folketællingsbearbejdelsen, Kontorets Hovedopgave for lang Tid. Materialet kom dog langsomt ind. Endnu i Slutningen af 1801, henved et Aar efter Tællingen, mangler adskilligt, og i Marts 1802 maa Københavns Amt rykkes. I Mod-sætning til senere Tællinger, lige til 1870, indkom Materialet i ganske raa Tilstand, og hele Bearbejdelsen paahvilede Tabelkontoret. Saa begyndte da Kontoret paa sit møjsommelige Prikkearbejde. For hver enkelt Person anbragtes i vedkommende Rubrik af Arbejdsskemaet en Prik («Dispunktation»), og man prikkede saaledes Aar ud og Aar ind. Ser man et saadant beprikket Skema med i Geledder ordnede Hundreder af sirligt og tæt anbragte smaa bitte Prikker, forstaar man næsten, at Kontoret under dette trælsomme Slid kunde blive ogsaa aandelig nærsynet.

Det viser sig snart, at Kontorets ordinære Personale ikke slaar til til Arbejdet. I en Skrivelse af 26de Juli 1802 til Rentekammeret, hvori Gundelach giver et just ikke lyst Billede af Kontorets Arbejdsforhold, oplyser han, at i Virkeligheden have kun 3 Arbejdere været sysselsatte med Folketællingen; ved hans Tiltrædelse i Juni var der foruden Fuldmægtig og Kopist 3 Volontærer, men Kopisten var beskæftiget ved andet Arbejde, den ene Volontær (Weidemann, hvis Optræden senere hen skulde faa en saa stor og maaske skæbnesvanger Betydning for Kontoret) var en Tid lang ganske optagen af Tjeneste i Kronprinsens Livkorps, den anden Volontær (Meyer) var optagen af at læse til juridisk Eksamen «og havde ikke siden vist sig», og den tredie («som nu havde faaet anden Ansættelse») kunde kun gøre kort Tid Tjeneste om Dagen; i 1802 bedredes Forholdene vel, da nu foruden Fuldmægtigen til-lige Kopisten (i hvilken Stilling Weidemann var rykket op) og Volontæren (Schmidt) anvendtes til Tællingen, og alle danske Købstæder paa een nær vare da optalte, men han maatte dog andrage om Ekstrahjælp. Ved Skrivelse af 1ste Oktober 1802 fra Rentekammeret gik man ind paa Gundelach's Forslag om Ekstraarbejdere og deres Lønning¹⁾. Der arbejdes da nu med saadan Ekstrahjælp

¹⁾ 64 Skilling for hver 1000 optalt; i Eggers's Tid havde Akkorden været 48 Skilling for samme Antal.

— gerne 2 à 3 Ekstraarbejdere — lige til 1807. I Foraaret og Sommeren samme Aar er man i Færd med Renskriften in duplo af Generaltabellerne for Amterne i Sjælland og Lolland-Falsters Stift. 1810 bemærker Gundelach, at Generaltabeller over Folketællingen ere under endelig Opgørelse¹⁾ (og han bebuder med det første Indsendelsen af en Plan til Folketælling i det næstfølgende Aar «til Dels efter den svenske Maade»). I Kollegialtidende var der jo, efterhaanden som Arbejdet var rykket frem, offentliggjort Tabeller over Folketællingen paa Grundlag af de foreløbige Resultater; Pram havde desuden faaet Materialet til Laans og havde 1808 udgivet en, ikke officiel, Afhandling derom. Det synes, som om Tabelkontoret, saa godt som færdigt med det hele, dog ikke kom til at lægge den sidste Haand paa Værket; i alt Fald meddeler Kollegialtidende for 1834, at det først blev daværende Rentekammerfuldmægtig Johnsen (det senere Medlem af Statsgældsdirektionen), der efter Tabelkontorets Tid gjorde Arbejdet endelig færdigt og forfattede de afsluttende Tabeller, der imidlertid stemte temmelig godt overens med Pram's.

Den grumme lange Tid, Tællingsarbejdet saaledes tog Kontoret, stiller selvfølgelig ikke dettes Arbejdsmaade i det heldigste Lys, særlig naar man sammenstiller den med Eggers's hurtige Ekspedition af Materialet fra 1787. Det maa dog ikke glemmes, at Eggers, udrustet med en Arbejdsstab, der gennemsnitlig var noget større end Tabelkontorets, kun havde selve Danmark til Genstand, medens Tabelkontoret, hvem en Del pligtmæssigt Arbejde stadig forsinkede, skulde affatte Tabeller ogsaa for Norge og Bilandene. Ligesom i 1787 bearbejdede man ogsaa for saa vidt Materialet dybt, som man tog den store Opgave op, alle de følgende Tællinger lod ligge, at sammenstille Alder med Næringsvej, men man satte sit Lys under en Skæppe og gemte Resultaterne paa Hylderne, maaske vel ogsaa noget, fordi man ikke var klar

¹⁾ 9. Juni 1807 skriver Gundelach til Reventlow i Anledning af Sagen Weidemann, at «Folketællingsarbejderne ville blive gjorte færdige inden dette Regnskabsaars Udgang, blandt andet ved det Arbejde, jeg agter at lade gøre ved lejede Folk paa min egen Bekostning».

over deres betydelige Rækkevidde. At man gik paalidelig til Værks med Bearbejdelsen fremgaar bl. a. ogsaa af den Omhu, hvormed man søgte at bringe andensteds fra foreliggende Data om Befolkningens Størrelse i Overensstemmelse med Folketællingsresultaterne. Her synes Tabelkontoret virkelig, i det stille, at have udført et ret solidt Arbejde, saaledes i det kritiske Gennemsyn af Københavns Novembermandtal og ogsaa af Biskoppernes Lister over viiede, fødte og døde¹⁾ samt ved Samling af adskillige ældre Lister.

Tabelkontorets andre forefaldende Arbejder var Tabelsammenstilling af de nysnævnte Lister over fødte og døde fra Danmark og Norge, endelig, og først og fremmest, af de mange Regnskaber, som det fik til Laans af Revisionskontorerne²⁾.

Der forfærdigedes saaledes i Kontorerne 6 Slags Tabeller om »kongelige og andre Indtægter ved de offentlige Oppebørselsdistrikter samt over Købstadernes Indtægter m. v.». En Tabel omfattede

¹⁾ En langvarig Korrespondance med Kbhvns. Magistrat vil illustrere dette. I Skrivelse af 16. Jan. 1802 gør man Magistraten opmærksom paa, at Fortegnelsen over Folkemængden i Kbhvn. efter Mandtallet Novbr. 1801 udviser 11065 Personer mindre end Folketællingen Febr. samme Aar. Man faar da Rodemestrenes specielle Lister til Gennemsyn og konstaterer Listernes Uefterrettelighed; saaledes foreligger paa den samlede Liste fra Østre-Kvarter Tal for dem under 15 Aar, hvilket kun var Fantasital, da adskillige af de specielle Lister overhovedet mangle slige Data. I de følgende Aar holder man stadig Magistraten til Ilden: i Slutningen af 1802 har den maattet give Rodemestrene et Paalæg om at passe bedre paa; i Skrivelse af 13. April 1804 udtaler Tabelkontoret vel sin Tilfredshed over, at Listerne nu synes paalideligere, men gør opmærksom paa, at Kbhvns. Mandtal endnu er 7300 Personer ringere end ved Folketællingen af 1801. — Med H. t. Fødsels- og Dødslisters siger Gundelach, at han har udarbejdet en vidtløftig Afhandling, der paaviser Nødvendigheden af disse Tabellers Forandring.

²⁾ Løber man Kontorets Journaler igennem, faar man ikke gennem dem en Følelse af Overbeholdelse. Efter dets Journal for indkomne Sager 1798: 6 Nr., for 1799: 89, for 1800: 16. I de følgende Aar stiger atter Antallet (Maksimum 106) paa Grund af Folketællingsmaterialet; ellers er Hovedparten af Sagerne Civilstandslisterne, desuden kan for Kbhvns. Vedkommende nævnes Generaltabeller over Lavsinteressenter, Lister over Sygdomme i Kbhvn., Mandtalslister og Data om Antallet af Heste og Køer, samt Forraad af Korn- og Fodervarer m. m., men dertil kommer de mange i «Journalen for indkomne Sager» opførte Regnskaber, mest Kontributionsregnskaber, der laantes og atter tilbageleveredes. Saaledes noteres for 1797: (Regnskab for 1794) 31 Sager — Tal, der dog kun sige

«de ved Amtstuerne i Danmark og adskillige kgl. og andre Godser, for hvilke Skatterne umiddelbart til Zahlkassen indsendes og til Rentekammeret aflægges Regnskab, oppebaarne Skatter» samt Tilføjelse og Afgang i dem (stærkt specificeret i Hovedgrupper: faststaaende Skatter af Hartkornet, Indtægter, der vedkomme Generaltoldkammeret, personlige Skatter, jorddrotlige og af Kongens forbeholdne Rettigheder flydende Indtægter, adskillige Skatter og andre kgl. Indtægter af uvist aarligt Beløb o. a.). En anden Tabel: de ved Zahlkassen og Stiftamtstuerne oppebaarne Indtægter (1: fra Amtstuer og Fogeder, 2: Øresundstold, 3: øvrige Toldindtægter, 4: Konsumtion i Byerne, 5: Stempelpapir etc.). En tredje Tabel fremstillede de danske Købstæders (Kbhvn. undt.) Indtægter og Udgifter m. v. til Oplysning om deres Økonomi. Endvidere 3 Tabeller for Norge.

Foruden ved dette løbende Arbejde blev Tabelkontoret dog fra Tid til anden taget i Brug ved enkelte større Arbejder.

Man maatte saaledes forsyne du Plat i militært Øjemed, til Brug for Kronprinsen, med vidtløftige Beregninger over Folketallet pr. □ Mil (Sognene efter Landmaalingsinspektør Bruun's Arealberegninger). For Generalkvartermester-Løjtnant Kaptajn Haffner maatte man 1805 — atter til militært Brug — foretage en Revision, ved Brevveksling med Amtmændene, og Afskrift af de fra Renteskriverkontorerne indleverede Lister om Herregaarde, Præstegaarde samt Bønderbyer og deres Gaarde, det hele herreds- og sognevis. Disse Lister vare indsendte fra Amtmændene til Revisionskontorerne i Henhold til Rentekammerskrivelsen af 24de Septbr. 1805.

Fra Sommeren 1803 til Begyndelsen af 1804 var man optaget af Forfattelse af en Tabel «over Antallet af Arbejds- og

lidt, da det ofte beror paa tilfældig Praxis, om man giver en Række Lister blot eet Nummer eller de til Listernes Mængde svarende Numre. Naar Kopibogen for 1798 og 1799 viser kun 2 Numre, 1800: 4, 1801: 14. o. s. fr., bør man dog vel næppe fra Faatalligheden ganske slutte til Mangel paa Ekspedition; adskillige Sager, som Tabelkontoret har haft Arbejde med, kunde maaske være ekspederede fra selve Rentekammeret. M. H. t. dette Kontormateriale, hvori der er adskillige Huller, skal i øvrigt henvises til Rigsarkivets «Vejledende Arkivregistraturer», II S. 242 ff.

Daglejerfamilier i Købstæderne samt af Husmænd og Indsiddersfamilier paa Landet i Danmark dels i Almindelighed og dels med Hensyn til deres hjemmeværende Børn».

Ved Reskript af 30te Novbr. 1802 havde man afkrævet Amtmændene Lister for Købstæderne over «Daglejere og deres hos dem sig opholdende skattepligtige Børn», Biskopperne for Landets Vedkommende tilsvarende Oplysninger angaaende Husmænds og Indsidders Familier. Disse Oplysninger, som vare blevne indsendte til de fynske og jyske Kontorer, vare af dem i meget mangelfuld Stand blevne afleverede til Tabelkontoret 1803. Dette satte dem i Tabeller og sendte dem 7de Juni til Kammerkancelliet, der dog snarest muligt returnerede dem som ubrugelige «formedelst Beretningernes Ufuldstændighed og Uefterrettelighed». Der blev da udsendt nye Cirkulærer, under 24de Juni 1803 til Stiftamtmandene, under 1ste Juli til Biskopperne. Man ønskede nye Oplysninger om Børnenes Alder¹⁾. Amtmændene skulde lade Magistrat eller Byfoged ved Ekstraskatmandtallets Optagelse for næstkommende Maaned snarest muligt meddele nøjagtige Efterretninger i enhver Købstad om Antallet af Daglejere (hvorunder ikke skulde regnes Haandværkssvende) med Hustruer og de Børn, der opholde sig hos dem, paa de dertil indrettede Blanketter. Biskopperne skulde ved Præsterne udfylde lignende Tabeller inden Augusts Begyndelse for Husmænd og Inderster (hvilke Begreber nærmere defineredes), saaledes at disse nævnedes ved Navn, hvilket ikke behøvedes for Hustru og Børn, og det tilføjes udtrykkelig, at da denne Sag ikke vedkom Ekstraskatten, skulde der ikke gøres Forskel paa, om man var fattig eller betalte Ekstraskat²⁾. I Slutningen af Febr. 1804 var Tabelkontoret færdigt med Arbejdet.

¹⁾ Paa Landet under de 3 Rubrikker: 0—8, 8—10, 10—16, i Købstæderne 0—8, 8—10, 10—12 Aar.

²⁾ Trods den beroligende Erklæring synes hele Undersøgelsen dog i høj Grad at have kredset om Ekstraskatten. I alt Fald udkom kort efter en kgl. Resolution 2. Maj 1804 (Rentekammerplakat 9. Maj) om Lettelse i den ved Forordn. 23. Septbr. 1762 paabudte maanedlige Ekstraskat for Husmænd og Inderster, naar de have 2 eller flere Børn under 8 Aars Alderen hos sig (Kollegialtidende 1804.)

Af løsrevne Bemærkninger hist og her i forskellige Skrivelser fremgaar det ogsaa, at der ikke sjældent har været forskelligt Arbejde at udføre for de enkelte Kollegier, for Grev Schimmelmann, Møsting.

Aaret 1807 blev et drøjt Aar for Gundelach, der tilmed paa den Tid var sygelig og økonomisk særlig daarlig stillet (han taler selv om sit Bos Ekstradition), og Tabelkontorets alt vaklende Prestige synes da at have faaet sit Grundstød. Aaret i Forvejen havde Rentekammeret faaet at vide, at Gundelach lige siden Folketællingstiden havde ladet Ekstraheringen af Regnskaberne, Hovedarbejdet under Mandix's Tid, ligge for at samle hele Mandskabet om Folketællingen. Gundelach undskyldte sig med at have misforstaaet en Rentekammerskrivelse, der efter hans Opfattelse hjemlede en saadan Henlæggelse af Arbejdet¹). Der maatte saa tages fat paa Oparbejdelsen af disse store Restancer. Denne for Gundelach lidt pinlige Sag kædede sig drilsk ind i en skarp Kontrovers, der 1807 opstod mellem Kontorchefen og den tidligere omtalte Fuldmægtig Weidemann og — til liden Baade for Kontoret — spilledes for aaben Scene, med Rentekammerkollegiet som Tilskuer.

Da Weidemann i lang Tid var udebleven fra Kontoret, havde Gundelach, der sikkert var vant til meget fra Personalets Side i den Retning, men dog fandt denne Forsømmelse for vedholdende, klaget til Rentekammeret, som da i en Skrivelse af 28de Maj 1807 paalægger Gundelach at tilholde Fuldmægtigen «herefter dagligen paa de bestemte Tider at lade sig finde i Kontoret» og affordre ham en skriftlig Forklaring over hans Udebliven, som derefter skulde tilstilles Rentekammeret. Weidemann havde i Forsommeren boet i Frederiksdal og vilde aabenbart helst saa lidt som muligt ind til Byen, og han kom derfor ofte paa Kontoret uden for den normale Tid. Hans Svarskrivelse af 3die Juni 1807 former sig til en Anklage mod Gundelach: han kan ikke komme til Kontorets Sager, fordi Gundelach lukker af for dem i Skabe og Pulte,

¹) Kontorets Journal for indkomne Sager (Regnskabssager) springer 1801—06 over.

saa han endog har været nødt til at svare paa Forespørgsel fra et Regeringskontor «Kammerraaden har Papirerne i sin Pult»; han overbebyrdes ganske med Arbejdet angaaende Foged- og Amtstuerregnskaberne, som nu har hvilet saa længe; «efter den Fremgang, dette Arbejde havde i forrige Kontorchefs Tid,» maatte Kollegiet vel vente hans Arbejde hurtigere fremmet, men han var nu, trods Gundelach's Løfte om at dele Arbejdet med ham, ene om det, som der dengang var fem Mennesker om, hvoriblandt Kontorchefen, der tog Broderparten af Beregningerne paa sig, o. s. fr. Efter denne Taktik¹⁾ maa Gundelach i sin Skrivelse af 9de Juni tage Defensiven op. Det er ham om at gøre, at Rentekammeret skal faa Indtryk af, hvor omhyggelig og trolig en Arbejder han er, og hvor lidt Frihed og Fornøjelse han under sig, og han faar da passende anbragt ved Omtalen af Weidemann's Landophold, at han nok bor ude «et Sted ved Fure Sø, hvis Beliggenhed jeg i øvrigt ikke kender, da jeg aldrig har kunnet tage Del i Lystpartier til Stadens fortryllende Omegn». I øvrigt paa viser han i en lang Redegørelse, vistnok ikke med Urette, hvor farvet, uvederhæftig og ondsindet Weidemann's hele Fremstilling er. Rentekammerkollegiet har imidlertid nu faaet grundig Mistillid til hans Ledelse, og i en Skrivelse af 27de Juni, hvor det ønsker hans Erklæring om Weidemann's Andragende om at arbejde hjemme (hvad Gundelach fra raader), afforrer man ham en speciel Efterretning om, hvad enhver har forrettet i Tabelkontoret siden hans Ansættelse som Chef, og hans endelige Forslag om, til hvad Tid og paa hvad Maade Kontorets efterstaaende Sager kunde tilendebringes. Han er fra da af omtrentlig under Overformynderi og maa stadig holde sine overordnede à jour med Arbejdets Gang.

¹⁾ Allerede den smigrende Omtale af den forrige Kontorchef var ikke ueffent lanceret, da Mandix nu sad i Rentekammerkollegiet og var en af Tilskuerne ved hele Konfikten. Dagen efter Skrivelsen til Gundelach skrev Weidemann til Reventlow og androg om, at han maatte arbejde ude paa Frederiksdal mod mindst en Gang ugentlig at være paa Kontoret, repræsentere Kontorchefen i dennes Sygdomsforfald, aldrig tage Originalpapirer med hjem og efter nærmere angiven Plan klare de Arbejdsrestancer, han sad med.

Selve Sagen Weidemann endte dog omsider med Fred. I en Skrivelse af 18de Januar 1809 til Rentekammeret skriver Gundelach: «Til Slutning skylder jeg Fuldmægtig Hr. Kaptain Weidemann det Vidnesbyrd, at han siden den 12te Maj forrige Aar, da han igen begyndte at frekventere Kontoret, har flittigen taget Del i dets Forretninger».

Det her løst tegnede Interiør, der viser Kontorets to ledende Mænd, de 2 af dets 3 stabile Kræfter, gensidig beskyldende hinanden for Smøleri, giver just ikke høje Forestillinger om Arbejdstempoets og Interessens Livlighed, og Skuet er endnu ynkeligere, da Gundelach i en Skrivelse af 16de August 1807 i Anledning af et Rentekammercirkulære holder Revy over sit Kontorpersonale: Fuldmægtigen (Weidemann) har ikke i lang Tid vist sig, han skal være indtraadt i Kronprinsens Livjægerkorps; Volontær Sætoft har endnu siden Juli Permission til en Rejse til Fyn (han blev uden videre borte hele Aaret ud og afskediges da det næste Aar), saa er der i Kontoret en Skriver, Kirekhoff, en aldrende Mand, der betales stykkevis, det eneste Lyspunkt er Kopisten Schmidt, som Gundelach i en anden Skrivelse fra samme Aar har karakteriseret som en «moralisk god og beskeden ung Mand»¹⁾.

De følgende Aar vare en særlig død Tid for Tabelkontoret, hvad Krigen ogsaa gjorde sit til. Der vegeteredes nærmest, og man ventede sig intet af Gundelach's Regimente. Allerede medens Gundelach fungerer, indgiver Schmidt, der 13de Maj 1809 var bleven Fuldmægtig, en Ansøgning om at komme i Betragtning ved Kontorchefspostens Besættelse, da Gundelach havde indgivet Afskedsbegæring. Der var nemlig nu Tale om Omorganisation af Tabelkontoret, og da Gundelach frygtede for at paatage sig nye Hverv, indgav han 17de April 1813 Afskedsbegæring, hvori han anmoder

¹⁾ Da Kopisten G. T. Bang var bleven Fuldmægtig i Rentekammerets danske og norske Kancelli, blev C. Weidemann 5. November 1801 ansat som Kopist, rykkede næste Aar (22. December 1802) op til Fuldmægtig, efter at Collett var bleven Foged i Buskerud; samtidig blev exam. jur. U. T. Larsen Kopist, men da han ved kgl. Resol. af 2. April 1806 forfremmedes til Fuldmægtig i det dansk-tyske Forstkontor, indtog Volontæren Caspar Gottlob Schmidt hans Plads.

om at faa fuld Pension, men da man endnu ikke var paa det rene med den nye Indretning, udskødes Sagen, og imidlertid døde Gundelach, 9de Maj 1814¹⁾).

Til den ledige Post meldte der sig nu adskillige Emner, med højst forskellige Kvalifikationer og Forestillinger om Pladsens Karakter: Fuldmægtig Arnold de Fine Skibsted støttede sin Ansøgning paa sin 8-aarige Kollegieansættelse, sin bedste Karakter til Eksamen, sine Kundskaber i Matematik og Bogholderi, og paa de daarlige Tider og sin tiltagende Familie; han var aabenbart villig til at tage Stillingen, hvordan den saa blev. Chr. Pontoppidan, 1ste Fuldmægtig i 1ste sjællandske Renteskriverkontor, nu konstitueret Stempelpapirsforvalter, er ikke sikker paa at blive ansat i dette Embede og vil derfor, kyndig i Regnskabsvæsenet, gerne have Posten. G. Begtrup ønsker Stillingen forenet med et Professorat, tilmed da han ikke kan ernære sig ved dette alene. Han anlægger et mere videnskabeligt Synspunkt og tænker sig Kontorets Virkeomraade udvidet («at et Tabelkontor er en for Staten tjenlig Indretning, er bekendt, naar den, som forestaar det, ved Rejser kender Landet og kan bedømme de indkomne Beretningers Rigtighed og Fuldstændighed» — «et sligt Kontors Bestemmelse, især naar det gives en mere udvidet Indretning, er at anse som et blivende Arkiv for Nationalekonomien, at man Aar for Aar kan ligesom i et Tableau se Landets Tilstand»). Kontorchefsposten blev dog ikke besat, ved Tabet af Norge halveredes Kontorets Omraade, overalt var man inde paa besparende Reduktion²⁾, Tilliden til Kontorets Arbejder var nu engang ikke stor, og Forhandlingerne vare endnu svævende, men Fuldmægtig Schmidt blev for saa vidt den lykkelige, som han sattes i Spidsen for Kontoret og fungerede som dets Chef³⁾.

¹⁾ I Skrivelse af 28. April 1813 fra Rentekammeret til Finanskollegiet siges i Anledning af hans Ansøgning om Afsked «at vi anse hans Entledigelse nødvendig til den kongelige Tjenestes Fremme» samtidig omtales hans «Duelighed i hans yngre og sundere Dage».

²⁾ De kgl. Reskripter af 9. Februar 1816.

³⁾ 9. Marts 1818 ansøger han om at blive Kontorchef og derved «erholde Forandring i min ublide Stilling og forbedrede Kaar, uden hvilke jeg ser en højst sørgelig Fremtid i Møde», han havde da 350 Rdl. Sølvi i Løn.

Efter Gundelach's Udsagn var han en «i Historie og Statistik, Genealogi og Heraldik forfaren Mand», i sin Ansøgning siger han selv, at han «har dyrket de Videnskaber, som jeg formoder at være nyttige til Kontorets Forretninger, hvilke Videnskaber selv fra Barndommen af har været mit Yndlingsfag». Dygtig eller ikke dygtig var han dog nu inde i en Sækkegade, hvor der kun var den snævre Plads til pligtmæssigt Kontorarbejde. Dekadencen fortsattes, det ny Materiale, de i Henhold til Kammercirkulære af 6te Juli 1813 ugentlig indgivne Indberetninger fra Kontorer under Rentekammeret, som nu tilflød Tabelkontoret, skulde ikke udvide Horisonten. Ifølge en Overlevering skal Schmidt, hvis Styrke vel var Bogholder- og Kontorarbejde, have været saa uheldig ved en Transport i en større Beregning for Møsting at glemme — 2 Nuller, hvorefter Møsting gav ham Afsked. Faktisk vedblev han at fungere, indtil selve Tabelkontorets egen Saga — paabegyndt, som det var, uden Klarhed over Maal og Midler og fortsat paa bedste Beskub — var ude (2den November 1819)¹⁾.

Samtidig med det dansk-norske Tabelkontor havde et andet Tabelkontor ført en endnu mere ubemærket og endnu kortere Tilværelse. Ved kgl. Resol. 15de Juli 1811 oprettedes et Tabelkontor under det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer. Generaltoldkammeret havde motiveret dets Oprettelse ved de mange Beregninger, Finans- og Beskatningsvæsenets Kalkuler udfordre, og Trangen til at faa et «beregnet og raisonneret Resultat»

¹⁾ Kgl. Resol. 2den November 1819: «Vi bifulde allernaadigst, at Vort Rentekammers danske Tabelkontor maa aldeles ophæves, og ville Vi som en Følge deraf have Fuldmægtig i bemeldte Kontor C. G. Schmidt og Kopisten E. B. Andersen i Naade entledigede, og derhos allernaadigst bevilget, at de, indtil de paa anden Maade igen ansættes, maa beholde de dem tillagte fulde Gager som Vartpenge . . . Fremdeles ville Vi allernaadigst have Fuldmægtig i Kammerets danske Kancelli, Sekretær W. F. Johnsen overdraget tillige at besørge det danske Tabelvæsen under Vort Rentekammer, imod derfor at nyde aarligen 300 Rdl. Sølvs uden al Afkortning i Lønning og 200 Rdl. Sølv til en Skriver og Skrivematerialier, ligeledes uden al Afkortning.»

over Helheden; det bestod af en Kontorchef (Hans Hagerup), der lønnedes med 680 Rdl., og en Kopist (med 200), men det ophævedes igen 1816.

Imidlertid havde der i rum Tid, som ovenfor omtalt, været Planer oppe om en ny Tabelindretning, og i de Forhandlinger, der da førtes, har man in nuce adskillige af de Synspunkter repræsenterede, som senere atter og atter ere fremsatte i Anledning af nye Bureaurs eller Kommissioners Organisation. Det kom i 1813 under Overvejelse i Rentekammeret, hvorledes man kunde give Tabelkontoret et nærmere bestemt og til Dels udvidet Omraade, særlig i Anledning af de Oplysninger, det paahvilede Rentekammeret at give til den efter kgl. Reskript af 5te Januar 1813 til det danske Kancelli befalede Affattelse af aarlige Budgetter, idet da Tabelkontoret skulde sammenstille Tabeller ikke alene som hidtil over Indtægter, men ogsaa over den kgl. Kasses Udgifter. Man tænkte sig tillige, at Tiden nu var inde til Tilvejebringelsen af adskillige nye Tabeller om almennyttige Efterretninger, om Høstens Udfald, Priser paa Korn m. m., Kapitelstakster o. a., ligesom der ogsaa bekvemt der kunde samles og holdes Register baade over alle almindelige Resolutioner, som bekendtgjordes til Øvrigheden ved Cirkulærer fra Rentekammeret, og saadanne specielle Resolutioner, der bleve afgivne i Enkelttilfælde efter Forespørgsel og indeholdt Forklaringer til de kgl. Anordninger.

I de Forhandlinger, der i den Anledning førtes mellem Rentekammeret og Finanskollegiet, synes Mandix, hvis statistiske Erfaringer gjorde ham til en vel skikket Konsulent, at have spillet en meget fremtrædende Rolle. Af en Skrivelse fra ham (10de Marts 1813) til Geheimstatsminister Reventlow fremgaar det, at det endog en Tid — før Afskedsbegæringen er indgiven af Gundelach, hvem man slet ikke mere regner med — har været paatænkt at overdrage Mandix Tilsynet med Kontoret i den nye Skikkelse, et Hvert, han ikke er helt uvillig til at paatage sig. Efter hans Mening burde der i Spidsen for det ny Kontor staa en Mand, der vidste at nytte sit Otium og de interessante Materialier, Kontoret frembød, til videnskabelige, især statistiske Sysler, medens det kontormæssige

og mekaniske Arbejde maatte paahvile Personellet; af Muligheder til en slig Post kan han ikke tænke sig andre end Kammerraad Esmarch eller «den yngre Foged» Collett. Hvis imidlertid det Tilsyn, Ministeren har tænkt sig, vil sige det samme som selve den umiddelbare Bestyrelse af Kontorets Forretninger, vilde Mandix med fornøden Medhjælp ved Siden af sine andre Arbejder nok kunne overkomme, hvad der med Billighed kunde fordres af en Chef i Tabelkontoret.

Disse Planer krydsedes til Dels af Finanskollegiet, der ved Skrivelse af 9de Marts til de forskellige Kollegier foranledigede en Kommission nedsat af forskellige Kollegieembedsmænd, som skulde overveje, hvorledes «det hele Tabelværk, der er at betragte som en fortløbende Statistik for det meste udtrykt i Tal, kunde samles paaa eet Sted», hvorvidt en saadan almindelig Tabelindretning maatte være nødvendig, og hvorledes den skulde organiseres. De Repræsentanter, som Kollegierne i dette Øjemed udvalgte, vare Etatsraad Spies for det kgl. slesvigholstenske Kancelli, Etatsraad Berner for det danske Kancelli, de kommitterede Mandix og Prehn (henholdsvis for Danmark og Hertugdømmerne) for Rente-kammeret, Etatsraad og deputeret Pram for General- Land-, Øko-nomi- og Commercekollegiet, Etatsraad Thaarup paa det vestindiske og guineiske Rente- og Generaltoldkammers Vegne, endvidere Collin, Assessor i Finanskollegiet, J. H. Vogt, Assessor i Finans-kassedirektionen, og V. L. K. Rosen, Assessor i Finanskollegiet. Kommissionens egentlige Ferment blev dog en ude fra tilkaldt Kraft: C. Güllembourg-Ehrensvärd, der efter eget Sigende i sin Ungdom havde syslet med adskillige tabellariske Arbejder, saaledes om «Stridskræfterne».

Det var hans Forslag, hvormed Kommissionens Forhandlinger kom til at dreje sig, hans ret storstilede Planer, der i det væsentlige rev Majoriteten med sig. Allerede 19de April 1814 forelægger han i en lang, til Tider lidt selvbehagelig raisonnerende Skrivelse foreløbig sin Plan for Kommissionen. Tanken med en ny Tabelindretning maa ifølge denne Plan herefter være baade at skaffe Regeringen en let Overskuelse af Rigets økonomiske Forfatning og

en let Sammenligning mellem forskellige Ting og forskellige Dele af Landet, og nøje at klare sig i Enkeltheder, hvilke Oplysninger Tabelindretningen skal samle, ordne og afgive, samt Tidspunktet, naar de skulle afgives og til hvem. Kommissionen maa da først skaffe sig Besked om, hvilke Departementer der paa bestemte Tider skulle indhente Indberetningstabeller, disses Emner i den nøjagtigste Detail og Tidspunktet, da de skulle indgives. Alt tabellarisk Arbejde maa gaa igennem et Brændpunkt, Tabelindretningen, der bestyres af et Samfund af dertil udnævnte Medlemmer for ethvert Kollegium, og som skal give Tabellerne Form og direkte maa indhente Oplysninger fra vedkommende Embedsmænd; men til nødvendig Arbejdsdeling bør Materialierne indsamles, distriktsvis, ved Tabellarister (Kontorer), der skulle staa direkte under Tabelindretningen, f. Eks. et Tabelkontor i hvert Amt. Tabelindretningen skal da til bestemte Tider afgive detaillerede tabellariske Efterretninger. Ved et saadant Organ kunde Regeringen ved Slutningen af hver Januar Maaned i Detail kende Rigets Tilstand, uden at det havde kostet stort Arbejde for nogen, idet de af Tabelindretningen forfattede Tabelskemaer gennem Tabelkontorerne sendes til Udfyldning af vedkommende; «naar det først blev til en Vane, at der aarlig regelmæssig paa visse Tider opgaves en Snæs forskellige Spørgsmaal, og Erfarenheden havde vist, at saadant fandt Sted uden direkte Følge, saa vilde disse Efterretninger lige saa ordentligen gives, som andre Skyldigheder opfyldes».

Unægtelig aabnede dette Udkast Udsigt til et meget fint Centralisationsapparat, samtidig med at det ved Opstillingen af Lokalcener kommer Nutidens seneste Krav ret nær. Vejene, der skulde følges, vare trukne op efter Linealens lige Linie. At Statistikken dog i Forvejen havde banet sig adskillige, maaske højst bugtede, men hævdvundne Veje, at der ikke i Forvejen var tabula rasa, at den ny Indretning maatte kræve mange Penge, anfægtede i ringe Grad en Reformiver, der havde Revolutions- og Oplysnings-tidens Mod til at gaa lige paa. Den praktiske Gennemførelse, som Kommissionen stod overfor, maatte dog medføre adskillige Betænkeligheder, og Mandix blev deres kraftigste Talsmand. I sit

Særvotum viser han sig som den lidt vripne og i Kollegieformer lidt forbenede, men tillige som den dygtige og erfarne Statistiker, der særdeles godt forstaar at bedømme Kravene til et statistisk Urmateriale. Han gør opmærksom paa, at der i alt Fald i Rentekammeret, som han kender bedst, allerede haves et ret betydeligt Materiale af Tabeller, som virkelig heller ikke hidtil have været ubenyttede, det vilde være et Spild af Kraft at samle nyt Materiale om de samme Emner om igen; tilmed maa det siges, at disse Efterretninger ofte erholdes bedre indirekte end ved at anstille Undersøgelser i hver Mands Hus, hvilke, hvis de ikke foretages under nøje Tilsyn af Øvrigheden, let ville blive mere upaalidelige (og tilmed bebyrdende for Undersaatterne) end Kalkuler grundede paa enkelte sikre Data; Tabellernes Fuldkommenhed vil væsentlig være afhængig af, at Skemaerne opstilles og bringes i Tabelform af de Departementer, der nærmest have med Sagen at gøre; det vilde derfor være formaalstjenligt at sætte de allerede tilstedeværende Tabelindretninger i tilbørlig Virksomhed i de forskellige Departementer fremfor at samle dem til en ny. Det forekom ham særlig urimeligt, at man vil springe de i Folket indarbejdede Gennemgangsled, Amtmand, Amtsforvalter, Herredsfoged, over og benytte Tabellarister, og farligt, at man gør de Efterretninger, som skulle indhentes paa Stedet, alt for komplicerede; den egentlige Redaktion maa snarest ske i det Kontor, hvor Efterretningerne fra Landet indkomme.

Med stor Iver forfægter Güllembourg-Ehrensvärd sit Standpunkt i senere Skrivelser. Han kommer stadig tilbage til, at det forekommer ham «upasseligt» at overdrage Amtmændene i Stedet for de af ham foreslaaede lokale Tabelkontorer Forretningerne med den statistiske Indsamling, «hvorved de kom i en underordnet Stilling under Embedsmænd, som staa paa et lavere Trin i Statens Tjeneste end hine», og for at faa sine Tabelkontorer (han forlader dog nu gerne Udtrykket «Kontor» til Fordel for det beskednere «Distriktstabellarister») til at glide lettere ned reducerer han deres Funktioner i saa betydelig Grad («i Grunden ikke andet end et Kopistarbejde»), at Reformen imidlertid taber en Del af sin

Charme. Foruden Spørgsmaalet om Lønnen til disse Tabellarister — Vogt foreslaar et aarligt Honorar af 100 Rdl. Sølv V. til hver — var det særlig Problemerne: en særskilt Tabelindretning kontra en paa de forskellige Departementer fordelt Statistik og den særskilte Tabelindretnings Ledelse, der vare fremme. Skulde Chefen for Tabelkontoret være Medlem af Direktionen (2: Kommissionen af Medlemmer fra forskellige Departementer) eller ikke? Thaarup holdt paa, at dette Spørgsmaal ikke burde drages med ind i Organisationsbestemmelserne, men at der intet var i Vejen for, at Tabelchefen efter Omstændighederne kunde foreslaas til Medlem, og ønskede i øvrigt den statistiske Professor indlemmet i Kommissionen. Skønt han i det væsentlige var enig med Gyllembourg i Planen, kunde dog han — lige saa lidt som Mandix — slutte sig til det Forslag, der 30te Maj 1814 formuleredes af Pluraliteten og underskrevs af Rosen, Pram, Gyllembourg-Ehrensvärd, Collin, Vogt og (med et uvæsentligt Forbehold) Berner. Forslaget gik ud paa følgende:

De Hovedgenstande, der tabellarisk skulde behandles, burde være Landets fysikalske Tilstand, Befolkningen, Bebyggelsen, Jord- og Skovproduktionen, Fiskerierne, Kreaturholdet, Fabrikker og Manufakturer, Handel og Skibsfart, Krigsmagten og de offentlige Byrder. Da Manglerne ved den nuværende Tabelindretning for en stor Del laa i, at den var organiseret under et enkelt af Departementerne, Rentekammeret, skulde den nye Institution ordnes til Gavn for samtlige Regeringskollegier. Grundbestemmelserne for den skulde være: 1) Dannelsen af en Direktion for Tabelværket, bestaaende af et Medlem af ethvert af følgende Kollegier: begge Kancellierne, Finanskollegiet, Rentekammeret, Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet; Direktionen skulde approbere Skemaerne til Tabellerne og have Overbestyrelsen af Tabelindretningen. 2) Under Tabeldirektionen skulde der oprettes 2 almindelige Tabelkontorer, eet for Danmark og Kolonierne, og eet for Hertugdømmerne, med en Chef, der tillige skulde have Sæde i Direktionen, i Spidsen for hvert af dem. Det betones tillige stærkt, at Tabellerne ikke bør føres under ethvert Kollegium, efter som Emnet nærmest

hører under det ene eller det andet, dels fordi det vilde være besværligt at bestemme, hvilke tabellariske Efterretninger der paa-ligge ethvert Kollegium, dels fordi enhver Sag burde behandles fra alle Synspunkter. Den nu bestaaende Tabelorganisation skulde op-hæves. 3) Materialierne fra Tabelkontorerne maatte indhentes fra Embedsmændene, alt efter Omstændighederne Amtsforvaltere, Told-officianter, Dommere, Landinspektører, Gejstligheden eller ogsaa fra Kollegiernes Arkiver. 4) Tabelkontorerne skulde forfærdige Hovedtabeller, byggede dels umiddelbart paa Materiale fra Kollegie-arkiverne, dels paa de specielle Tabeller, der skulde føres distrikts-vis. Disse specielle Tabeller skulde opstilles efter de af Tabeldi-rektionen tilstillede Skemata, af Tabelførere, 1 for hvert Amt eller andet Distrikt. Man henstillede, om disse burde tages af en vis Klasse Embedsmænd, f. Eks. Amtmænd og Amtsforvaltere, eller ikke. 5) Indberetningerne fra alle Autoriteter i Distrikterne skulde ske til Tabelførerne og indrettes efter de af Direktionen approbe-rede og gennem Tabelførerne til Udfyldning fremsendte Skemata. Endelig blev det 6) foreslaaet, at de forskellige tabellariske Indbe-retninger skulde udfærdiges in duplo saaledes, at det ene Eksem-plar beholdtes af Udstederen, og Hovedtabelkontorerne skulde til-sende Tabelførerne, hver for sit Distrikt, Genparter af de tabella-riske Oversigter, der bleve uddragne efter Materialier fra de konge-lige Kollegier.

Naar der forholdsvis er dvælet saa udførligt ved dette Forslag, er det, fordi det er et karakteristisk og højt vigtigt Aktstykke til Forstaaelse af — man kunde sige — Statistikkens indre Ud-vikling i Danmark. Skulde man bedømme det efter dets Resul-tater, og da særlig dets umiddelbare, er Interessen ved det lig Nul. Efter det kraftige og lovende Opspring faldt man mindre effektivt og mere sindigt ned paa Jorden igen. Resultatet af de nye Overvejelser blev den ovenfor omtalte Resolution af 2den No-vember 1819 (se Noten Side 52), hvorefter Tabelvæsenet — i Lig-hed med Hertugdømmernes — overlodes en enkelt Mand (og en Medhjælper) ved Siden af hans øvrige Forretninger.

Ved Reskripterne af 9de Februar 1816 blev der gennemført

Indskrænkning i adskillige af Kollegiernes, særlig Finansbestyrelsens Organisation, og samtidig blev det befalet, at den tidligere omtalte Forfattelse af aarlige Budgetter skulde bortfalde. Hermed toges ogsaa en meget væsentlig Del af den Grund bort, hvorpaa man havde bygget Planen om en Tabelkontorsudvidelse. Da nu yderligere Norge var borte og det Bogholderi, Tabelkontoret havde ført med de kgl. Regnskaber, formentes at kunne bortfalde, eftersom Hoved- og Kontrabogholder-Kontoret stadig førte et lignende nøjagtigt Bogholderi, der tilmed omfattede Statsudgifterne, fandt man det gamle Tabelkontors Eksistensberettigelse tvivlsom. De forskellige statistiske Opgaver, man tidligere havde ment laa og ventede paa en udvidet Tabelindretning, var der nu ikke længere Tale om, Raisonnementet med Bogholderkontoret var paa tværs af Bevisførelsen ved Kontorets Oprettelse 1797, da man havde paavist, at de to Slags «Bogholderi», Tabelkontorets og Kontorets under de deputerede for Finanserne, gensidig supplerede hinanden, Krigen og dens Efterveer havde ganske skyllet Interessen for en ny Folketælling bort, og den eneste statistiske Opgave, der i Øjeblikket syntes at interessere Rentekammeret, var «Affattelsen af de Generalekstrakter af de Ekstrakter, som Amtsforvalterne paalægges at meddele til Afbetjening med de Forklaringer, som Deres Majestæt allernaadigst har befalet Finansministeren allerunderdanigst at indlevere kvartaliter over Finans- og Oppebørselsvæsenets Tilstand». Denne Opgave kunde overkommes af mindre end et Kontor, og Kammeret indstillede da «den særdeles duelige Fuldmægtig» Wilhelm Ferdinand Johnsen (hvem vi senere træffe som Medlem af Tabelkommissionen) til ved Siden af sine øvrige Arbejder at lede Forretningerne ved dette danske Tabelvæsen, og Indstillingen blev, som anført, billiget ved den kgl. Resolution af 1819.

Johnsen forestod det danske Tabelvæsen indtil 1822. Foruden det ovennævnte Arbejde, at give en Udsigt over Finanskassens Indtægter i hvert Kvartal og Amtstuernes kvartalsmæssige Oppebørsler i Bankhæftelsesrenter, Brandhjælpsspenge og Kommuneafgifter, var han optagen af at bringe Generaltabellerne til Folketællingen 1801 i deres endelige Skikkelse, forfatte aarlige Udsigter

over Høstens og Tilsaaningens Tilstand samt en Tabel over samtlige Kommunalafgifters Beløb i de forskellige Amter i Danmark, Arbejder, som efter hans Sigende toge hele hans og hans Medhjælpers disponible Tid, og hvis Resultater interesserede ham højlig, men hvis møjsommelige Tilberedelse han fandt alt andet end tiltalende: «aandløsere og mere mekanisk kan heller ikke noget Arbejde letteligen være, og det er virkelig Synd dermed i en Række Aar at pine noget Menneske». Dette Rudiment af en Tabelindretning — i 1820'rne ledet af Sekretær og Fuldmægtig J. E. Biermann, i 1830'rne af Sekretær og Fuldmægtig i Matrikelkontoret J. A. Madsen — fortsatte sin Tilværelse endnu en rum Tid efter, at Tabelkommissionen var bleven oprettet. Hvad der i øvrigt udførtes af statistiske Arbejder, ydedes ret tilfældig og spredt rundt om i Kancellibygningens Kontorer, og Publikums Videlyst maatte hovedsagelig tage til Takke med de smaa Aarsoversigter og Tabelstumper, der bødtes i Kollegialtidenden, og med Generaltoldkammerets Offentliggørelser i Handelstidenden. Under denne Goldhedsperiode holdt dog de i 1820'rne paabegyndte halvofficielle Amtsbeskrivelser og Rosen's tilsvarende statistiske Oversigter over Hertugdømmerne Spirerne friske til en ny Vækst for en statistisk Organisation, udrustet til at belyse Rigets økonomiske Tilstand og Udvikling.

5. Tabelkommissionen.

(1834—48.)

Sporene fra Tabelkontorets Dage maatte vel skræmme Administrationen; men den nye Tid stillede den efterhaanden Kravene paa statistiske Oplysninger saa nær ind paa Livet, at de ikke kunde forbigaaes. Med Stændervæsenet, hvis Ordning i saa høj Grad sysselsatte Regeringen i Begyndelsen af 1830'rne, blev Tilvejebringelsen af brugbar Statistik ikke blot hensigtsmæssig, men nødvendig: man vilde ikke i Længden kunne overheere Folke-repræsentanternes Fordring paa at faa passende Statistik til Vejledning for de Raad og Skøn, der skulde afgives, og forsynet med godt Talmateriel vilde Administrationen kunne afvise umodne Forslag fra de stænderdeputerede. I Nabolandene var man langt fremme i Retning af statistisk Organisation. I Preussen og i Sverrig, hvor nu tilmed Carl af Forssell ved udmærkede Arbejder havde brudt Vej for en samlet statistisk Landbeskrivelse, arbejdedes der ivrigt og dygtigt i Tabelkontorerne, og de i selve Danmark af Landhusholdningsselskabet ledede Amtsbeskrivelser viste paa een Gang Nytten af omhyggelig statistisk Indsamling og Manglerne i den daværende officielle Statistiks Rammer. Jonas Collin, daværende deputeret for Finanserne og deputeret i Rente-kammeret, blev den, der nu tog Initiativet til en ny Plan for det danske Tabelvæsen. Gennem sin Uddannelse stærkt interesseret i statistisk-topografiske Foretagender havde han som Præsident i Landhusholdningsselskabet paa nært Hold kunnet følge og delvis

lede Opbygningen af Beskrivelser over Landets Amter, han havde en lang administrativ Erfaring at bygge paa, og det Pirringsstof, han som Medlem af Kommissionen af 1814 havde optaget gennem det Güllembourg-Ehrensward'ske Forslag, sad ham sikkert endnu i Blodet.

31te August 1832 indsender Collin en Skrivelse til de deputerede for Finanserne med et foreløbigt Udkast til et nyt Tabelvæsen. «Det er», skriver han, «af en mangeaarig Erfaring bekendt, at naar Finansdepartementet eller Rentekammeret har behovet statistiske Efterretninger af større Omfang end det, som til de jævnligen forefaldende Sager er tilstrækkeligt, have de aldrig været paa rede Haand, og efter at de med megen Møje og megen Tidsanvendelse omsider ere tilvejebragte, have de som oftest ikke været fuldkommen paalidelige», og han foreslaar Finansdepartementet, at det maatte overdrage Etatsraad Johnsen, Etatsraad Lund og Justitsraad Olsen at gennemgaa Udkastet, inden der tages nogen Beslutning om selve Udførelsen, og snarest muligt indgive Forslag om Planens hurtigste og simpleste Iværksættelse. Collin havde forinden konfereret med adskillige sagkyndige om sit Udkast og, særlig hvad Materialets Tilvejebringelse angaar, med flere Amtsforvaltere for at faa at vide, hvor fyldige Oplysninger disse vilde kunne præstere, men det fremgaar af Svarene, at Meningerne vare delte inden for denne Fagkreds. Nogle Amtsforvaltere vilde have lagt Hovedparten af Byrden ved Indsamlingen af det store statistiske Stof over paa Præsterne, medens det fra anden Side gjordes gældende, at de fleste af de af Collin fremsatte Spørgsmaal i Skemaudkastet vilde kunne besvares af Amtsforvalterne. I den Betænkning, som de ovennævnte tre Kollegieembedsmænd afgive om Forslaget, søger man at dele Sol og Vind lige mellem Amtsforvalter og Præst, dog saaledes, at man foreslaar saadanne Besvarelser lagte over paa den førstes Skulder, som lige saa godt vilde kunne afgives af ham som af Præsten, da det alligevel vanskeligt ved Indretningen af et Tabelvæsen vilde kunne undgaas at bebyrde Gejstligheden med en hel Del andre, til Dels vidtløftige Arbejder. Man bifalder i det væsentlige de af Collin ud-

kastede Skemaer, der synes at indeholde alle de Poster, som det i det mindste til en Begyndelse kunde være af Vigtighed eller Interesse at inddrage under Tabelvæsenet for Rentekammerets Vedkommende, og man udtaler sig vidtløftigt om en forestaaende Folketælling, hvis Bearbejdelse burde gennemføres paa en helt anden Maade end i 1801, og hvis Teknik ved Indsamlingen man skitserer. Man anser det for det i og for sig heldigste, at et Tabelværk blev saa omfattende, at der derunder kunde inddrages alle de for Stats-husholdningen og Kameralistikken vigtigste Materialier, uden Hensyn til, hvilket Kollegiums Virkekreds disse forskellige statistiske Materialier maatte vedkomme, men finder det betimeligt, om man gjorde Begyndelsen med en eller anden enkelt Administrationsgren, medens der overhovedet for Tiden næppe vilde være Trang til et almindeligt statistisk Bureau, «i det mindste ikke indrettet efter nogen stor Maalestok», eftersom de fornødne Materialier lige saa bekvemt vilde kunne indhentes gennem vedkommende Kollegium selv, og disse Materialier vilde «først efter mindre og siden efter større Distrikter, kunne af bestemte, dertil paa Stederne selv antagne Personer indføres i visse opgivne Rubrikker, hvorefter den endelige generale Ordning i saadanne Tabeller, som for et givet Øjemed helst maatte attraas, uden synderlig Vanskelighed eller Vidtløftighed vilde under Kollegiet selv kunne besørges udførte ved nogle faa, dertil antagne Arbejdere», og ved en Forening af de forskellige Kollegiers Oplysninger vilde man da særdeles let opnaa en Totaloversigt.

Ved en kgl. Ordre af 24de September 1833 paalagdes det Collin at indkomme med Forslag til Tabelvæsenets Ordning, og 14de November 1833 indgiver han sin Betænkning. Da den derpaa følgende kgl. Resolution, der opretter en Tabelkommission, for en stor Del henviser til selve Betænkningens Indhold, er denne mere end et interessant forberedende Aktstykke og næsten lidt af en statistisk Grundlov.

Idet Betænkningen gaar ud fra, at «det, som attraas og opnaas ved statistiske Tabelværker, er et nøjagtigt og hurtigt Oversyn over Landets Tilstand i det hele», gør den udførlig Rede for

Kammerherre Rosen's i Haandskrift beroende Beskrivelse over de fleste Amter og Distrikter i Hertugdømmerne, «et vigtigt Forarbejde til en tabellarisk Fremstilling af Hertugdømmernes Forfatning i kameralistisk Henseende», og i mange Henseender et godt Forbillede for en lignende Indsamling af statistiske Data for Kongeriget. Den Plan, der opstilles til et Tabelvæsen for Danmark, er da ogsaa i det væsentlige — naar Spørgsmaalet om Folketællingen fraregnes — bygget paa den Rosen'ske Tabelordning¹⁾.

Planen inddeler det statistiske Tabelværk for Danmark i 5 Hovedafdelinger 1) i korografisk og topografisk Henseende, 2) Folketallet i forskellige Klassifikationer, 3) Folkemængdens Tilvækst og Aftagende (Ægteskaber, Fødsler, Dødsfald), 4) Næringsvejenes Forfatning (Produktion, Industri, Handel, Indførsel og Udførsel), og 5) Kommunevæsen (dertil Skole- og Forsørgelsesvæsen). Dens Udførelse illustreres ved 7 Skemaudkast: 1) Skema til en tabellarisk Udsigt over Købstædernes Tilstand i topografisk Henseende, for hver Købstad (Areal, Hartkorn, Tønder Land, og Fordeling efter Benyttelse, Banktaksation, Antal Bygninger, Kirker, Møller, m. m.), 2) Skema til en tabellarisk Udsigt over Landsbysoggenes Tilstand i topografisk Henseende, for hvert Landsbysogn (med en efter Omstændighederne tilsvarende Specifikation, Fordeling af Ejendomme i komplette og ukomplette Sædegaarde, Fæste-, Arvefæste- og Selvejergaarde, hver for sig efter Størrelsen, over 6, 6—2 og under 2 Tdr. Hrtk., Huse med og uden Jord med samme Tredeling efter Besiddelsesmaaden o. a.), 3) Ægteviede, fødte og døde efter det da gældende Skema (de døde efter Køn inddelte i 10 Aars Aldersklasser, Alderen indtil 10 Aar atter sondret i 3 Klasser), 4) Skema til en tabellarisk Udsigt over Købstædernes Tilstand m. H. t. Næringsvejene, for hver Købstad (Kvægbesætning, Udsæden paa Byens Jorder, Antal Væve i Ulden- og Linnedmanufakturerne, Størrelsen af Udførselen for saadanne Varer, hvoraf ej svares Told, Antal Skibe og Drægtighed, Prioriteter i Ejendomme, m. m.), 5) en lignende Tabel med Hen-

¹⁾ I øvrigt tog Rosen's Statistik ogsaa stærkt Sigte paa ikke-talmæssige Oplysninger; en Rubrik omfattede f. Eks. «Amternes Historie».

syn til Næringsvejene for hvert Landsbysogn, men med mere indgaaende Data om Kvæget og Jordens Besaaning og med Spørgsmaal om Produktionens Størrelse i forskellige til Landet knyttede Industrier (Teglbrænderier, Pottemagerier, etc.), m. m., 6) Skema til en tabellarisk Udsigt over Købstædernes Tilstand, m. H. t. Kommunevæsenet, for hver Købstad (Borgervæbning, Antal Lygter, Sprøjter, Vægttere, etc., Antal Disciple i de forskellige Slags Skoler, Antal fattige efter Grader, Fattigvæsenets Kapitaler, Byens Skatter og Afgifter, de offentlige Udgifters absolutte Størrelse i de forskellige Grene o. a.), 7) en lignende Tabel m. H. t. Kommunevæsenet for hvert Landsbysogn, indrettet mere summarisk efter dets Tarv og med særlige Rubrikker for Miletallet og den dertil svarende beregnede Værdi for de af Sognet forrettede Frikørseler¹⁾.

Endelig dvæler Betænkningen længe ved Planens anden Hovedafdeling: Folketællingen, hvis tidligere Historie antydes, og hvis fremtidige og formentlig umiddelbart forestaaende Iværksættelse udkastes baade ved Tekst og Tabelbilag. Det hedder herom: «Denne Post er, efter min allerunderdanigste Formening, om ikke en af de vigtigste, saa dog den, hvormed der først burde begyndes. De øvrige kunne successive erholdes, og man kan dertil paa mange Steder benytte Mænd, der interessere sig for Sagen uden at have egentligt Kald eller Embedsforpligtelse til at arbejde for den».

Collin's Betænkning munder ud i Forslaget om Udnævnelse af en Direktion eller Kommission for Udførelsen af det statistiske Tabelværk; fra denne Autoritet skulde de fornødne Ekspeditioner vedrørende Indsamlingen af Efterretninger udgaa, til den skulde disse indsendes og under den bearbejdes og bringes i tabellarisk og hvilken som helst anden passende Form. «Denne Direktion eller Kommission indgiver sine Forslag og Beretninger umiddelbart til Deres Majestæt.» Et eget Kontor med fastlønnede Embedsmænd vilde ikke behøves, da Efterretningerne lettest og bedst kunde affattes af Personalet i de forskellige Departementer, men for at skaffe Enhed i Arbejdets Form burde Redaktionen af de indkomne Efter-

¹⁾ M. H. t. Tabeludkastene se Afdelingen «Bilag» bag i Bogen.

retninger samles paa et enkelt Sted, et Arbejde, der passende kunde foretages under Justitsraad Olsen's særlige Opsyn i det ham underlagte Hoved- og Kontrabogholderi-Kontor. Under 23de November 1833 udstedtes der et kgl. Reskript til Kancellierne, at en Kommission skal sammentræde, og 27de i samme Maaned følgende kongelige Kommissorium til de 5 Kollegieembedsmænd: Konferensraad Ørsted, Konferensraad Collin, Etatsraad Johnsen, Etatsraad Bech og Justitsraad Olsen:

«Vor synderlige Bevaagenhed! Ved at tilsende Eder hosfølgende af Dig os elskelig Konferensraad Collin ifølge Vor allerhøjeste Befaling afgivne allerunderdanigste Betænkning om, paa hvilken Maade et statistisk Tabelværk over de danske Provinser mest hensigtssvarende kunde være at ordne og fremme med dertil hørende Bilage, er hermed Vor allernaadigste Vilje og Befaling, at I rette Eders Lejlighed efter at sammentræde i en Kommission for at lægge Planen til et saadant Tabelværk samt besørge dens Iværksættelse i Overensstemmelse med de i ovennævnte allerunderdanigste Betænkning fremsatte Grundtræk, og blive Resultaterne af Eders Forhandlinger, hvis Redaktion vil være at underlægge Dit Os elskelige Justitsraad Olsen's specielle Opsyn, allerunderdanigst at forelægge Os igennem Vort Rentekammer. Dermed sker Vor Vilje. Befalende Eder Gud! —».

Det var en ret let tømret Konstruktion, hvori den officielle Statistik nu var bleven indstalleret og i en Række Aar levede, og især i Begyndelsen trivedes godt. Statistikken havde endnu ikke faaet sit eget grundmurede Hus. Den var efter et Slags Pavillonsystem indlogeret i forskellige Barakker, med en ikke meget nem indbyrdes Kommunikation og med en højst beskeden Forvalterbolig som Centralorgan. Navnet havde dens Organisation tilfælles med de moderne statistiske Kommissioner, Gavnet for saa vidt ogsaa, som Administrationens Spidser i de forskellige Forvaltningsgrene nu bleve mere umiddelbart interesserede i Statistikkens Gang, paavirkedes og paavirkede, men Nutidens Kommissioners naturlige Supplement: et fast organiseret, med selvstændige Beføjelser udrustet Bureau fattedes saa temmelig. Det lovede ikke særlig godt,

at Kommissionen — imod Collin's Indstilling — blev indordnet under et bestemt Kollegium, og at Bogholderikontoret blev dens Virksomheds Arne. For alle dens overordnede Embedsmænd blev Statistikken kun et Bifag ved Siden af deres øvrige Forretninger, og rent udvortes udfoldede den sig ogsaa i Beskedenhed derefter, anbragt i et Par Lokaler højt oppe i Kammer- og Kollegiebygningen¹⁾. Den havde ikke, i alt Fald ikke i Begyndelsen, en bestemt fastslaaet Pengesum til Raadighed for sine Behov, ikke ene til dens Tarn udnævnte Embedsmænd at raade over, men underordnede Betjente rundt om i Kontorerne arbejdede for den, ofte blot i Ny og Næ, og betaltes saa efterhaanden, som Arbejdet gjordes færdigt.

Imidlertid synes Valget af Kollegieherrer til Kommissionen at have været heldigt. Gennem A. S. Ørsted holdtes den i nøje Rapport til Provinsialstænderne; han stod vel det statistiske Arbejde lidt fjernt, og kunde han end til Tider, ret naturligt, saaledes som Organisationen var, ved Forespørgsler om et eller andet Materiale, han havde Brug for, vise sig noget desorienteret i det statistiske Arbejdes daglige Gænge, saa synes i vigtigere Sager hans grundig motiverede Votum ofte at have været det afgørende. Johnsen havde en Tid selv været praktisk Statistiker, og som Medlem af adskillige Kommissioner, om nogle offentlige Fabrikkers Ophævelse, om de paa Landet hvilende Kommunebyrder m. m., havde han, ud over sin Erfaring som Embedsmand, erhvervet sig megen for Tabelkommissionen brugbar Kundskab. Bech var en anerkendt fremragende Dygtighed og gennem Affattelsen af Skibs- og Varelistere nøje inde i disses statistiske Karakter. Maaske var Olsen, en solid og dygtig Arbejder, hvis Omhyggelighed roses, det ømme Punkt, dog vist mest gennem selve Stillingens Vanskelighed; fra første Færd sat til at være Haanden, der under Ansvar skulde gennemføre andres Planer, men saa nogenlunde uden Ansvar overfor Kravet om det personlige Initiativ formaaede han næppe at styrke den svage Stilling, han forretningsmæssig indtog i Ensemblet, ved en stærk Personligheds Indgriben eller ved en omfattende økonomisk Synskreds.

¹⁾ Senere flyttedes dens Kontorer til det daværende Arkivlokale.

Gennemgaar man Tabelkommissionens¹⁾ Historie, savner man ogsaa ret stærkt de forfriskende Holdepunkter i Udviklingen, der betyde Nydannelser og Fremskridt. Den Arbejdsplan, der var lagt fra dens Begyndelse, tog den op som Flidspensa, den efter bedste — men til Tider svigtende — Evne skulde gennemgaa, og der blev ikke meget Overskud af Energi til Rest for andre Arbejder. Imidlertid er der dog enkelte større eller mindre Trin at notere i Udviklingsgangen.

Et for Kommissionens Virkemaade ret betydningsfuldt Ressortspørgsmaal afgjordes allerede i det første Arbejdsaar. Ved kgl. Reskript af 6te Novbr. 1834 bestemtes nemlig, at de Resultater af Kommissionens Undersøgelser og Forhandlinger, der skulde forelægges Kongen, skulde fremlægges gennem det Kollegium, hvorunder de vedkommende Genstande nærmest henhørte, nemlig Resultatet af Folketællingen gennem Kancelliet, af Hartkornet og Jordejendommenes Fordeling gennem Rentekammeret, af Toldvæsenets Lister om Ind- og Udførsel, Skibsfart m. m. gennem Generaltoldkammeret, og man var dermed ude over det kontormæssige absolutte Afhængighedsforhold til Rentekammeret.

Næste Aar er der blandt Kommissionens Medlemmer Tale om en fastere Organisation af Handels- og Skibsfartsstatistikken. Anledningen er Grosserer Nathanson's Arbejdsforhold til Tabelværket, idet Kongen havde bemyndiget Kommissionen til at gøre Brug af Nathanson's Assistance «ved at samle og ordne statistiske Materialier til Afbenyttelse for Tabelværket». Han gør straks, i Skr. til Kommissionen af 21de Apr. 1835, opmærksom paa Ønskeligheden af Reformer i Omsætningsstatistikken: «et fuldstændigt Tabelværk eller et saakaldet statistisk Bureau bliver dagligen mere og mere nødvendigt», og Tidsomstændighederne kræve, at der for Alvor tages fat paa en passende Ordning af Handelsstatistikken;

¹⁾ Kommissionens officielle Navn var «Kommissionen angaaende Tabelværket i Danmark» («Kommissionen for det statistiske Tabelværk»). I Begyndelsen ses Kommissionen i officielle Skrivelser at lyde det just ikke mundrette Navn: «Kommissionen for at lægge Planen til et statistisk Tabelværk over de danske Provinser og besørge sammes Iværksættelse».

heldigst vilde det være, om en enkelt Mand, efter en af Kommissionen lagt Plan, udelukkende og uafbrudt sysselsatte sig med dette Arbejde; han selv vilde være villig til at paatage sig det, under Kommissionens Tilsyn, naar han fik en dygtig Medarbejder til Hjælp. Kommissionen følte sig tiltalt af Tanken, men var bange for dens Konsekvens: et særlig indrettet Bureau. Ørsted mener saaledes, at Sagen bør overvejes — Forhandlingerne i Provinsialstænderne ville vise Nyttens af at have forskellig Statistik paa rede Haand — men at man dog, maaske foreløbig, bør indskrænke sig til, hvad der kan udrettes med Kommissionens Medlemmer samt Nathanson, og muligvis en ekstraordinær Medhjælper. Collin anbefaler Forslaget til Bech's velvillige Overvejelse, dog med et stærkt Forbehold over for Oprettelsen af et eget Bureau («jeg frygter for, det blev Arbejdets Grav»). Johnsen indtager omtrent et lignende Standpunkt, og Resultatet blev det forholdsvis beskedne, at Nathanson i en Aarrække knyttedes til Kommissionen¹⁾, under Bech's Tilsyn gjorde Udkast til nye Tabeller, med, som Kommissionen siger, «udholdende Flid» bearbejdede det statistiske Materiale og satte dette i Tekstform til Tabelværket. Det store Stof, denne Gren af Statistikken maatte operere med, synes imidlertid efterhaanden selv at have formet sig en Slags kontormæssig Ordning; saaledes tales der til Tider om Tabelkontoret under Generaltoldkammeret, og i de senere Aar vare to danske og to tyske Medhjælpere i dette Kammer fast knyttede til Tabelværket.

Da Tabelkommissionen dannedes, var man gaaet uden om de Omraader, der hørte til andre statistiske Organisationers hævdivundne Terrain. Det tyske Tabelvæsen, der var blevet oprettet samtidig med Tabelkontoret 1797, havde saaledes sin egen Domæne, og det tidligere omtalte, af en Fuldmægtig i Rentekammeret ledede «danske Tabelvæsen» laa endnu hen som en lille Enklave. Her opnaaede nu Kommissionen i 1839 betydelige Landvindinger. Juni 1839 indgav den en Betænkning til Kongen, nærmest i An-

¹⁾ I det første Aar honoreredes han med 500, derefter med 800 Rdl.

ledning af et Forslag fra Rosen om, at hans i en Aarrække indsamlede Materiale om Hertugdømmernes Forhold maatte bearbejdes og bringes i Publikationsform af Tabelkommissionen. Man mente nu, at Tidspunktet var inde til en Helstatsstatistik, og foreslog Kongen, at samtlige tabellariske Oversigter, baade Danmarks og Hertugdømmernes, skulde udgaa fra Kommissionen. I Henhold hertil bestemte et gennem det danske Kancelli udfærdiget kongeligt Kommissorium af 27de Juli 1839, «at samtlige tabellariske Oversigter, saavel fra Danmark som fra Hertugdømmerne, saaledes ogsaa Resultaterne af Folketællingerne, bearbejdes og foranstaltet bekendtgjort af Eder». Samtidig suppleredes, ligeledes paa Kommissionens Indstilling, Medlemsantallet med 2, idet Kammerherre og Amtmand Rosen og deputeret for Rentekammeret og for Finanserne Grev C. Moltke fik Ordre til at tage Sæde i Kommissionen «næst efter Dig, Os elskelige Etatsraad Bech». Vist særlig i Anledning af den forestaaende Folketælling i Hertugdømmerne optoges snart efter et nyt Medlem. I Skrivelse af 2den Januar 1840 meddeler Kancelliet Tabelkommissionen, at der er udfærdiget kgl. Ordre af 22de December 1839 til Etatsraad og deputeret i det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli J. B. Rathgen om at indtræde som Medlem, og allerede forinden, i September 1839, var der tilført Kommissionen ny Kraft ved Optagelsen af de kommitterede i Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet Etatsraaderne Dr. phil. G. Garlieb og C. P. Francke, den sidste — der kom til at tage fremragende Del i den slesvigholstenske Bevægelse — en for sine administrative Evner højt skattet og for sit skarpe Regimente stærkt frygtet Embedsmand, Garlieb en kundskabsrig og i Administrationssager forfaren Mand, hvis teknologiske og kame-ralistiske Viden særlig kom Statens Tilsyn med Industri- og Handelslivet til gode, og hvis Interesse for Statistikken, som tidligere anført, havde givet sig flere litterære Udslag i hans Ungdom.

Svarende til denne Personeludvidelse — fra 5 til 9 Medlemmer¹⁾

¹⁾ Bech døde i 1842. Efter kgl. Ordre ²²/₂ 1844 tiltraadte deputeret i Generaltoldkammer og Kommercekollegiet V. C. E. Greve Spønneck Kommissionen.

— blev Forøgelsen i Tabelstoffet. Der var Hertugdømmernes Materiale¹⁾, de under Rentekammeret sorterende Tabeller, Dokumenter vedkommende Udsigterne over Kommunalpræstationer samt Efterretninger om Høstens Udfald m.v., og adskilligt Materiale be-
roende i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, bl. a. Tabellerne om Kongerigets og Hertugdømmernes Udførsel af Korn og Fedevarer m. m., Oversigterne over de enkelte Told- og Konsumtionssteders Indtægter og Udgifter og Udsigterne over de ved hvert Toldsted hjemmehørende Skibe²⁾.

Det bedste Materiale til Belysning af Tabelkommissionen ere dog selve dens Publikationer. Den offentliggjorde i alt godt en Snes Værker. Disse Hæfter, trykte i Eksemplarer med fint Papir og med mindre fint til Brug for Plebs³⁾, i Tværfolio eller al-

¹⁾ 26de Juni 1841 tilskriver Tabelkommissionen Kirstein, Lederen af Hertugdømmernes Tabelvæsen, om Overlevering af samtlige Arkivalier vedrørende Tabelkontoret for Hertugdømmerne. I de 9 Aar 1840—48 indeholder Tabelkommissionens Kopibog gennemsnitlig 20 udgaaende Skrivelser aarlig (nogle ofte meget vidtløftige); men heraf er, karakteristisk nok, næsten Halvdelen skreven paa Tysk; særlig Forholdene i de «blandede Distrikter» giver Anledning til meget Skriveri. — De nationale Brydninger give sig ogsaa af og til ret betegnende smaa Udslag. 1843 skriver saaledes Biskop Tage Müller til Tabelkommissionen i Anledning af, at den slesvigholstenske Regering har tilsendt ham 20 Eksemplarer af Blanketter angaaende Fødsler, Dødsfald og Vielser med tysk Tekst, til Brug for de Præster i Ribe Stift, der have Pastorater, hvis Indbyggere delvis høre under slesvigsk Jurisdiktion. Han gør opmærksom paa, at dette under den nuværende Stemning vil vække Anstød. Tabelkommissionen mener, at man ikke kan paalægge den slesvigholstenske Regering at affatte danske Lister, men at det staar Præsterne frit for at udfylde Listerne med den tyske Overskrift paa Dansk og med danske Navne.

²⁾ I den Skrivelse af 10de Septbr. 1839, hvori Tabelkommissionen anmoder Generaltoldkammeret om at tilsende den de ovennævnte Tabeller, efterhaanden som de ere forelagte Kongen, tages der dog det Forbehold, at de besværlige og vidtløftige Tabeller over de enkelte Told- og Konsumtionssteders Regnskaber ligesom hidtil maa udføres af Revisionsbetjentene i de forskellige Kontorer.

³⁾ Oplagets Størrelse var fra 400 til 600 Ekspl., Bogtrykkeren: Bianco Luno & Schneider; Spørgeskemaerne tryktes til Tider hos andre, hos Schultz og i Berlingske Tidendes Trykkeri. Da Werlauff gennem Trykkeriet har faaet et Eksemplar af et af de danske Hæfter paa det mindre fine Papir til det kgl. Bibliotek, anmoder han indstændig Tabelkommissionen om at faa tilsendt et af de fine Eksemplarer.

mindelig Folio, med en imponerende Papirudfoldelse til Tabellerne, hvor de smukke, klare Taltyper ofte laa hen som sparsomme Oaser i den hvide Ørken, virkede respektindgydende, men med sit Tabelmateriale vel ogsaa nok lidt afskrækkende, som de gamle «Tabelfabrikanter» kaligrafiske Tavler.

Efterhaanden lærte Kommissionen dog at økonomisere lidt med Tabellernes Plads. Naar der i efterfølgende Oversigt over de udgivne Værker ogsaa er tilføjet en Rubrik for Arkantallet, vil derfor denne i sig selv saa højst massive Maalestok være en lidet paalidelig Værdimaaler for Kommissionens Arbejder fra Tid til anden, men den vil dog give brugbare Antydninger om Arbejdsstoffet og dermed Bekostningens Størrelse.

1835—40 besørges i Gennemsnit trykt $41\frac{2}{3}$ Ark, 1841—48 $208\frac{1}{4}$ Ark. I de seneste Aar bliver Farten accelererende; det lykkes omsider at komme à jour med Toldtabellerne, saa man kan fremlægge et Aars Handelsstatistik Aaret derefter. Men med den større Ekspeditionsevne følger ikke sjældent Nedgang i det videnskabelige Arbejde. Indledningerne skrumpe ofte ind til et Minimum eller sløjfes helt, de gamle Tabelrammer beholdes og fyldes af det underordnede Personale med de behørigt Tal, medens de første Aarings sindige March ikke blot er et Udtryk for et mindre rigeligt Udrustningsmateriel med Pengemidler og for Langsomhed i Vendingen, men ogsaa for en grundig Gennemplejning af det Land, man skal bearbejde. Den for en statistisk Institution saa vanskelige Opgave: at forene Hurtighed og Præcision i Udgivelsen med en videnskabelig Indtrængen i Materialet, som indadtil holder Arbejdskrafterne friske, udadtil lægger Materialet vejledende til rette baade for det store Publikum og for den lille videnskabelige Læsekreds, har da Tabelkommissionen ikke kunnet magte.

Det vilde dog være uretfærdigt blot at dvæle ved Manglerne. Ikke blot betegne Tabelkommissionens Værker et stort Fremskridt fra tidligere Tid, paa adskillige Punkter stode de sikkert paa Højde med Udlandets. Det er ikke alene fra dansk eller slesvigholstensk Side¹⁾, men ogsaa fra Udlandets, at dets Hæfter mod-

¹⁾ Se f. Eks. G. Hanssen: «Das Amt Bordesholm im Herzogthume Holstein» (Kiel 1842).

Aar	Nr.	Arkantal	Indhold.
1835	1ste Hæfte	24	Folketælling.
1836	»	»	»
1837	2det Hæfte	44	Jordejendommene og Hartkornets Fordeling, Bygningernes Brand- assurance m. m.
1838	»	»	»
1839	»	»	»
	3die Hæfte 1. Afd.	59	} Indenrigsk og udenrigsk Skibsfart.
	3die Hæfte 2. Afd.	55	
1840	Tysk uden Nr.	68	Toldtabeller (o: Vareind-, ud- og mellemførsel, samt Skibsfart og Konsumtion).
1841	4de Hæfte	68	Toldtabeller.
	5te Hæfte	51	Folketælling.
	tysk Hæfte 1	72	do. i Hertugdømmerne.
1842	6te Hæfte	76	Kreaturhold, Jordernes Besaaing og Udbytte, Tiendens Værdi, Omfang af landlig Industri, Kommunalforhold.
	2 tyske Hæfter	44 + 29	Toldtabeller.
1843	tysk Hæfte	53	Toldtabeller.
1844	dansk uden Nr.	15	Sogdenes nye Hartkorn.
	7de Hæfte	25	Toldtabeller.
1845	8de Hæfte	56	Toldtabeller.
	9de Hæfte	33	Toldtabeller.
	tysk Hæfte 2	94	Folketælling i Hertugdømmerne.
1846	10de Hæfte	94	do. i Kongeriget.
	tysk Hæfte	108	Toldtabeller.
	11te Hæfte	17	Selv mord.
	12te Hæfte	147	Toldtabeller.
	tysk Hæfte	134	Toldtabeller.
	13de Hæfte	24	Kriminaltabeller.
1847	tysk Hæfte	109	} Toldtabeller.
	14de Hæfte	132	
	tysk Hæfte	111	
	15de Hæfte	53	} Toldtabeller.
	tysk Hæfte	65	
1848	16de Hæfte	56	Toldtabeller.

I 1841—48 inkl. i alt: 1666 Ark eller ca. 208 Ark aarlig i Gennemsnit.

tages med stærke Lovord. Læser man Hæfternes Indledninger igennem, føler man sig tiltalt af den Omhu, hvormed der som oftest gøres Rede for Materialets Tilvejebringelse, dets Karakter

og Mangler, af den ordnende, om end vel skematiske Sans, hvor- med de væsentlige Data samles og delvis forklares, og af den videnskabelige Interesse, der ved Sammenligning med tidligere indenlandske og samtidige udenlandske Resultater gaar paa Spor efter Aarsagerne. Æren for den Friskhed, der saaledes er over adskillige af disse Arbejder, maa Kommissionen dele med de Med- arbejdere, den hentede uden for sit eget Omraade. Muligt, det ikke altid var Frisyn, men Mangel paa Tid og lidt Inerti, der dikterede en Rummelighed, som lod disse Medarbejdere selv nogen- lunde om, hvad de kunde faa ud af Materialet; Resultatet blev dog en behagelig Afveksling i Syn og Udtryksmaade, og man und- gik derved ogsaa, i rent formel Henseende, den lidt trættende Ens- formighed, som en fra oven paatrykt Stil og Skriveform, den være nok saa god i dens Ophavsmands egen Haand, let giver. Da Kayser i 1847 fik overdraget Bearbejdelsen af Kriminaltabellerne for 1841—46 (som han i øvrigt paa Grund af sin Forflyttelse til Fyn maatte opgive) og fremsatte sin Plan for Arbejdet, meddelte Kommissionen ham, at der vel var adskilligt at erindre mod hans Udkast, men man overlod ham dog at søge at løse Opgaven, saaledes som han selv havde stillet den.

Vrangsiden ved alt dette var dog Mangel paa Plan og Enhed i Ledelsen. Hvad Tabellerne angik, kom de ofte for raa i Pressen, med en overvældende Detail (i de første Skibsfarts- og Handelshæfter var der detaillerede Oplysninger for hvert enkelt Toldsted) og med et vel stort Apparat af Sammendragsskemaer, af hvilke flere, som nødvendige Stadier under Bearbejdelsen, snarest hørte til det Ma- skineri, der ikke skulde ses. Som omstaaende Oversigt viser, fulgte Hæfterne langt fra Slag i Slag, saa de kunde gaa ind som sikre Led i Publikums Bevidsthed, men mere tilfældig, efterhaanden som Indledningernes Forfattere naaede at faa dem fra Haanden, og ret forskellige Emner bunkedes lidt pêle-mêle ind i eet Hæfte. Som Følge heraf bevæger Publikationen om Antal af Skibe, Skibsfart og Handel sig næsten i en Labyrints bugtede Gange, og Kommissionen kom da selv let til en Gang imellem at bryde Kontinuiteten. En

anden naturlig Følge af denne Arbejdsmaade var Uligheden i den Plads, de enkelte Emner kom til at raade over.

Af de Mænd, Kommissionen knyttede til sig, er allerede Nathanson nævnt. Da han tiltraadte sin Stilling ved Kommissionen, havde han allerede gjort sig bekendt ved sine paa en Maade banebrydende Arbejder om Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæsen, og den højst detaillerede Grundighed, der kendetegner hans Forfatterskab, kom ogsaa Kommissionsstatistikken til gode. Statistisk Tabelværks 3die Hæfte, der omhandler Danmarks Skibsfart 1826, 1834 og 1837 og er Kommissionens første Arbejde i dette Fag, er hans saa at sige fra Ende til anden. Senere er det især Kontorchef i Generaltoldkammeret Raffenberg, der i længere Tid leder denne Statistik. Han forfatter saaledes Tabelværkets Hæfte 8, hvorfor Sponneck indstiller ham til et Honorar af 500 Rdl.; senere figurerer han, ligesom Boolsen for Hertugdømmernes Toldstatistik, paa Budgetterne med et aarligt Honorar af 200 Rdl. for Tilsyn med denne Statistik, og han gaar med over i statistisk Bureau som honoreret Medarbejder. Indledningen til Hæfte 12 (Toldtabellerne) er skreven af kommitteret Rosenørn. Redegørelsen om København i Tabelværkets 5te Hæfte skyldes Stadskondukteren Major Schlegel, og Dr. Hübertz skriver i Folketællingstabelværket (Hæfte 10) om de afslidte, hvorfor han honoreres med 100 Rdl. Ved Siden af Nathanson vare dog Fenger og Kayser Kommissionens bedste Hjælp udefra. 1840 indsender daværende cand. chir. Fenger til Kommissionen en Afhandling «angaaende Udgranskningen af en Lov om Menneskers Fødsel og Død i Danmark». Han tages derefter i Arbejde for Kommissionen og skriver i Indledningen til 6te Hæfte (Kbhvn. 1842) et betydningsfuldt Afsnit om Mortalitetsforholdene. Kayser's Bidrag ere Indledningerne til Tabelværkets 11te og 13de Hæfte, om Selvmordene i Danmark 1835—44 og om Danmarks Kriminalstatistik 1832—40, Arbejder, der begynde paa bar Bund og ogsaa kunne siges at være grundlæggende for Statistikken om de paagældende Emner¹⁾.

¹⁾ Kayser søgte fast Ansættelse i Kommissionen. Da denne 1847 anviser

Hvad der er udrettet af selve Kommissionens forskellige Medlemmer og af dens mere regulære Arbejdsstab, kan nu næppe helt udredes. Collin synes at have taget virksom Del særlig i de første Tabelværkers litterære Tilberedelse, Johnsen nævnes som Forfatter til Hovedparten af Indledningen til 6te Hæfte, om Folketællingen 1840. Den næste danske Folketælling foreligger bearbejdet i 10de Hæfte af Lektor Bergsøe, der ved kgl. Resolution af 28de Jan. 1845 var bleven ansat, med et aarligt Honorar af 600 Rdl., som Assistent ved Kommissionen for det statistiske Tabelværk «for under dennes Overbestyrelse at udføre de Arbejder, som den overdrager ham ved Indsamlingen og Bearbejdningen af Materialierne til de Genstande, der henhøre under Tabelværket, og deres Udgivelse i Trykken». Som Forfatter til det tilsvarende tyske Hæfte om Folketællingen i Slesvig-Holsten og Lauenburg 1845 nævnes gageret Volontær i det slesvigske Ekspeditionskontor under Rente-kammeret F. A. N. Petersen¹⁾, der i en anbefalingsskrivelse fra Kommissionen i Anledning af, at han søger et Embede i Tønder Amt, omtales som den, der har forfattet omtalte, «med megen Tænksomhed skrevne Indledning», og hvis «Dygtighed, Flid og Nøjagtighed» roses. Henke, den senere Kontorchef i statistisk Bureau, blev 1833, dengang Kopist i Hoved- og Kontrabogholder-Kontoret, af Collin antagen til ved Siden af sin anden Embedsstilling at tage Del i det ved Tabelværket forefaldende Arbejde og vedblev dermed, honoreret med 500 Rdl. aarlig, til Kommissionens Ophævelse. Han har sikkert været en Kraft ved dette, hans sjældne Flid og Nøjagtighed omtales, men han har næppe litterær Part i Kommissionens Indledninger; derimod er han Forfatteren til det efter Kommissionens Ophævelse og inden Bureauets Ikrafttræden udgivne Tabelværkshæfte om indtegnede Vælgere til Rigsforsamlingen i

ham 200 Rdl. for hans Indledning, skriver den yderligere: «Derimod ser Kommissionen sig ikke i Stand til, saa gerne man ønskede at kunne disponere over Deres Kræfter for Kommissionens Arbejde, nu for Tiden at opfylde Deres Ønske om at sikres en fast Ansættelse ved Tabelværket».

¹⁾ Indledningen til det foregaaende Befolkingshæfte var skreven af daværende Kontorchef i Rentekammeret J. C. Ravit, der 1842 blev Prof. ordin. i Nationaløkonomi og Statistik ved Kiels Universitet.

Danmark 1848 (Tabelværkets ældste Række, 17de Hæfte). Blandt Kommissionens Arbejdere gik i øvrigt ogsaa Treschow og Ugelbølle, begge sysselsatte med Told- og Konsumtionstabellerne, samt Stub over i det nye Bureaus Tjeneste; den sidstnævnte, der navnlig havde haft Ekstraarbejde med Folketællingstabellerne for Hertugdømmerne Slesvig-Holsten 1840 og 1845, kunde holde ud som Ekstraarbejder for Bureauet ind i 1890'erne og saaledes være med til at bearbejde en Folketælling, der forefaldt 50 Aar senere end den, han først havde arbejdet med paa.

Det Program, som Collin i sin Tid havde opstillet for Kommissionens Arbejde, blev ikke i lige Grad gennemført i alle dets Punkter. Det første Punkt, Topografien, lod man, om ikke helt, saa dog delvis ligge; det sidste og femte, Kommunalvæsenet, ligesaa.

Det var Afdelingerne Folketælling, Befolkningens Bevægelse og Næringsvejene, der lagde Beslag paa Kommissionens væsentligste Interesse og tog det meste af Tabelværkspladsen op. At man ved stadig at benytte de administrative Inddelinger og gennem Hartkornstabellerne tillige kom til at forfølge topografiske Formaal, er en Selvfølge, men Topografien som Hovedemne affandt man sig med — ligesom Kommuneforholdene — i et eneste Hæfte, Tabelværkets 5te, der kom til at indeholde et højst broget Pluksammen. Et Emne af kommunal Interesse, Frirejserne, var man optaget af i 1838. Ved et Cirkulære af 10de Febr. 1838 paalagdes det Amtsforvalterne at give en Oversigt over de i 1837 forrettede Frirejser, der sondredes ud i to Rubrikker, den ene om de saakaldte Sognejrejser, som vedkomme Sognets egne Interesser, det andet omfattende Konge- og Amtsjrejser; der gaves Amtsforvalterne Anvisning paa at faa Oplysning om Miletallet i hvert Sogn hos Sognefogeden, der da atter hos Skole- og Fattigforstandere, Kirkeværger o. a. skulde skaffe sig Besked om de mulige Pligtkørseler for Skole- og Fattigvæsen o. s. v., og Amtsforvalterne skulde da tilstille Kommissionen en samlet Fortegnelse over Miletallet for de to Grupper af Kørseler i hvert Sogn. Samtidig foretog man en Undersøgelse af Landsogdenes Byrder ved Vej- og andet offentligt Pligtarbejde

(Gang- og Spanddage). Da det imidlertid viste sig, at de to sideløbende Slags Indberetninger greb forstyrrende ind i hinanden, lod man Materialet over de offentlige Pligtarbejder ligge og offentliggjorde kun de om Frirejser indkomne Data, hvis Paalidelighed imidlertid væsentlig forrykkedes, idet de mange Steder ogsaa kom til at omfatte Kørslerne ved Vejarbejde etc.¹⁾.

Kommissionen naaede at faa 3 Folketællinger bearbejdede, Tællingerne 1834, 1840 og 1845, de to sidste for hele Riget, medens Hertugdømmernes Tælling (af 1835), udført ved det tyske Tabelkontor, publiceredes af Rentekammeret. Naar Tællingsdagen i 1834 var d. 18de Februar, medens den i 1840 og 1845 ligesom i 1801 og den senere Tid fastsattes til den 1ste i samme Maaned, laa det ikke i Principhensyn, men alene i den Omstændighed, at Ordren om Tællingen i 1834 kom saa sent til Kommissionen, at man ikke kunde blive færdig til den 1ste. Ved kgl. Resolution af 9de Juni 1835 udvirkedes det, at der fremtidig skulde holdes Folketælling i den danske Stat hvert 5te Aar; senere blev det bestemt, for at man kunde holde Fodslag med Hertugdømmernes Tælling, og fordi det ansaas for bekvemmere at have Tællingsaar, der endte med 0 og 5, at den 5-aarige Turnus i Kongeriget først skulde begynde med 1ste Februar 1840. Med Hensyn til Tællingernes Iværksættelse skete 1834 en væsentlig Forandring fra Fremgangsmaaden i 1801, og man mente herved at være kommet ind paa et betydningsfuldt Fremskridt. Fra nu af skulde der nemlig, for Landets Vedkommende af Sognepræsterne (i Hertugdømmerne benyttedes Civiløvrigheden), for Byernes af Magistraten eller Byfogeden, affattes samlede Fortegnelser over Sognets (Byens) Folke-mængde paa dertil indrettede Lister. Materialet strømmede saaledes ind til Kommissionen i vel tilberedt Tilstand, og det var altsaa i Virkeligheden kun et summarisk Sammenfatningsarbejde, der kom til at paahvile Kommissionen. Der opnaaedes herved det væsentlige, at Tællingen ikke forsumpede (som i 1801), og at man ret hurtig kunde offentliggøre Folketællingsresultaterne, Tællingerne

¹⁾ Se Tabelværkets 5te Hæfte.

i 1834 og 1845 det paafølgende Aar, Tællingen 1840 i 1842. Men den levende Forbindelse med selve Urmaterialet gik herved tabt. Overhovedet havde Kommissionen ikke Øjet tilstrækkelig aabent for den store Fordel, baade for Paalidelighedens og den videnskabelige Forsknings Skyld, der opnaas, naar den statistiske Centralinstitution staar frit overfor sit Urmateriale og kan forme det efter det skiftende Behov. Maaske var Kommissionen nødsaget til at indtage dette Standpunkt efter de Midler, den havde at raade med, den skyder atter og atter en stor Part, til Tider næsten Broderparten, af det statistiske Arbejde over paa de ikke særlig statistisk interesserede Lokaløvrigheder, i Kraft af den for en Administration tiltalende Betragtning, at Arbejdet saaledes, fordelt paa mange, bygges hurtig og let op. Særlig grelt træder denne Opfattelse frem, da Kommissionen, hvad senere skal ses, indkræver Oplysning om Kvægbesætning m. m. I Sammenhæng hermed kan Güllembourg-Ehrensward's Forslag om statistisk interesserede lokale tabellariske Gennemgangsled tage sig helt flatterende ud; senere, i statistisk Bureaus Tid, tog jo David en lignende Tanke op, og det kan siges at høre til en af den nuværende statistiske Tekniks mest brændende Spørgsmaal.

Hvad Tællingens Spørgerubrikker og hele øvrige Indretning angaar, afveg man i 1834 ikke meget fra det tidligere fastslaaede, og de to følgende Tællinger gaa i samme Spor, men udvide dem dog kendelig. Saaledes gør man i 1840 den tabellariske Fremstilling fyldigere ved for Aldersklassernes Vedkommende at kræve Femaar i Stedet for Tiaar (og for det første Femaar en Leddeling i Overensstemmelse med den paa Fødsels- og Døds-listerne siden 1835 fastsatte Ordning). Man spørger nu særskilt om Familiernes Antal og Religionen; Næringsvejene blive for hver Hovedklasse inddelte i 4 (tidligere 2) Rubrikker: 1) Hovedpersoner, 2) Medhjælpere, Fuldmægtige etc., 3) det under hver Klasse hørende Tyende, 4) Koner og Børn, forsørgede af Klasserne. De handlendes og industridrivendes Klasser specificeres ud (medens der tidligere kun var 1 Tal for hver), med størst Detail for Byerne; de, der leve i Strafanstalter og Arrester, blive klassificerede

efter Køn og visse Hovedaldersgrupper. Samtidig gør man det Fremskridt at lade Blanketterne til Sammendragstabellerne trykke, medens man forlader det ret omsvøbsagtige Gennemgangsled: Herredsfogeder og Birkedommere, til Affattelse af Herredslister. Tællingen i 1845 faar med af ny Ting de afsindige (for hvis statistiske Forhold Dr. Hübertz er en utrættelig og Kommissionen ret trættende Talsmand) og Fødestedet. Det bestemmes dog, at disse to Spørgsmaal ikke skulle redigeres ude i Landet i Tabelform, men indsendes i raa Tilstand til Kommissionen, men man paalægger Affatterne af Sogne- og Købstadslisterne den ikke lille ny Byrde at anstille en Sammenligning af Folketallet ved den nærværende Tælling og det ved den forrige konstaterede med Oplysninger om Antallet af Fødsler og Dødsfald i de mellemliggende 5 Aar som Kontrol¹⁾.

Det store Arbejde, der paahvilede Øvrigheden ved Indsamlingen af Data til Folketællingerne, gjorde det ret forstaaeligt, at der fra forskellig Side fremkom Anmodninger om særskilt Honorering. Særlig byrdefuldt var naturligvis Arbejdet i København, og her var der ogsaa paa Kommissionens Indstilling givet Ekstrahonorar. Saaledes fik Kancelliraad og Kontorchef Holmer under Københavns Magistrat 1834 en Godtgørelse paa 400 Rdl. for sit store Arbejde, for Tællingen 1840 paa 600 Rdl., men i sidstnævnte Anledning skriver dog Kommissionen 25de Marts 1841 til den kgl. Finansdeputation om, at det maatte tilkendegives Københavns Magistrat, at den fremtidig selv maa afholde Udgifterne, og at det er sidste Gang, denne Udgift vil blive udredet af Finanskassen, en Bestemmelse, der, som det senere skal ses, gav Anledning til no-

¹⁾ For Trykning m. m. af Regler, Optællingslister og Tabeller vedkommende Tællingen 1834 fik Direkter Schultz 654 Rdl. 21 β Sedler og Tegn; for Trykning og Indpakning til Tællingen 1840 i Danmark og de tre Hertugdømmer fik Bianco Luno 725 Rdl. 48 β Sedler, 1845: 832 Rdl. 4 Mk. 12 β . Papirleverancen var uden for dette. Den besørgetes i alt Fald i den senere Tid (og, som det synes, gennem Bianco Luno) fornemmelig af Wanscher, til hvem der saaledes i Januar 1841 betaltes en Papirregning, stor 3744 Rdl. 3 Mk. 12 β . I øvrigt havde man forskellige Leverandører. Papiret til Toldhæfterne leveredes i 1840 af Urtekræmmer Prætorius.

gen Konflikt med Borgerrepræsentationen. Over for andre Anmodninger om Penge gav Kommissionen derimod pure Afslag. — Medens Tilberedelsen af Tabellerne muliggjorde en hurtig Offentliggørelse af disse, maatte de dog til den anden Side medføre en langsom Indgaaen af Materialet. Her har Kommissionen meget Bryderi, der bliver saa meget større, som Materialet ikke indsendes gennem Overøvrigheden (Biskop eller Amtmand), men direkte gennem Provsten. Medens det saaledes var Bestemmelsen, at Folketællingstabellerne i 1845 skulde indsendes senest inden Udgangen af Juni Maaned, manglede der et Par Maaneder efter adskilligt, og endnu i Oktober og November samme Aar maa man rykke for enkelte resterende Lister, og naar de direkte Rykkeskrivelser ikke hjalp, bragte man Sagen frem for Kancelliets Forum¹⁾.

Offentliggørelsen af Tabellerne om ægteviede, fødte og døde i Danmark, Færøerne og Island fik Kommissionen ført op til Aar 1844 inkl. (for Hertugdømmerne til 1845), og ligesom man ved Udgivelsen af Tællingsresultaterne for 1834 havde givet en summarisk Oversigt over Folkemængden 1801, gik man ogsaa her retrospektivt til Værks og gav i Tabelværkets 1ste Hæfte Tabeller for Folkemængdens Bevægelse i Danmark 1801—33. I øvrigt gav Kommissionen hvert Aar Kancelliet, gennem hvem det erholdt Materialet, en aarlig tekstuel og tabellarisk Indberetning om Fødsler etc. i det foregaaende Aar, bl. a. til Brug for Kollegialtidende, medens den større statistiske Bearbejdelse, til Brug for Tabelværket, opsattes, til der successivt opsamledes en Række af Aarsberetninger. Selve

¹⁾ I 1834 havde man ret meget Besvær med de fremmede Gesandter. Man havde ikke som i 1801 ved Kancelliets Foranstaltning gennem Departementet for de udenlandske Sager udtrykkelig anmodet Gesandterne om at udfylde Listerne for deres Vedkommende. Københavns Magistrat meddelte Kommissionen, at de ved Hoffet akkrediterede Gesandter (den russiske, franske, preussiske og storbritanniske) ikke havde anset sig beføjede til at give Oplysning om dem og deres til Folketællingen 1834. Kancelliet skriver da til Departementet for de udenlandske Sager, der i en Svarskrivelse af 13de Jan. 1835 meddeler, at det kun har kunnet tilvejebringe Lister fra den russiske Gesandt og blot om Gesandstens Stand (hans Tyende); de andre Gesandter, blandt hvilke den franske udtrykkelig har vægret sig ved at give Oplysninger, ere nu borte.

Materialet til denne Statistik, Præsternes aarlige Indberetninger, blev væsentlig ændret i 1835 (Cirk. 8de December 1835).

Hele denne Statistisk, den dermed i Forbindelse staaende om Dødsaaarsager o. lign. og den Bogføring, efter Dødsattester, Jorodemoderberetninger etc., der var dens Kilde, interesserede Administrationen sig levende for i dette Tidsrum. I alt Fald vare Sager herom atter og atter til Forhandling, og der udstedtes Cirkulære paa Cirkulære. Uden Overdrivelse kan man ogsaa sige, at hele denne Statistik laa hen — og delvis vedblev med det — i stort Virvar, med Cirkulærer, der krydsede hinanden, og til Tider ret hensigtsløst sideløbende Indberetninger fra samme Myndighed om samme Sag til forskellige Autoriteter. Der var ikke lidt her, der kunde minde om Skildvagten, hvis Vagttjeneste vedblev, længe efter at det, der skulde passes paa, var flyttet andensteds hen.

Om Dødsaaarsagsstatistikken fører Kommissionen en livlig Brevveksling med Sundhedskollegiet i Anledning af et Udkast til Tabeller om det Antal døde, der uden for København ere bortrevne af de forskellige Sygdomme og andre Dødsaaarsager. Dette paa Kommissionens Forslag af Sundhedskollegiet opstillede og af Kancelliet approberede Skema¹⁾ besørger Kommissionen trykt til Fordeling gennem Biskopperne til Præsterne, der nu ved Indførelse af Dødsfaldene i Ministerialbøgerne skulle tilføje en Bemærkning om, ved hvilken Sygdom Dødsfaldet er indtruffet, og man henviser Præsterne til at skaffe sig den fornødne Viden i saa Henseende gennem den Kundskab, Præsten kan erholde af vedkommende Læge, og hvis en saadan ikke har tilset den afdøde, da ved Forespørgsel hos Slægtninge «eller paa anden Maade». Skemaet indeholder 29 navngivne Dødsaaarsager, og naar man til disse lagde Dødfødsler og Dødsfald ved Selvmord eller Ulykkestilfælde, havde man Ringen sluttet. Fremgangsmaaden skulde da være den, at Præsterne skulde indgive deres Beretninger til Distriktslægen, denne paa Grundlag heraf affatte en Generaltabel, der skulde tilstilles Fysikus, og Fysikus atter herpaa forfatte sin Generaltabel, men inden han gjorde dette, skulde de ad den nævnte Vej indkomne

¹⁾ Jfr. Kanc. Cirk. af 23. Aug. 1843.

Lister sammenlignes med et andet Hold Lister, han modtog, nemlig de Herredstabeller over de dodes Antal, Alder m. m., som i Overensstemmelse med Kancellicirkulæret af 1842 tilstilledes ham gennem Provsterne. — Mangelen i hele denne lidt omsvøbende departementale Bygning med Etage paa Etage var ikke alene den primitive Dødsaaarsagsnomenklatur, men Grundskaden, der naturligvis atter bredte sig til Nomenklaturen, var selve Dødsattesternes lidet tilforladelige Angivelse af Dødsaaarsagen. Dette indsaa Kommissionen selv, og da den havde gjort sig bekendt med de to for denne Statistik grundlæggende udenlandske Værker: Marc d'Espine's Tabel over Mortaliteten i Genève 1842 med dertil hørende Forklaring og den i 1842 udkomne «Fourth annual report of the Registrar General of births, deaths and marriages», foreslog den i 1844 — under Form at at udbede sig Sundhedskollegiets Betænkning om disse Værker — dette Kollegium at tage Initiativet til en Nyordning af den herhenhørende Statistik i Overensstemmelse med den i anførte Værker gengivne Ordning. Sundhedskollegiet tog dog i Svarskrivelse af 19de Juni 1844 Afstand herfra, idet det betonedes Umuligheden af at gennemføre et System som M. d'Espine's paa Landet og Bekostningerne ved det i Byen, hvorimod man var villig til en Forhandling om Dødsaaarsagsstatistikken, gennem Nedsættelse af en Komité, bestaaende af et Par henholdsvis af Tabelkommissionen og Sundhedskollegiet valgte Medlemmer. I øvrigt ville de herhen hørende Arbejder blive omtalte andensteds i denne Fremstilling.

Næringsstatistikken blev, som tidligere nævnt, en af de Afdelinger i Kommissionens Arbejdsplan, der blev bedst opdyrket. Men her tog Skibsfarts- og Handelsstatistikken, med deres Tilbehør af Konsumtionslister og Opgørelse af Brændevinsproduktionen, Løvens Part. 1840 kunde Kommissionen udsende sit første Hæfte i denne Branche, det af Nathanson forfattede om Skibsfarten. I Kommissionens første syv Aar var der ganske stille om Statistikken vedrørende Ind- og Udførsel. Først efter Udvidelsen ifølge Kommissoret af 1839 tog man fat paa Handelsstatistikken, og 1841 udkom dens første Hæfte (o: Tabelværkets Hæfte 4) med

Tabeller om Udførselen af Korn og Fedevarer m. m. fra Kongeriget og Hertugdømmerne samt andre Data, og fra 1844 begyndte en ret livlig Tabelværksproduktion i denne Retning. Da Indholdet af disse Hæfter vil blive nærmere omtalt i Afsnittet om Handelsstatistikken, skal her blot foreløbig henvises til den fra Udgivelsen af det 16de Hæfte indførte Ansættelse af Vareomsætningen til «officielle Værdier», til den tiltagende, men ikke tilstrækkelig gennemførte Koncentration i Tabellernes Affattelse og til den i den senere Tid trufne Ordning, efter hvilken der søges tilvejebragt Ensartethed i Kongerigets og Hertugdømmernes Hæfter; de allerførste danske og tyske Hæfter havde væsentlig haft samme Indhold, men derefter vare de for en Del hver for sig gaaede deres egne Veje¹⁾. I Villaume's «Statistiske Blade» havde Kommissionen en Tid et halvvejs officielt (af Regeringen understøttet) Organ til Popularisering af dens Resultater. Det synes dog lidet praktisk og mindre intelligent affattet og gik snart ind. — Kommissionens Paabegyndelse af Landbrugsstatistikken var i høj Grad lovende. Allerede i dens første Virkeaar udsendte den Spørgeskemaer til Amtstuerne angaaende Hartkornet, Ejendommenes Brandtaksation, Jordejendommenes Fordeling m. v., men da Materialet kun indgik trægt og krævede vidtløftig Brevveksling, kunde man først 1837 forelægge Resultaterne i det historisk-statistisk set overordentlig værdifulde 2det Hæfte «Tabellarisk Fremstilling af Hartkornet etc.» I Anledning af den ny Matrikels Indførelse 1844 udsendtes det paa Grundlag af Jordebøgerne udarbejdede: «Den nye Matricul for Jordejendomme i Danmark, med Undtagelse af Bornholm og de saakaldte blandede Districter.» Da man endvidere i 5te Hæfte gav Tabeller over Kreaturholdets Størrelse, Jordernes Besaaning og Udbytte m. m., vil det ses, at en ikke ringe Del af Landbrugsstatistikens sædvanlige Repertoire var ud-

¹⁾ I det danske Tabelværks senere Hæfter af ældste Række, de af Finansministeriet efter Kommissionens Ophævelse udgivne Hæfter 18—20, har man ikke kunnet medtage Hertugdømmerne paa Grund af Oprøret. I denne Rækkes sidste Hæfte, 21, for Aaret 1851, udgivet af Finansministeriet 1852, altsaa rum Tid efter Bureauets Oprettelse, er Slesvig kommet med, Holsten endnu ikke.

nyttet, men dels fattedes dog endnu adskilligt, dels var Udgivelsen i høj Grad sporadisk, ogsaa der, hvor praktiske Forhold ikke foreskrev en saadan (Høsten), og derfor lidet anlagt paa at holde à jour med Udviklingen.

I nysnævnte 5te Hæfte oparbejdede Kommissionen en Del Restancer i dens foreskrevne Arbejdsplan. Arbejdet planlagdes og paabegyndtes 1838, men det forelaa først trykt en 4 Aar derefter. Det var en sand Syndflod af Spørgsmaal, man nu fik sendt ud Landet over. Paa Landet var det Præsterne, i Byerne Magistrat og Byfoged, paa hvem Byrden lagdes; et enkelt Emne, Sognenes Bidrag ved Vejarbejde, oplyst gennem Gang- og Spanddage, søgte man Besked om hos Herredsfoged og Birkedommer¹⁾. Paa Næringsvæsenets Omraade fik man nu ogsaa Partier af Industrien med, idet man paa Sagnetabellerne under Afsnittet «Med Hensyn til de raa Produkters Forædling» spurgte om Antallet af de forskellige Slags Væve, om Produktionsmængden (samt til Dels Produktionsværdien) for Kalkbrænderier, Teglbrænderier, Pottemagerier, Møller o.a. Paa Bylisterne stillede man væsentlig lignende Spørgsmaal. Foruden det alt antydede krævede man paa Landet vidtløftig Besked om Tienderne, endvidere om Skole-, Fattig- og Hospitalsvæsen. Byerne skulde give en Række topografiske Meddelelser²⁾, Antal og Medlemsantal for Handels- og Haandværkerlav, Skibene med deres Drægtighed, Oplysninger om Skole-, Fattig- og Hospitalsvæsen, Tiender, samt en Mængde Data om Indtægter og Udgifter (heriblandt flere om Havnekassen). Unægtelig kom der derved et meget indholdsrigt Hæfte i Stand, og bl. a. i de industristatistiske Data bødes der et Materiale, som den officielle Statistik for de senere Tider længe har maattet savne, men bedømt nøgternt, ud fra en statistisk Metodes Synspunkt, var Fremgangsmaaden vel meget en Skrabben sammen af forskelligt Materiale, løst og fast, hvis Værdi ikke ringe Grad beroede paa fortsatte Undersøgelser, som imidlertid ikke kom. Naar dette Hæftes Udgivelse skred saa langsomt fremad,

¹⁾ Jfr. S. 77.

²⁾ Det tidligere omtalte Arbejde af Stadskonduktor Schlegel blev til i Anledning af denne Undersøgelse.

skyldtes det ogsaa den sene Indsendelse af Materialet (det sidste synes at være indkommet i Slutningen af 1839) og den ikke ringe Gnidningsmodstand, man havde at overvinde. I Kommissionens Indstilling af 30te Januar 1838 til Kancelliet havde den, i Følelsen af Spørgsmaalenes Mængde og til Tider noget intrikate Karakter, skrevet: «— der gives uden Tvivl endnu adskillige, der med mistænksomt Øje betragte slige Efterretningers Indsamling, som om de tilsigtede en Forøgelse i deres Byrder, i Stedet for at de langt snarere ved at henlede Opmærksomheden paa Stillingen, som den virkelig er, kunne ventes at ville opfordre til at overveje, hvad der videre kan foranstaltes til at styrke og fremme Nationalvelstanden, og at bortfjerne de Hindringer, der endnu maatte være i Vejen for samme. Andre ere der vel, som med Ligegyldighed betragte Sagen og anse de Forhold, der finde Sted i deres eget Landbrug eller deres egen Industri som noget, der hverken vedkommer det offentlige eller er af nogen almindelig Interesse, idet de ikke betænke, at her ingeniunde er Spørgsmaal om Offentliggørelse af Forholdene for den enkelte, men at disse Forhold faa en større Betydning og en mere almindelig statsøkonomisk og statsborgerlig Interesse, naar de, som et uundværligt Led i den større Kæde, samles med dem, der finde Sted først i den øvrige Del af Sognet og dernæst i større Omkredse, i selve Provinsen og i hele Riget». Den fik ogsaa at mærke, at der var adskillige, der saa paa Sagen paa den af Kommissionen antydede Maade. I April 1838 melder saaledes Provsten for Fuglse og Musse Herreder, Koefoed-Ancher, paa Lolland, en Landsdel, der overhovedet ved denne Lejlighed viste sig temmelig treven, at han er ude af Stand til at give en ordentlig Besvarelse af de ved Cirkulæret af 30te Januar forlangte Oplysninger om Kreaturhold, Jordernes Besaaning o. s. v.; han har ikke kunnet overbevise de Personer, der skulde gaa ham til Haande, om Arbejdets Vigtighed og Nødvendighed, og han har ikke kunnet betage vedkommende deres Mistænksomhed og Uvilje mod at gøre Regnskab for deres aldeles private Økonomi. Over for en enkelt Præst maatte Kancelliet gribe til det kraftige Middel gennem Biskoppen at paalægge

ham en Dagsmulkt paa 2 Rdl., indtil Oplysningerne indsendtes. For af spare for mere Ulejlighed end højest nødvendigt havde Kommissionen meddelt Sognepræsterne, at de kun skulde styre eller lede Efterretningernes Indsamling, men ingenlunde selv udføre Detaillen; dertil kunde de benytte Skolelærere, Sognefogder, Oldermænd eller hvilke andre med Lokalforholdene bekendte Mænd i Sognet, de dertil fandt skikkede, og for at faa Pillen til at glide endnu bedre ned havde man yderligere bekendtgjort, at man ikke behøvede at indsende selve Optællinglisterne til Kommissionen — en unægtelig bekvem, men højest dristig statistisk Fremgangsmaade — da Listerne «alene er at betragte som et Materiel, hvilket Sognepræsten efter eget Skønnende og uden dertil at binde sig, naar han finder Forandring deri nødvendig, benytter til sin Beretnings Afgivelse».

Som tidligere meddelt havde Kommissionen ikke oprindelig en fast Budgetsum, men med Normalbudgettets Indførelse kom Kommissionen paa fast Gage. Udgifterne før den Tid synes at have været meget uligelige, særlig smaa i de første Aar, derefter stigende og abnormt store i 1840, da Udgifterne vist have været ca. 14.750 Rdl. Efter de 4 foregaaende Aars Gennemsnitsudgifter (hvoriblandt dog adskillige ekstraordinære Udgiftsposter i 1840 ikke kunne være medregnede) blev Normalsummen fra 1841 sat til 5000. De Normalsummer, der tilstodes Kommissionen, bleve dog stadig, og ofte klækkeligt, overskredne, hvorfor der jævnlig udstedtes kgl. Resolution, ifølge hvilken der bevilgedes ekstraordinære Tilskud. Forholdet mellem den budgetterede og virkelig forbrugte Sum har 1841—48 omtrent stillet sig saaledes:

Aaret	Efter Budgettet	Virkelig Udgift
	Rdl.	Rdl.
1841	5000	9260
1842	7740	7697
1843	7000	7866
1844	7000	8554
1845	7000	7528
1846	10600	10937
1847	10600	17457
1848	15600	15944

Af disse Udgifter faldt i Gennemsnit fra 1841—48 paa Lønninger og Honorarer 3439 Rdl., Bogtrykkeriarbejde 3242 Rdl., Bogbinderarbejde 771 Rdl., Papir til Trykning 1563 Rdl., Kontorfornødenheder 434 Rdl., desuden til Kammerherre Rosen i Diæter for Rejser i Anledning af Tabelværket 638 Rdl.¹⁾ Men samtidig havde Kommissionen som Indtægt for bortsolgte Hæfter (i Afregning med Gyldendalske Boghandel og, som det synes, ogsaa med Reitzel) 1843: 417, 1844: 85, 1845: 409, 1847: 877 og 1848: 136 Rdl. Under Posten: «Lønninger og Honorarer» indgaar Honoreringen af de Fag- og Videnskabsmænd, der forfattede Indledningerne (saaledes opføres i 1847 Dr. Kayser med 600 Rdl.) samt Lønninger til den faste Stab, Olsen selv 800 Rdl. aarlig o. s. fr. Størrelsen af det underordnede Personale har naturligvis været skiftende efter Arbejdsstoffets Mængde; man træffer f. Eks. i 1848 — foruden Etatsraad Olsen, Justitsraad Raffenberg (nu 400 Rdl.), Kammerraad Boolsen (200 Rdl.), Lektor Bergsøe (600 Rdl.) og Kancellist Henke (500 Rdl.) — 6 Volontærer og Skrivere med en gennemsnitlig Løn af 225 Rdl. til hver, men i Virkeligheden varierende fra 360 til 100 Rdl.

En Statistik om Antallet af Sager efter Tabelkommissionens Journal over indkomne Skrivelser og Materiale giver kun tarvelige Bidrag til Kommissionens Forretningsgang. Gennemsnitlig indkom der aarlig 1834—49 ca. 176 Sager (Maksimum 1845: 491, Minimum 1835: 26), men af to Materialier, der krævede omtrent lige megen Arbejdsydelse fra Kommissionens Side, kunde naturligvis det ene godt komme ind som faa Sager, nemlig ved Tilsendelse gennem Amterne, medens det andet kunde fylde Side paa Side i Journalen, fordi det indkom direkte fra de underordnede Myndigheder. Den almindelige Praksis var den, at Materiale, som Tabelkommissionen var primus motor til, gerne sendtes direkte ind til det, medens saadanne Indberetninger, der allerede før Kommissionens Tid vare indkomne til de forskellige Kollegier, gik via disse ind til Kommissionens Behandling. Kriminaltabellerne, som Kancelliet benyttede

¹⁾ 1834—40 havde han i alt modtaget 7236 Rdl.

til Ekstraktmeddelelser i Kollegialtidende, kom fremdeles til at bero i dette Kollegium, saa at Kommissionen udtrykkelig maatte anmode om at faa dem til Laans, naar den tog sig for at behandle dem. Trods Kommissionens Løfte om at betale alt vedrørende disse Tabellers Bearbejdelse kneb det i øvrigt med at faa dette Materiale til Raadighed.

Tabelkommissionen og dens Arbejder vare blevne modtagne med Glæde og Anerkendelse. Men efterhaanden sneg Kritikken sig frem, og da den havde sit Tilhold i statistisk-videnskabelige Kredse, der ved selvstændig Syslen med Tabelværkerne kunde bedømme deres Værd, havde den ikke ringe Vægt. 1844 formede den sig til en hel lille Attaque, der dog hensynsfuldt førtes indendørs og ikke med Offentligheden som Tilskuerkreds, og under dens Svøb skyder Bureautanken, frem. Angrebet havde næsten Karakter af en lille Sammensværgelse, arrangeret af to i statistisk Henseende baade saglig og personlig interesserede — og ærgerrige — Mænd. Det maa erindres, at paa dette Tidspunkt havde Kommissionen vel adskilligt under Arbejde, men den havde, som den forhen givne Aarsoversigt over dets Publikationer vil vise, kun præsteret meget lidt paa Tryk. Der forelaa saaledes dengang kun meget lidt Handels- og slet ingen Kriminalstatistik.

22de April 1844 sender daværende Fuldmægtig under General-toldkammeret V. Rothe en Skrivelse til Kommissionen, hvori han uforbeholdent kritiserer Tabelværkets Ledelse, men med Indrømmelse af, at Manglerne ikke laa i personelle Forhold, men i selve Kommissionens Organisation. Aaret forinden havde Rothe udgivet første Bind af sit store Værk om Danmarks industrielle Forhold og havde saaledes under Udarbejdelsen haft rig Lejlighed til at føle den officielle Statistik paa Tænderne. Han savner først og sidst Enhed i Tabelværkets Ledelse; vigtige Sider af Folkets Liv, de intellektuelle og moralske, ere slet ikke blevne behandlede; Tabelværkets Forberedelse og Trykning burde ledes af en enkelt Mand, hvis

hele Tid anvendtes til disse Forretninger og de dermed i den nøjeste Forbindelse staaende videnskabelige Studier, og der burde oprettes et statistisk Bureau, som denne Mand var Chef for; det kunde dog maaske passende indordnes under den nu bestaaende Kommission, der maatte vedblive at bestemme og føre Tilsyn med Arbejdet; til det underordnede Arbejde kunde anvendes saadanne flinke Personer, som havde været sysselsatte ved Revisionen af forskellige Regnskaber, og som da for en Tid skulde afgives til Bureauet af vedkommende Kollegium, men, med Bevarelse af deres Anciennitet i dette, senere vende tilbage dertil, hvilket vilde være heldigt for Aandsfriskheden i Bureauets Arbejde.

Da Bergsøe faa Dage efter, d. 28de April, indsender en Skrivelse med en lignende Kritik til Kommissionen, og da Rothe's Vendinger om Bureauchefens Egenskaber næsten ere som møntede paa Bergsøe¹⁾, synes her at foreligge ikke en Konkurrence, men lidt af et aftalt Spil, hvorefter Rothe skal berede Vejen for den anden. Bergsøe, som slutter sig til Tanken om et statistisk Bureau under Kommissionens Tilsyn, byder sig selv frem til den statistiske Bureauchefspost, paaberaaber sig sin videnskabelige økonomiske Uddannelse, ogsaa gennem et 3-aarigt Studieophold ved Udlandets bedste Universiteter, og betoner det heldige i, at Bureauchefsposten kunde forenes med hans Docentstilling ved Universitetet, idet han ved at arbejde i den ene Retning bestandig gensidig vilde forøge sin Dygtighed og Brugbarhed i den anden.

Villet eller ikke villet kom dog denne Kritik nærmest til at ramme Olsen, Kommissionens redaktionelle Leder og Sekretær, og man mærker paa Tonen i den Skrivelse, han i Anledning af disse Forslag rettede til Collin, d. 20de Juni, at han er stødt. Naar Bergsøe foreslaar, at han som Bureauchef foreløbig skal nøjes med 800 Rdl. aarlig, men med Løfte om desuden at erholde Sekretæ-

¹⁾ Ytringen om «de dermed i nøjeste Forbindelse staaende videnskabelige Studier» maatte let lede Tanken hen paa Universitetslæreren Bergsøe, ligesom ogsaa Bemærkningen om, «at det maatte fordres af en saadan Mand, at han ikke alene skulde besidde almindelig videnskabelig Dannelse, men ogsaa specielle statsøkonomiske og statistiske Kundskaber saavel om Ind- som om Udlandet».

rens Honorar, «naar den, der for Øjeblikket bestyrer Sekretærforretningerne, engang i Tidens Løb maatte afgaa», kunde der heri ligge en ikke videre fin Antydning om, at Manden var overflødig og moden til at komme paa Aftægt, og der er ogsaa Brod i en Passus som denne, «at Tabelværkshæfterne vilde vinde i videnskabelig Henseende, naar de bleve redigerede af en Mand, der i Forvejen var fortrolig med statistiske og statsøkonomiske Studier, og som ved stadig Beskæftigelse med dette Slags Arbejde og ved stadig Studium af lignende fra Udlandet af erholdte Arbejder havde erholdt særlig Dygtighed i den Retning». Olsen er heller ikke til Sinds at give et vidtløftigt Forsvar for Tabelværkets nærværende Ledelse i sin Skrivelse til Collin, da han har «efter nøje og moden Overvejelse anset det upassende at have nogen Mening herom, saa meget mere som jeg foruden at være Medlem af Tabelkommissionen tillige er lønnet Arbejder ved Tabelværket», og hans Forsvar derfor let kunde udledes af egennyttige Bevæggrunde, men rent summarisk søger han at paavise Uholdbarheden i Rothe's Paastande.

Der blev dog ikke dengang noget af en Omvæltning. Resultatet af Reformkravene blev denne lille forhen omtalte — men i Virkeligheden dog ret betydningsfulde — personelle Forandring, at Bergsøe ikke længe efter antoges som Kommissionens Assistent, og Kritikken fik Kommissionen saaledes delvis gemt i sin egen Favn.

Først ved kgl. Resolution af 24de Novbr. 1848 ophævedes Tabelkommissionen ¹⁾, og dens Forretninger henlagdes under Finansministeriet, indtil der ved kgl. Resolution af 1ste Decbr. 1849 oprettedes et statistisk Bureau, som traadte i Kraft fra Begyndelsen af 1850 ²⁾. Forinden dens lovformelige Ophævelse havde den dog siden Foraaret 1848 været defekt, Francke og Rathgen vare siden Marts midt inde i den slesvigholstenske Bevægelse, og i samme Maaned afgik Ørsted og Grev Moltke, der kort forinden var bleven udnævnt til Geheimstatsminister.

¹⁾ Olsen døde 1849.

²⁾ Nærmere herom i «Statistisk Bureaus Historie» (1899).

6. Privatstatistisk Litteratur m. m.

En Fremstilling af den officielle Statistiks Udvikling vilde blive mangelfuld, hvis man helt saa bort fra, hvad der samtidig ydedes af statistiske Fag- og Videnskabsmænd paa egen Haand. Jo længere man gaar tilbage i Tiden, da Hemmeligholdelse af de officielle Data var Regelen med de færre eller flere Undtagelser, desto vigtigere bliver den privatstatistiske Kilde, og des rigeligere flyder den ogsaa, for saa vidt som det er den, hvorfra den statistiske Kundskab nu engang under saadanne Forhold skal øses, selv om Vandet er grumset nok. Ofte har da denne ældre Statistik mindre Værd gennem den statistiske Bearbejdnings- og Fremstillingskunst end ved dens Egenskab af opsamlende Organ, der serverer Stoffet raat, som det er sammenplukket her og der. Senere hen, da der som i Danmark kommer et ordnet officielt Tabelværk i Stand, bliver Tyngdepunktet lagt over paa den kombinerende og raisonnerende Evne til at tumle med de officielle Data, og Mænd som David, Kayser og Fenger blive i Danmark i Slutningen af det her behandlede Tidsrum dygtige Repræsentanter for denne Form af Statistik, medens man tillige ofte, som Erstatning for det tabte Land af halvt officielle Data, tager Revanche ved en Gennemplejning, i statistisk Øjemed, af Arkivernes unge, unyttede Jordbund og gaar tilbage til Fortiden, saaledes som det skete her ved Arbejder af Nathanson og Rawert og for en endnu fjernere Tids Vedkommende af Jacobsen og Velschow.

At det 18. Aarhundredes Livssyn bød gunstige Vækstbetingelser for Statistikken er selvfølgelig. Til de vigtigste statistiske Navne i Danmark i dette Tidsrum — Statistik taget i dets gammeldags, vide Betydning — hører Holberg, Schytte, Fr. Sneedorf og J. F. W. Schlegel, hvis «Statistisk Beskrivelse af de fornemste europæiske Stater» (1796) især byder rigt befolkningsstatistisk Materiale. Dette gælder ogsaa bl. a. de i Flensborg og Leipzig 1784 og følgende Aar udkomne «Materialien zur Statistik der dänischen Staaten aus Urkunden und beglaubten Nachrichten» (ved A. C. Gaspari)¹). I Landboreform-Litteraturen faar Statistikken sin lille Part i Værker af Martfelt o. a. Den topografiske Side af Statistikken fik en Foregangsmand i E. Pontoppidan, der i Midten af Aarhundredet under Pseudonymet Eutropius Philadelphus skrev sin «Oekonomiske Ballance» samt «Danske Atlas», og en dygtig Fortsætter af dennes Arbejder i Hoffmann, der arbejdede videre paa «Danske Atlas» og desuden i sine berømte «Foundationer» gav adskillige vigtige topografiske Bidrag. Hele denne Form for Statistik vil dog senere blive behandlet under eet som et Karakteristikon for den Tids statistiske Syn.

I denne Forbindelse skal blot lige mindes om A. Hennings. I hans Aand, hvori Tidens Kultur spejler sig saa rigt som hos faa, og hvor Straaler fra Æstetik, Rousseau-Begejstring og Kunstinteresse og administrativ Reformiver brydes i Regnbuespil, faar ogsaa Statistikken sin lille lysende Facet. Efter at han i 1779 paa kongelig Befaling har foretaget en Rejse gennem Jylland, udsender han 1786 en livfuld Redegørelse om den i «Ökonomische Beobachtungen». Han skriver mest som Konsulenten, der ved Selvsyn ude i Marken om den ene og den anden Indretnings Hensigtsmæssighed kan give Regeringen direkte Vink til administrative Forholdsregler, men tager ogsaa adskilligt statistisk Stof med, mest i Form af spredte Lommebogsnotitser, om Produktionens Størrelse i forskellige Fag, om Priserne, om Tallet paa Faar og en derpaa bygget Beregning om Indvindingen af Uld, om Udsaaningens Størrelse 1778 i to Amter (Havreballe-

¹) Thestrup's «Krigsarmatur» er ogsaa en vigtig befolkningsstatistisk Kilde.

gaards og Stjernholm) o. s. fr.¹⁾. Af en helt anden Støbning, men med lignende Ekspansivitet i Interesse, er en Skikkelse som G. L. Baden, en Polyhistornatur, en Type paa den Tids Skrivelyst, alle Vegne paa Færde med sin hurtige og ivrige Pen, og adskillige Gange inde i Statistikkens Overdrev. I sin «Dansk-norsk historisk Bibliothek» (1815) giver han desuden ogsaa en nyttig statistisk-topografisk Bibliografi²⁾.

Langt større Betydning for Statistikken faar en Forfatter som Pram, den «regnetaalmodige Pram», som Thaarup kalder ham. Som adskillige andre af den Tids ledende Skønaander har han sit økonomiske Rygstød oppe i Regeringskontorerne, hvor han en Tid er deputeret i Økonomi- og Kommercekollegiet. Der er dog ikke et saa stort Svælg befæstet mellem hans Poesi og hans Statistik. Hans «Emilies Kilde» er prosaisk Topografi paa Vers og aandsbeslægtet med hans økonomiske, med Statistik isprængte, Afhandlinger, som den prisbelønnede og interessante «Forsøg om Dragten» (1791), hans Undersøgelse om Københavns Vaisenhus-Stiftelse (1796) og «Om Forbrugning af Tobak i Danmark». Hans Skrift om «Befolkningen i Skandinavien og dens Tilvæxt i Tidsløbet 1769—1800», der først kom frem i det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter (1808), er et vigtigt statistisk Kildeværk.

Den dominerende Skikkelse omkring det ny Aarhundredes Begyndelse og en rum Tid ind i dette, er dog Fr. Thaarup. Thaarup er Indbegrebet af den Tids statistiske Viden, ham «slaar man op» i, og hos ham finder man ogsaa mangt og meget. Hans overvældende Produktion vilde være rent ud imponerende, hvis den gik lige saa meget i Dybden som i Bredden. Her et flygtigt Rids af hans Forfatterskab. Det begynder 1790 med «Kort Vejledning til det danske Monarchies Statistik», fortsættes 1794 med «Vejledning til det danske Monarkies Statistik», en ny, men udvidet Udgave af den gamle, og fra 1795 «Versuch einer Statistik der dänischen Monarchie», en Oversættelse af den 2. danske

¹⁾ I «Minerva» 1785 skrev han «Politisk Arithmetik om den danske Stats Folkemængde etc.».

²⁾ I tiende Afdeling S. 153 ff.

Udgave, men med mange Tilføjelser og Forbedringer. Han starter det kortlevende «Materialier for det danske Monarkies Statistik», derefter «Archiv for Statistik, Politik og Husholdnings-Videnskaberne», som holder sig til 1800 (de senere Hæfter dog forfattede af andre); en statistisk Aarbog af ham, rentrykt til Udgivelse, gaar til Grunde ved Københavns Brand (paa nær, som det synes, to Eksemplarer). 1797—1803 udkommer hæftevis hans «Magazin for Danmarks og Norges topographiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse» (overhovedet spiller Norge, hvor han fra 1797—1804 virker som Foged og Amtmand, en meget stor Rolle i hans tidligste Produktion). Da han 1804 bliver Amtmand over Bornholms Amt, stikker han straks sin statistiske Plov i den ret ubearbejdede Jord og gaar den igennem paa kryds og paa tværs i Hæfterne «Smaa Bidrag til Bornholms Statistik» (1806—10), «Kort Oversigt over Bornholms Amt» (1810) m. m. og behandler senere (1839) samme Emne i en af Amtsbeskrivelserne. 1812—19 udkommer i 6 Bind hans voluminøseste Værk og paa en Maade hans Hovedværk: «Udførlig Vejledning til det danske Monarchis Statistik», et Repertorium, som han selv i Fortalen kalder den, til Landets statistiske og økonomiske Litteratur, et Sammensurium, vil en moderne Læser sige, af overmaade meget værdifuldt og af Spalteføde uden Næringsværdi, og hvis Hastværkstilblivelse man kan slutte sig til uden Thaarup's egen Dokumentation derfor, naar han ved en anden Lejlighed meddeler om det, at det «efter Omstændighederne dels ej blev udført, dels udarbejdet mest under liden Lejlighed i Embedskald». Hans «Statistisk Udsigt over den danske Stat i Begyndelsen af Aaret 1825. Som Haandbog for Forretningsmænd og Vejledning for Statistikens Dyrkere» (1825), bygget paa nysnævnte Materialsamling, men ført op til Udgivelsestiden, er et mindre sammenstykket, modent og højst fortjenstfuldt Værk, hvortil hans «Statistiske Tabeller» fra samme Aar slutte sig. Senere hen kommer en Beskrivelse af København og Omegn, Haandbog for Fabrikanter, Haandværkere og Lavsinteressenter og «Danmarks Finantsstatistik» (1836).

En Oprensning som ovenstaaende, der i øvrigt langt fra er

udtømmende og vilde svulme stærkt op, hvis man tog alle Tidsskriftartiklerne med, har sin Berettigelse overfor en Forfatter som Thaarup, der bedre bedømmes kvantitativt end kvalitativt. Hans kæmpemæssige litterære Arbejde giver først og fremmest, og som Regel næsten kun, en Materialsamling. Hans Force er at gøre Ekscerpter, hvis han da ikke tager Rub og Stub med og blot klipper ud. Men det er en uhyre Flid, der er nedlagt i dette, selv om det tages i Betragtning, at de senere Værker for en Del laves paa Udskrifter af de foregaaende. Om end meget af denne Viden er tredie og fjerde Haands og hans Forfatterbane derfor ogsaa er betegnet ved «Genmæler», «Nødværge» og andre Protester fra forskellige Hold mod Enkeltheder i hans Fremstilling¹⁾, saa tør hans statistiske Arbejde dog nok siges at staa fuldt Maal med Datidens bedre og give, hvad den krævede. Det er ikke hans Skyld alene, men fuldt saa meget Tidens, at det mest «ustatistiske» Stof tager Plads op i Ark paa Ark, at han f. Eks. i sit store Værk breder sig i Beskrivelsen af betydningsløse Nytteplanter, som om der i dem laa Rigdomme gemte, hvorved man kunde være Udlandets Produktion foruden (af Ærenprisens Blad skulde der kunne laves god Te, o. s. v.), han giver jo desuden blot dermed en skyldig Tribut til Tidens Borgersind og Patriotisme og aabner en velkommen Udsigt til Emancipationen fra Handelsmakkerskab med England. Og efter Tidens Smag er Talmaterialet i hans Værker ikke sjældent ringe. I hans «Statistisk Udsigt» fra 1825, et Værk paa over 700 Sider, tager Befolkningsstatistikken i egentlig Forstand kun en halv Snes, og ikke stort mere Plads tager Resten af Tabelstoffet i Værket; det tørre Stof maa nøjes med en lille Appendiks bog, de ovennævnte «Statistiske Tabeller». Hans Sans for talmæssig Vurdering er dog snarest forud for Tidens almindelige «statistiske». Sin Opfattelse i saa Henseende udtrykker han selv saaledes i 1812: «Fra mit første Arbejde i Kollegialvejen

¹⁾ Med hans Konkurrent Schlegel udfægtedes i 1794 en Polemik i «Kritik og Antikritik» og «Lærde Efterretninger». Schlegel's Kritik angik dog mindre formentlige Unøjagtigheder i Thaarup's Fremstilling end Beskyldning for Plagiat.

i Aaret 1784 har jeg stedse haft med Tabelvæsen at bestille, set og sammendraget og forfattet mange Tabeller, fundet saare mange upaalidelige eller urigtige eller vildledende, eller dannede og lempe-
pede til at give et forudfattet Resultat, men dog maa jeg være uenig i, at Talarbejder og Beregninger ej skulde være af Nødvendighed og Nytte i et velindrettet Kollegialvæsen». Afstanden mellem Thaarup's og Bergsøe's danske Statistik er stor, stor i Behandlingsmaade og saa stor i Tiden, at der ikke kan være Tale om, at det sidste Værk ligefrem kunde bygge videre paa det første, men der gaar Traade imellem dem, og det delvise Forbillede bør ikke helt glemmes. Med en Blanding af Respekt for sit Kald og af Selvglæde karakteriserer Thaarup sig, ikke usandt, som den, «for hvem det blev et af Livets Goder at være Fædre-
landets Hæders Tolk, dets samtlige Fordeles og Stiftelsers Kender».

Thaarup var Universalstatistikeren¹⁾. Datidens øvrige Forfattere havde gerne deres Speciale. N. Morville er paa en Maade Tidens «politiske Regnemester». Forsikringsspørgsmaal («Enkekassen») havde i øvrigt i Slutningen af forrige Aarhundrede fremkaldt nogen Interesse for den politiske Aritmetik (Bugge, Horrebow, Tetens). Det er kartografiske Landmaalerinteresser, der bringe Morville (ligesom S. Bruun²⁾ og Gudme) over paa statistisk Terrain, og paa Grundlag af Videnskabernes Selskabs Kort, som han har fremragende Del i, bygger han en Mængde Beregninger op, særlig om Arealets Benyttelse, som han i Tidsrummet fra 1782 til 1807 forelægger i lærerige Afhandlinger for dette Selskab³⁾. De Morville'ske (af Bruun til Tider modificerede) Tal om det samlede Areal, Skovenes, Mosernes, Søernes og Agerlandets Fladeindhold, Lande-, Konge- og Byvejes, Grøfters, Aaers og Markskels samt By- og Bygningsplaners geometriske Udstrækning,

¹⁾ Universalstatistikken dyrkes lærebogsmæssigt af Forfattere som Graah (en lille Statistik til Skolebrug 1798, ny Udg. 1804), Baggesen o. a.

²⁾ Videnskabernes Selskab tilbød Bruun at blive Medlem, men efter Molbech's Sigende afslog han det af Beskedenhed og fik saa dets Sølvmédaille.

³⁾ Han naaede dog ikke længere end til Øerne og Hjørring, Aalborg og Randers Amter.

danne længe Grundlaget for Statistikkens Arealbestemmelser og derpaa byggede Beregninger. Begtrup arbejder saaledes videre paa dem.

Med ham og med Olufsen kommer Landbrugsstatistikken i Forgrunden. Olufsen, der af Fag var Landmaaler og gennem sine økonomiske Rejser, sin Lærervirksomhed ved det Classenske Fideikommis's Agerdyrkningsskole og sin Redaktion af Annalerne havde uddannet sig til en agronomisk Autoritet, holdt særdeles meget af at tumle med Tal, som han vel ikke altid behandlede med punktlig Akkurateesse, men til Gengæld med Sans for deres Sprog og med Evne til at faa dem til at tale. I Annalerne, «Danmarks Brændselsvæsen» (1811), mindre i det national-økonomiske Arbejde «Bidrag til en Oversigt af National-Industrien i Danmark» (1819), giver han paa Basis af spredt Materiale interessante og for den historiske Statistik værdifulde Skønstal, saaledes i Annalerne for 1804 Data om Antal af Heste, Hornkvæg m. m. Begtrup er især den dygtige Indsamler af Materiale. Stærkt paavirket af engelsk Statistik, som han kendte af Selvsyn, særlig af Skotten Sinclair's Fremgangsmaade ved Tilvejebringelse af statistisk Materiale om Agerdyrkningens Tilstand, forelagde han 1799 Rentekammeret en Plan til et lignende Foretagende for Danmark, fik Materialet gennem Provster og andre Embedsmænd, udgav 1801 sin Beskrivelse over Hovedgaarde i Sjælland og fra 1803—1812 sin store «Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand» i Landets forskellige Dele. Dette Værk indeholder særdeles meget vigtigt statistisk Stof, indgaaende Hartkornsoplysninger, Gaardspriser, Antal af Gaarde og Huse, Udflytterhuse, Antal af ny bosatte Familier, Udførselstabeller om Korn og Fedevarer o. m. a., dels efter alt tilstedestående, med megen Flid samlet Materiale, dels efter det ved hans Spørgeskemaer tilvejebragte. Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser fortsætte, men meget uligeligt, denne Traad, og i Slutningen af Perioden træffes spredtvis lidt statistisk Materiale i Skrifter om Landbrugsforhold af C. Rothe, den erfarne Leder af den ny Matrikels Gennemførelse.

Meteorologien, som Videnskabernes Selskab fra Slutningen af forrige Aarhundrede flittigt havde taget sig af, og som ogsaa nyder

godt af den stigende Interesse for landøkonomisk Topografi, faar en udmærket Fremstilling i Schouw's «Skildring af Vejrligets Tilstand i Danmark» (1826). Finans- og Skatteforhold behandles, ikke med statistisk Formaal, men med Statistikken som illustrativt Hjælpe-middel, af C. U. D. v. Eggers, Vogt og Mandix. Talmaterialet i Eggers's «Memoiren über die dänischen Finanzen» (2 Bd. Hamburg 1800—1801) er dog ret begrænset, drejer sig mest om Mønt- og Kursforhold eller belyser forskellige finansielle Indretninger, f. Eks. Kreditkassens, økonomiske Udvikling. I Spørgsmaalet om Offentliggørelsen af Statshusholdningens statistiske Data søger han at indtage et juste-milieu-Standpunkt, holder paa en Publikation i Smag med Necker's *comptes rendus*, d: en Meddelelse blot af Hovedresultaterne, men ikke en Fremlæggen af alt i største Detail («hvad Glæde ud over Nysgerrighedens har man af Resultaterne derom?»); en saadan vilde kun stifte ugrundet Mistillid, medens det er tilstrækkeligt, naar Regeringen blot er villig til at lade Videnskabsmændene kigge i Papirerne. I Vogt's «Udsigt over det danske Monarchies Skattevæsen» (1815) og i Mandix's «Om det danske Kammervæsen» (1820) finder man, foruden Hartkorns-oversigter, spredtvis Oplysninger om forskellige Indtægtsposters Beløb.

Demografien fremstilles i Aarhundredets Begyndelse, som tidligere nævnt, af Pram og desuden af Callisen. Callisen er ikke en Førstehaandsstatistiker, samler ikke nyt Stof, men lægger det forhaandenværende til rette og trænger dybt ind deri. Vel bevandret i Udlandets Statistik, baade dens officielle Publikationer og dens ved den politiske Aritmetik (Graunt, Süßmilch, Baumann, Kersseboom og Wargentín) skærpede Metode, studerer han Bevægelsen i sit Lands Fødsels- og Dødslistes og dets Folketællingsdata med samme praktiske Interesse og Omhu, som Gartneren følger Luft- og Temperatursvingningerne, alt med det Formaal at gøre sit Land og især sit kære København til et hygieinisk sundt og godt Opholdssted, hvor Borgerdyd, Almenvel og Sædelighed kunne trives. I hans Hovedværk «Physisk medizinske Betragtninger over Kjøbenhavn» (2 Bd. 1807—09) gaa Lægevennens filantropiske Interesse og nøgtern Iagttagelse og Indsamling af

righoldigt Materiale ypperlig Side om Side. For Videnskabernes Selskab forelægger han 1816 en Afhandling (som han beder «bedømt med Skaansomhed om Oldingens svækkede Evne»): «Om adskillige Gienstande, som bidrage til Folke-Formerelse og Folke-Formindskelse, med Bemærkninger om Folketællinger og Ægteskabs-, Føde- og Døde-Lister, meest med Hensyn til de danske Stater» og kommer heri med adskillige fornuftige Forslag til en bedre Indretning af Skemaerne om viede, fødte og døde, Forslag, som en senere Tid til Dels virkeliggør. — O. J. Rawert er Tidens Industristatistiker. Hans første Arbejde, «Beretning om Industriens Tilstand i de danske Provindser» (1820), er blevet til i Anledning af en Rejse, foretagen med offentlig Understøttelse, i Somrene 1819 og 20. Metoden er famlende, en Blanding af en udpenslende Skildring efter de topografiske Beskrivelseres Recept og praktiske Reformbestræbelser, med talrige Vink om tekniske Forbedringer. Han gaar saa at sige med Blyantet fra Hus til Hus, og man kigger hyggeligt ind til hver lille Fabrik, hvis Ejermannd gerne ret ugenert nævnes («Madame Kjærs Kohaars og Uldfabrik i Odense, der drives med 1 Væv» o. s. fr.)¹⁾. Der er Masser af Data, men ingen tabellariske Oversigter. I den store «Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848», der udkom 1850, er der den samme Bredde i Fremstillingen, et Mosaikarbejde med minutiøse statistiske Data stillede Side om Side, sammenstykkede, men ikke organisk forenede. Her gives imidlertid en saadan Fylde af statistisk Stof, ikke blot den officielle Statistiks Tal, men nye Data, nøjsommeligt samlede i Arkiverne eller indhentede ved nye Spørgeskemaers Udsendelse, at Værket uundgaelig maa raadspørges af den, der vil kende Tidens industrielle Liv.

Omkring Aar 1830 faar Statistikken et mere videnskabeligt Tilsnit, der viser sig i større Sans for dens Teknik og Metode og i bevidst Stilen mod den talmæssige Kerne. Det er Dønningerne

¹⁾ Arten i Fremstillingen kan illustreres ved Omtalen af nævnte «Fabrik», hvis Antal af Væve er gaaet ned fra 4 til 1: «Tidsomstændighederne i Forening med, at Ejerinden muligen ej stedse har erindret, at naar kun lidet er at fortjene, maa man og lade sig nøje med lidt, er Aarsag til denne Aftagen».

fra de stærke Brydninger i Statistikken udenlands, der nu ramme Danmark og sætte Arbejdet i Drift. Man er endnu ikke inde i de statistiske Kongressers Tid, men Forbindelsen mellem Landene er levende nok, og den officielle Statistik, hvis videnskabelige Værd er stigende, sender ud i Verden bindstærke Værker med Masser af Tal, om Befolkning, om kriminelle Forhold, Handel og, især senere, Industri, samt adskilligt andet, hvis Nyhed interesserer, og hvis Regelmæssighed forbyr. Befolkningsstatistikken, hvis Teknik allerede gennem forrige Aarhundredes Røgt er bragt op til et højt Stade, faar ved samme Tid stærke Impulser gennem Quetelet, og hans geniale Syn virker næsten som en Aabenbaring, der samler baade naturkyndige og Nationalekonomer om sig til det statistiske Arbejde. I Danmark blev det Mænd som David, Fenger, Kayser og Bergsøe, der bleve Bærere, men ikke kritikløse Agenter, for det nye.

Vendepunktet kom egentlig allerede med Nathanson's Forfattervirksomhed og den derpaa følgende Polemik med David. 1832—34 udgav Nathanson «Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finantsvæsen fra 1730 til 1830», der i «Maanedsskrift for Literatur» fik en indgaaende og kyndig Kritik af David, hvis Afhandling udkom som selvstændig Bog 1833 under Titelen «Om Danmarks Handel og Finanzer». Ved flittig Benyttelse af alt foreliggende Materiale og ved dybtgaaende Arkivstudier havde Nathanson i sit ovennævnte Værk tilvejebragt en stor Mængde Data, ud fra hvilke han bedømte Landets økonomiske Stilling og dens skiftende Regeringspolitik. Det nye ved hans, og ogsaa ved David's, Arbejder var dels den Udsigt, der herved aabnedes Historien til ad hidtil lidet befærdede Veje at komme Fortiden ind paa Livet, dels den Omhu og ret vaagne Kritik, hvormed Talmaterialet samledes, bearbejdedes og stilledes i nøje Rapport til Tidsudviklingen. 1836 udkom Nathanson's Hovedværk, «Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Husholdning fra Frederik den 4des Tid indtil Nutiden», der væsentlig støtter sig til hans tidligere Arbejde. Han var ingen streng videnskabelig uddannet Økonom og Statistiker, hans Fremstillingsevne var overmaade tarvelig, Tal-

stoffet og Detaillen virke ofte overvældende og kvæle Interessen, og hans Værker om Danmarks Handels- og Finansforhold egne sig næsten mindre til fortsat Læsning end til at benyttes som et Slags Arkiv; men netop i denne sidste Egenskab have de betydeligt Værd ved Forfatterens Grundighed og store Sagkundskab. Naar man læser hans lille Skrift «Om Klagerne over Næringsløshed, en historisk-statistisk Undersøgelse» (1838) eller hans Afhandlinger i «Dansk Folkekalender», saaledes «Om Landets Forbrug» i Aargangen for 1844, maa man beundre den Omhu og Kundskab, hvormed Tal fra alle Hold ere stillede sammen til klar og alsidig Belysning af Emnerne. David's statistiske Gerning falder hovedsagelig efter Statistisk Bureaus Oprettelse, hans Bidrag til Litteraturen forinden høre hovedsagelig til det strengt nationaløkonomiske Omraade, men han har dog, foruden ved det nysnævnte Arbejde om Finansforhold, ved adskillige Tidsskriftsartikler, om Kriminalstatistik («Maanedsskrift for Literatur»), om Mortalitet («Dansk Ugeskrift») og i sit eget «Archiv» givet gode Prøver paa sit skarpe og kritiske statistiske Blik og sin flatterende stilistiske Evne.

De to Læger, Fenger og Kayser, ere udprægede Vitalstatistikere, i saa Henseende stærkt paavirkede af den moderne Medicinalstatistik. Kayser oversatte Gavarret's «Principes généraux de statistique médicale», og Fenger's Licentiaafhandling i 1840 drejede sig «om Alderens og Aarstidernes Indflydelse paa de forskellige Sygdomme». Deres Statistik er mønsterværdig klar og prægnant, med vide Udsyn, men med sikkert og kritisk Hold paa det benyttede Materiale, hvilket næppe kan siges om Dr. Hübertz's statistiske Arbejde, der er foretagsomt, statistisk vovsomt og interessant ved adskilligt nyt Stof om Befolkningens Bevægelse, men svagere i den kritiske Sigtning af Materialet og i de statistiske Slutninger. Hans Betydning for Abnormstatistikken er tidligere berørt. Fenger's og Kayser's litterære statistiske Virksomhed, der jo ogsaa kom Tabelværket til gode, er fra Midten af 1840'rne nøje knyttet til det kgl. medicinske Selskab, der i Slutningen af 1845 fik sin særlige statistiske Komité, som skulde samle

Materialier til Danmarks medicinske Topografi og Statistik. I dette Selskabs Skrifter (Ny Række, 1ste Bind 1848) findes optaget adskillige Afhandlinger af Kayser og Fenger¹⁾. I Fortsættelse af sin Licentiaafhandling og Afsnittet i Tabelværksindledningen om viede, fødte og døde belyser Fenger her udførligt og overlegent Dødelighedsforholdene i Danmark, prøver og værdsætter de forskellige Udtryk for Dødeligheden og bygger en Dødelighedstabel op for Kongeriget Danmark paa Grundlag af Folketællingen 1845, og i to andre Artikler paaviser han ad statistisk Vej Koldfeber- og Influenza-Epidemiernes Indflydelse paa Dødelighedsforholdene. Kayser's Bidrag til Værket ere Undersøgelserne: «Om Fødselsforholdene i Danmark» og «Om Maanedernes og Aarstidernes Indflydelse paa Dødeligheden». Han skriver i øvrigt, foruden de tidligere omtalte Indledninger til Tabelværket om Kriminalitet og Selvmord, som et Slags Supplement til denne sidste Afhandling det lille Arbejde: «Om Selvmord i Kongeriget Danmark» (1846), hvor Selvmordsaarsagerne belyses ved Breve fra de afdøde, og Aaret i Forvejen: «Den kgl. Fødselstiftelse i Kjøbenhavn og den der herskende ond-artede Barselfeber».

Bergsøe's første større statistiske Arbejde er «Den danske Stats Statistik». Forinden havde han udgivet sin udmærkede Monografi om Reventlow og Lejlighedsskriftet «Om Laugsvæsen og Næringsfrihed» (1840), der kun indeholder lidet statistisk Stof: nogle Reformforslag om Industristatistikken efter preussisk Mønster og den store Bilagstabel om Antallet paa de københavnske Lavsiinteressenter og Mestere samt Svende og Drengene til forskellige Tidspunkter. Udgivelsen af «Den danske Stats Statistik», i fire Bind, paabegyndtes 1844, men afsluttedes først 1853. Maaske er Værket hist og her noget forældet i sin Synsmaade, for stærkt bundet til den gammeldags topografiske Fremstillingsform og til topografiske Interesser og næppe helt paa Højden med Tidens Befolkningsvidenskab. Dets Udgivelse paa et Tidspunkt, da det politiske og økonomiske Liv undergik en Forvandringsproces, bragte ogsaa

¹⁾ Desuden en Afhandling af Thune om den fuldvoksne værnepligtige Bondeungdoms Legemshøjde i Danmark.

paa anden Maade Forældelsen over det. Men er det end uligeligt i sit Anlæg ogsaa der, hvor Materialet ikke bød det, danner det dog en værdig Afslutning paa dette Tidsrums Statistik. Bergsøe har deri med afgjort Feltherretalent holdt Revu over hele Tidens Troppestyrke, og som Enkeltmandsværk er det et Kæmpearbejde, en Bedrift. — V. Rothe gaar i «Danmarks industrielle Forhold» (Bd. I, 1843, Bd. 2, 1845) ogsaa over paa fremmed Terrain og giver adskillige udenlandske Data, særlig om Norge og Sverrig. Værket tyer i høj Grad til statistiske Hjælpekilder, om Handel, Brændevinsproduktion etc., men har dog ikke rent statistiske Formaal; det er, som dets udførligere Titel ogsaa angiver, anlagt paa at belyse Spørgsmaalet om Told- og Handelsforeninger med Nabo-staterne og benytter med Flid og Intelligens de publicerede officielle Tal og tillige — hvad der gav Værket en særlig Fortjeneste, da det fremkom — adskillige, endnu ikke offentliggjorte, Tal fra Regeringskontorerne. Værket slutter, til Paavisning af en Toldforenings Gennemførlighed og Nytte, med en synoptisk Oversigt over de tre nordiske Rigers Produktionsforhold.

Fra Slutn. af 18. Aarh. og langt ind i næste udkommer der en Mængde «korografiske», «topografiske» og «statistiske» Beskrivelser¹⁾ af Sogne og Steder, en Litteratur for sig, smaaborgerlig og paa det jævne, men ofte med Interiørets Hygge. Saa godt som næppe noget andet Steds kan man her føle den statistiske Interesse paa Pulsen. Medens den hidtil omtalte Statistik, selv om der var en stor Del Dilettanteri iblandt, væsentlig var fagmæssig og administrativ, have vi her en populær Form for Statistikken, der drives rundt om i Landet af Folk med Interesse for Samfundslivet og særlig for den Plet Jord, hvori de selv ere plantede.

Præsterne levere det største Kontingent til denne Litteratur. Dette er naturligt nok paa en Tid, da Præsten er Centrum i Sognets og Pastoratets sociale Tilværelse, og da hans Indflydelse, og dermed hans Interesse, endnu ikke indskrænkes eller ophæves til For-

¹⁾ Titlerne vare ofte lovende nok: «Geografisk-historisk og økonomisk-fysisk, antikvarisk (og statistisk) Beskrivelse» e. l.

del for andre Faktorer under det vaagnende kommunale og politiske Liv. Hos den Tids Præst forliges godt Kaldsopgaven med Interessen for Beboernes daglige økonomiske Syslen og med Lysten til at lære fra sig noget af den landøkonomiske Viden om Forbedringer i Dyrkningen, han selv som Gaardbruger har tilegnet sig og maaske eksperimenteret med paa Præstegaardens Jorder. Naar han gaar paa sine Præstebesøg omkring til Sognebørnene, har han tillige god Lejlighed til at skaffe sig Materiale til en topografisk-statistisk Beskrivelse i Tidens Aand, med Skildring af Jordernes Beskaffenhed og Udbytte, Kvægbestanden og Gaardenes Bygningsmaaade, Befolkningens Liv, Sædvaner, sproglige Vendinger o. s. v., og gennem Ekstraskatmandtallene, Kirkebøgerne, Regnskaber om syge, fattige m. m. har han lige ved Haanden Midler til at tilvejebringe forskellig, ikke uvigtig, Statistik. Over for Præsten — i alt Fald naar han da ikke optræder med statistiske Skemaer som Bud fra Administrationen — har man i mindre Grad Frygten for maskeret Skatteopsnusen, for ham aabner man baade Hjerter, Stalde og Lader. Man kan smile ad den rationalistiske Præsts flade Taler paa Prædikestolen om Staldfodring og Kartoffelavl, en lidt nænsom Sætten sig ind i den Tids Tankegang vilde dog maaske i disse gejstlige Nyttebestræbelser ofte finde klog Erfaring om Betydningen af en god Balance mellem Livets aandelige og praktiske Gang, og i alt Fald skylder Statistikken mange af den Tids Præster Tak for adskillig god Viden. Ikke underligt, at Administrationen særlig udser dem som Redskaber for statistisk Indsamling, og ofte overlægger dem dermed, ikke alene med Indsamlingsarbejdet, men ogsaa med Bearbejdelsen deraf. — Det absolutte Fremskridt, der laa i, at den officielle Statistik efterhaanden langt om længe, ofte endog først i den seneste Tid, trak Urmaterialet til sig og benyttede Indsamlerne som blotte Gennemgangsled, medførte unægtelig ogsaa, at noget godt og gammelt gik over Styr, idet man derved berøvede de indsamlende Organer den Fuldendelsens Glæde, der ligger i at gøre Arbejdet færdigt og se ud over Resultaterne, i Stedet for at lægge Sten til en Bygning, man ikke faar at se. Mange af den Tids Præster have netop for-

staaet at benytte sig af den udsatte statistiske Post, de stilledes paa, til at klare sig mangt og meget og samle deres Viden til et omhyggeligt statistisk topografisk Billede af deres Hjemstedsegn.

Efterhaanden som Statistikken centraliseredes, sygnede dog denne private topografiske Litteratur for en Del hen; de smaa lokale Brønde, hvorfra adskillig Viden var øst frisk op, løb nu tørre til Fordel for det Net af Ledningsrør, der førte ind til det samlende Midtpunkt. Det kan desuden heller ikke benægtes, at denne topografiske Statistik til Tider havde Karakteren af lidt af en Mani, dyrket af kaldede og ukaldede, som naar J. N. Lange «Discipel i Roeskilde-Cathedralskole» 1830 udsender sin «Topographie over Øen Langeland». Tilmed drejede Tidens Hjul efterhaanden hen imod den romantiske Tidsalders Egne, hvor man saa ned paa denne Beskrivelse af Sognes og Landsdeles Tilstande som det rene filistrøse Pindehuggeri, Protester imod den kom frem i Litteraturen, og i «Lægdsgaarden i Ølsebymagle» tog Poul Møller dens Detailmageri lunt humoristisk paa Kornet.

Forbilledet for denne Statistik kommer fra Norge. Præsten H. Strøm's «Skildring af Søndmør» (1762) og af Eger Præstegæld regnes i saa Henseende for klassiske. Tidligere var der ganske vist udgivet adskillige Beskrivelser i Danmark: Thurah's over Bornholm (1756), over Amager (1758), m. fl., men med et Minimum af statistisk Stof. Ogsaa Rejsebeskrivelserne, som den Tids Universitetsstatistikere kraftig anbefalede, vare begyndte at florere, men, karakteristisk nok, havde de mest kastet sig over fjerne og eksotiske Lande: F. L. Norden's Beskrivelse fra sin Rejse i Ægypten, en Række fysisk-økonomiske Skildringer om Island ved Eggert Olafsen og Biarne Povelsen og senere (1775—77) ved O. Olavius¹⁾. I «Magazin for Danmarks og Norges topografiske Beskrivelse» (1. Bind) gør Thaarup opmærksom paa, at et

¹⁾ Medens ogsaa Schlözer i sin «Staats Gelahrtheit» træder i Skranken for den, tager han dog bestemt Afstand fra forskellige udkomne Skrifter, der give Anvisning paa, hvorledes man med Udbytte under en Rejse kan samle statistisk Stof, saaledes bl. a. Grev Berchtold's (1789), der udkaster over halvandet Tusinde Spørgsmaal til behagelig Afbenyttelse for Rejsestatistikere.

Selskab af lærde med anselige Bekostninger paa Statskassens Regning har gjort Rejser til Arabien og andre Lande «paa en Tid, da man forgæves søgte paa Kollegiebordene Karter, Tabeller, Beskrivelser, Beregninger, Sammenligninger over Fædrestaten i det hele». Han foreslaar nu (1797) Oprettelsen af Embeder som rejsende Statistikere, helst fem, hvoraf tre i Norge, lønnede med 1000 Rigsdaler hver (unge studerende, Kopister eller Fuldmægtige af Kollegierne burde dog nøjes med 4—500 Rdl.), efter 4—6 Aars Forløb skulde de afløses af andre og gaa over i Kollegietjenesten eller maaske ansættes som Amtmandsemner. «I Statsudgifternes Rubrik ved Siden af nogle og tredive Tusinde Rigsdalers Anførsel for Teatervæsen skulde man frydes ved at se, at hine Forretningsmænds Dannelse ej var anset ubetydelig eller glemt, og at man for samme Udgift tillige fik Skildringer og Besvarelser over hver Plet af Landet, og aarlige Beretninger og Annaler over de Forandringer, der ideligen foregaar». Det var Thaarup's Tanke, at disse Rejsestatistikere skulde knyttes, m. H. t. Instrukser, Plan for Arbejdet o. s. v., til det nyoprettede Tabelkontor, Landhusholdningsselskabet eller Læreren i Statistik ved Universitetet.

Til denne topografiske Litteratur hører det tidligere omtalte Værk af Hennings i Anledning af hans Jyllandsrejse, Skrifter af Wilse og ind i 19. Aarh.s Begyndelse bl. a. «Bornholm beskreven paa en Rejse i Aaret 1815» (1819) ved Rawert og Garlieb, hvor der i det teknologiske og naturbeskrivende Indhold er indflettet statistiske Data om Sandstensproduktion, Fiskeri og Skibsfart (Antallet af Kvaser, Eger og Baade), Folketal, viede, fødte og døde m. m.

Som et Bevis paa, hvor stærkt den egentlige topografiske Skildring er oppe i Tiden, kan det anføres, at Præsten Grønlund i 18. Aarh. udkaster et Skema til Sognebeskrivelse til Vejledning for Præsterne, og at Landhusholdningsselskabet udsætter en Præmie til samme Opgaves Løsning for en vilkaarlig valgt Egn¹⁾. Wilse's Beskrivelse af Fredericia og Tyholm belønnes af Selskabet

¹⁾ Garlieb's Mønsterskemaer fra senere Tid for Købstads- og Sognebeskrivelser ere tidligere omtalte (S. 33 ff.).

(og oversættes paa Tysk), 1787 udgiver Olavius sin «Oecon.-physisk Beskrivelse over Schagens Kiøbstæd og Sogn», P. Paludan skriver 1788 om Kalundborg, 1792 M. Galthen om Ribe, Blicher om Vium Præstekald, Dreyer om Lemvig m. m. 1795. I samme Aar kommer Bluhme's «Beskrivelse over Middelfart Kiøbstæd», næste Aar G. L. Baden's Beskrivelse af Nakskov og Jørgensen's af Rudkøbing, lidt senere Weinwich's Skildring af Stevns Herred og 1802 L. H. Bing's om Læsø, o. s. fr.

Mange af disse Monografier ere ganske ustatistiske i Ordets moderne Betydning, andre af dem have dog spredtvis statistiske Data (saaledes Bing's), der kunde give moderne Forskning interessante Holdepunkter. Naturligvis er deres litterære Værdi højest forskellig. Lavpunktet betegner vistnok Præsten S. M. Beyer's Beskrivelse af Bringstrup og Sigersted Sogne (1791) og af Egitzlefmagle m. m. (1820), der ved ganske naive Etymologier fører Sogdenes Historie helt op til Hedenold og Myrternes Verden, men i øvrigt efter Tidens Krav giver en Mængde Personalhistorie. Et Stød fremad faa disse topografiske Arbejder, da der 1807 nedsættes en kgl. Kommission til Oldsagers Bevaring og dens Annaler nogle Aar senere begynde at udgives. Af Skrifter fra Aarh.s Begyndelse kunne foruden de alt anførte nævnes Aagaard's «Physisk, oeconomisk og topographisk Beskrivelse over Thy», (1802), Stadfeldt's «Chorographisk og oeconomisk Beskrivelse over Randers Kiøbstæd» (1804), med mange Data, og særlig C. Schade's særdeles dygtige Beskrivelse af Øen Mors, der foreligger afsluttet 1811. I nogle Værker lægges Tyngdepunktet over paa den historisk-geografiske Skildring, der yderligere anspores gennem den af Universitetet 1815 udsatte Prisopgave om en geogr.-historisk Beskrivelse af Møen og Lolland-Falster Aar 1000—1400 (besvaret af P. Bendtsen)¹⁾. Arbejder som Bendz's (om Rønninge og Rolfsted Sogne [1820]) og F. C. Lund's (om Øen

¹⁾ Historisk Topografi leverer saaledes 1834 H. Knudsen, den senere Geheimearkivsregistrator. Herhen maa ogsaa nærmest regnes Estrup's «Tygestrup, som det var og som det er, en statistisk-historisk Beskrivelse» (1838).

Junge's ansete Bog om den nordsjællandske Almue (1798) har kun meget lidt med Statistik at gøre.

Thorseng [1823]) ere overmaade sparsomme paa talmæssige Meddelelser.

Derimod vil man i andre Topografier finde en Mængde værdifulde Oplysninger om Ekstraskatmandtal, Skattelister, Skibene og deres Drægtighed, Told- og Konsumtionsforhold, Rets- og Forligsvæsen, Fattig- og Hospitalsvæsen, Kirkeregnskaber, Skoleundommen m. m., og alt som den officielle Statistiks Resultater offentliggøres i stigende Grad, udnyttes ogsaa disse til de lokale Beskrivelser. I P. N. Frost's Beskrivelse over Købstaden Ringkøbing (1817) gives der — foruden Folketællingsdata fra 1787 og 1801 og Antal af Borgere, Søfolk, Skibslistre, Toldintrader m. m. — et 1710 forfattet Mandtal over Ringkøbing Bys Indbyggere med Forklaring over enhvers Vilkaar og Tilstand, «hvorefter Kongens Paabud om Krigsstyr er lagt at skulle betales». Ret fyldige Oplysninger i forskellige Retninger ville eksempelvis kunne findes i Paludan's Beskrivelse af Møen (1822—24), i J. Begtrup's af Svendborg (1823), i J. H. Larsen's Bøger om Lolland-Falster (1833) og Holbæk Amt (1832 ff.)¹⁾, Hübertz's om Ærø (1834)²⁾, hvori de Rosen'ske Indberetninger om Hertugdømmernes økonomiske Tilstand delvis ere benyttede, Rosendahl's lille Hæfte om Kolding Kommune i Aaret 1840, Riemenschneider's «Beskrivelse over Vejle Amts Hartkorn, Folkemængde o. s. v.» (1846) og Ursin's «Stiftstaden Viborg» (1849), i hvilket sidste Værk der er tilvejebragt et stort Talmateriale, ganske vist hovedsagelig baseret paa tidligere af den officielle Statistik publiceret Talstof. Størst Samlerflid er dog nedlagt i S. Stern's «Topographie over Frederiksborg Amt» (1832) og hans «Statistisk-topographiske Beskrivelse over Københavns Amt» (3 Bd. 1834—38), hvilende paa Oplysninger fra Rente- og Generaltoldkammeret, Retsbetjente, Amtsforvaltere, Præster, Skolelærere o. m. a.

¹⁾ Dr. J. M. Larsen meddeler i 1ste Bind af Beskrivelsen af Holbæk Amt (1832), at han ikke har kunnet benytte officielle Kilder i streng Forstand, «da Afslag mødte ham fra alle Kanter».

²⁾ Hans store Værk «Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus» (3 Bd. 1845—46) giver gennemgaaende blot en historisk Skildring, men indeholder interessante Borgerskabslistre fra langt tilbage i Tiden.

Leksikografisk behandles den topografiske Statistik af Hans Holck i det, hvad Paalidelighed angaar, dog ikke stærkt ansete «Provincial-Lexicon» og «Kort Beskrivelse over Kjøbstæderne i Dannemark» (1778)¹⁾, samt i C. B. Jensen's «Provincial-Lexikon over Danmark» (1830), der begynder med en samlende kort Beskrivelse med Tabeller om Udførsel, Handelsflaade, Indbyggerantal, Told og Konsumtion og til Dels støtter sig paa særlige, efter Kancelliets Anbefaling, indhentede Oplysninger, som for Købstædernes Vedkommende ere indhentede ved Magistraterne, for Landsognene af Præsterne. Hos ham som ikke sjældent hos andre Forfattere lyder dog Klager over Administrationens Vrangvillighed til at give Oplysninger; i dette Tilfælde er Klagen rettet mod Generaltoldkammeret, af hvem han, trods gentagne Anmodninger om at faa Materiale tilstillet, ikke er bleven bearbet med noget Svar. Ogsaa i Kontorchef i Generalpostdirektionen E. H. Tregder's «Haandbog for Reisende i Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne Slesvig, Holsteen og Lauenborg» (1824) vil man finde adskillig Statistik, til Dels hvilende paa trykte Spørgeskemaer, der ere blevne udsendte i Anledning af Bogens Udgivelse.

Jævnside med og ofte tilskyndende Bestræbelserne for at give stedlig Topografi og Statistik gaar der til Tider større Foretagender, der stile mod en samlet Skildring af hele Landets økonomiske Tilstand. Dertil høre de af Justitsraad Jessen 1743 udkastede Spørgsmaal af statistisk og økonomisk Natur, der bleve gennemsete af Etatsraad Gram og Prokansler E. Pontoppidan og gennem Kancelliet sendtes rundt til Besvarelse af Embedsmænd baade i Danmark og Norge. For det første Lands Vedkommende synes Besvarelserne at have været yderst mangelfulde; de benyttedes dog af E. Pontoppidan til hans «Danske Atlas», der ogsaa hvilede paa de af Thurah gennem Bisper og Præster indhentede Efterretninger til Brug for Thurah's Arbejder. I Slutningen af Aarhundredet skaffede Begtrup en Mængde Oplysninger til Veje

¹⁾ Han skriver ogsaa flere Bøger om København. Fra 1783 er Jonge's Beskrivelse af Hoved- og Residensstaden, fra 1800 R. Nyerup's, fra 1826 Thaarup's, fra 1841 Stern's.

særlig om Agerdyrkningsvæsenet, dem, der danne Grundlaget for hans betydningsfulde «Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark». Endelig er der Amtsbeskrivelserne eller, som de officielt hedde, «Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Foranstaltet, efter kgl. Befaling, ved Landhuusholdningsselskabet».

Amtsbeskrivelsernes Udgivelse strækker sig fra 1826—1844, et vel omfangsrigt Tidsrum, naar det gjaldt om at give en Skildring af Landets «nærværende» Tilstand saa nogenlunde paa een Gang. Deres Oprindelse kan føres tilbage til Aar 1810, da der udstedtes en kgl. Resolution, hvorefter Rentekammeret aarlig skulde forelægge Kongen tabellariske Oversigter over Tilsaaningens Tilstand i det foregaaende Aar og Beretning om, hvorvidt de mindre almindelige Sædarters og Handelsplanters Dyrkning bredte sig. Disse Oversigter sendtes aarlig til Landhuusholdningsselskabet, «for at dette kunde kundgøre, hvad det deraf fandt for godt, eller deraf tage Anledning til i Tiden at indkomme med Forslag saavel om Tabellernes bedre Indretning som om Realiteten selv, som de indeholdte». Collin, en af Landhuusholdningsselskabets Præsidenter, tog da Sagen under nærmere Overvejelse, Selskabet indsendte Forslag til Regeringen, og i Henhold hertil meddelte Rentekammeret, i Aug. 1821, at Kongen havde bifaldet, dels at Landhuusholdningsselskabet indhentede, samlede og kundgjorde en Række statistisk-økonomiske Efterretninger efter det af Selskabet udkastede Spørgeskema, særlig om saadanne Forhold, der Aar for Aar umærkelig ændre sig, dels at der aarlig indhentes Efterretninger om visse temporære Begivenheder, Tilsaaning, Høstens Udfald m. m., altsaa om visse, jævnlig Forandring undergivne Emner. I samme Aars Slutning fik Selskabet Tilladelse til yderligere at spørge om endnu en Række Materier. Af Selskabet udstedtes da en 1823 gennem de offentlige Tidender bekendtgjort Opfordring til en halvandet Hundrede, delvis af Amtmændene udpegede Mænd om at besvare de opstillede Spørgsmaal, men det laa tillige i Planen, at Forfatterne til Beskrivelsen af de forskellige Egne selv skulde besøge disse og gøre deres Optegnelser.

Det er betegnende for disse Spørgsmaal, ca. 30, at de gennemgaaende ikke krævede Besvarelser i Tal; dog spurgtes om Antallet af Kvæg, Ejendomspriser og Arbejdslønnens Højde. Det fremgaar da ogsaa af nogle af Amtsbeskrivelserne, at de udspurgte ofte meget nemt klarede sig med et «ja» eller «nej», hvis man da ikke skød Spørgsmaalet fra sig med et «Overlades til kyndigeres Besvarelse» o. l. Vare Svarene i sig selv ofte lidet fyldestgørende, bleve de ikke bedre af at ligge og vente, for de senere Beskrivers Vedkommende omtrent en Snes Aar. Under saadanne Forhold vare de ganske simpelt ubrugbare til Paavisning af den «nærværende» Tilstand. Det blev i saa Fald de enkelte Beskrivers Energi til at spørge og indsamle og Evne til at bearbejde, tilrettelægge og litterært behandle Stoffet, der blev afgørende for Resultatet. Dette blev ikke altid lige lykkeligt, og desuden af højst forskellig Støbning for de enkelte Amter.

Allerede Valget af Forfattere, alle kyndige Mænd, men fra ret forskellige Lejre, maatte pege hen imod en saadan Uensartethed. Der var, naturligvis, en Del Præster iblandt, hvorimellem ogsaa Digteren St. St. Blicher, hvem den økonomisk-topografiske Side af Sagen, suppleret med levende Skildringer af Sæder og Skikke, interesserede adskilligt mere end den strengt statistiske. Dette affandt han sig hovedsagelig med i sin «Viborg Amt» (1839) ved en Hartkornstabel, lidt Folketællingsdata fra 1801 og 1834 og ved en Tabel over de Bindetrøjer, som aarlig solgtes af Thorning Sogn 1832—36. Saa var der et Talmenneske som Thaarup, der i sin Skildring af Bornholm og Christiansø hober Tal paa Tal; f. Eks. giver han en 5 Siders Tabel om Øens Militærstyrke. Endvidere var der civile Embedsmænd som Amtsforvalter Brinck-Seidelin, der skriver en mønsterværdig Bog 1828 om Hjørring Amt (hvori en Beregning over Kornproduktionen i Amtet), egentlige Landøkonomer, Landvæsenskommissærer og Forstmænd. De to sidstnævnte Stillinger repræsenteres saaledes af G. Sarauw, hvis Forkærlighed for Skovvæsenet giver sig stærkt Udslag i Skildringen af Frederiksborg Amt (1830). Det er et særdeles omhyggeligt Arbejde, med alsidig Belysning af en stor Mængde Forhold og med en særlig minutøs Tabel

(i syv tættrykte brede Tabeltillæg), hvor der ikke alene for de enkelte Sogne, men ogsaa til Dels for Byer (Ejerlav) og lign. gives Oplysninger om Antallet af Skoler, Vejr- og Vandmøller, Bønder- og Avlsgaarde, Huse med og uden Jord, men ogsaa om, hvor meget der er udparcelleret, og Parcellernes Hartkornsstørrelse, Hartkornets summariske Beløb, Jordernes gennemsnitlige Bonitet, Byernes og Sogdenes samlede Areal, Fredskovenes Størrelse og Folkemængden 1800 og 1828 (eller 1829), disse Tal dog væsentlig «ansatte». Endelig udgav ogsaa Selskabets Sekretær I. C. Hald flere Amtsbeskrivelser (Randers Amt 1827, Ringkøbing Amt 1833).

Gennemgaaende støtte Beskrivelserne sig i høj Grad til Begtrup's Oplysninger og Morville's Beregninger og de dertil knyttede Bruun'ske Tabeller, og i de senere Bind benyttes Tabelkommissionens Arbejder. De tre første i Rækken — C. Dalgas's Vejle Amt (1826), Hald's Randers Amt (1827) og I. H. Bredsdorff's Aarhus Amt fra samme Aar — ere væsentlig landøkonomisk-topografiske og indeholde ikke talmæssige Oplysninger ud over, hvad selve de oprindelige Spørgeskemaer nøde til. Dette gælder ogsaa Dalgas's Skildring af Ribe (1830), C. Christensen's af Aalborg (1832), Blicher's tidligere omtalte af Viborg Amt. Den næstsidste af Beskrivelserne, T. Hasle's om Holbæk Amt (1844), er endog formet næsten som en Slags Protest mod Tendensen i flere af de andre Bind og undgaar saa vidt muligt Tallene, da det efter Forfatterens Mening gælder om kun at give en landøkonomisk Redegørelse i store Træk. I de øvrige Beskrivelser faa Amternes stedlige Smaaejendommeligheder deres Udtryk i forskellige talmæssige Oversigter: Bornholms Tilvirkning og Udførsel af Kul 1830—35, Høravlen 1794—1828 paa Lykkenssæde og Trolleborg i Svendborg Amt, Marsvinsjagten i Odense Amt, ind- og udgaaende Fartøjer gennem Agger-Kanalen 1835—40 i Thisted Amt, Tippeternes Størrelse i Ringkøbing Amt 1788, 1798, 1809, 1819 og 1829, o. s. fr.

Det vilde i øvrigt være lidet anskueligt at gennemgaa Skridt for Skridt Talmaterialet i disse Beskrivelser. Til de staaende Tabelmed-

delelser hører Provenuet af de offentlige Afgifter og Præstationer (de egentlige kgl. Skatter undtagne). Spørgsmaalet om Folkeformerelsens Bevægelse i Forhold til Udparcelleringen er ogsaa et yndet Emne, og eksempelvis skal til Slutning peges paa Thaarup's Liste over Folketallet 1753 paa Bornholm, Hofman Bang's Tabeloversigt (for Odense Amt) over Industriestablisementets Virksomhed (Assens) 1821—40 og den af Præsten Djørup i Thisted Amts Beskrivelse foretagne Sammenligning af Kommunalafgifterne pr. Td. uprivilegeret Hartkorn i Hjørring, Ringkøbing, Præstø og Thisted Amter, de eneste Amter, for hvilke Beskrivelserne nogenlunde tillod Forfatteren en saadan Talsammenstilling.

En vigtig Kilde, hvoraf Datidens Statistikere øste Stof og Publikum ofte statistisk Belæring, er endnu ikke omtalt: Bladene og Tidsskrifterne. De førstnævnte kom omkring 19. Aarh.'s Begyndelse paa Moden som statistiske Objekter. Schlözer holdt saaledes paa Grundlag af dem historisk-statistiske Forelæsninger. For enhver dybtgaaende statistisk Specialundersøgelse om et eller andet Fortidsemne vil Datidens Bladlitteratur selvfølgelig være et nødvendigt Arbejdsstof. Nærværende Fremstilling maa dog nøjes med i denne Forbindelse blot at minde om dens Eksistens.

Ogsaa Tidsskriftslitteraturen, der til en fyldig Behandling først og fremmest vilde kræve en bibliografisk Registreren af alle dens Artikler og Notitser af statistisk Karakter, skal kun omtales i grove Træk. Operationsfeltet er meget stort, da Statistikken fandt Vej til Tidens periodiske Skrifter af æstetisk, populærvidenskabelig og almenyttig Natur, og disses Antal og Bredde var højst anseelig. Der spares ikke paa Veltalenhed fra de skrivendes Side — Titelen paa M. C. Bruun's Magasin for Teater, Filosofi m. m. «Svada» vilde jo overhovedet være en ikke upassende Overskrift for meget af Tidsskriftslitteraturen i 18. Aarhundrede — og statistisk Stof var udmærket Føde for «Magazinerne» og «Archiverne».

I «Minerva's» talrige Hæfter, hvortil alle Datidens skrivende Mennesker leverede Bidrag, vil man kunne gøre en, rigtignok kun

meget mager, statistisk Høst¹⁾. «Iris», der fra 1796 udkommer som «Iris og Hebe», gør bl. a. Rede for Wilse's statistiske Rejse- iagttagelser. I Ugebladet «Samleren» aftrykkes 1792, i dansk Oversættelse ved Ekkard, de af Sinclair udkastede Spørgsmaal til hans økonomiske Beskrivelse af Skotland. De «Kiøbenhavnske lærde Efterretninger» ere Skuepladsen for den skarpe Polemik mellem Thaarup og Schlegel i Anledning af dennes Beskyldning mod den første for Plagiat og Udskreven. Rahbek's «Hesperus» begynder i 1ste Bind (1819) lovende for Statistikken med Offentliggørelse af Engelstoft's Afhandling om Statistikken og Lovkyndigheden, men indeholder i de øvrige 7 Bind intet. Senere optager bl. a. «Maanedsskrift for Literatur» adskilligt Stof af statistisk Interesse (David skriver f. Eks. deri).

De statistiske Bidrag maa dog naturligvis især søges i Tidskrifter med særlig økonomisk-historisk eller endog statistisk Formaal. Her havde man en Række gode Forbilleder fra Udlandet: Schlözer's «Briefwechsel», der fra 1782 fortsattes i «Staatsanzeigen», fra 19. Aarhundrede de alt tidligere paabegyndte Posselt's «Annalen», der i 1820'rne med ændret Titel udgives af Murhard, H. Heine, Lindner og Rotteck, Férussac's «Bulletin général et universel des annonces et des nouvelles scientifiques», der har et fast Afsnit for Statistik, o. m. a. Adskillig dansk Statistik fandt Vej til udenlandske Tidsskrifter, og fra 1821 havde man endvidere i Hertugdømmerne det udmærkede «Staatsbürgerliches Magazin» ved Carstens og N. Falck, senere udgivet ved denne sidste alene som «Neues Staatsbürgerliches Magazin». Dets

¹⁾ I «Minerva's» Aargang for 1791 bebudes Udgivelsen af «Statistisk Aarbog», forfattet af Justitsraad O. Malling og Professor i Statistikken F. Thaarup. Den skulde udgaa som periodisk Skrift, omfattende 2 Hæfter, tilsammen 1 Bind om Aaret, og indeholde «sammenkædede statistiske Afhandlinger, eller Beregninger igennem en Rad af forbigangne Aar, statistiske Efterretninger og Anmeldelser af de den statistiske Litteratur vedkommende Skrifter». Hvert Bind skulde omfatte ca. 40 Ark à 4 β Arket. Som tidligere omtalt brændte hele Oplaget af Aarbogen paa nær 2 Eksemplarer, hvis Skæbne ikke kendes. De findes i alt Fald ikke paa de offentlige Biblioteker.

Redaktion holdt selv agtpaagivende Udkig med de danske Forhold, belyste ad statistisk Vej, men optog ogsaa (hovedsagelig dog kun i Oversættelse fra danske Tidsskrifter) Afhandlinger af Engelstoft, David og Nathanson m. fl., ligesom den knyttede Rawert til sig som statistisk Korrespondent om de i Handelstidenden udgivne Data.

I Kongerigets Litteratur træffer man bl. a. i Slutn. af 18. Aarhundrede «Statistisk, juridisk og litterarisk Bibliothek», udgivet af Assessor Bäreus, Gudenrath m. fl. (fra 1792, i 5 Bd.), der dog kun meget spredt indeholder lidt talstatistiske Notitser (om udstedte Stævninger, afsagte Domme, hævdede Sager m. m. for København [1792]) og saaledes ikke bidrager synderlig til at hjælpe den af Bäreus selv som «forsømt» karakteriserede statistiske Videnskab paa Fode igen¹⁾.

Endvidere er der Thaarup's «Archiv for Statistik, Politik og Husholdnings Videnskaber», hvis 1ste Bind (1795—96) indledes med en Afhandling «Hvad er Statistik?» af Tyskeren J. Mader. Da denne lange, højst pulterkammeragtige Artikel vel tør opfattes som en Art Program for, hvad der laa Hæfteskiftet og Tidens ledende Aander paa Hjerte, savne de Krav, den opstiller til Statistikken, maaske ikke helt Interesse. Statistikeren skal, hedder det, kende de vigtigste Arter af Produkter, deres særdeles Egen-skaber, Brug og Forarbejdning samt Handelens Gang og Grund-

¹⁾ I Afhandlingen «Forsøg til en Udsigt over Lovkyndigheden i Danmark i Aaret 1790» (Bibliotekets 1ste Aarg.) skriver Bäreus: «Blandt [de forsømte] Videnskaber regner jeg Statistikken. . . . Skade, at denne Videnskabs Forsømmelse har saa meget Skyld i vor nærværende ublidelige Forfatning At den har været forsømt hidtil, har haft beklagelige Følger. Heraf vore mange uduelige Embedsmænd heraf Mangel paa gode Forslag til Landets Opkøbst, heraf den megen dumme Forundring over, at en eller anden er dristig nok til at fordre offentlig Underretning om Landets Forfatning, om Financevæsenet i Særdeleshed, med faa Ord, heraf Landets mindre gode Tilstand og al vor Elendighed». Han udvikler nærmere, hvor vanskeligt det er at faa statistiske Efterretninger, «og faar man efter indhentet Tilladelse fra dem, som enten ere eller med Tiden kunde blive Herodes og Pilatus, end nogen Efterretning, er den hverken huggen eller stukken. Autenticitet mangler den i det mindste som oftest, da man ikke tør udlade sig med, hvor man har den fra».

sætninger i det hele; Naturkundskab, Teknologi, Handelshistorie og Handelsvidenskab ere derfor vigtige Fag for ham; men dernæst skal han af Psykologien og Menneskelighedens Historie lære Menneskenes Lidenskaber, Svagheder m. m. at kende; i den naturlige Ret og Moral og i den filosofiske Videnskab skal han hente Belæring om Borgernes og Nationernes naturlige Rettigheder og Pligter og Midlerne til deres Haandhævelse og lagttagelse. «Historikerens og Statistikerens egentlige Kald er i sig selv egentligen kun at være Fortæller, at tænke derover er egentlig Læserens Sag». Forfatteren er dog saa god til sidst at indrømme Statistikken et noget større Spillerum, idet han havner i Fordringen om en raisonnerende og pragmatisk Statistik.

Selve Tidsskriftet indeholder en Del udenlandske statistiske Data. I dets Rubrik: «Blandede Sager» puttes interessant og uinteressant Smaa Statistik ind imellem hinanden. Her gives Tal om Indtægter og Udgifter for Brolægningsvæsenet i København 1788 og «Bidrag til Kundskab om Pengecirkulationen i Jylland» ved Oplysning om Antallet af de i 1772 protokollerede Obligationer ved de maanedlige Landsting, o. s. fr. En anden nogenlunde fast Rubrik omhandler fremmedes Beretninger (ogsaa statistiske) om Fædrelandet. Endelig gøres der fyldigt Rede for Danmarks Fabriksvæsens Historie, det københavnske Opfostringshus' Indtægter og Udgifter, Folkemængden i Grønland 1789, Befolkningen paa Guinea, det offentlige Regnskabsvæsen m. m.; en to Siders «Statistik» omhandler Bogtrykkerierne i København. Med 3die Bind (1797—98) skifter Tidsskriftet Karakter, Thaarup er jo nu under Opbrud til Norge, og det fjerde og sidste Bind, der ikke længere bærer Thaarup's Navn, er saa godt som ganske blottet for Statistik til Fordel for overmaade lange historisk-filosofiske Udviklinger. — Allerede i 1797 er Thaarup igen ude med et nyt Tidsskrift, «Magazin for Danmarks og Norges topographiske, oeconomiske og statistiske Beskrivelse», der oplever 2 Bind (1. Bd. 1797—1801, 2. Bd. 1802—03), indeholder en Afhandling om statistiske Beskrivelser, en Liste over de 1764—1774 solgte kgl. Godser og andet af statistisk Interesse, men dog i væsentlig Grad omhandler norske Forhold.

Tidens Filantropi og Nyttekultur faar to typiske Repræsentanter i C. G. Rafn og den nylig omtalte J. H. Bärens. De mødes i Bestræbelsen for at fremme Industri og Kunstflid. I saa Henseende udfolder særlig Rafn en baade ved praktisk Embedsgerning (han var Medlem af Fabrikdirektionen) og som Forfatter (han var fra 1798 Medudgiver af den officielle «Handels- og Industrie-Tidende») betydelig og intens Virksomhed, der nedbryder hans Arbejdskraft allerede i hans 39te Aar. Han redigerer endvidere «Physi-calsk, oeconomic og medico-chirurgisk Bibliothek». Bärens, Justitiarius i Fattigvæsenets Politiret, en reformivrig, ekspansiv Natur, er med til at stifte «Selskabet for indenlandsk Kunstflid», der senere, fra 1810, udsender sine, for Statistikken dog lidet værdifulde, «Efterretninger». Hans Hovedinteresse er Skole- og Fattigvæsenet, hans Navn særlig knyttet til den ny Fattigvæsen-sordning i København. 1798 udsender han i 4 Hæfter «Magazin for Industri», 1806 starter han Tidsskriftet «Penia», der kalder sig «Blade for Skole-, Industrie-, Medicinal- og Fattigvæsen» og i 1ste Bind lover «statistiske Efterretninger, som ere nødvendige eller behagelige, saavel for Fattigbestyrerne som enhver anden, der interesserer sig for Fattigvæsenet». Det er dog ikke saa særdeles megen Statistik, man kan samle ind under Gennemlæsningen af dets Hæfter, selv ikke da Thaarup efter Bärens's Død fortsatte Udgivelsen. Foruden adskillige Tal, der dog for en Del ere Skønsdata, om Prostitutionsforholdene i København og den dermed i Forbindelse staaende Sygelighed, træffer man mest Oplysninger om Assistens-huset, Skolevæsen og forskellige offentlige københavnske Stiftelser, Vartov, St. Hans Hospital samt andre Bidrag til Fattigstatistikken.

De landøkonomiske Tidsskrifter ere for optagne af alt det nye belærende landøkonomiske Stof, der staar til Raadighed, til at samle sig om en statistisk Fremstilling. Dette gælder for en Del Olufsen's «Annaler», men langt mere hans Antagonist J. C. Drewsen's Organ «Landoeconomiske Tidender» (1815—19), der oprindeligt udgaves af et «Selskab i Sjælland». I de seks Aargange af «Den oeconomicke Correspondent», for 1817 udgiven af Begtrup, Trojel og Krarup, vil man i det væsentlige

blot finde nogle Oversigtstavler om Arealet, dets Fordeling og Befolkningens Tilvækst efter Morville, Bruun og Gudme, en specificeret Angivelse for et enkelt Amt i Jylland og paa Sjælland af de kgl. Skatter og offentlige Afgifter til Amtstuen m. v., samt spredtvis interessante Regnskaber for Bøndergaarde, lidt Forbrugsdata og enkelte Oplysninger om Tyendelen. — Collin's «For Historie og Statistik, især Fædrelandets» var for kortlevende (1822—25) til at faa synderlig Betydning. Dets to Bind indeholde Tabeller over Udførselen af Kornvarer, Smør og Ost fra Kongeriget og Hertugdømmerne omkring 1820, en historisk-statistisk Afhandling om de danske Klædemanufakturer 1736—99 og en i det enkelte gaaende «Efterretning om Fødsels- og Pleie-Stiftelsen» med en Del Tabelmateriale vedrørende Plejebørnene m. m. i de enkelte Aar 1805—23 og Stiftelsens Indtægter og Udgifter i Aarene 1818—22. David's «Archiv» («Statsoeconomisk Archiv» 2 Bd. 1826—29 og «Nyt statsoeconomisk Archiv» 1 Bd. 1843) giver under Overskriften «Statistiske Noticer» forskellig udenlandsk Statistik; de væsentligste Bidrag til den danske ere Rawert's Artikel om Koffardiskibsbyggeriet og Udgiverens om Justits- og Fængselsstatistik.

Det var et Fremskridt for Statistikken, da Regeringen 1798 begyndte Udgivelsen af «Collegial-Tidende», der redigeredes af Assessorerne i det danske Kancelli Chr. Knudsen og P. J. Monrad. I dens Plan laa det ifølge en Udtalelse af Redaktionen i Tidendens 3die Aargang «at meddele statistiske Efterretninger og derved bidrage til den fornødne Kundskab om Fædrelandet og dets Indretninger» og «benytte enhver, til denne Hensigts Opnaaelse, passende Beretning». Naar man løber Kollegialtidendes 43 Aargange igennem (og dens Fortsættelse, «Ny Collegial-Tidende» udg. af A. S. Ørsted, 1841 — Marts 1848), maa man indrømme, at Løftet ikke blev helt uindfriet. De indeholde i Virkeligheden meget statistisk Stof, men man gør dog her den samme Erfaring som over for de private Tidsskrifter med statistisk Program, at man nu engang ikke maa tage det alt for nøje med Begrebet «Statistik», men maa presse Aktstykker, Cirkulærer, Reskripter og Resolutioner og meget andet ind i dets Ramme og ofte tage Tal-

oplysninger som elskværdige Tilgifter. Under Tidendens første Redaktion vare Taloversigterne Strøgods, der alt efter Omstændighederne toges med eller ikke, pressedes ind og skares i Stumper og Stykker, som Pladshensyn gjorde det belejligt. Man begyndte paa Skildringer i den historisk-statistisk-topografiske Smag — en omstændelig Beskrivelse af Frederiksværk-Eggen med historisk Tilbehør om Sigbrit, Dyveke o. s. v. — men kom dog hurtig bort herfra. Da A. S. Ørsted fra 1815 overtog Redaktionen i Forbindelse med Monrad, fra 1834 alene, ændredes Forholdet noget. Tilbøjeligheden gik nu mere i Retning af større samlende, tabellariske Oversigter, dog ikke sjældent i de af Tiden saa yndede, overmaade uhaandterlige store Sammenlægstabeller; senere, da Tabelkommissionens Arbejder kom til, økonomiseredes der mere med Tabellerne efter en passende Arbejdsdeling.

Hvad der vandtes ved Kollegialtidende, var dels og maaske ikke mindst dette, at man nu fik Data af uomtvistet Autenticitet, dels naturligvis Adgangen til det nye Materiale, der som nævnt dog paa ingen Maade vældede rigeligt, men snarere sivede ud efterhaanden fra forskellige tilfældige Sprækker. Det bør imidlertid erindres, at dette Regeringsorgans Øjemed jo langtfra udelukkende var statistisk, men blot stiledede mod Realiseringen af statistiske Kundskabsmeddelelser ved Siden af andre fuldt saa vigtige Op-gaver for det. At Begejstringen for det var blandet hos Tidens statistiske Fagmænd, kan ses af Thaarup's Anmeldelse af dets tre første Aargange i hans dansk-norske Magasin, der begynder med en Mængde Ros for bagefter at faa Lov at sige adskillige «Sandheder»: Det kunde næsten kaldes «Hoftidende, Ministerialtidende», det vilde være heldigt, om det ved Siden havde et Oppositions-blad med «den ædle Aand, der besjæler Kollegialtidendes Ud-givere», men med større «Independents»; man ventede at finde i det en historisk Stil, men træffer kun en paragrafdelt juridisk Stil; en stor Mængde vigtige Efterretninger, der nu ligge gemte i Kollegierne — saaledes i Tabelkontoret —, giver Tidsskriftet slet ingen Meddelelse om, det er næsten en ren og skær «Kancellitidende». En samlende Dom om det former Thaarup i

følgende, ikke særlig elskværdige Vendinger: «Kollegialtidende er ligervis en opvartende Kavalier, der ledsager en Fyrste paa en Rejsetur, *en galop*, hvor der ses lutter glade Ansigter, skønne Udsider, men Oppositionsbladet (NB. som beskrevet) vilde være en Filosof, der rakte Fyrsten et Sandheds Seglas, førte ham ind i Hytterne, viste ham Barkebrød og Rughalms-Føde».

Af det statistiske Materiale, Kollegialtidende offentliggjorde, skal fremhæves: Tabeller for Folketællingen 1801, efterhaanden som de gjordes færdige af Tabelkontoret, et Résumé om Folketællingen 1834, offentliggjort allerede i Kollegialtidende i samme Aars November, samt i nogenlunde regelmæssige Offentliggørelser Listerne over de viede, fødte og døde, Beretninger om Forligsvæsenets Tilstand, Retstabellerne (med ledsagende Tekst) om Antallet af Forbrydere samt Tallet paa dem, der for offentlige eller private Forseelser ere ansatte til højere Straf end Bøder (fra Aar 1828 og derefter), Meddelelser om Kapitelstaksten, om Brandforsikringernes og Kreditkassens Regnskabsvæsen og Status, Nationalbankens Regnskaber, Finanskassens og Statsgældskassens Indtægter og Udgifter for Aar 1835 og de følgende Aar, og senere Statens samlede Indtægter og Udgifter samt Statsbudgettet. Endelig træffes jævnlig store Oversigter over Indtægter og Udgifter ved det københavnske Fattigvæsen og de dette underlagte Stiftelser (i Kollegialtidende 1799 en Tabel over de forskellige københavnske Stiftelsers Midler, da de overleveredes til den ny Direktion for Fattigvæsenet) og i de senere Aargange en Valgstatistik om Deltagelse i Valgene til Provinsialstænderne¹⁾.

Naar der her saa temmelig savnes Data om Omsætnings- og Produktionsstatistikken, laa det i, at deres Tarv efter Planen skulde varetages i et andet officielt Organ, nemlig «Handels- og Industrie-

¹⁾ Desuden vil man finde Data om de københavnske Mandtal, Fortegnelse over, hvor mange af den jødiske Menighed i København der var Professionister, Vaccinationskommissionens Beretning om Antallet af vaccinerede, Dødsaaarsagsstatistik, Overformynderiets Status, Beretning om de ved Seminarierne afholdte Eksaminer, Antallet af Fyr, Beretninger om det Classenske Fideikommis o. m. a. Adskilligt heraf vil blive omtalt i det følgende.

Tidende». Fra 1782 udkommer Ugebladet «Efterretninger om den inden- og udenlandske Handel, Skibsfart, Fabrique- og Manufactur-Væsen som og om Agerdyrkningen og Oeconomien i Almindelighed». Senere kaldes det «Handels-Tidender og andre især indenlandske Efterretninger» og udkommer 2 Gange ugentlig. Dette Tidsskrift var privat, men udgaves med kongeligt Privilegium. Det indeholder, men ret atomistisk, mange Data om Vekselkurs, Priser paa Kornvarer i de vigtigste Handels- og Købstæder i Danmark, Norge og Hertugdømmerne, i 1794 en Tabel over de forskellige Nationers Skibsfart gennem Sundet 1789—92, enkeltstaaende Taloplysninger om Danmarks Handel og Skibsfart med et eller andet fremmed Land o. s. fr. Meddelelserne om udenlandske Forhold — Skibsfarten paa fremmede større Handelspladser — vare forholdsvist fuldstændigere.

Denne Journal gaar ind 1798 og afløses i April s. A. af «Handels- og Industrie-Tidende», der er officiel, udgivet gennem det kongelige General-Land-, Økonomi- og Commerce-Kollegium, med to Assessorer i dette, Rafn og v. Schmidt-Phiseldek, som Redaktører¹⁾. Adskillige af «Handels-Efterretningerne»'s Oplysninger toges op ogsaa her. Der kom dog nu mere med om danske Forhold. I første Aargang vil man saaledes træffe en Del Data om Hør- og Hamp-, Klæde- og Strømpefabrikationen, Sukkerraffinaderierne, Katuntrykkerierne etc., en Ekstrakt af Øresunds Skibsliister o. a., i Aargangen for 1800 en Generaltabel over de betydeligste Fabrikkers Drift i Danmark og Norge 1798, næste Aar en Tabeloversigt over de københavnske Brændevinsbrænderi-ers Produktion og Forbrug af Korn etc. Fuldt saa stor Rolle som de industristatistiske Meddelelser, der flyde særlig rig-

¹⁾ Senere udgives det uden Kommercollegiets Navn, men med kongeligt Privilegium og med Embedsmænd knyttet til Kammeret som Redaktører, saaledes Thorsen, Chef for Handels- og Konsulatskontoret. Fra Midten af 1820'erne ere W. A. Schlegel, Chef i samme Kontor, og Rawert, Assessor i Kollegiet, Redaktører. Samme Aar som Udgivelsen af Tidenden standser (1841), udkommer «Handels- og Skibsfarts Tidende» med Schlegel og Nathanson som Redaktører. I dette Tidsskrifts sidste Aar er Schlegel ene om Redaktionen.

holdig under Rawert's Ledelse, spille dog Handels- og Skibsfartsoversigterne, som ogsaa i de senere Aar selv efter Tabelkommissionens Oprettelse — «Handels- og Industrie-Tidende» gik ind 1841 — give velkomne Oplysninger. I det fra 1845 udkommende »Archiv for Handel og Toldvæsen», udgivet af Drechsel, Auskultant i Generaltoldkammeret, findes der Tabeller om Konsumtionsintrader og Told- og Skibsafgifter¹⁾.

¹⁾ Den under Tabelkommissionen omtalte Kontorchef i Generaltoldkammeret Boelsen udgav fra 1847 «Centralblatt für Handel, Schifffart und Industrie für die Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg», hvor der ogsaa er optaget noget dansk Handelsstatistik.

ANDEN AFDELING

STATISTIKKENS ENDELTE FAG

ANDEN AFDELING

STATISTIKKENS ENKELTE FAG

ANDER APPENDIX

STATISTIKENS ENKELTE FAG

1. Indledende Bemærkninger.

I foregaaende Afsnit er Udviklingen ført op til Tiden omkring Bureauets Oprettelse. Det er dog kun Statistikkens Historie i al Almindelighed, som hidtil er bleven belyst. I nærværende Afsnit vil Statistikken blive opløst efter dens forskellige Emner, og til hver af disse vil der blive knyttet en kort historisk Redegørelse.

Da Stoffet her næsten kan siges at være overvældende, er en Begrænsning nødvendig. Naar Statistisk tages i videre Betydning — og i flere Henseender foreskrive jo Tidsforholdene dengang ligefrem en saadan Rummelighed —, skulde ogsaa meget talmæssigt Materiale, statistisk Raastof, der nu ligger arkivmæssig hen som Bilag til Kollegieforestillinger eller i anden Form, drages med ind i Undersøgelsen, men da selve den Registrering, der maatte gaa forud herfor, ligger uden for nærværende Fremstillings Plan, vil der allerede af den Grund kun lejlighedsvis her blive Tale om Aktstykker af denne Natur.

Ogsaa paa et helt andet Omraade maa der vises Resignation over for Stoffet. En reel kritisk Værdsættelse af den offentlige og private statistiske Litteratur vil ikke nøjes med en Fremstilling og Undersøgelse af de Metoder, der ere blevne anvendte under Indsamlingen og Bearbejdelsen, men maa ogsaa bedømme Tallene selv. Selvfølgelig vil dog en saadan Bedømmelse først faa sikkert Fodfæste, naar hvert enkelt Værks Talmateriale prøves i Praksis, idet man i Anledning af en eller anden bestemt Undersøgelse har Brug for vedkommende Tal, gennemgaar dem paa kryds og tværs, sammenligner dem med andre Data og derigennem vinder en

Maalestok for Tallenes Indholdsværdi. En kritisk Gennemgang af denne Natur ligger imidlertid uden for en historisk Fremstilling med saa vide Rammer som nærværende, saa meget mere som den i saa Henseende kun har lidet at støtte sig til i den foreliggende Litteratur¹⁾, og der vil derfor i det følgende kun spredtvis og halvt tilfældigt blive kastet Strejflys ind over disse Egne. Op-gaven for dette Afsnit er ikke Tallene selv, deres positive Data, men Tallene som Udtryk for, hvor langt Tiden er naaet i Retning af at indvinde Materiale paa de forskellige Omraader, og hvorledes Statistikkens «Kunst», dens Evne til at tumle med Stoffet, har formet sig.

Fremstillingen vil indskrænke sig til følgende Underafdelinger: 1) Topografi og meteorologiske Iagttagelser, 2) Befolkning, 3) Erhvervsforhold (Landbrug, Fiskeri, Industri, Handel, Skibsfart og Samfærdselsmidler), 4) Retsforhold, 5) Skole- og Kirkevæsen, 6) Fattigvæsen og 7) det offentliges Finanser og Skattevæsen.

¹⁾ Her kan bl. a. nævnes Undersøgelsen om de forskellige Folketællingers Data i «Danmarks Statistik» 1. Bind.

2. Topografi og meteorologiske lagttagelser.

Fladeindhold m. m.

Spørgsmaalet om Rigets og de enkelte Landes samlede Fladeindhold ligger i dette Tidsrum uden for den officielle Statistiks Ressort, men Oplysningerne om Arealet røre dog ved dens inderste Interesser og er det nødvendige Grundlag for mange af dens Beregninger.

Fra 1760'erne paabegyndtes der fra to Hold vigtige Opmaalinger af Landet. Den ene Opmaaling havde et rent topografisk-geografisk Formaal, den anden et økonomisk, idet den foretoges af Matrikuleringshensyn til Oplysning om Ejendommenes Størrelse og Skatteevne¹⁾.

Den topografisk-geografiske Opmaaling kom i Stand paa Videnskabernes Selskabs Initiativ, idet Selskabet 1754 indgav en Forestilling om at lade Landet geografisk opmaale. Først fra 1762 lagdes der for Alvor Haand paa Værket, og der foretoges nu en Række Opmaalinger, hvis Metode og Resultater anses særdeles gode for den Tid, og som medførte Udarbejdelse af Kort (generelle og specielle) successivt for hele Kongeriget²⁾. Den oftere omtalte Morville tog virksom Del i Arbejdet, S. Bruun virkede som Selskabets Landmaaler, og disse to Mænd og geografisk Landinspektør Gudme foretog efterhaanden paa Grundlag af Kortene Bereg-

¹⁾ I Bugge's «Beskrivelse over den Opmaalings Maade, som er brugt ved de danske geographiske Karter» (1779) gives hele Opmaalings Historie indtil Udgivelsestiden.

²⁾ Ogsaa Hertugdømmerne opmaaltes. Det af Generalstaben 1846 udgivne Generalkort over Kongeriget og Slesvig er et Resultat af Videnskabernes Selskabs Arbejde.

ninger over Landets Fladeindhold og dettes økonomiske Benyttelse i forskellige Retninger. Morville's Beregninger ere, som tidligere anført, forelagte Videnskabernes Selskab i flere Afhandlinger, der dog ikke naa at tage mere med af Jylland end Hjørring, Aalborg og Randers Amter. Han udfinder, at By- og Bygningsplan, Aaer og Markskel, Veje o. l. udgør 5 pCt. af hele Arealet, bestemmer Mosernes, Søernes og Skovenes, Hedelandets og Flyvesandets Udstrækning og naar derigennem til Størrelsen af Agerlands- og Engbunds Jorderne, angivne i Tdr. Land og geografiske Kvadratmil, bygger derpaa Udregninger om Antallet af Tdr. Land Ager og Eng pr. Td. Hartkorn, Befolkningstætheden, om hvor mange fuldvoksne Arbejdere der kan kornfødes, naar Fællesskabet er ophævet, o. m. a. Det er altsaa efter Videnskabernes Selskabs Kort, hans Beregninger ere udførte, ikke efter de økonomiske, som han mener uhensigtsmæssige til dette Brug: «At de specielle Opmaalingskarter, som i Hensigt til Fællesskabets Ophævelse affattedes, ej ere fortrinlige til deslige generale Beregninger over hele Sjælland, er jeg fuldkommen overbevist i». Bruun følger i Morville's Fodspor og meddeler i «Den oecon. Correspondent», 3die Bind (1819), sine «Statistiske Tabeller over Danmark» med Rubrikker særskilt for geogr. Kvadratmil, Folketal paa Landet, Sum af Land- og Købstadindbyggere, Antal pr. Kvadratmil, privilegeret og uprilegeret Ager og Engs Hartkorn, Tønder Eng- og Agerland pr. Td. Hartkorn, alt herredsvis, og for hele Amtet (og hele det egentlige Danmark) «Procentforholdet mellem Jordsmonnets Dele» 1: Agerland, Hede, Skovplan, Mose med Eng og Sø samt Flyvesand. I «Den oecon. Correspondent»'s 4de Bind giver Gudme lignende Data om Arealets Fordeling og Oplysninger om Folketallets Tilvækst 1769—1801¹⁾.

Det er disse Tal, der senere stadigt gaa igen i Amtsbeskrivel-

¹⁾ 1809 paabegyndtes Generalstabens Maalinger, men Arbejdet fik endnu ikke Fart. Senere udgav den topografiske Kort paa Grundlag af Opmaalinger, der støttede sig til Bugge's Trekantmaaling. 1842 lagdes den nuværende Plan for Maalingen.

serne, og som ogsaa benyttes af Tabelkommissionen i dets første Tabelværkshæfte om Folkemængden 1834¹⁾).

Den økonomiske Maaling, der senere skulde faa ret stor Betydning for Landbrugsstatistikken, paabegyndtes 1768, afbrødes under Struensee, optoges igen 1806 og afsluttedes 1822. Hvad der fandtes af ældre Kort over de kgl. Godser eller i Privateje, blev gennemgaaet og rettet i Marken, for det øvriges Vedkommende foretoges en ny Maaling, og paa dette Grundlag tilvejebragtes Matrikelkort over hele Landet²⁾).

Da den administrative Inddeling har stor Betydning for Topografien, skal den lige berøres i denne Forbindelse. De to Hovedinddelinger, Stifts- og Amtsinddelingen, vare indtil Slutn. af 18. Aarh. saaledes organiserede, at den ene var den anden underordnet. Ved Plakat af 21de Juni 1794 ophæves saa temmelig dette Forhold, og Forskellen mellem Stiftamtmand og Amtmand bliver, uden for gejstlige Forhold, væsentlig kun en Navneforskel. Ifølge samme Plakat bliver Amternes Antal betydelig indskrænket og den nu bestaaende Amtsinddeling i Hovedsagen slaaet fast, idet det egentlige Danmark da inddeles i 17 Amter (Amtmandskaber) foruden Bornholm³⁾. Deres Omraader paavirkes dog til Tider af de hyppigt foretagne Forandringer i Herredernes og Sognenes administrative Grænser, jfr. saaledes kgl. Resol. af 14de Juni 1799, der fastslaar en større Omfordeling m. H. t. Aarhus, Randers og andre jyske Amter, og ifølge Resol. af 9de Marts 1824 (Pl. 18. Marts) bliver Aarhus Amt delt i to, Aarhus Amt og Skanderborg Amt. Ogsaa Stiftsinddelingen bliver kendeligt ændret omkring det 19. Aarh.'s Be-

¹⁾ I Statistisk Tabelværks 2det Hæfte gøres der i øvrigt opmærksom paa, at Morville og Bruun have beregnet en geografisk Kvadratmil til 10.032 Tdr. Land, altsaa en geografisk Mil til 11.851 danske Alen, hvilket næppe helt stemmede med Datidens Beregninger af Jordmeridianens Længde og i alt Fald ikke med de nye, hvorefter en geograf. Mil maatte antages at være 11.804,6 danske Alen. Som Følge heraf var det i det første Hæfte benyttede Areal i geograf. Kvadratmil noget over $\frac{3}{4}$ pCt. for lavt ansat.

²⁾ Gliemann's Amtskort ere byggede paa dette Materiale, ligesom Mansa's Kort.

³⁾ Den traadte dog først efterhaanden i Kraft ved indtrædende Vakance i Amtmandsposterne.

gyndelse, idet en kgl. Resolution af 21de Juni 1799 (Promemoria 29de Juni) bestemmer, at Lolland-Falster, der tidligere hørte under Fyn, fremtidig skal have sin egen Biskop¹⁾. Vilde man forfølge de finere Grænselinier, vilde man træffe en stor Mængde Forskydninger og et Virvar af hinanden krydsende Linier, da Ændringer i et enkelt Sogns eller et enkelt Herreds Grænser oftest foretoges med en bestemt administrativ Inddeling for Øje (den kirkelige eller retslige o. s. v.), medens Forholdene i anden administrativ Henseende lodes urørte. De, der praktisk syslede med Statistik, havde derfor god Grund til at føle sig i en Labyrint, og der høres da ogsaa fra Statistikeres Side Klager over disse Vanskeligheder, saaledes allerede fra Schlegel.

De Hovedinddelinger, Statistikken havde at operere med, var den «almindelige», d: den traditionelle, samt den gejstlige og den civile. Et «Herreds» Grænser forme sig ganske forskelligt, efter som man lægger den ene eller den anden af disse Inddelinger til Grund. I det 19. Aarh.'s første Halvdel er den første (den «almindelige») Inddeling den i statistisk Henseende dominerende. Den ligger saaledes til Grund for Videnskabernes Selskabs Kort, Gliemann's Amtskort, og det er ogsaa den, Tabelkommissionen støtter sig til, saaledes ved Folketællingerne²⁾. Dens Inddelinger svæve imidlertid for saa vidt i Luften, som dens Herredsomraader ikke stemme med de faktisk eksisterende Myndighedsgrænser; i den gamle Matrikels Tid synes den til en Begyndelse saa temmelig at være falden sammen med den da bestaaende gejstlige Inddelings Grænser, som senere Tider derpaa efterhaanden have forrykket³⁾.

Meteorologiske Iagttagelser.

De meteorologiske Observationer i København kunne føres tilbage til 1671, i hvilket Aar Thomas Bartholin den Ældre iagttog Luftens Temperatur fire Gange daglig og offentliggjorde sine Iagttagelser. For

¹⁾ 1819 udskilles Als og Ærø som et særligt Stift.

²⁾ Se nærmere Bergsøe's Statistik I. Bind, S. 17 ff. og Forordet.

³⁾ M. H. t. den topografisk-statistiske Litteratur henvises til Afdeling I (særlig S. 77 og S. 104).

Decbr. 1745 til Juni 1748 forligger Vejriagttagelser ved Ziegenbalg. Først i 1751 paabegyndtes regelmæssige meteorologiske Iagttagelser. Fra nævnte Aar foretoges nemlig paa Rundetaarn Observationer med Hensyn til saa godt som alle klimatologiske Elementer, og Iagttagelsesrækken vedvarede til 1819 inkl., dog saaledes, at der nutildags i alt Fald savnes Oplysninger om Middeltemperaturen for Tidsrummene 1777—1781 og 1789—1797. Allerede forinden Iagttagelserne paa Rundetaarn afsluttedes, var der paabegyndt regelmæssige Observationer, ligeledes over de forskellige klimatologiske Elementer, i den gamle botaniske Have; disse Observationer strække sig fra 1814 til 1874¹⁾. Den sidstnævnte Observationsrække paabegyndtes paa Foranledning af Videnskabernes Selskab, der endvidere, paa Schouw's Forslag, 1827 oprettede en meteorologisk Kommission — bestaaende af Hauch, Schouw og Ørsted — for at tilvejebringe en sammenhængende Række meteorologiske Iagttagelser fra forskellige Dele af den danske Stat²⁾. En betydningsfuld Række Vind- og Vejriagttagelser foreligge desuden for Københavns Vedkommende fra Nyholms Hovedvagt, hvor der er foretaget Observationer siden 1798, og hvis timevise Termometriagttagelser for de 25 Aar 1837—1862 afgive Midler til at finde de Rettelser, der maa anvendes paa 3 eller flere daglige Iagttagelser for at bestemme Døgnet's sande Middeltemperatur.

Af Iagttagelser uden for København er der særlig Anledning til at fremhæve Dr. Neuber's i 1822—1823 anstillede timevise Termometriagttagelser i Aabenraa³⁾.

Observationerne paa Rundetaarn ere delvis offentliggjorte af P. Horrebow i «Tractatus historico-meteorologicus etc.» (1780), end-

¹⁾ Fra 1ste Septbr. 1874 har det i 1872 oprettede meteorologiske Institut foretaget sine Observationer ved Toldboden. Ligeledes foreligger der en fortløbende Observationsrække, fra 1ste Juni 1860, paa Landbohøjskolen.

²⁾ Allerede 1820 havde Selskabet besluttet, at der i dets Skrifter skulde optages nøjagtige meteorologiske Data rundt om fra, og i Henhold hertil foretoges der Observationer paa Island, Grønland og i Guinea (forskellige Collectanea herom i Selskabets Skrifter).

³⁾ Tyge Brahe har paa Hveen i Aarrækken 1582—1597 ført en meteorologisk Dagbog, der er bearbejdet af P. la Cour og udg. af Videnskabernes Selskab [Kbhvn. 1876].

videre for en Aarrække af Bugge i Videnskabernes Selskabs Skrifter, Observationerne i den gamle botaniske Have m. H. t. hver Maanedes Middeltemperatur i «Meddelelser fra det statistiske Bureau» (2den Saml. IV), i Videnskabernes Selskabs Publikationer, og for hver Dags Middeltemperatur i forskellige Tidsskrifter og Bøger: «Tidskrift for Naturvidenskaberne» (for Perioden 1823—24) o. s. fr.

Det fremgaar imidlertid af det kritiske Gennemsyn af samtlige Iagttagelsesrækker i København, der er foretaget ved Willaume-Jantzen¹⁾, at langt fra alle de her berørte Observationer ere brugelige. Medens man saaledes for Vindens Vedkommende tør bygge paa Iagttagelser lige fra 1751, med Hensyn til Temperaturen fra 1768 (fraset de ovenfor berørte Lakuner i Aarrækken), ere Iagttagelserne om Nedbøren først paalidelige fra 1820, om Lufttrykket fra 1842.

Af Forfattere, inden for det her omhandlede Tidsafsnit, der have udnyttet og bearbejdet Tidens foreliggende Materiale, maa Schouw fremhæves. Hans «Skildring af Vejrligets Tilstand i Danmark» (Kbhvn. 1826), hvor desuden Størsteparten af, hvad der dengang forelaa af danske meteorologiske Iagttagelser, er samlet oversigtsmæssigt²⁾, var et for sin Tid banebrydende Arbejde, hvortil nogle Afhandlinger om danske klimatologiske Forhold i hans «Naturskildringer» (1845 og 1856) slutte sig³⁾.

Foruden de nys berørte mere systematisk udførte Iagttagelser findes der en Mængde meteorologiske Oplysninger, af meget forskelligartet Lødighed, i talrige «Dagbøger» og «Almanakker» rundt om fra Landets forskellige Egne. Hvad der foreligger i dette

¹⁾ Se «Meteorologiske Observationer i Kjøbenhavn, bearbejdede af Willaume-Jantzen Udg. af d. danske meteorol. Institut» (1896), paa hvilket Værk ovenstaaende Fremstilling er bygget, og hvortil i øvrigt skal henvises.

²⁾ Her omhandles saaledes ogsaa de til Generaltoldkammeret indsendte Beretninger om Vindenes Retning ved Cristianse (1815—22) og ved Skagen (1814—22).

³⁾ Bl. senere Forfattere, der have bearbejdet Vejriagttagelser fra ældre Tid, kunne nævnes: P. Pedersen («Skildring af Danmarks Fugtighedsforholde» [1853] og «Om Thermometerstanden i Kjøbenhavn fra 1767 til 1853» [i den tidligere anførte Samling af «Medd. fra d. stat. Bureau»]) og Holten («Nogle Resultater af 25 Aars timevise Temperaturiagttagelser paa Nyholms Hovedvagt» o. andre Afhandlinger i Videnskabernes Selskabs Skrifter; se herom Willaume-Jantzen, l. c., S. 2).

Materiale er dog hovedsagelig Oplysninger i almindelig Form, sjælden regelmæssige Observationer. Mange af disse Dagbogs-optegnelser findes nu i meteorologisk Institut (saaledes bl. m. a. Optegnelser fra Ribe 1786—1816, fra Svendborg 1793—1841, fra Samsø 1838—1858), nogle i Rigsarkivet o. a. St.

I selve Litteraturen støder man hyppigt paa lignende Dagbogs-notitser, Iagttagelsesstumper, ofte for meget korte Tidsafsnit. Væksten i de agronomiske Interesser synes aabenbart at have virket ansporende paa Lysten hos Lægfolk til at anstille Vejriagttagelser «ude i Marken». I alt Fald er den topografisk-statistiske Litteratur særlig rig paa saadanne Meddelelser om Vind og Vejr, og Klimaet toges udtrykkeligt op paa Programmet for Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser.

Blandt Skrifter, der give saadanne meteorologiske Data for begrænsede Lokaliteter, kunne eksempelvis nævnes Schade's Beskrivelse af Mors (1811), hvor der S. 118 gengives Iagttagelser om Varme- og Kuldegrad i Nykøbing 1802—4, endvidere flere af Amtsbeskrivelserne, saaledes Hage's over Københavns Amt (S. 78 ff.), Djørup's over Thisted Amt, hvor der bl. a. findes Uddrag af en af en Skolelærer paa Mors ført Dagbog over Vejriagttagelser 1821—40, og Skanderborg Amts Beskrivelse med lignende Udskrifter (Barometerets Stand, Temperatur og Vindforhold) for Tiden 1837—42.

I sine «Physisk medizinske Betragtninger» (1. Bd.), hvor der efter Horrebow og Bugge gives Tabeller over Termometerets og Barometerets største og mindste Højde i København 1768—1797 aarsvis samt andre Data, fremhæver Callisen stærkt Meteorologiens Betydning for Medicinalstatistikken. Han ønsker oprettet et Selskab, udrustet med astronomiske, fysiske og medicinske Kundskaber, der daglig, i tabellarisk Form, antegnede højeste og laveste Termometer- og Barometervisning, herskende Vinde, Fugtighed og Tørke, medens samtidig Lægerne skulde give nøjagtige Mortalitetslister. Der burde ad den Vej ved Samarbejde fremskaffes Tabeller, som viste de meteorologiske Forholds Indflydelse paa Dødeligheden, og disse Tabeller burde optrykkes i Kalenderform og tillige indføres i offentlige Skrifter.

3. Befolkning.

Folketal.

Før 1769 har der ikke været egentlige Folketællinger i selve Danmark. Paa Island, der gennemgaaende udmærker sig ved nøje statistisk Bogføring, foranstaltedes der derimod allerede 1703 ved den af Frederik IV anordnede Landkommission en virkelig Folketælling. Det var Prof. Arne Magnussen, der besørgede Listerne udfyldte, medens Materialet først langt senere samledes og bearbejdedes i Tabeller af Landfoged Skule Magnussen¹⁾. Spredtvis er der vel før 1769 foretaget Tællinger paa mindre Omraader i særlige Øjemed²⁾. I Anledning af den 1762 indførte og 1812 ophævede Ekstraskat, der hvilede paa enhver Person over 12 Aar, (senere for visse Samfundsklasser først fra det 16de Aar), men med Fritagelser for Almisselemmer, jordløse Husmænd med flere uforsørgede Børn, Soldater og Underofficerer, foretoges de saakaldte Ekstraskats-Mandtal³⁾, hvis Resultater man vil kunne finde anførte rundt om i de tidligere omtalte Sogne- og Købstadsbeskrivelser. Disse Mandtals inkvisitoriske Øjemed maatte imidlertid, hvad Samtiden til fulde bekræfter, gøre deres Paalidelighed i høj Grad problematisk, og middelbart have de skadet den egentlige Folketællingsstatistik i ikke ringe Grad, idet Befolkningen med Erfaringen fra Skattemandtallene for Øje ofte stillede sig mistænksom til de i rent statistiske Øjemed foretagne officielle Tællinger.

¹⁾ Se nærmere «Meddelelser fra det statistiske Bureau» 2. Saml. S. 70 og O. Olavius's «Oekonomisk Reyse igjennem Island».

²⁾ Se f. Eks. de S. 114 omtalte Data ved Thaarup om Bornholm's Folkmængde 1753 delt i Mænd, Kvinder, under og over 15 Aar, et Mandtal fra Kalundborg for 1645 (og 1752) i Paludan's «Kallundborg» (1788) o. s. v.

³⁾ Se Rentekammer-Skrivelse af 12te April 1788.

Men ellers hjalp man sig med Kalkuler, som naar E. Pontopidan beregnede Folketallet paa Grundlag af Dødsfaldene, Süßmilch efter Fødslerne. Hvor fremmed Tidens Tankegang stod over for en Folketælling, hvis Resultater skulde bringes til Offentlighedens Kundskab, kan bl. a. ses af Westenholz's Prisskrift «Om Folkemængden i Bondestanden» (1773), der udtrykkeligt tager Afstand fra «at bekendtgøre Landets Styrke i et Skrift, som kan falde i uvedkommendes Hænder», og Forfatteren nøjes derfor med at gøre et Overslag, der noget nær stemmer med, hvad der nu engang allerede er bekendtgjort i offentlige Skrifter om Danmarks Folkemængde¹⁾.

Selve Tællingerne af 1769 og 1787 lide af Hemmelighedssystemet og synes mest arrangerede til Regeringens indre Brug. Resultaterne af Tællingen 1769 sive ud 1773 i Büsching's «Wöchentliche Nachrichten», næste Aar i «Magazin für die neue Historie u. Geographie» (Halle) og komme mere til deres Ret i «Materialien zur Statistik der Dänischen Staaten» (1786) med dens Bilag (1787), men først 1789 foreligger en autentisk, med Kronprinsens Tilladelse offentliggjort Redegørelse ved finansdeputeret, daværende Landfoged i Oldenburg G. Chr. v. Oeder, den Mand, der selv havde uddraget Resultaterne af Tabellerne, hvilke han i en haandskreven Beretning havde forelagt Regeringen 1772. Hans udførlige Afhandling fra 1789 findes i Heinze's «Sammlungen zur Geschichte u. Statswissenschaft», 1. Bind, og giver Tal, der ikke sjældent afvige fra de af Büsching og i «Magazin f. d. neue Historie etc.» anførte, medens Overensstemmelsen med Tallene i «Materialien» har den simple Grund, at der til disse, uden Oeder's Vidende, var benyttet selve hans Manuskript²⁾. De af v. Eggers saa omhyggeligt

¹⁾ «Jeg tror, man kunde billig spørge, om det er mere tilladeligt for en lærd Mand at angive i sine Skrifter, hvor mange Folk et Land haver, end at angive, hvor mange Kanoner der findes i en Grænsfæstning».

²⁾ Den lidet officielle Maade, hvorpaa Tallene fra de tre første Tællinger offentliggjordes, har overhovedet bevirket, at der hersker nogen Uoverensstemmelse i de forskellige Kilders Data om een og samme Tælling. Foruden i de ovenfor i Teksten anførte Værker bleve Folketallene for 1769 offentliggjorte i Thaarup's «Udførlig Vejledning til det danske Monarkies Statistik», i en tabellarisk Ekstrakt i Landbokommissionens Forhandlinger, 2. Bind (1789), i Brunn's Tabeller m. m.

og kyndigt bearbejdede Tabeller om Tællingen i 1787 kom først til Offentlighedens Kundskab gennem J. F. W. Schlegel's Statistiske Beskrivelse, 2. Del (1796), og benyttedes senere i Pram's Afhandling «Om Befolkningen i Skandinavien og dens Tilvæxt i Tidsløbet 1769—1800» (1808); Schlegel og Pram give i øvrigt ogsaa, ret summarisk, Tallene fra 1769, Pram desuden, som tidligere berørt, Data fra Tællingen af 1801.

Forinden de enkelte Folketællinger nærmere omtales, skal der her gives en Oversigt over, hvilke Landomraader de omfattede og Tidspunkterne for dem. Tællingen af 1769 strakte sig til hele det daværende danske Monarkis Lande i Europa, altsaa, foruden det egentlige Danmark, Norge og Hertugdømmerne, Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst samt Færøerne og Island. Tællingen af 1787 indskrænkedes til selve Kongeriget (med Færøerne). I 1801 taltes Danmark, Norge, Færøerne og Island; først 2 Aar senere fik Hertugdømmerne deres egen Tælling. Medens Tællingsdagene 1769 og 1787 havde været henholdsvis 15. Aug. og 1. Juli, berammedes 1801 Dagen for Tællingen til 1. Februar, der ogsaa er blevet Tidspunktet for alle de følgende Tællinger med Undtagelse af den af 1834 (18. Februar). Som i 1787 var Tællingen i 1801 med Vilje henlagt til en Søndag. Landbefolkningen skulde da den Dag give Møde hos Sognets Præst, eller rettere, denne skulde tilkalde saa mange Husfædre fra Byer, Gaarde og Huse, som han mente at kunne overkomme at faa skrevet op om, og han skulde fortsætte med Tællingen de efterfølgende Søndage efter forud paa Prædikestolen at have bekendtgjort, hvem der successivt skulde melde sig hos ham, medens Tællingen i Byerne, for saa vidt den ikke var tilendebragt selve Tællingsdagen, skulde fortsættes de følgende Søndage. Fra 1834 faa Bilandene og Kolonierne Separattællinger, der dog afholdes ret nær omkring Tidspunktet for Moderlandets og høre ind under Tabelkommissionens Ressort. Tællingen af 18. Febr. 1834 omfatter saaledes kun det egentlige Danmark, men 18. August s. A. foregaar Tællingen paa Færøerne, 31. Decbr. i Grønland, 2. Februar 1835 paa Island; først 1. Juli 1835 iværksættes Tællingen paa Tranquebar's Territorium, 7. Novbr. s. A. paa Frederiksnagor's, og

for de dansk-vestindiske Øer slaas Tællingen fast til Oktober Maaned (1. Oktbr. 1835), der for lang Tid bliver disse Øers Tællingsmaaned¹⁾. Ligesom sidste Gang foretages og bearbejdes Tællingen for Hertugdømmerne ganske uafhængigt af Kongerigets. En almindelig Folketælling afholdes 1. Febr. 1835 i Slesvig og Holsten (ikke i Lauenburg), og dens Resultater stilles i Tabelform af det tyske Tabelkontor, medens Publikationen om den, «Tabellen über die nach der allerhöchst. Resol. v. 24. Maj 1834 in den Herzogthümern Schleswig u. Holstein am 1. Febr. 1835 vorgenom. Volkszählung» (1836), dog optoges i Statistisk Tabelværks ældste Række²⁾. — Ved kgl. Resolution af 9de Juni 1835 blev det paabudt, at der hvert femte Aar skulde afholdes almindelig Folketælling i den danske Stat, men da man ønskede at faa Tidspunktet fælles for Kongeriget og Hertugdømmerne, udskødes, ifølge Resolution af 14de Novbr. 1838, Tællingen i Kongeriget til 1840. Fra nu af blev Administreringen af samtlige Tællinger i Monarkiet Tabelkommissionens Sag. 1. Febr. 1840 afholdes der Tælling i Danmark og de tre Hertugdømmer; i øvrigt tælles der paa Færøerne 24. Juni, paa Island 2. Novbr., Grønland 31. Dec., i Tranquebar's Territorium 1. Dec., i Frederiksnagor's 9. Novbr. 1840 og paa de dansk-vestindiske Øer 1. Oktbr. 1841, medens man nu ligesom forrige Gang nøjes med en Kalkule over Befolkningens Størrelse for de dansk-guineiske Besiddelsers Vedkommende³⁾. For den følgende femaarige Tælling er Forholdet et lignende: 1. Febr. 1845 i Kongeriget og Hertugdømmerne og Tællingstidspunkter for Bilandene og Kolonierne (de ostindiske Besiddelser vare da imidlertid afhændede) nøjagtig 5 Aar efter dem i 1840 og 1841.

Undersøger man nærmere Folketællingernes Indhold, er der

¹⁾ Dog 1850 den 13de Maj.

²⁾ I A. C. Gudme's «Die Bevölkerung der beiden Herzogthümer Schleswig u. Holstein in früheren u. späteren Zeiten dargestellt» (Altona 1819) findes, foruden de aarlige Tal for de fødte og døde fra 1735 til Tidspunktet for Udgivelsen, Data for Tællingerne 1769 og 1803; se ogsaa en Afhandling af Gudme i «Staatsbürgerl. Magazin» III.

³⁾ I Thaarup's «Archiv» II findes en Tabel, uddraget efter et Generalmandtal fra 1793, med Tallet for blanke, Mulatter og Negere i dansk Guinea; Tallet for Mulatter og Negere omfatter dog kun dem, der vare ansatte ved Forterne ell. lign.

to Stadier i Tællingens Gang, der trænge til Belysning: 1. Hvad spurgtes der om? og 2. Hvorledes bleve de indkomne Data udnyttede, dels gennem Bearbejdelsen af Stoffet til tabellariske Oversigter dels gennem den tekstuelle Behandling og Publikationsformen? Ved Bearbejdelsen maa der da atter skelnes mellem den, der blev foretaget med Tallene paa deres Vej ind til det samlende Centralorgan, og den endelige Bearbejdelse her i det statistiske Centrum. Da Folketællingernes Historie andensteds er behandlet saa fyldigt, særlig i Falbe Hansen's og Scharling's «Danmarks Statistik», 1. Bind, og i «Statistisk Tabelværk» Fjerde Række Litra A, Nr. 8 a, hvor Udviklingsgangen for de to ældste Tællingers Vedkommende desuden er belyst ved Optrykning af Skemaer m. m., kan der i nærværende Fremstilling forbigaaes adskillige Enkeltheder, der ellers naturligt vilde høre herhen. Ved Siden af de væsentligere Træk, som selvfølgelig ogsaa maa med her, men ville blive gengivne mere ved sammenlignende Grupperinger end i strengt kronologisk Rækkefølge, skal der lejlighedsvis, og ret springende, tages saadanne forskellige Smaatræk op, som have ligget uden for de tidligere Fremstillinger's Ramme, men hist og her ville kunne give lidt illustrerende Supplement til dem.

Tællingen i 1769 var gennemgaaende højest primitiv i sin Metode. Den omfattede ikke engang alle Individuer i Monarkiet, men undtog de gevorbne militære for deres egne Personers, ikke for Familiens, Vedkommende. Den spurgte ikke om Enkemænd, Enker (og fraskilte), den opererede med kun i alt 7 Aldersklasser, de 6 første omfattende hver 8 Aar, den sidste og rummeligste tog endog alle Aldere fra 48 Aar og derover paa sig; dens Erhvervsklasser udgjorde i alt kun 9, og af disse var den ene (de, der med Pas vare paa udenrigs Rejser etc.) i Virkeligheden slet ikke erhvervsmæssig. Men sidst og ikke mindst: den var, maaske ogsaa for at berolige Gemytternes Skattefrygt, ikke «navnlig», forlangte ikke hver Person i Riget optegnet med sit Navn paa Listerne.

Da Oeder udgav sin «Aufsätze» om denne Tælling i Heinze's «Sammlungen» og belyste den ved Tekst og ved 78 Tabeller, kom han ogsaa ind paa en teoretisk Undersøgelse af, hvordan en Tælling

burde indrettes. Allerede forinden var vel Tællingen af 1787 sat i Scene, men Oeder's Forslag til en ny Folketælling kom dog flere Gange frem under den senere Drøftelse om Folketællingsteknikken og har derfor ogsaa, med dens Blanding af naive Urimeligheder og forstandige og praktiske Vink, billigt Krav paa at noteres her som en ikke uinteressant Ouverture til det følgende Sceneri.

De Formularer, han opstillede dels til Brug ved Indhentning af de originale Oplysninger dels som Sammen drag af disse ved Hjælp af Kollektørerne, findes anførte paa Side 142 og 143.

En Formular som omstaaende, paa hvis Bagside der var Plads til Data om 9 Personer, skulde gennem Værten tilstilles enhver Husstand. Tællere (Kollektører) skulde bringe disse Formularer rundt i Husene i saa mange Eksemplarer, som der skønnedes at være Husstande, og alle Formularerne (Blætter) for de forskellige «Partheien» i et Hus skulde samles i et Hæfte, saa der var eet Hæfte for hvert Hus. Til Kontrol skulde Kollektøren da udfylde Formular B, der viste, hvor mange Huse og Blade enhver skulde svare til. I en tredje Formular gav Oeder endvidere «Registratør» Anvisning paa, hvorledes det indkomne Materiale skulde bearbejdes. Efter Oeder's Mening skulde Folketællingen fremtidig afholdes om Vinteren, hvilket egnede sig bedst for Stater med saa mange søfarende som de danske, helst den 2den Januar (hvis dette Datum da ikke faldt paa en Søndag), og Tidspunktet Kl. 12 Midnat skulde da være Tællingens Skillelinie. Bedst vilde det, efter Oeder, være, om der kunde holdes Tælling hvert 5te Aar, i alt Fald hvert 10de. Tællerne burde honoreres: $\frac{1}{2}$ β dansk til Tællerne for hvert fra Husværter og «Partheien» indkommet Formularblad, Overtællerne («Haupt-Collecteure») skulde ogsaa have deres Part, og til dette, Trykning af Formularerne og Transport, mente han, at der i alt vilde medgaa ca. 3000 Rdlr. Til Tællingens Iværksættelse opstillede han som et uundgaaeligt Krav Oprettelsen af et bestandigt Bureau, et Tabelkontor i Lighed med den svenske Tabelkommission og, som Mindstemaal, betjent af en Registratør og en Skriver.

Det vil ses, at der her gøres mange Anslag, der klinge igen

Formular für Hauswirthe und Partheien.

Herzogthum Schleswig.

Stadt Schleswig.

Quartire

Haus *N^o*

darin

Partheien; wozu Blätter

Parthei

Personen, davon Anwesende

Hausgenossen

Fremde

Abwesende Hausgenossen.

Erinnerung, was bei jeder Person zu bemerken.

Das Alter ausdrücklich nach Jahren. Bei Eheleuten, bei jeder Person des Paares besonders, die Dauer der Ehe, der ersten, der zweiten u. s. w. Die Zahl der gezeugten, der lebenden Kinder. Bei Witvern und Witwen, die Dauer der vorhergegangenen Ehe oder Ehen, die Zwischenzeit der gegenwärtigen Witwenstandes, die Zahl der gezeugten Kinder. Die Waisen unter der Anverwandten oder Vormünder Aufsicht. Der Rang nach den Classen der Rang-Verordnung, wenn er nicht gleich an sich aus dem Titel erhellet. Bedienung, Thun und Gewerbe, so genau zu bestimmen. Bei Gesellen, Jungen und Dienstboten der Geburtsort. Bei allen Menschen die Religion, wenn es nicht die Evangelisch-Lutherische ist. Bei abwesenden Hausgenossen der Ort des Aufenthalts, Ursache und Absicht der Abwesenheit. Bei Fremden, Einheimischen sowohl als Ausländern, Stand und Titel, Geschäfte, Land und Ort von woher.

Es braucht Niemand mit Namen genennet zu werden, als der Hauswirth und das Haupt jeder Parthei.

Von den Häusern ist anzumerken, ob es ein gemeines Wohnhaus, oder mit Einfahrt und Hof, auch ob es zu einem gewissen Gewerbe eingerichtet ist.

Formular für die Collecteure.

Herzogthum Schleswig.

Stadt Schleswig.

Quartire

Collecteur

Sämmtliche Häuser, jedes mit seiner Numer, sind an
der Zahl

Die von allen Hauswirthen und Partheien eingekommenen hierbei
liegenden Blätter sind an der Zahl, in so viel
Päckgen geheftet, als Numern der Häuser sind.

Erinnerungen.

Unter dem Namen Hauswirth wird verstanden ein Jeder, welcher als Eigenthümer, oder als Bevollmächtigter des Eigenthümers, oder wenn es ein öffentliches Haus ist, als Aufseher desselben, darüber zu sagen hat.

Unter dem Namen Parthei in einem Hause wird ein Jeder verstanden, welcher weiter mit dem Hauswirth in keiner häuslichen Verbindung oder Abhängigkeit stehet, dergleichen sich zwischen Eheleuten, zwischen Eltern und Kindern, die noch unter jeder Verpflegung stehen, zwischen Herr und Frau und ihren Bedienten, und überhaupt zwischen Personen findet, welche zu einer Haushaltung gehören oder sich rechnen. Eine jede Person unter solchen Umständen, wenn sie auch allein ist, und Niemand weiter von ihr abhängt, wird für eine Parthei gerechnet.

Fremd wird hier bloß in dem Verstande genommen, da es der Gegensatz von Hausgenosse ist. Solchemnach ist eine Person, welche für Geld in einem Wirthshause logiret, wenn es auch sonst ein Ausländer ist, nicht fremd, sondern macht eine Parthei des Hauses aus. Hingegen eine Person, die in der Zählungs-Nacht bei einem Anverwandten logiret, selbst ein Kind bei seinem Eltern, unter deren Verpflegung es nicht mehr stehet, wird für fremd gerechnet.

i den følgende Tids Folketællinger, og da Oeder's Afhandling jo forelaa i Manuskript allerede i 1772 (medens den først offentliggjordes hos Heinze 1789), har den ogsaa sat sit afgørende Præg paa Tællingen af 1787. Karakteristisk for Formularen A er dens mange Spørgsmaal, dens frejdige Gaaen paa, som Administrationen dog ved Realiseringen af de følgende Tællinger tog bestemt Afstand fra, ligesom overhovedet fra Oeder's højst dristige Princip, som han i sin Folketællingsplan opstiller som dennes første Grundsatning, at man nemlig ved en saadan «Umfrage» lige saa godt kan spørge om ti og om hundrede Ting som om een eller kun faa.

1. Naar man nu skal besvare det første af de Side 140 opstillede Spørgsmaal: «Hvad spurgtes der om?», vil det være det anskueligste fremfor at meddele Indholdet i Ord og Omskrivninger at aftrykke «Hovederne» paa de forskellige Tællingers Spørgelister, saaledes som det er sket paa omstaaende Side 145. Medens Traadene gaa tilbage til 1769, vil dog 1787, da man for første Gang foranstaltede en «navnlig» Tælling, være det naturlige Udgangspunkt, og i Virkeligheden vil ogsaa Formuleringen af de fleste Rubrikker i de senere Tidens Optællingslister kunne føres tilbage hertil.

Paa Skemaerne fra 1787 vil man særlig lægge Mærke til de intrikate Spørgsmaal om ægte og uægte Børn samt Spørgsmaalene om, fra hvilket Ægteskab Børnene ere, og hvor ofte man har været i Ægteskab eller Enkestand. Eggers's Erfaringer under Bearbejdelsen af Materialet gik ud paa, at Spørgsmaalene om uægte Børn og «af første, andet eller hvilket Ægteskab» fremtidig helst burde udgaa; de sidstnævnte Oplysninger gav jo ogsaa kun et tilfældigt Udsnit, da Forældrene sjælden havde alle Børnene hos sig; de første kunde man bedst faa gennem Fødsels- og Dødslisterne. Han ønskede endvidere, at der i Erhvervsrubrikken skulde tilføjes et «eller hvad de leve af», at det skulde paalægges Pensionisterne at meddele, hvorfra de fik deres Pension, at der for Husmænds og Indersters Vedkommende skulde gives Oplysning, om de drive Landbrug eller nogen anden Næringsvej, at Kønnen

Tællingslister for Landdistrikterne.

1787.

Byernes og Stedernes Navne, samt Familiernes Antal	Personernes fulde Navne udi enhver Familie	Hvad enhver Person er udi Familien, samt om Børnene ere ægte eller nægte, af første, andet eller hvilket Ægteskab	Personernes Alder, det løbende Alders Aar iberegnet	Ugift eller gift, og hvor ofte de have været i Ægteskab eller Enkestand	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk eller Næringsvej	Summa paa Folketallet i hver By og Sogn, med videre

1801.

Byernes og Stedernes Navne, samt Familiernes Antal	Personernes fulde Navn i enhver Familie	Hvad enhver Person er i Familien	Personernes Alder, det løbende Alders Aar iberegnet	Ugift eller gift, og hvor ofte de have været i Ægte- eller Enkestand	Personernes Titel, Embede, Forretn., Haandværk, Næringsvej eller hvad de leve af	Summa paa Folketallet i hver By og Sogn m. v.

1834.

Byernes eller Stedernes Navne med Anførsel af Gaarde, Huse o. s. v.	Samtlige Personers Navne i hver Gaard, hvert Hus o. s. v.	Enhver Persons Alder, det løbende Aldersaar iberegnet	Gift, ugift, Enkemand eller Enke	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvej, Stilling i Familien eller hvad de leve af

1840.

Byernes eller Stedernes Navne med Anførsel af Gaarde, Huse o. s. v.	Antallet af Familiene i hver Gaard og hvert Hus	Samtlige Personers Navne i hver Gaard, hvert Hus, hver Familie	Enhver Persons Alder, det løbende Aldersaar iberegnet	Gift, ugift, Enkemand eller Enke	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvej, Stilling i Familien eller hvad de leve af

1845.

Byernes eller Stedernes Navne med Anførsel af Gaarde, Huse o. s. v.	Antallet af Familiene i hver Gaard og hvert Hus	Samtlige Personers Navne i hver Gaard, hvert Hus, hver Familie	Enhver Persons Alder, det løbende Aldersaar iberegnet	Gift, ugift, Enkemand eller Enke	Fødestedet, nemlig Købstadens og paa Landet Sognets og Amtets Navn	Personers Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvej, Stilling i Familien eller hvad de leve af	Af disse vare Forstanden berøvede, fjølede eller afsindige	
							Antal	Sygdommens Varighed

Anm. Optællingslisterne for Københavns og Købstædernes Vedkommende vare i det væsentlige affattede paa samme Maade som Landdistrikternes.

udtrykkeligt skulde angives o. a. m. Disse Ændringsforslag bleve for en stor Del tagne til Følge i Optællingslisterne for 1801. I 1834 (og de følgende Tællingsaar) blev den sidste Summarubrik udeladt, fordi der nu krævedes Indsendelse af særlige Sammenfatningslister, og «Stilling i Familien», der tidligere havde haft sin egen Rubrik, kom ind under Erhvervsrubrikken. «Antallet af Familier» — hvormed mentes Husstande — havde 1787 og 1801, ret ubekvemt, staaet i første Rubrik, 1834 var denne Passus kun udtrykkelig bleven nævnt i Købstadslisterne, medens den paa Landet vel sagtens maa tænkes underforstaaet (eller glemt) under «o. s. v.»; først fra 1840 faar dette Spørgsmaal sin særlige Rubrik. Medens Optællingslisten fra 1840 i øvrigt ikke fremtræder med nyt, blev der ved Siden af den, paa de af Sognepræster og Magistrater forfattede summariske Lister, spurgt om fremmed Religionsbekendelse, som man allerede i 1835 havde faaet med i den slesvigholstenske Tælling. Paa Skemaet fra 1845 indføres paa Sundhedskollegiets (og Hübertz's) Initiativ Rubrikkerne om de abnorme (afsindige). Den anden lovende Nydannelse, «Fødestedet», endte dog som en Skuffelse, da den ikke blev bearbejdet.

Alle Tællingerne ere enige om at kræve Alderen angivet ved det løbende Aldersaar, ikke, som det nu almindelig bruges, det fyldte.

Det er den »hjemmehørende» Befolkning, der har foretvævet dem alle, om end Udtrykkene ofte ere vage nok. 1769 er der, som tidligere anført, en særlig Rubrik for «de udi denne Købstad (Sogn) hjemmehørende, som med Pas paa nogen Tid ere paa udenrigs Rejser», og ved Fiskere og søfarende findes Tilføjsen «iberegnet dem, der med Tilladelse ere i Farten eller paa Rejser». 1787 (og ogsaa 1801, jfr. Reskr. 28de Novbr. 1800) angives Tællingens Omfang i følgende Udtryk: «Under Tællingen inddrages alle og enhver, af hvad Stand de være maatte, saavel indfødte som fremmede, der paa den bestemte Dag opholde sig her i Riget, samt de indfødte, der vel kunne være fraværende paa Rejser, men hvorom det vides, at de enten her have deres sædvanlige Opholdssted, eller at de ogsaa agte sig tilbage for her at etablere sig». Reglerne for Tællingen i 1834 og for de to føl-

gende drage Grænsen saaledes: «Alle, saavel Indlænderne som Udlænderne medtages, af hvad Stand, Køn og Alder de ere . . ., naar de kun ej have deres faste Hjem et andet Sted i Danmark».

2. Med Hensyn til Bearbejdelsen er Forskellen udpræget mellem Tællingerne i 1787 og 1801 og de følgende. 1787 og 1801 kom Materialet raat ind, naar undtages Tallene i Optællingslisternes sidste Rubrik, Summarubrikken. Det blev vel paalagt de forskellige Myndigheder, som Materialet passerede, at se nøje efter, at Fejl ikke slap ind, og i det Øjemed lod man 1801 Listerne gaa igennem en ny Instans, idet Forretningsgangen nu ikke var som i 1787 fra Præst over Provst til Biskop og Rentekammer, men Præst — Provst — Amtmand og derfra gennem Stiftamtmand og Biskop til Kammeret, og for at indskærpe Paalideligheden i Affattelsen og Myndighedernes Indseende dermed stillede man nu ogsaa — ret ørkesløst — i Udsigt, at fejle Lister vilde blive returnerede fra Rentekammeret¹⁾. Men hele Bearbejdelsens Læs blev trukket af de af Rentekammeret til Tabelernes Affattelse designerede, in casu Eggers og Tabelkontoret. Fra 1834 mente man at forene paa en heldig Maade det for Centraladministrationen ubetinget behageligste — lettere Arbejdsmekanisme — med det for selve Tællingen mest praktiske — bedre Kontrol — ved at paabyde, at den første Redaktion af Tabellerne skulde foretages af Myndighederne ude i Landet²⁾. Der skulde nemlig nu affattes, af Magistraterne for hver Købstad og

¹⁾ I 1769 gik Regeringen unægtelig meget ekspedit til Værks, hvad Indsendelsen af Materialet angaar. For ikke at forsinke dette paabød Rentekammeret, i Cirkulære til Biskopperne af 27de Maj 1769, at «dersom nogen [Provsterne] skulde sætte Forstaaelsen af en eller anden Post udi Tvivl, maa de derfor ikke ved Forespørgsel eller Korrespondance opholde den befalede Efterretning», men deres Anmærkninger med Tvivlene — der var dengang ingen Regler udstedte om Tællingsmaaden — skulde de lade følge med selve Efterretningerne. Disse skulde være Kammeret i Hænde senest 31te Oktober.

²⁾ Derved sattes man i Stand til forholdsvis tidligt at offentliggøre Resultaterne. Se Side 78 ff. Eksempelvis kan anføres, at Thaarup's «Dagen» allerede 24de Juni 1834 aftrykker, efter Randers Avis Nr. 96, Folketællingsresultaterne fra Randers Amt.

af Sognepræsterne for hvert Landsogn, «summarisk og uden Navnes Anførsel 2de Tabeller over Købstadens (Sognets) Folkemængde, ... den ene med Hensyn til Alder, Køn etc., den anden med Hensyn til Næringsvejen». Disse summariske Lister skulde da sammen med Urmaterialet indsendes ad den foreskrevne Vej. Hvad og hvor meget der skulde bearbejdes, kom i det væsentlige til at bero paa disse Listers Indhold, medens selve Urmaterialet kom saa temmelig til at ligge brak. Samtidig indførte Tabelkommissionen trykte Regler (hvorpaa der ved Eksempler gaves Anvisning paa Udfyldelsesmaaden) i to Sæt: Regler for Optællingslisterne og tilsvarende for de summariske. Med Hensyn til den nærmere Ordning af Tællingerne, Reglerne m. m. skal henvises til Kollegialtidende¹⁾ og Bilagsafdelingen her bag i Bogen.

Ogsaa Indsamlingen af Urmaterialet foregik nu til Dels paa en anden Maade end 1787 og 1801. Ligesom dengang skete Tællingen i Købstæderne under Magistratens Ledelse ved Rodemestere og andre Bestillingsmænd, som skulde gaa fra Hus til Hus og faa alle Personer optegnede — i København besørgedes denne Optegnelse under Rodemestrenes Tilsyn af Ejeren eller Værten —, men paa Landet skulde Befolkningen ikke længer indkaldes for Præsten, men Tællingen, hvis Administration vedblivende laa i Sognepræstens Haand, blev iværksat af Skolelærerne, idet hver Skolelærer gik fra Sted til Sted i sit Distrikt og samlede Materialet ind, og Tællingen paa Landet blev nu ikke fortsat hver Søndag, men uafbrudt hver følgende Dag efter Tællingsdagen. At denne nye Tællemaade ikke blev modtagen med ublandet Glæde af Præst og af Skolelærer, er der Vidnesbyrd nok om fra Datiden. Statistisk set var Februar vel en nok saa god Maaned, da Befolkningen ved den Tid var saa nogenlunde i Ro, men kli-

¹⁾ 1834 forlangte man for Landets Vedkommende foruden de summariske af Sognepræsterne udfyldte Lister endog Generaltabeller over samtlige Sognetabeller affattede af Herredsfoged eller Birkedommer for hvert Herred eller Birk (jfr. Koll. Tid. 1834. Side 26 ff.). Se endvidere de kgl. Reskripter af 28de November 1800 (Koll. Tid. 1800, Side 754), 3die Januar 1834 (K. T. 1834, Side 29 o. a.), 19de November 1839 (K. T. 1839, Side 899), 28de November 1844 (K. T. 1844, Side 1013).

matisk set — et Synspunkt, der interesserede de fleste Indsamlere adskilligt mere — var Februar en Maaned, da Elementerne ikke sjældent vare i Uro, saa Skolelæreren maatte ase ad ufarbare Veje og holde Skolerne lukkede i indtil en halv Snes Dage¹⁾.

I en stor By som København maatte Ulemperne ved den nye Ordning føles særlig stærkt. Her blev Affattelsen af de summariske Lister meget byrdefuld. Tabelkommissionen havde derfor ogsaa, som tidligere berørt (se Side 80), foranlediget, at der blev tilstillet den, der besørgede de københavnske Data i Tabelform, et særligt Honorar. Men da dette blev udbetalt i Anledning af Tællingen 1840, blev der dog samtidig sagt Stop for Fremtiden, idet en kgl. Resolution af April 1841 bestemte, at Københavns Kommune selv maatte overtage Udgifterne ved Folketællingslisternes tabellariske Affattelse. Dette Resultat slog Borgerrepræsentation og Magistrat sig dog ikke uden videre til Ro med, og da en lignende Udgift forestod i Anledning af Tællingen 1845, anmodede Borgerrepræsentationen Magistraten om at indgive et Andragende om, at den maatte afholdes af Finanskassen, da Folketællingen ikke havde særlig kommunal Interesse; man paaberaabte sig Reskriptet af 28de Novbr. 1800, efter hvilket Magistraten kun skulde gennemse de oprindelige Lister og intet mere. Da Kancelliet imidlertid svarede tilbage, at Resolutionen af 1841 skulde staa ved Magt, maatte Borgerrepræsentationen finde sig i «for denne Gang» at bevilge en Sum (600 Rdlr.) til Arbejdets Bestridelse. Atter i Anledning af Tællingen 1850 kommer Spørgsmaalet op, og atter faar Magistraten Afslag paa sit Andragende, da der maatte bestaa samme Pligt for København som for de andre Kommuner; Bergsøe havde dog erklæret, at der for Øjeblikket intet var i Vejen for, at Bureauet for denne Gang udførte Arbejdet, naar de i Magi-

¹⁾ Efter Bureauets Oprettelse interesserede særlig Madvig som Kultusminister sig stærkt for at faa Folketællingsbyrden væltet over fra Præst og Skolelærer paa andre Mellemlid. Det lykkedes som bekendt først 1870, efter at en ny Kommunalordning var indført for Land og for By, og fra da af kom Størsteparten af Bearbejdelsen til helt at paahvile Bureauet, som den havde paahvilet Tabelkontoret. Se nærmere «Statistisk Tabelværk» 4. R. Litra A Nr. 8a, S. XIX og «Statistisk Bureaus Historie» S. 76.

straten beroende Optællingslister snarest muligt bleve det tilstillede, og Borgerrepræsentationen besluttede at tage disse Meddelelser til Efterretning, dog med Forbehold hvad Fremtiden angik¹⁾.

Under Omtalen af Tabelkontoret og Tabelkommissionen er der gjort Rede for deres Arbejder med Hensyn til Folketællingerne i dette Aarhundredes første Halvdel. Her skal man derfor nærmest indskrænke sig til at behandle Tællingen af 1787.

Det var Rentekammerets Mening, at Etatsraad Zoëga, der ogsaa havde deltaget i Arbejdet med Hensyn til Tællingen 1769, skulde forestaa Bearbejdelsen af Tællingen 1787. Med ham konfererede man om Arbejdsskemaer, og det er sikkert nok ham, der virkede bestemmende ind paa disses endelige Form. Ved Rentekammer-Skrivelse af 8de December 1787 overdroges det H. P. von Eggers, Sekretær i det kgl. tyske Kancellis Ekspeditionskontor²⁾ under Zoëga's Overtilsyn at bearbejde Tællingen, hvis Lister dengang, paa faa nær, vare indkomne. Zoëga havde dog, som han selv siger, ikke Tid til at tage betydelig Andel i Arbejdet, og Eggers, som efter Zoëga's Sigende, havde «for længst af egen Drift befattet sig med at samle Efterretninger om Folkemængden», blev fra nu af den egentlige Leder af Tællingen. Han begyndte med 3 Ekstraarbejdere, senere steg Tallet til 6; Arbejdet lønnedes pr. Akkord — 3 Mrk. for hvert Tusind Mennesker, der ekstraheredes (ved Prikker) — og Arbejdsstaben bestod efter Gundelach's Karakterisering kun af «simple Folk»³⁾.

I Begyndelsen af 1790 var Ekstraheringen fuldført, og Eggers kunde da indsende en summarisk Fortegnelse. I December 1791 kunde han forelægge Rentekammeret den hele Række af endelige Ta-

¹⁾ Se «Borgerrepræsentanternes Forhandlinger».

²⁾ Senere blev Eggers Sekretær ved, i 1802 Direktør for General-Postamtet. 1808 udnævntes han til dansk Postinspektør i Hamburg, blev Etatsraad; 1816 fik han sin Afsked. Han døde 1836. Hans Prisskrift om Grønlands Østerbygds sande Beliggenhed vakte megen Opsigt og tryktes i Landhusholdningsselskabets Skrifter 1794.

³⁾ Af en Skrivelse fra Eggers 1798 ses det, at til det nye Folketællingsarbejde, han dengang havde haft for, havde han benyttet tre Ekstraarbejdere, nemlig to Handelsbetjente og en Styrmand. «Den sidstes Evne svarede ikke til hans gode Vilje, hvorfor han straks afskedigedes» (med Udbetaling af 5 Rdlr. for præsteret Arbejde).

øeller: først godt 60 Tabeller om Folkemængden i Danmark, efter Køn, Alder, Ægteskabs- og Enkestand samt Næringsvej, dernæst en særlig Tabel, der viste, hvor ofte enhver havde været gift, en topografisk Fortegnelse og endelig en summarisk Oversigt over Folkemængden 1769 og 1787 med Forklaring over samtlige Tabellers Affattelse. Til dette Arbejde var der medgaaet 607 Rdl. 69 β . Ved kgl. Resolution af 11te April 1792 blev det bestemt, at denne Sum ekstraordinært skulde udredes af Kongens Kasse, hvorfra der ogsaa bevilgedes Eggers et Gratiale paa 500 Rdlr. Men samtidig blev det yderligere paalagt ham at udarbejde nye Tabeller, der skulde vise, hvorledes Folkemængden herreds- eller amtsvis maatte udfalde, naar den 1769 skete Folketælling lagdes til Grund og Listerne over fødte og døde brugtes for at finde Folkemængden, samt «saadanne statistiske Tabeller over de 1787 befundne Folketal, som Etatsraad Zoëga og Stiftsamtmænd Oeder havde udarbejdet for 1769». Først April 1798 indsendte Eggers disse Tabeller.

Arbejdet med dem var ogsaa ret vidtløftigt, da de nye Tabeller havde maattet indrettes efter den kirkelige Inddeling til Muliggørelse af en Sammenligning med Fødsels- og Dødslisterne, medens hans første Række Tabeller havde været affattede herredsvis. Det, han indsendte med Skrivelse af 2den April 1798, var «Statistiske Tabeller over Folkemængden i Danmark, efter Optællingen i 1787 for sig og i Samfund med 1769 Aars Optælling og de fødtes og dødes aarlige Fortegnelser» 3: 78 Tabeller, indeholdende Sammenligning af Folkemængden med Arealet, Forholdet imellem Kønnene og mellem Købstads- og Landboere, Aldersklasser, «den forterende eller frembringende Del af Nationen», «den ugifte, gifte og Enkestanden», endvidere Sammenligninger mellem Folkemængden 1769 og 1787 dels «uden videre Hensyn» (i 12 Tabeller), dels med Hensyn til Overskuddet af de i Mellemtiden fødte og døde med Oversigt over ind- og udvandrede til og fra Riget, samt til og fra hvert Stift, hvert Amt og Herred især indbyrdes. — I sin Skrivelse oplyste Eggers endvidere, at hans Udgifter til Ekstraarbejde o.l. havde udgjort 162 Rdl. 66 β , og anmodede om en Gratifikation for sit eget Arbejde. Paa Rentekammerets

Indstilling bestemtes det ved kgl. Resolution af 27de Juni s. A., at den nævnte Sum for Ekstraarbejde samt en Gratifikation paa 300 Rdlr. til Eggers selv skulde afholdes af den kgl. Kasse. Rentekammeret havde i sin Indstilling betonet, at det kunde være nyttigt, at Tabellerne bleve udgivne i Trykken, og det forbeholdt sig senere at komme med Forslag herom. Det blev imidlertid ved de gode Forsætter; Interessen har vel snart vendt sig mod den forestaaende nye Tælling, hvis Resultater man ikke engang overkom at faa offentliggjorte, og Eggers's Tabeller for 1787 vedbleve indtil Dato at være Arkivmateriale¹⁾.

Naar der, med Rette, er gaaet et vist Ry af Tællingen fra 1787, maa Aarsagen hertil væsentlig søges i den Bearbejdelse, der blev Tallene til Del gennem Eggers (og Zoëga). Paa Grund af alt det nye, der her ydedes ved sagkyndig Kombinerings af de forskellige Data i tabellarisk Form, fristes man vel næsten til at glemme, at selve Materialet, til syvende og sidst dog det ikke mindst vigtige, næppe var saa overdrevent godt. Men ogsaa over det bredte enkelte Oplysninger, som ligge den moderne Statistik paa Hjerte, og som senere for lange Tider hørte til Tællingernes Desiderata, deres flatterende Skær: ved Spørgsmaalet om Antallet af Børn i de forskellige Ægteskaber var man inde paa et Spor, der kunde føre til Viden om Frugtbarhedsforholdene, og ogsaa ved de forskellige Data om første og andet Ægteskab o. s. v. forsøgte man at uddybe Kendskabet til Befolkningens Levevilkaar. Den vaagnende Forsikringsinteresse har vel nok her været impuls-givende²⁾. Eggers var Mand for at udnytte Materialet. Han opstillede saaledes en Tabel, «om og hvor ofte enhver er eller har været gift», hvor Ægteskabsforholdene (Kombinationerne: Ungkarl — Pige — Enke etc.) faa en interessant Belysning, og endelig til-

¹⁾ Findes i Statens Statistiske Bureau. I Westergaard's «Socialismen og Samfundsudviklingen» («Sociale Smaaskr.» I, 1899) og M. Rubin's «Folketal og Fødselshyppighed» («Histor. Tidsskr.» 7. R., III, 1900) ere adskillige Data for Tællingen 1787 fremdragne og nærmere belyste.

²⁾ Se Side 158 om det indsamlede Materiale i Anledning af Enkekassens Oprettelse.

vejebragte han meget dybtgaaende Erhvervstabeller, hvor Erhverv, Aldersgrupper og Civilstand sammenstilles.

Det er tidligere gentagne Gange omtalt, at Tabelkontoret intet litterært fik præsteret om Folketællingen, at Afslutningen paa Arbejdet endog først foregik efter dets Tid, og at det i nydelige Tabeller, skaarne ganske over den Eggers'ske Læst, om Erhvervsforholdene kombinerede med Alder o. a. nedlagde megen Omhu og Flid¹⁾ — Oplysninger, det vistnok kunde lønne sig at drage frem for Lyset i en historisk-statistisk Undersøgelse.

Under Tabelkommissionen deler Bearbejdelsen sig i den tabellarisk-sammenfattende og i Indledningens ved Totaloversigter støttede Tekstbehandling. Paa førstnævnte Omraade gik man frem med megen Ordensiver og systematisk Sans, der dog under Udfoldelse af Tabel paa Tabel efter større og mindre administrative Territorier var vel meget mekanisk-æskemæssig. Den nye Maade, hvorpaa Materialet indgik (de summariske Tabeller, som kom til det udefra), blev skæbnsvanger for Behandlingen, der fra nu af ganske lod Sammenstillingen af Erhverv og Alder ligge (med en ganske enkelt Undtagelse, se Side 156) og nøjedes med at belyse disse Emner hver for sig Side om Side. I de velskrevne Indledninger føres man kyndigt omkring i Materialet. Teksten er ikke blot Omskrivninger i Ord, men giver forstandige og velkomne Forklaringer²⁾; Forfatterne komme jævnlig tilbage til Sammen-

¹⁾ Ganske vist siger Tabelkommissionen, at Indretningen af Skemaerne i 1801 maa have været mindre heldig og ligeledes den Maade, hvorpaa de ekstraheredes (Koll. T. 1834 S. 24 ff.), men dette er dog vist nærmest at tage som et almindelige Udtryk for det Vanry, Tabelkontoret (og dets «Prikkemetode») var kommet i.

²⁾ Da man ved Tællingen 1834 fandt ikke saa faa (1603) flere gifte Mænd end gifte Kvinder, foranstaltedes der ved Forespørgsler rundt om til sagkyndige i Landet en hel lille Enquête for at komme til Klarhed i Sagen. I Tabelværkets 1ste Hæfte søges Forskellen nærmere forklaret. De «blandede Distrikter» nede ved Grænsen voldte Bryderi nu som i 1801. De hørte i gejstlig Henseende til Ribe Stift, i verdslig under Haderslev Amt. Tog man dem ikke ind under Folketællingen, kunde Listerne over fødte og døde i Ribe Stift, som ogsaa omfattede dem, ikke benyttes til Kontrol med Befolkningens Tilvækst. Før 1840, fra hvilket Aar der blev holdt Folketælling samtidig i Danmark og Hertugdømmerne, var Muligheden for Udeladelse eller Dobbelttælling af Indbyggerne

ligninger med Udlandet, og med Hensyn til Befolkningstætheden gør man sig megen Umage for at naa rigtige Tal for Fladeindholdet, ved hvilket i første Hæfte (Tællingen 1834) er benyttet de Morville-Bruun'ske Beregninger, medens man senere støtter sig paa bedre sigtet Materiale¹⁾.

En yderligere Gaaen i Detail ved Opgivelsen af de mange Smaaforandringer fra Tid til Tid, saa ved en ny Tabel i Indledningen, saa ved Ændringer i Tabelafdelingen, vilde næppe frembyde synderlig Interesse her og i alt Fald skade Overskueligheden. Her skal derfor kun til Slutning, ved Længdesnit gennem Folketællingerne, gøres Rede for, hvorledes Bearbejdelsen stillede sig til de to for Folketællinger saa betydningsfulde Emner: Aldersklasserne og Næringsvejene.

Medens man i 1769 havde nøjedes med de tidligere nævnte 7 Aldersrubrikker, gik man i 1787 over til 10-aarige Aldersklasser (første Aldersklasse «fra 1—10 Aar» o. s. v. indtil den sidste «over 100 Aar»). Samme Fremgangsmaade fulgtes 1801 og 1834. 1840 indførtes 5-aarige Aldersklasser, og Rækken sluttedes med «100—105», «105—110» og «over 110», medens der tillige — i Overensstemmelse med den nye Indretning af Listerne over fødte og døde — indførtes den vigtige Ændring, at første 5-aarige Aldersklasse atter deltes i 3: «indtil 1 Aar», «1—3 Aar», «3—5 Aar».

Med Hensyn til Næringsvejene²⁾ sker der efterhaanden en betydelig Specialisering. Naturligvis ville i øvrigt enslydende Grupper i de forskellige Folketællinger langt fra altid have just det samme Indhold, da der snart toges mere snart mindre ind herunder. Fælles for alle Tællingerne er Regelen om, at der ikke skal tages

i de blandede Distrikter særlig stor. Et Reskript af 1801 befaler, at den danske Folketælling ogsaa skal udstrækkes til de slesvigske Undersaatter i Ribe Stift. Senere hen foreskriver det danske Kancelli, at de, der nu engang ere talte med i 1801, ikke skulle tælles paa ny 1803. Med Hensyn til Als og Ærø vare Forholdene klare; de vedkom ikke Kongerigets Tælling.

¹⁾ Se nærmere herom Indledningen til Statistisk Tabelværk, 6te Hæfte og S. VII i Tabelværkets 2det Hæfte, jfr. Noten S. 131.

²⁾ I Thaarup's Folketal for Bornholm 1753 findes Landbefolkningen delt i 1) Gaard- og Husbeboere, 2) Børn, 3) Tjenestefolk, 4) Lejeboere.

Folketællingen d. 1ste Juli 1787.

I Købstæderne.	Paa Landet.
1. Gejstlige Embedsmænd.	1. Gejstlige Embedsmænd.
2. Landofficerer.	2. Civile Embedsmænd.
3. Soldater.	3. Jordegodsejere.
4. Søofficerer.	4. Gaardmænd.
5. Matroser.	5. Husmænd.
6. Civile Embedsmænd.	6. Inderster.
7. Købmænd.	7. Kunstnere og Fabrikanter.
8. Deres Karle og Dreng.	8. Haandværksmænd.
9. Kunstnere og Fabrikanter.	9. Skippere, Fiskere og søfarende.
10. Deres Karle og Dreng.	10. Anden Næring drivende.
11. Haandværksmænd.	11. Tjenestefolk.
12. Deres Svende og Dreng.	12. Daglejere.
13. Skippere, Fiskere og søfarende.	13. Rentenerer.
14. Anden Næring drivende.	14. Pensionister.
15. Tjenestefolk.	15. Fattige.
16. Daglejere.	16. Andre.
17. Rentenerer.	
18. Pensionister.	
19. Fattige.	
20. Andre.	

Folketællingen d. 1ste Februar 1801.

I Købstæderne.	Paa Landet.
1. Kirkebetjente og Lærerstanden.	1. Kirkebetjente og Lærerstanden.
2. Landofficerer.	2. Borgerlig Embedsstand.
3. Soldater.	3. Godsejere og Bestyrere og store Avlsbrugere.
4. Søofficerer.	4. Gaardmænd.
5. Matroser.	5. Husmænd med Jord.
6. Borgerlig Embedsstand.	6. Husmænd uden Jord.
7. Købmænd.	7. Inderster.
8. Deres Karle og Dreng.	8. Fabrikanter.
9. Fabrikanter.	9. Kunstnere og Haandværksmænd.
10. Deres Karle og Dreng.	10. Møllere, Kromænd og Landkræmmere.
11. Kunstnere og Haandværksmænd.	11. Skippere, Fiskere og søfarende.
12. Deres Svende og Dreng.	12. Tjenestefolk.
13. Skippere, Fiskere og søfarende.	13. Daglejere.
14. Jordbrugere, Værtshusholdere o. desl.	14. Rentenerere.
15. Tjenestefolk.	15. Pensionister.
16. Daglejere.	16. Almisselemmer.
17. Rentenerere.	17. Andre af ubestemt Næringsvej.
18. Pensionister.	18. Militære { Landofficerer.
19. Almisselemmer.	{ Soldater.
20. Andre af ubestemt Næringsvej	

Hensyn til Binæringen, men at en Person skal opføres under den Virksomhed, han hovedsagelig lever af. Oversigten Side 155 viser, hvor vidt man gik — hvor lidt man nøjedes med — i 1787 og 1801. For de følgende Tællingers Vedkommende skal henvises til Bilagene bag i Bogen. Det vil heraf ses, at Tællingen 1840 danner et Vendepunkt, idet Industri og Handel nu opløses i forholdsvis mange Undergrupper særlig i Byerne (henholdsvis 85¹⁾ og 30), og der samtidig paa den anden Led foretages en fyldigere Deling, nemlig i Hovedpersoner, Medhjælpere, Tyende og forsørgede (herunder Koner, Børn, Huslærere, Lærerinder, Slægtninge etc.), medens man tidligere i saa Henseende kun havde haft to Delinger. For de to sidste Grupper, «De, som ere hensatte i Strafanstalter» og «Arrestanter», forefindes endog tillige en Aldersfordeling i de tre Aldersklasser: «under 25 Aar», «25—50 Aar» og «over 50 Aar».

Inden Folketællingen forlades, skal endnu omtales en lille interessant privatstatistisk Undersøgelse, der er bygget paa Tællingerne fra 1769 og 1787, men dog ret mekanisk svejser disses Data sammen. I «Minerva» for 1790 skriver nemlig Prof. Eggers en Afhandling «Anmærkninger om Tallotteriets Ophævelse i Danmark», i hvilken han undersøger, hvor meget en Skat paa Luksus vilde kunne indbringe, som passende Erstatning for en mulig Ophævelse af Tallotteriet, og han finder, at en Skat efter det Antal Tjenestefolk, som holdes af hver Familie, delvis vilde være et bekvemt Surrogat. I det Øjemed udfinder han, hvor mange Tjenestefolk der haves, men da Antallet af Tjenestefolk «efter den almindelige politiske Inddeling» 1769 omfatter langt flere, end han har Brug for, nemlig ikke blot de «tærende», de, der holdes alene for Bekvemmeligheds Skyld, men ogsaa de «nærende», de, der hjælpe med i Husbondens Virksomhed, maa Eggers for at udskille den førstnævnte Gruppe, den, det gælder om at faa konstateret, gaa til den senere Folketællings specielle Lister og derudaf majsommeligt ekstrahere sit Materiale. Han opstiller da en Gene-

¹⁾ I Tabellerne for 1845 findes der henved en halv Snes færre Undergrupper.

raltabel (provinsvis), hvori der sondres mellem Familierne, efter som de ikke have Tyende eller holde Tjenere — Gaardskarle — Kuske — Tjenestepiger — Husjomfruer o. lign., og hver af disse Underafdelinger er atter delt saaledes, at man kan se, hvor mange Familier der holde een, to, tre o. s. v. Tjenere, een, to eller tre Gaardskarle, o. s. fr. En lignende Tabel tilvejebringes for hver enkelt Købstad (hvis Antal af Huse desuden meddeles paa Grundlag af Brandforsikringslisterne). Til Slutning gives der i Tabeller for Købstæderne Oplysninger dels om Forholdet mellem Tjenestefolk i Ordets videre Betydning og Folkemængden af 1769 (det hele Antal af Tjenestefolk og Antal Tyende paa 1000 Mennesker) dels om Forholdet mellem Tyende i snævrere Forstand og Folkemængden af 1769, hvortil dog er lagt de militære (Officererne med Familier)¹⁾ for at faa Tal, der ere nogenlunde homogene med Tyendetallene af senere Dato, idet Forfatteren gaar ud fra, at Købstadbefolkningen ikke er stegen synderlig. Hele denne lille Statistik turde have adskillig kulturhistorisk Interesse.

Foruden disse almindelige Folketællinger har der fra Tid til anden i særlige Øjemed været foretaget Tællinger af enkelte Befolkningsgrupper eller summariske Optegnelser for Helheden. Eksempelvis haves der saaledes for 1672 en Opgivelse af Folketallet i Købstæderne, fraregnet Hovedstaden, Bornholm m. m. (se «Danmarks Statistik». 1. Bd. S. 562), i Anledning af Planen om Indførelsen af en Konsumtionsafgift paa Rug og Malt. Militære Interesser krævede en nøje Holden à jour med Befolkningens Størrelse. Tilsynet med Fra- og Tilflytninger muliggjorde visse talmæssige Oplysninger om Ind- og Udvandringsforholdene mellem Sognene indbyrdes, og af og til gjorde man sig nærmere Rede for Status ved direkte at spørge.

¹⁾ I 1769 taltes som forhen berørt ikke de hvervede Militærpersoner med, derimod deres Familie, jfr. «Statistisk Tabelværk», 4. R., Litra A, 8 a, S. II. Dette have senere Statistikere ofte misforstaaet, idet de have ment, at ogsaa de militæres Hustruer og Børn holdtes uden for Tællingen. Eggers synes ogsaa at have gjort sig skyldig i denne Misforstaaelse; hans Udtryk er dog flere Steder ret vage.

I Henhold til Cirkulærskrivelse fra Rentekammeret til Biskopperne blev der saaledes 1773 og følgende Aar foranstaltet en Tælling af det unge Mandskab (og Husmændene), fordelt i Aldersgrupperne 12—20, 20—30, 30—40 og 40—50 Aar¹). Selve den militære Styrke var man naturligvis paa det rene med, og der foreligger Tabeller over den effektive Styrke af Landsoldater i Danmark med Oplysninger om Alder (5-aarige Grupper) og Civilstand samt for de gevorbne Soldaters Vedkommende, om de ere fødte i Kongens Riger og Lande eller i fremmede Stater.

1771 indsamledes der statistiske Efterretninger om Ægteparrenes, Enkemændenes og Enkernes Antal, i alt Fald i København, paa Sjælland, Møen og Bornholm¹). Med Hensyn til Ægteparrene spurgtes om Mandens Navn, Stand og Næringsvej, Alder, og om hans nærværende Giftermaal var hans første, andet o. s. v.; Hustruens Alder (ikke Navn) skulde opgives tillige med Oplysninger, om hun var gift første, anden Gang o. s. v. For Enkemændenes Vedkommende gaves, foruden de almindelige personelle Data om Alder etc., Meddelelse om, hvor mange Aar den nuværende Enkestand havde varet, om det var hans første, og om Tallet paa uforsørgede Børn. Lignende Data krævedes for Enkerne, hvis Subsistens (ved egne Midler, ved «Negoci», Pension, Fattigvæsen) man desuden vilde have Besked om. Det blev ved denne statistiske Undersøgelse udtrykkeligt fremhævet af Administrationen, at den sigtede til «det almindelige Bedste og til en grundig Enkekasses Indretning».

I Anledning af Vaccinationskommissionens Virksomhed paabødes det Præsterne, ifølge Cirkulære af 13de Septbr. 1814 fra Kancelliet til Biskopperne, aarlig at tilstille denne Kommission en summarisk Fortegnelse over Folkemængden i hvert Sogn (samt over de der fødte og døde Børn), uden at der dog i Cirkulæret gives nærmere Anvisning paa, hvorledes Folketallet skulde tilvejebringes²).

¹) Tabeller herom findes i Rigsarkivet.

²) Det maa dog erindres, at Præsterne paa den Tid ved deres vidtløftige Listeføring sad inde med et langt fyldigere — om end til Gengæld ad-

Der har tidligere været Lejlighed til at tale om de københavnske Mandtal og deres grumme store Upaalidelighed. Disse Mandtal have deres Oprindelse fra et Reskript af 17de Marts 1784 om Hovedstadens Forsyning med Korn- og andre Fødevarer (Raadstueplakat 18de August s. A.). Heri paalagdes det Københavns Magistrat hos Husejerne at indhente sikre Oplysninger gennem Rodemestere om samtlige Personer i hvert Hus. Medens Tidspunktet for Mandtallet oprindelig var sat til 1ste September, flyttedes det (og de aarlige Efterretninger om Heste og Køer paa Københavns Grund) ved Plakat af 18de Oktober 1786 hen til 1ste November. Tallene findes offentliggjorte, mere eller mindre summarisk, for Byen under eet eller kvartersvis, i Kollegialtidende¹⁾, gerne i Rubrikkerne: Mandfolk, Fruentimmer, og, uden Adskillelse mellem Kønnene, «under 15» og «over 15 Aar», desuden Antallet af Jøder, Mænd og Kvinder for sig²⁾. Efterhaanden tiltog Paalideligheden, vel for en Del ved Tabelkontorets Bestræbelser³⁾, og Mandtallene bleve halvaarlige.

Gennem Reskripterne af 31te Januar 1816 («Navnene paa alle de Personer, der bo eller opholde dem i deres Huse eller Gaarde uden Undtagelse») og 31te Oktober 1827 (Politiplakat af 6te Februar 1816 og Bekendtg. af 18de Marts 1828) omformedes og videreudvikledes Skemaerne. Ved Plakaten af 1816 paabødes tillige en Anmeldelsespligt om logerende for dem, der udlejede Værelser, og om Tyende for enhver Husbonde. Plakaten af 1828 indførte Oplysninger om døvstumme paa Mandtalslisterne. Ifølge Reglementet

skilligt upaalideligere — Materiale end nu til at holde sig à jour med Befolkningens Bevægelse fra Aar til Aar.

¹⁾ De findes desuden i adskillige private Skrifter, saaledes hos Callisen for Aarene 1796—1806, i «Beylage . . d. Materialien z. Dän. Statistik» for 1785 (over og under 15 Aar, Jøder etc.). Der haves ogsaa ældre Mandtal, saaledes 1728.

²⁾ Kollegialtidende indeholder ogsaa til Tider en Fortegnelse over, hvor mange af den jødiske Menighed i København der vare Professionister og Professioner's Art. Ved Anordn. af 29de Marts 1814 § 2 paabødes der Mandtal over det mosaiske Trossamfund hele Landet over.

³⁾ I sin Anmeldelse af Nathanson's Bog i «Maanedsskrift for Literatur» (Bd. 9) polemiserer David mod Thaarup, der var tilbøjelig til at tage Mandtallene for gode Varer, og paaviser nærmere deres Karakter.

af 29de Juli 1814 for Almue- og Borgerskolevæsenet i København optoges der Sognelister over de ukonfirmerede Børn efter Skemaer, som Husejerne skulde sørge for bleve udfyldte af enhver Beboer, der havde ukonfirmerede Børn eller Tyende, der vare over 6 Aar gamle.

Befolkningens Bevægelse.

Grundlaget for den danske Statistik om Fødsler, Dødsfald og Vielser er den gejstlige Registrering. Den civile Bogføring, der efter tidligere at være praktiseret i Frankrig sloges afgørende fast der ved Loven af 1792 om Civilstandsregistre, bredte sig efterhaanden over de fleste europæiske Stater samtidig med det franske Herredømme og fransk Paavirkning overhovedet. Vistnok uafhængig af denne Bevægelse formede England sin Civilstandsregistrering, som den dog allerede havde haft under Cromwell, ved den 1836 udkomne Act for registrering beariths, deaths and marriages, efter hvilken Registreringen henlægges til særlige Embedsmænd. Alt som den gejstlige Registrering fortrænges i de tyske Stater, og det andet System nærmer sig den danske Stats Grænser, synes der ogsaa Syd paa i Hertugdømmerne at komme nogen Interesse for at fritage de gejstlige Embedsmænd for det besværlige Registreringsarbejde¹⁾. Men skønt saa meget taler for det nye og saa lidt, statistisk set, for det gamle, idet Mangler ved den gældende Registrering atter og atter drages frem, holder man sig, maaske ikke mindst af praktiske gejstlige Interesser, til den hævdvundne Ordning. Kirkebøgerne vedblive saaledes at være den væsentligste Kilde for Statistikken om Befolkningens Bevægelse.

¹⁾ Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli omtaler, i Tilslutning til Regeringen i Gottorp, i en Skrivelse til Tabelkommissionen i 1841 (i Anledning af Indførelse af nye Skemaer om viede, fødte etc.) Præsternes Bogføring desangaaende som «Geschäften, die von ihre eigentliche Berufsarbeiten völlig heterogen sind».

Førelsen af Kirkebøgerne, der med Hensyn til Vielser, Fødsler og Dødsfald foranstaltedes ved en Forordning af 17de Maj 1646, (for Sjælland allerede ved Skrivelse af 20de Maj 1645), blev nærmere reguleret ved et kongeligt Reskript af 1ste December 1812 til samtlige Biskopper i Danmark, Norge og Island. Heri bestemtes, at Kirkebøgerne overalt skulde føres in duplo, Hovedeksemplaret af Sognepræsten, Duplikateksemplaret af vedkommende Kirkebetjent, paa forskellige (syv) trykte Skemata. Ved Kancelli-Cirkulærer af 17de April 1813 (om Ministerialbøgernes Førelse særskilt for hvert Sogn), af 27de August 1833 (om større Nøjagtighed i Udfyldelsen) og flere senere med Afgørelse om enkelte Poster i Bøgerne søgte man at tilvejebringe større Ensartethed i Førelsen ¹⁾ ²⁾).

Gennem de aarlige Lister, som Præsterne skulde udfylde og indsende om viede, fødte etc. i Sognet, kan man ogsaa delvis forfølge Kirkebøgernes skiftende Indhold. Medens Forordn. af 20de Maj 1645, der under Embedsfortabelse paabyder Præsterne rigtig Fortegnelse over fødte, døde og ægteviiede, og Resolutionen af 19de August 1664³⁾, der kræver Trykning af Ugeoversigter for København

¹⁾ Kirkebøgerne indeholde ogsaa Af- og Tilgangslisten, hvorved Til- og Fraflytning m. H. t. de i Sognet bosatte Folk kunde kontrolleres. Forskrift herom allerede i Danske Lov 3—19—8 og 10 og i senere Reskripter. Jfr. S. 175.

²⁾ For Københavns Vedkommende foreligger der næppe Kirkebøger før 1617. Se herom og om københavnske Befolkningsforhold overhovedet: M. Rubin, »Københavns Befolkningsstatistik 1630—1730« (Histor. Tidsskrift, 5te Række, 3die Bd.).

³⁾ Reskr. 19de August 1664 meddeler, at Kongen er til Sinds »ugentlig en Liste at lade forkynde, paa det vides kan, hvor mange i København saavel som Kristianshavn imidlertid fødes og begraves«, befaler, at enhver Sognepræst skal forfatte en saadan Fortegnelse over, hvor mange Dreng- eller Pige børn der er »fødte eller kristnet« samt »hvor mange Ugen igennem af Mandfolk eller Kvindfolk vorder begravet, saa og af hvad Sygdom og Tilfald, saavidt derom vides kan, at de bortdøde ere« . . . — . . . »hvilken foreskrevne Specifikation Kongens Bogtrykker hver Løvedag Formiddag betids skal tilstilles som efter foromrørte Projekt, med den at trykke, sig uden Ophold haver at rette, saavel som deraf en Del Eksemplarer samme Dag udi Kancelliet at indlevere«.

og Kristianshavn, kun angaa begrænsede Omraader, fastsætter en Skrivelse af 23de November 1720 aarlig Underretning om fødte og døde for samtlige Stifter, der mod Nytaar skulle indsende disse Meddelelser til Kancelliet (allerede fra 1687 skulle dog Lister over fødte og døde være optagne for hele Landet). Først det kgl. Reskript af 30te December 1735 — til Biskopperne i Danmark og Norge — giver disse Indberetninger fastere Form. Ifølge dette skulle Biskopperne ved Aarets Udgang indsende tilforladelig Efterretning fra alle Sognepræster i Købstæderne og paa Landet om alle i dette Aar døde og fødte i Stiftet og dernæst give udførlig Forklaring derom til General-, Land-, Økonomi- og Kommercekollegiet, og paa samme Maade skulde der ogsaa gaas frem de følgende Aar.

Denne Ordning bliver staaende indtil 1775, da det, ved Promemoria af 8de April 1775 til Biskopperne i Danmark og Norge, bestemmes, at de aarlige Efterretninger om døde, fødte og kopulerede skulle affattes efter et bestemt Skemaformular, medens der altsaa næppe tidligere har foreligget et saadant. Listerne skulde nu bl. a. indeholde Oplysning om de uægtefødte og Kønnene. Et Rentekammer-Promemoria af 11te Januar 1777 befaler, at Fortegnelserne ifølge Skemaet af 1775 over samtlige i Stiftet udi næstafvigte Kirkeaar kopulerede, fødte og døde skulle efter hvert Aars Slutning indsendes til Kammeret. Aar 1800 ændres Skemaerne. Et Kancelli-Promemoria af 14de Juni 1800 — til Biskopperne i Danmark, Norge og Island — omhandler Indretningen af Præsternes aarlige Fortegnelser over kopulerede, fødte og døde og indføjer to nye Rubrikker, nemlig for dødfødte af hvert Køn.

Ved Kancelli-Cirkulærskrivelse af 9de Oktober 1827 til de danske Biskopper forbedres Skemaerne kendeligt med Hensyn til de dødfødte og de uægtefødte. Samtidig gaas der over fra Kirkeaaet til Kalenderaaet, en Overgang, der medfører en lille Unøjagtighed i Aarsangivelsen paa Grænsen mellem det kirkelige og det borgerlige Aar.

Folketællingen i 1834 giver Anledning til den sidste væsent-

lige Forandring i dette Tidsrum, idet der ved Kancelli-Cirkulærskrivelse af 8de December 1835 til Biskopperne i Danmark (med Undtagelse af Biskoppen over Als og Ærø) gives de aarlige Efterretninger større Fuldstændighed, saaledes med Hensyn til Aldersklasserne for de døde og Vielserne, hvor 2det eller 3die Ægteskab tilføjes.

Skemaet indeholder nu fem tabellariske Fremstillinger: 1) Tabel over Ægtevielser, efter Parrenes Alder m. m., 2) Tabel over fødte, levende- og dødfødte, hver af disse Grupper atter delte i ægte- og uægtefødte, 3) Tabel over ægteviede og døde i hver Maaned, 4) Tabel over døde efter Alderen (under 1 Aar, dødfødte iberegnet — 1—3 Aar inkl., 3—5, 5—10 og saaledes fortsat i Femaarsgrupper for hvert Køn) samt 5) Tabel over døde efter ægteskabelig Stilling (herunder ogsaa Rubrikker for Dødsfald ved voldsom Død, Selvmord, Drukning o. s. v.). I denne sidste Tabel ligesom i Tabellerne 1 og 2 blev der optaget særlige Rubrikker for Reformerte, Katolikker og Mosaitter. I øvrigt fastsloges Forretningsgangen med Tabellernes Affattelse paa følgende Maade: Senest inden Udgangen af Januar skulde Sognepræsterne indsende de udfyldte Skemata for det forløbne Aar til Provsten, der efter at have samlet dem paa nærmere foreskreven Maade skulde indsende dem tillige med en af ham selv forfattet Herredstabel for hans Provsti inden Udgangen af Februar til Biskoppen. Enhver Biskop skulde for sit Stift affatte en Stiftstabel, og det hele Materiale skulde, saa vidt muligt, inden Marts Maanedes Udgang indsendes til Kancelliet.

I denne Forbindelse skal til Slutning nævnes Kancelli-Resolution af 20de Februar 1836, hvorefter et til en Købstad hørende Landsogn skal behandles for sig med særskilt Skema, og Kancelli-Skrivelse af 6te Maj 1841, der bestemmer, at Hoved- og Annekssogne, som ligge i forskellige Amter, skulle opføres for de Herreder, hvortil de henhøre, under de paagældende Amter. Kancelli-Cirkulærerne af 30te September 1842 og 15de Februar 1844, hvori der gives Præsterne Paalæg om Affattelse af

Mortalitetstabeller, ville blive omhandlede ved Omtalen af Døds-aarsagsstatistikken¹⁾.

Forordn. af 30te Maj 1828 indførte i § 9 Anmeldelsespligt, til vedkommende Kirkebetjent, om enhver Barnefødsel, idet der i Købstæderne skulde ske Anmeldelse inden 2, paa Landet inden 8 Dage efter Fødselen. Til Trods herfor vedblev Statistikken (og Præsternes Skemaer) at operere med de døbte. Da der i 1836 viser sig Tendens hos adskillige Præster til at udfylde de aarlige Skemaer saaledes, at de i Aarets Løb døbte, men i det foregaaende Aar fødte ikke regnes med, medens de i Aarets Slutning fødte og først i næstpaafølgende Aar døbte medtages paa Listerne, meddeler Tabelkommissionen — i Skrivelse af 13de Maj 1836 til Kancelliet i Anledning af en Forespørgsel fra Biskop Faber paa Fyn (jfr. ogsaa Anmærkning 1 til Tabel B. paa Indberetningsskemaet²⁾) —, at det vilde være uhensigtsmæssigt at lade Aarsoversigterne omfatte samtlige i Aarets Løb fødte Børn, idet det var en meget usikker Vej for Præsterne, som foreslaaet, at skaffe sig Oplysning om de i Aarets sidste fire Maaneder fødte³⁾ hos den skolesøgende Ungdom eller paa anden udenoms Vis; for de københavnske Præster vilde denne Fremgangsmaade være endog ganske umulig. Kommissionen skriver yderligere: «blot for den statistiske Interesses Skyld at nødsage Præsterne til at angive til Mulkt enhver Forsemmelse med sine Anmeldelsers Afgivelse vilde dels fremkalde Uvilje mod Foranstaltningen dels maaske bevirke, at enkelte ved urigtig Afgivelse af Fødselsdagen søgte at fri sig fra Mulkten», og den forklarer, at Unøjagtighederne i de enkelte Aar ved at tage de døbte til Udgangspunkt vilde ophæves, naar man, hvad der interesserede Statistikken mere, tog 5-aarige Gennemsnit.

De uægte Fødsler ses først at være optagne paa Listerne efter dissers nye Indretning 1775⁴⁾. Endnu efter Promemoriets af 1800

¹⁾ Nærmere om samtlige her nævnte Cirkulærer m. m.: Fogtmann's og Ussing's Reskr. Saml. samt Kollegialtidende og Ny-Kollegialtidende.

²⁾ Se Bilagsafdelingen.

³⁾ Disse Børns Daab kunde ifølge Forordningen af 1828, § 1, godt udsættes til ind i det næste Aar.

⁴⁾ Noget andet er det, at Kirkebøgerne kunne give Oplysning om de uægte fødte fra tidligere Aar (Jfr. Rubin, l. c.).

behandles de højst summarisk med kun eet Tal for begge Køn tilsammen. Ved de 1827 indførte nye Lister sondres der mellem Kønnene, men først 1835 deles de levende- og de dødfødte i ægte- og uægtefødte med hvert Køn for sig.

De dødfødte¹⁾ volde Statistikken meget Bryderi, der varer hele denne Periode ud, da nogle af de senere udstedte Cirkulærer, som skulde bringe Klarhed i Sagen, nærmest virke forkludrende.

Som tidligere nævnt fik fra 1800 de dødfødte deres særlige Rubrikker paa Præsternes Indberetninger. Kancelli-Promemoria af 14de Juni 1800 fremhæver i sin Motivering, at det «i Henseende til visse statistiske Beregninger vilde være ønskeligt og gavnligt, at der aarligen kunde erholdes paalidelige Efterretninger om alle de Fostre, der komme døde til Verden, efter den syvende Maaned i Svangerskabet». Det bestemmer derfor, at de efter Kommercekollegiets Skrivelse af 8de April 1775 aarlig afgivne Efterretninger om kopulerede, fødte og døde skulde forsynes med to nye Rubrikker, under Titel «Dødfødte», een for Mand- og een for Kvindekønnet, «udi hvilke ethvert Sogns dødfødte Børn, der ere 7 Maaneder gamle, skal anføres af samtlige Herredspræster»²⁾.

24de December 1802 udgik et Kancelli-Cirkulære om samme Emne, da de indsendte Data om dødfødte viste sig meget mangelfulde. Ifølge Cirkulæret skulde enhver Jordemoder for Præsten anmelde ethvert Barn, ved hvis Fødsel hun havde været

¹⁾ Ifølge «Materialien z. Statistik» 2det Bd. (1786) S. 186 optoges de dødfødte paa 18. Aarhundredes Dødslistes under de døde, men ikke under de fødte.

²⁾ I Kollegialtidende for 3die Marts 1798 læses under «Blandede Efterretninger»: «Da det hidtil intetsteds er befalet, at der enten ved Indførelsen i Kirkebøgerne eller ved de aarlige Indberetninger til Kancelliet skal tages Hensyn paa dødfødte Børn, og det alligevel vilde være ønskeligt, og i Henseende til visse statistiske Beregninger gavnligt, om der kunde have en aarlig Efterretning angaaende hvad Fostre der kommer døde til Verden, og ere fødte efter den syvende Maaned af Svangerskabet, da der maaske ogsaa deraf kunde gøres Brug ved Undersøgelsen af de Midler, ved hvilke efter Anseende dødfødte Børn kunne bringes til Live: saa har Kancelliet, under 2den Marts, anmodet samtlige Biskopper i Danmark, Norge og Island at meddele samme deres Tanker angaaende de Foranstaltninger, der maatte være at føje, for med nogenlunde Sikkerhed at kunne vente paalidelig Efterretning om alle dødfødte Børn i hvert Sogn».

brugt — senere paalagdes samme Pligt Lægerne — og som enten kom dødt til Verden eller døde inden 24 Timer efter Fødselen. Da heller ikke dette frugtede, indskærpede Kancelliet i Cirkulære af 1806 de tidligere Bestemmelser: ved Jordemødrenes Anmeldelser og Præsternes Indberetninger til Fysikus skulde der skaffes Oplysninger til Veje om Sognets og Byens Navn, Navnet paa Forældrene, Svangerskabsmaaned, «om der var Liv i det, da det fødtes», og om hvorvidt Moderen tidligere havde bragt dødfødte Børn til Verden. De fra Fysici til Biskopperne indsendte Skemaer skulde med forskellige Specificeringer give Besked om Aborter, alt for tidligt fødte og fuldbaarent dødfødte.

De dødfødte søgtes saaledes afgrænsede dels over for de levende-fødte, dels over for «Aborterne», de Fostre, der ikke vare 7 Maaneder gamle. Men Grænserne vare formulerede overmaade vagt, og de misforstodes. Fysici bleve efterhaanden under deres Arbejde med at affatte skematiske Generalanmeldelser af de dødfødte Børn opmærksomme paa, at Præsterne ofte i deres Indberetninger uden videre regnede samtlige de paa Jordemoderanmeldelserne opførte Børn, baade Aborterne og de endnu indtil den fireogtyvende Time levende, med til «dødfødte». Der maatte derfor igen udstedes et nyt Cirkulære, Kancelli-Cirkulæret af 21de September 1819, der gennem Biskopperne indskærper større Nøjagtighed baade i Affattelsen af Anmeldelserne og Præsternes Indberetninger til Fysici¹⁾. Heller ikke dette synes dog at have hjulpet synderligt. For at hæve enhver Tvivl udsendte Kancelliet da 10de Juni 1847 en Cirkulær-Skrivelse til Biskopperne: «Ikkun de Børn, som efter Fødselen ikke give tydelige Livstegn fra sig, bør paa Listerne anføres som dødfødte». Dette synes klart og ikke til at tage fejl af, men naar samme Cirkulære slutter med Forskriften: «men at det i øvrigt med Hensyn til de særlige Anmeldelser, som Jordemødrene overens-

¹⁾ Disse Beretningers Forretningsgang var grumme langsommelig: Præsterne skulde inden Udgangen af Februar sende Beretningerne til Amtsprovsten, der sendte dem videre til Fysikus. Dennes Generaltabel sendtes gennem Stadierne Biskop og Kancelli til Sundhedskollegiet. Senere bleve de sidste Mellemedlede sprunget over. M. H. t. dødfødte se ogsaa Anmærkn. paa Skemaet af 1835 (Bilagsafdelingen).

stemmende med Cirkulære af 24de December 1802 skulde afgive til Præsterne, forbliver ved den hidtil gældende Bestemmelse, at disse Anmeldelser ikke blot skulle omfatte dødfødte, men ogsaa de Børn, der dø inden 24 Timer efter Fødselen» — saa udsletter denne Slutningspassus saa nogenlunde det gode Indtryk. Samtidig med at den ene Dør lukkes forsvarligt i, aabnes herved en anden for den gamle Fejltagelse, og Erfaringerne fra den følgende Tid viste ogsaa, at i Præsternes Tabeller om de dødfødte vedbleve Børnene med de faa Timers Levetid at gaa igen. Hvad de dødfødte angaar, var det saaledes langt fra et godt sigtet Stof, det nyoprettede Bureau fik overleveret fra Fortiden¹⁾.

Ogsaa Bogføringen for de døde overhovedet lader i denne Tid særdeles meget tilbage at ønske, og naturligvis træder det særlig frem i en stor By som København. Allerede Tabelkontoret havde adskilligt Arbejde med at faa Skik paa Tallene. Callisen fremhæver stærkt i sin tidligere omtalte Afhandling fra 1816 Dødslisternes Upaalidelighed som Følge af det daarlige Efterretningsvæsen, idet de Oplysninger, som der bygges paa, ere de ofte løse Meddelelser, som de, der tilfældig bestille Begravelsen, give Klokkeren, og han anfører, at vor «virkosomme Etatsraad og Raadmand Pontoppidan, der med utrættelig og mangeaarig Flid og Anstrengelse har samlet statistiske Data om København», ved nøje Dokumentation har vist ham, at de dodes Tal er langt større, end de offentlig publicerede Dødslisters vise. Først fra 1827 optoges de anerkendte Trossamfunds Tal om døde (viede og fødte), de Reformertes, Katolikkernes og Jødernes, i Statistikken. I Listerne for København kan der paa vises ret væsentlige Udeladelser eller Dobbeltregninger. Saaledes gøres der i Statistisk Tabelværks første Hæfte opmærksom paa, at de døde paa Frederiks Hospital og ved Fødsels- og Plejestiftelsen i nogle Aar ere talte 2 Gange, o. s. fr. Da man i Midten af 1830'rne konfronterer de fra forskellige Autoriteter udgivne Lister over Hovedstadens Dødstal, Mortalitetstabellen, Københavns Poli-

¹⁾ At der vedblivende paa Skemaerne for Fysici's Tabeller kommer til at staa under «Fuldbaarne dødfødte» Kolonner for Dreng og Piger, «der have levet noget efter Fødselen», skulde ikke gøre Forvirringen mindre.

kammers Liste og den til Kancelliet indsendte Beretning om viede, fødte og døde, viser der sig ret store Uoverensstemmelser, idet der bl. a. paa de to sidstnævnte Tabeller er udeladt de døde fra forskellige Stiftelser, der ikke havde egne Kirkegaarde¹⁾.

Et Forhold, der særlig medførte Konfusion i Kirkebogsførelsen og i Gejstlighedens Indberetninger, var det hyppigt forekommende Tilfælde, at et Lig føres bort fra det Sted, hvor Dødsfaldet er indtruffet, for at begraves paa et andet Sogns Kirkegaard. Et Kancelli-Cirkulære af 9de Juni 1838 til Biskopperne søgte at tilvejebringe Orden i saa Henseende ved at bestemme, at ethvert Dødsfald skulde anmeldes for Præsten i det Sogn, hvor det var foregaaet, selv om Liget førtes andensteds hen, men i Kirkebogen skulde Dødsfaldet opføres med Nummer, d. v. s. ogsaa optages i de aarlige Indberetninger til Kancelliet, paa det Sted, hvor Jordfæstelsen var foregaaet.

For Københavns Vedkommende havde en Skrivelse af 1ste Marts 1836 fra Kancelliet til Sjællands Biskop slaaet følgende Fremgangsmaade fast. Alle, der bleve begravede paa et Sogns eller en Stiftelses Kirkegaard, skulde anføres derfra af Kirkebetjenten, selv om de ikke hørte til vedkommende Stiftelse eller Sogn. Til denne Kirkebetjent skulde man holde sig med Attester o. a. Det hedder herom: «Endvidere bør den samme Embedsmand eller Kirkebetjent, der saaledes holder Bog over samtlige paa en Kirkegaard begravede Lig, ogsaa modtage de ved Plakaterne af 26de Juni 1829 og 17de Februar 1832 anordnede

¹⁾ En Kancelli-Skrivelse af 1ste Marts 1836 bestemmer derfor, at de aarlige Beretninger fra Københavns Politikammer og dermed ogsaa Gejstlighedens aarlige Anmeldelser desangaaende kunne bortfalde. Derimod vedblive de ugentlige Anmeldelser. Allerede fra 18. Aarhundrede foreligger der aarlige og ugentlige Fortegnelser over de «Svagheder og Tilfælde», hvoraf Folk i København ere døde og begravne (se saaledes «Beylage» til «Materialien» Tabel XXVI [Aarene 1760—84]), jfr. den tidligere omtalte Resol. af 1664. I Instruks af 23de Marts 1813 for Stadsfysikus staar der i § 11: «For at han kan faa betimelig og nøjagtig Kundskab om alle de herskende Sygdomme og om Mortaliteten under Stadens Jurisdiktion, bør han af vedkommende ugentlig lade sig tilstille de anordnede skematiske Beretninger og Lister over fødte og døde samt over de Sygdomme, der have foraarsaget Døden».

Lægeattester for med den befalede Specifikation ugentligen at indgive dem til Stadsfysikus, ligesom han ogsaa maa være ansvarlig for, at de ugentlige Anmeldelser om de døde's Antal til Politikammeret og Stadsfysikus stemme med hinanden, samt at den aarlige Beretning til Biskoppen ligeledes omfatter det hele Antal, som for samme Tidsløb er opgivet i de ugentlige Anmeldelser. Fremdeles bør det paalægges ham nøje at vaage over, at de befalede Dødsattester indeholdende den fuldstændige Oplysning, der forlanges, afgives, inden at Begravelsen finder Sted, og at han, naar det i noget enkelt Tilfælde er ham umuligt at erholde samme, alligevel maa optage den døde paa sin Anmeldelse, men samtidigt dermed gøre Indberetning til Politikammeret, for at den manglende Attest derfra kan søges tilvejebragt. Der indførtes nu tillige trykte Blanketter til Attesterne.

Der er dvalet forholdsvis saa udførligt — og dog med Forbigaaelse af en Mangfoldighed af Enkeltheder — ved dette statistiske Maskineri «bag Kulisserne», fordi det giver ret nødvendige Kommentarer til Iscenesættelsen af selve Listerne og ogsaa helst stadigt maa have in mente ved en Betragtning af Bearbejdelsen og den tekstuelle Behandling af hele denne grundlæggende Statistik.

Udseendet af Præsternes Indberetninger til de forskellige Tider er givet paa omstaaende Sider for Skemaerne fra 1775, 1800 og 1827. Rubrikken for «Mærkværdigheder» benyttedes til Tvillinger, Trillinger etc., voldsomme Dødsmaader o. a. (en Gang imellem ogsaa til Omtale af monstrøse Ægteskaber). Med Hensyn til de udførligere Lister, der indførtes 1835 og bl. a. omfatter en hel ny Tabel om Maaneder, henvises til Bilagsafdelingen bag i Bogen.

Antallet af Ægtevielser, Fødsler og Dødsfald i Danmark er for Aarene 1801—1844 trykt i Kommissionens Tabelværk¹⁾, hvor Talene nærmere forklares og sammenstilles. Paa Grund af Materialets Ufuldstændighed i de første Aaringer maa Indledningen til Tabelværkets første Hæfte, der omhandler Aarene 1801—33,

¹⁾ I Indledningen til Tabelværket for 1840 gives Oplysning om Ægteskaber i Kongeriget, ophævede ved Skilsmisse efter Dom eller Kancellibevilling for 1836—39 (hele Landet og København).

jævnligt tage sin Tilflugt til Kalkuler for at faa Forholdet frem mellem ægte- og uægtefødte, Mand- og Kvindekøn¹⁾.

Indledningen i 1ste Hæfte er i øvrigt meget summarisk — et gennemgaaende Træk for den, ligesom for ældre Statistik overhovedet, er Angivelsen af Fødselshyppighed, Dødelighed etc. ikke ved et Procentforhold men med en Brøk (Fødselshyppigheden 1:32 o. s. fr.) — og rummes for dette Emnes Vedkommende paa knap halvtredie Spalte²⁾. I 6te Hæfte, Tabelværket om Tællingen 1840, behandles Befolkningens Bevægelse i 1834—39. Her er Fremstillingen adskilligt mere uddybet. I dets Indledning stilles

¹⁾ Oplysninger om fødte og døde (og viede) foreligger fra det 18. Aarh. bl. a. i «Stats-Journal for Aaret 1769 og tilbage i Tiden» (1770). Endvidere i «Materialien z. Stat. d. Dänischen Staaten». Her er Data om Fødsler og Dødsfald for Danmark (Norge og de tyske Provinser) fra 1735—84; for 1770—76 gives Tal for uægtefødte; for de senere Aar komme de kopulerede til. Der findes desuden specielle Tabeller om København, saaledes en summarisk Oversigt over fødte, døde og viede 1672—1784 (aarsvis); indtil 1759 inkl. gives der dog kun undtagelsesvis Tal paa de kopulerede, for 1683—88 mangle alle Oplysninger; fra 1760 gives Tallene for fødte og døde efter Køn. Endvidere adskillige andre Lokaltal, for Odense m. m., Skønstal (efter andre Kilder) om Ægteskabernes Frugtbarhed i København 1719—24, o. s. fr. Hos Thaarup findes Angivelser af Fødsler og Dødsfald 1785—94 (hos Schlegel summariske Tal for 1785—92); Cateau («Tableau des États danois» II) har S. 95 Tallene fra 1785—99. De ifølge «Danmarks Statistik» hidtil savnede Tal for 1800 findes aftrykte i «Nyt Bibliothek for Physik, Medicin og Oeconomie», 2det Bd. (1801, S. 230 ff.), hvor der findes en Generaltabel over kopulerede, fødte og døde i 1798—1800 aarsvis. Endvidere kunne nævnes Data hos E. Pontoppidan (saaledes om fødte og døde i Danmark og Norge 1743—56, i København 1725—56), Thestrup («Krigsarmatur»), Holck's «Statsjournal». Ligeledes i «Handels-Tidender». Kollegialtidenden holder stadigt ind i det 19. Aarhundrede Læseren à jour med disse Forhold. Callisen giver Data for en længere Aarrække. I Schade's Beskrivelse af Mors forekomme Tal aarsvis om viede, fødte og døde i Nykøbing 1691—1704, 1791—1804, gruppevis fra 1701 ff., ogsaa tilsvarende Tabeller for Aarene 1789—1802 for de enkelte Sogne paa Mors. Overhovedet lignende Data i Sogne-, Købstads- og Amtsbeskrivelserne passim. Ligeledes vil der her spredtvis kunne findes Tal om konfirmerede og Kommunikanter.

²⁾ En udførlig Anmeldelse ved Nathanson af Statistisk Tabelværks 1ste Hæfte og det tyske om Hertugdømmernes Folketælling findes i «Maanedsskrift for Literatur» XVIII, 1837. Ved Omtalen af Listerne over de viede etc. anfører han det som et Savn, at der ikke haves Oplysninger om Antallet af adskilte Ægtefolk.

f. Eks. de fødtes Antal i Forhold til de indgaaede Ægteskaber. Der kastes Strejflys over den ægteskabelige Frugtbarhed ved en Sammenstilling mellem de ægtefødte Børns Antal gennemsnitlig for Aarene 1835—39 og det hele Antal gifte Kvinder i Alderen 16—50 Aar, efter Folketallet for 1840 (i det næste Befolkningshæfte, Hæfte 10, benytter man kun Aldersgruppen 16—45 Aar). De uægte Børn, hvis høje Tal i København forklares ved Fødselsstiftelsens Eksistens, stilles i Forhold til Antallet af ugifte Kvinder i de nævnte Aldersklasser (16—50), idet man mener i denne Forbindelse at kunne se bort fra de gifte. Indledningen til 10de Hæfte, der giver tilsvarende Tabeller for Aarene 1840—44 (desuden ligesom 6te Hæfte ogsaa for Island og Færøerne), følger i det væsentlige det foregaaende Hæftes Fremstillingsmaade.

Særlig Interesse knytter der sig til 6te Hæfte paa Grund af Fenger's Afhandling der om Mortalitetsforholdene i Danmark. Praktiske Forsikringsinteresser havde fra Slutningen af 18. Aarhundrede givet Dødelighedsberegningerne Aktualitet, og efterhaanden som man kom under Vejrs med den almindelige Enkekasses uheldige Beregninger, blev Spørgsmaalet herom brændende. Beregningerne for Enkekassen vare udførte efter de Süsmilch-Baumann'ske Tabeller (væsentligt paa Grundlag af den Halley'ske Metode); de forberedende Arbejder i saa Henseende foretoges af Lous, der 1778 udgav en Afhandling om de ved Kassens Oprettelse anvendte Principper og Metoder, samt Bugge og Horrebow; faa Aar efter forbedredes Tariffen i nøjere Overensstemmelse med de nys omtalte Tabeller. Det viste sig — saaledes ved en 1813 foretagen Undersøgelse — at Beregningen ikke svarede til Virkeligheden. Da der 1840 nedsattes en Kommission angaaende Livrente- og Forsørgelsesanstalten, hvor de Finlaison'ske paa engelske Erfaringer grundede Tabeller benyttedes, blev det konstateret, at Kassen i Virkeligheden var insolvent, og 1845 ophørte den med at modtage Indskud¹⁾.

¹⁾ Se nærmere Jürgensen: «Den alm. Enkekasse i København 1775—1845» (1860) og Ny-Kollegialtidende (Nr. 31, 1845); Beretningen her er dog ogsaa optagen i Jürgensen's Bog, hvor ligeledes David's Indlæg findes.

Fortegnelse over kopu-

1775.

Herredernes Navne	Kopu- lerede Par	Fødte				Mandkøn efter							
		Mand- køn	Kvinde- køn	Uægte	Summa af begge Køn	fra 0 til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar	
Summa . . .													

1800.

Sogn	Kopu- lerede Par	Fødte						Mand-							
		Ægte Børn			Uægte af begge Køn	Dødfødte		fra 0 til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar	
		Mand- køn	Kvinde- køn	Summa		Mand- køn	Kvinde- køn								

1827.

Stedet	Kopu- lerede Par	Fødte																	
		Mand- køn	Kvinde- køn	Sum- ma af begge Kjøn	Deriblandt				Mand-										
					Uægte		Dødfødte		til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar				
					Mand- køn	Kvinde- køn	Mand- køn	Kvinde- køn											

Anm. 1. Det bemærkes, at i det Tilfælde, at Vielse foretages, ifølge dertil erhvervet Bevilling af

Anm. 2. Med Hensyn til de Børn, der fødes levende uden at opleve deres Daab, da bemærkes, anmærkes blandt Fødslerne og indbefattes under Listerne, uden Hensyn til, om de ere fødte i det

lerede, fødte og døde.

Døde																	Mærkværdigheder ved de fødte og døde	
Decennia					Kvindekøn efter Decennia													Summa af begge Køn
fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og derover	Summa	fra 0 til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar	fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og derover	Summa		

Døde																	Mærkvær- digheder ved de fødte og døde	
køn					Kvindekøn													Summa af begge Køn
fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og der- over	Sum- ma	fra 0 til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar	fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og der- over	Sum- ma		

Døde, Dødfødte derunder indbefattede																	Mærkværdigheder ved de fødte og døde	
køn					Kvindekøn													Summa af begge Køn
fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og derover	Summa	til 10 Aar	fra 10 til 20 Aar	fra 20 til 30 Aar	fra 30 til 40 Aar	fra 40 til 50 Aar	fra 50 til 60 Aar	fra 60 til 70 Aar	fra 70 til 80 Aar	fra 80 til 90 Aar	fra 90 til 100 Aar	100 Aar og derover	Summa		

vedkommende Præst, blive de kopulerede ikkun at anføre af den Præst, hvem det tilkom at forrette Vielsen. at disse, naar vedkommende Præst i Anledning af deres Begravelse erfarer deres Tilværelse, bør Aar, hvori deres Tilværelse kommer til Kundskab eller i det foregaaende.

Det er under Overvejelserne ved denne Tid om Enkekassens Forhold, at Fenger skriver sin Afhandling. Heri opstiller han en Mortalitetstabel ikke i Forsikringsøjemed, men af almindelig statistisk Interesse, og forklarer nærmere, hvorledes den er bygget op ved Tilvejebringelsen af et saa vidt muligt homogent Materiale. For de første Leveaar sættes de døde i Forhold til de ud fra Fødslerne beregnede levende, for de følgende Aldersklasser benyttes, af Hensyn til Udvandringsforholdene, Folketællingens Data. Derefter formes Dekrementtavlen, den sandsynlige Levealder o. s. fr. Den Moser'ske Lov, som nærmere udvikles, finder han Bekræftelse paa i de seneste Folketællingsresultater, og han viser, hvor nøje den efter Moser's Formel konstruerede Folketalsberegning, som han Dagen før Tællingen 1840 tilstillede Tabelkommissionen, stemmer med Erfaringerne¹⁾. Særdeles skarpt og klart fremhæver han Manglerne i de hidtil almindelig benyttede Mortalitätsberegninger, saaledes den summariske Dødelighedskvotients Utilstrækkelighed, og Nødvendigheden af at tage Hensyn til Dødelighedsforholdene i de enkelte Leveaar. Som tidligere nævnt førte Fenger disse Undersøgelser videre i Afhandlinger i det medicinske Selskabs Skrifter (Ny Række, 1ste Bd.).

I Tabelkommissionens Hæfter følges Folketællinger og Fødsels- og Dødstallene for de mellemliggende Aar ad. Denne Ordning — Status og Bevægelse Side om Side — kunde være særdeles heldig paa en Tid, da Ud- og Indvandningsforhold ikke spillede stærkt forstyrrende ind. Imidlertid havde Kommissionen allerede ved Bearbejdelsen af Folketællingen 1834 faaet at føle, at denne Form for Befolkningens Bevægelse kunde give mærkbare Udslag, uden at man dog havde Midler til at bringe statistisk Klarhed derover.

I Præsternes Lister over Til- og Afgang i Sognet laa der

¹⁾ Jfr. dog Fenger's egen Afhandling om Dødelighedsforholdene i det medicinske Selskabs Skrifter (Ny R. I.).

ganske vist et Materiale gemt, der kunde give delvis Svar. Det ses ogsaa at være benyttet, da der i 1845 i Anledning af Folketællingen afkrævedes Præsterne intet mindre end en Sammenligning af de for 1845 fundne Tal med den foregaaende Tællings ved Undersøgelse af Fødsels- og Dødsforholdene i det mellemliggende Tidsrum, men det var en i høj Grad stykkevis Viden, der kunde opnaas ad den Vej. Det er ogsaa højst tvivlsomt, hvorvidt disse Lister, der efterhaanden næppe svarede til Tidsforholdene og næppe anvendtes paa alle Befolkningsklasser¹⁾, virkelig overalt ere blevne holdte ordentlig à jour, og et Totalbillede gav de i alt Fald ikke. Medens der i flere andre Lande paa denne Tid foreligger Udvandringsdata, saaledes fra Storbritannien og Irland, Tyskland og Norge, findes der intet som helst officielt for Danmark — fraset Oplysninger udenlandsfra, fra de forenede Stater i Nordamerika, om de indvandrendes Fødested. I Anledning af en forholdsvis betydelig, men mislykket, Udvandring fra Aarhus 1830 brevveksles der imellem Kollegierne om et Tilsyn med Udvandringen, men denne Vej til statistisk Viden lukkes, da Kancelliet i Skrivelse af 17de Oktoder 1839 erklærer det for unødvendigt «at træffe almindelige Foranstaltninger med Hensyn til Udvandreriskibes Udrustning eller Proviantering» og nøjes med at opfordre Øvrigheden til at holde Øje med mulige Udvandrings-ekspeditioner.

Ved den nye Rubrik om Fødestedet paa Folketællingsskemaerne for 1845 gives der en Mulighed for Kontrollering af Vandringsforholdene, men dette Materiale kom jo til at ligge brak. I 1840 havde Dr. J. R. Hübertz søgt at trænge ind i disse Flytningers Karakter, idet han da udgiver sin lille Bog «Om Bevægelsen i den danske Befolkning». Bogen kalder sig paa Titelbladet «Skrivelse til Hr. Konferensraad Collin» og har i det hele Adresse til Tabelkommissionen, som han opfordrer til ved næste Folketælling

¹⁾ Afgangs- og Tilgangslisterne skrive sig fra Bestemmelsen om fremmede, der ankomme til Sognet, i Danske Lov 3—19—8. I Lov af 24de Juli 1822 § 1 indskærpes Lovens Forskrifter, der imidlertid udtrykkeligt kun angaa Inderster, Tjenestekarle eller Dreng og Løsgængere.

at spørge om Fødested¹⁾. Sit Materiale har Hübertz tilvejebragt ved Granskning af Borgerskabsbøgerne fra Aarhus²⁾ og Aalborg, henholdsvis for Aarene 1623—1821 og 1777—1822, i hvilket Tidsrum Bøgerne med faa Undtagelser indeholde Fødestedet for samtlige Individer. Desuden har han ved Spørgeskemaer, udsendte gennem Magistraten i Aarhus, faaet Oplysning om hvert nulevende Individs Navn, Fødested m. m., samt Faders og Bedstefaders Stand og Fødested, og skaffet sig lignende Data for Aarhus Omegn. Hans Tabeller give Oplysning for de nulevende Mænd og Kvinder om Fødestedet, der er delt i adskillige Rubrikker: Byen quæstionis, Aarhus, og derefter i videre og videre Cirkler over Landets Grænser til Udlandet, og hermed er sidestillet paa samme tabellariske Oversigt lignende Oplysninger for de nulevende Fædre og Forfædre, tagne hver for sig. Selve Hübertz's Skrift er ret vidtstvævende, men med adskillige interessante Oplysninger. Det synes ikke, som om Materialet er tilstrækkeligt udnyttet. De Muligheder for en Sammenstilling af de forskellige Generationers Livsstillinger, som Stoffet skulde synes at byde, lader Forfatteren vel ikke helt ligge, men Emnet mere berøres end behandles, og i Haandskriftstabellerne er den her nævnte Kombination, der vilde være af ikke ringe Interesse, saa temmelig tilsløret.

Ogsaa for enkelte andre, maaske endnu mere begrænsede og efter deres Natur lidet almenyldige Omraader kan der plukkes lidt Data om Befolkningens Vandring, særlig i Stiftelsesberetninger, f. Eks.: «Beretning om St. Hans Hospitals og Cl. Rossets Stiftelses Forflytning til Bidstrupgaard» [1808], hvor der foreligger en Beregning over Talforholdet mellem Fattigvæsenets Almissemlemmer, fødte i og uden for København³⁾. Derimod giver Publikationen om Fødsels- og Plejestiftelsen ikke Besked om disse Forhold, hvilket i øvrigt netop vilde have været velkomment her til Bedømmelse af Fødselsforholdene og de uægte Fødslers Forhold

¹⁾ Nogle Manuskripttabeller til Hübertz's Bog findes i Statens Statistiske Bureau.

²⁾ Se ogsaa hans Aarhus-Beskrivelse.

³⁾ Se Thaarups Arkiv II.

i København. Ad anden Vej aabne dog Beretningerne fra denne Stiftelse Indblik i Fødsels- og Dødelighedsforholdene. I Efterretninger om Fødsels- og Plejestiftelsen¹⁾ gives saaledes ikke alene Dødeligheden for Børn paa Ammestuer, i By og paa Land, men man kan ogsaa i Tabeller for hvert af Aarene 1805—23 følge Antallet af fødende Mødre (ugifte, gifte og døde) og, gennem et ret nøje Bogholderi, Af- og Tilgang for de fødte Børn og Antallet af dødfødte imellem dem. Indirekte vil der ad den Vej kunne kaskes en Smule Lys over Dødelighedsforholdene blandt Anstaltens uægte Børn.

Medicinalforhold.

Medicinalstatistikken er i dette Tidsrum i frodig Vækst i Europa. Fra Tyskeren Casper's Forfatterskab udgaar der stærkt Lys, men mange af hans Anvisninger om Dødelighedsberegninger o. lign., som Læger rundt omkring fra slutte sig til, vise sig dog at være Lygtemænd²⁾. Stor Betydning i denne Periode faa Forfattere som Villermé, Gavarret, Moser, Marc d'Espine og Benoiston de Chateaufneuf. De mest fremtrædende danske Forfattere ere tidligere anførte under Omtalen af den private Statistik.

Her skal blot kort omtales de væsentligste Lovbestemmelser, hvorefter den medicinske Statistik blev ordnet paa de forskellige Omraader³⁾, og kun enkelte Emner, Dødsarsagerne og de dermed i Forbindelse staaende Selvmord og Dødsfald ved ulykkelige Hændelser, samt de abnorme, behandles en Kende udførligere.

Til de vigtigste Bestemmelser før 1800 hører Forordningen af 4de December 1672 (§ 9), der bestemmer, at Medici overalt i de kgl. Riger og Lande aarlig skulle med Decanus Facultatis i København kommunikere, hvis rart og besynderligt in re medica

¹⁾ «For Historie og Statistik», 2det Bd., Kollegialtidende, Callisen m. m.

²⁾ Casper's «Beiträge z. medicinischen Statistik u. Staatsarzneykunde» (Bd. II. «Die wahrscheinliche Lebensdauer der Menschen») indeholder mangfoldige populations- og medicinalstatistiske Data fra de forskellige Lande.

³⁾ Nærmere herom i J. Carlsen: «Bidrag til Differiens Historie» (1890).

eller naturali forefalder, og af 17de April 1782, hvis Paragraf 4 foreskriver Landfysikus at give nøjagtige Indberetninger om optrædende Epidemiers Gang, Aftagen, Tilvækst og usædvanlige Tilfælde. Ved Reskript af 13de Maj 1803 oprettes Sundhedskollegiet, der nu bliver Centralstedet for Medicinalstatistikken. Paa samme Tid (Kancelli-Cirkulære af 20de December 1803) gives der nærmere Forskrifter for, hvad der af Lægerne til Øvrigheden og af denne til Sundhedskollegiet aarlig skal indberettes. Saaledes skulle Landfysici, Distriktskirurger og andre praktiserende Læger aarlig til Amtmanden indgive nøjagtige og fuldstændige Efterretninger om, hvilke Sygdomme der have grasseret mest, især Kopper, Fnat og venerisk Syge, om Mortaliteten især af spæde Børn og Barselkoner, indtrufne ulykkelige Hændelser m. m. Ved Kancelli-Plakat af 3die Marts 1807 paalægges det Landfysici, Distriktskirurger, militære og andre praktiserende Læger udførligt og punktvis at besvare alle de Spørgsmaal, som Sundhedskollegiet nu eller senere ved Skemata, tilsendte Overøvrigheden, maatte affordre dem.

I de i Aarhundredets andet Tiaar udstedte Instrukser for de forskellige Medicinaløvrigheder slaas deres statistiske Funktioner nærmere fast¹⁾. Instruksen for Sundhedskollegiet af 15de Juni 1813 paalægges, i § 26, dette Kollegium at modtage de ifl. Kancelli-Skrivelse af 20de December 1803 befalede aarlige Medicinalberetninger fra de autoriserede Læger og deraf forfatte en Generalindberetning til Kancelliet, og ligeledes, ifl. § 28, at tilsende i revideret Stand de aarlige Anmeldelser om dødfødte Børn, som indsendes fra Biskopperne til Sundhedskollegiet. 4de Marts 1818 udstedes Instruksen for Stifts- og Landfysici (samme Dag en tilsvarende for Distriktskirurgerne). Heri bestemmes, § 8, at de aarlige Indberetninger om Medicinal- og Apotekervæsenet, der skulle tilstilles Fysici fra Lægerne i Januar inden Maanedens Udgang, skulle videresendes til Amtmændene tillige med Fysicis

¹⁾ 21de November 1810 udstedes der endvidere et Reglement for Jorde-modervæsenets Indretning. Ny Instruks af 3die Maj 1836.

egne Indberetninger og derfra gaa til Sundhedskollegiet; i § 23 fastslaas aarlige Generalanmeldelser om de dødfødte til Biskopperne efter et nærmere bestemt Skema. Stadsfysikus' Arbejdsomraade i København bestemmes ved Instruksen af 23de Marts 1813¹⁾.

Den store Interesse for Vaccinationen i Aarhundredets Begyndelse afføder ogsaa et statistisk Apparat. 14de December 1801 oprettes Kommissionen angaaende Vaccinationen, hvis lange Beretninger med adskillige Taldata (om det successive Antal af de vaccinerede m. m.) optrykkes i Kollegialtidende. Som tidligere nævnt faar den tilstillet de aarlige Beretninger om fødte og døde, og dens Tilværelse giver Anledning til Indsendelse af aarlige Folketal. Dens Virkeforhold bestemmes nærmere ved Forordn. af 3die April 1810 og Kancelli-Plakat af 19de November 1811. Ifølge en Kancelli-Plakat af 11te Marts 1825 bliver Vaccinationsvæsenet henlagt fra denne Kommission til Sundhedskollegiet, der nu skal modtage Vaccinationslisterne, forfattede efter de gældende Anordninger, som et Tillæg til de aarlige Medicinalberetninger.

Sygdomsstatistikken er langt tilbage. Den væsentligste Bestemmelse her, foruden den tidligere nævnte om Epidemier²⁾, er Kancelli-Skrivelse af 27de September 1831, hvori det paalægges de praktiserende Læger at indgive detailleret Oplysning om de siden 1ste Januar 1831 herskende Sygdomme; et senere udsendt Skema anordner nærmere Indsendelsens Karakter³⁾. I øvrigt vil der selvfølgelig i Medicinalberetningerne og i Sygejournaler, for saa vidt de ere bevarede, foreligge adskilligt Materiale til Oplysning herom.

¹⁾ I § 11: Stadsfysikus bør af vedkommende ugentligen lade sig tilstille de anordnede skematiske Beretninger og Lister over fødte og døde saavel over de Sygdomme, der have foraarsaget Døden.

²⁾ Fra 1803 faa Lægernes aarlige Beretninger om de epidemiske Sygdomme fastere Form. Ekstrakter af dem offentliggøres i Slutn. af nærværende Periode af Sundhedskollegiet.

³⁾ Se nærmere Carlsen, l. c.

Med Hensyn til Dødsaarsagsstatistikken maa der skelnes mellem de to Stadier: Dødsattesterne, Grundlaget for den hele Statistik, og selve Mortalitetstestlisterne, hvis Form atter afhænger af den fulgte Nomenklatur¹⁾ og den grovere eller finere statistiske Inddeling i Aldersklasser m. m.

I Udlandet var man adskillige Steder paa denne Tid i Besiddelse af forholdsvis god Dødsaarsagsstatistik. Schweiz og de tyske Stater havde optaget en saadan for længe siden. Ved Marc d'Espine's Virksomhed var den særlig godt udarbejdet i Genève. Paris kom godt med fra Aarhundredets Begyndelse, England fra 1837. Her og i andre Lande var man efterhaanden naaet saa vidt, at Lægehjælp var Regelen ved hvert Dødsfald²⁾.

I Danmark vare Forholdene helt anderledes. Callisen, der var utrættelig i sine Forslag om Forbedringer i Statistikken — han ønskede endog 1-aarige Folketællinger —, og som i sine «Physisk mediz. Betragtninger» har optaget et saa rigt statistisk Stof om Hygieine og Medicinalforhold i København, betoner stærkt i sin oftere citerede Afhandling i Videnskabernes Selskabs Skrifter Manglerne ved den danske Dødsaarsagsstatistik. For det første burde selve Dødslisterne affattes ved Lægernes Medvirkning og med nøje specificeret Aldersangivelse³⁾. Men der burde ogsaa udstedes Dødsattester (Blanketter) med Lægens Underskrift, og disse Attesters Anvendelse skulde udstrækkes til Jøder og andre Sekter; under Dødsfaldene burde henregnes Selvmord og hastige Dødsfald. Disse Anmeldelser burde da, som Tilfældet nu var i København, samles af Klokkerne og afgives videre til Politi og Fysici. Saadanne Dødsattester burde ogsaa indføres paa Landet, men her vilde Præsts, Skolelærers og Degns Medvirkning være nødvendig; paa Blanketterne her skulde dog ikke Dødsaarsagerne anføres. For disse ønsker Callisen indrettet — lidt uklart — særlige Protokoller, hvori hver Maaned anførtes

¹⁾ Om ældre Nomenklatur se Tafel XXVIII i «Beylage z. Materialien etc.»

²⁾ Se nærmere Oesterlen: «Handbuch d. medicinischen Statistik» (Tübingen 1865).

³⁾ «Vi vide ikke med Nøjagtighed, hvor mange der dø i det første Leveaar, fra 2—5 Aar Vi vide ikke, blandt hvilke Stænder Sygdom og Død var almindeligst.»

de, der døde af hver enkelt Sygdom. Finere specificerede Mortalitets-tabeller vilde næppe Præsterne kunne opstille; «jo større den Grad af Nøjagtighed er, som man ønsker og attraar, desto mere bliver Sagen indviklet og sammensat, hvorved man ofte mere fjerner sig fra det Øjemed, man ønsker at opnaa». Men naar Sygdommene bleve tabellarisk klassificerede under et ringe Tal, vilde han ikke anse det for umuligt, at dannede Mænd som Præster o. a. med nogen Vejledning, «f. Eks. vor Mangors Skrifter», kunde gøre sig bekendte med de almindelige Tilfælde.

Det vil af dette Citat fremgaa, at Udviklingen paa ikke faa Punkter gav Callisen Ret.

Helt op i 1840'rne staaar København ene med sin Døds-aaarsagsstatistik¹⁾. De Oplysninger, der krævedes om Dødsaaarsagerne, hvilede oprindeligt ikke paa Dødsattester fra Læger, men paa Meddelelse til Klokkeren fra den afdødes paarørende. Ved Resolution af 9de Juni 1829 indførtes først obligatoriske Dødsattester fra Lægerne (med Opgivelse af Alder og Stand). 1832 foreskrives det udtrykkeligt, at saadanne Attester (med Alder og Stand) skulde afsendes og afgives ugentlig for Medlemmer af samtlige Menigheder i København, saaledes ogsaa den jødiske. I samme Aar paalagdes det, ved Plakat af 17de Februar, Lægerne at opgive Dødsaaarsagen. 1848 indføres fuldstændigere Attester (Navn — fyldt Alder — Stand, Næringsvej — ugift, gift eller Enkestand — Dødsaaarsag: Hovedsygdom — endelig Dødsaaarsag).

Uden for København betegnede vel Plakaten af 13de Januar 1832 et Fremskridt, idet den indførte obligatoriske Ligsyn «til at hindre det mulige Tilfælde af skindødes Begravelse». I de Provinsbyer, hvor Læger fandtes, krævedes Ligsyn ved Læger, ellers og paa Landet indførtes Ligsynsmænd. Men dette gav dog endnu ikke Anledning til en Dødsaaarsagsstatistik. Denne indførtes først 1844, ved Præsterne. Da nemlig Sundhedskollegiet 1842 havde

¹⁾ I «Beylage z. Materialien etc.» findes en Tabel for de 25 Aar 1760—84. Senere Data hos Callisen m. fl. Angaaende Bestemmelserne i Stads-lægens Instruks af 1814 § 11, se Note 1 Side 179. Om Dødsaaarsagsstatistikens Mangler og Bestræbelserne i 1809 for at afhjælpe dem, se Rubin, «1807—14», S. 623.

sendt Kancelliet et Skemaudkast over fødte og døde, hvilket Provsterne skulde udfylde og tilsende Fysici, og som ogsaa indeholdt Rubrikkerne «smitte Sygdom» og «ulykkelig Hændelse», foreslog Tabelkommissionen Juni 1842 en Udvidelse (se nærmere S. 82), idet det hellere burde paalægges Præsterne at forfatte en speciellere aarlig Tabel, hvori fandtes Antallet af dem, der hvert Aar vare bortrevne af de forskellige Sygdomme, disse angivne i i alt 20 Rubrikker (herunder ogsaa dødfødte og Selvmord). Tanken bifaldtes baade af Kancelliet og Sundhedskollegiet, og efter adskillig Korrespondance med Tabelkommissionen kom det af Sundhedskollegiet udkastede nye Skema, som Kommissionen skulde besørge trykt, til at omfatte en tredive Dødsaaarsagsrubrikker (herunder dog ikke de dødfødte, Selvmorderne m. m.). Det indførtes ved Kancelli-Skrivelse af 23de August 1843, idet det da paalagdes Præsterne i Danmark uden for København fra 1844 inkl. at indsende til Distriktslægerne en aarlig Tabel over de af de forskellige Sygdomme og Dødsaaarsager bortrevne; Distriktslæger og Fysici skulde da bearbejde disse Tabeller og indsende dem tillige med deres egne Oversigter til Sundhedskollegiet.

Fra 1847 bliver Udviklingsgangen forskellig i Provinskøbstæderne og paa Landet. For de førstes Vedkommende bestemmer et Cirkulære fra Kancelliet af 18de Maj 1847, at Dødsaaarsagen, i Lighed med hvad der skete for København 1832, nu skal opføres af Lægerne paa Dødsattesten, men Dødsaaarsagsstatistikken bliver fremdeles udført af Præsterne. Det var Sundhedskollegiets Tanke, at der nu ogsaa skulde udstedes Læge-Dødsattester paa Landet, men Kancelliet afslaar ganske dette Forslag¹⁾.

¹⁾ I dets Skrivelse 10de August 1847 motiverer det Afslaget med, at slige obligatoriske Dødsattester (d: Dødsattester udstedte af den Læge, der havde behandlet de syge) kunde øge Landbefolkningens Utilbøjelighed til at kalde Læge og medføre, at Lægerne overlod Ligsynsmændene de mere besværlige Ligsyn. «Til Mistanke af den Slags kunde der mulig stundom blive Stof m. H. t. enkelte paa Landet nedsatte Privatlæger, der efter de idelig af de officielle Læger førte Klager, ved smaalige og uværdige Midler søge at tilvende sig Praksis». — Fra Udgangen af 1850 ophører Dødsaaarsagsstatistikken ved Præsterne. I Stedet for skulde Præsterne aarlig give Oplysning om dem, der ere døde af epidemiske

At denne gennem Præsterne tilvejebragte Statistik om Døds-aarsager i Provinsbyerne og paa Landet med hele dens ret primitive Tilblivelse maatte blive højst mangelfuld, er selvfølgelig¹⁾. Den kom, ihvorvel den ikke kan undgaa at indeholde adskilligt interessant Stof, heller aldrig uden for Arkivhylderne.

Derimod foreligger den københavnske Dødsaaarsagsstatistik trykt forskellige Steder. Saaledes i Tabelkommissionens Skrifter, hvori der fra 1836 inkl., ved Siden af Oversigterne over viede, fødte og døde, gives en Tabel efter Sygdomme eller Dødsaaarsager, disse specificerede i et større eller mindre Antal Rubrikker (ca. 60 à 70), der imidlertid ogsaa omfatter nyfødte, dødfødte, druknede, hængte o. s. v. Den i Tabellen anvendte Aldersinddeling passer ikke helt med den ved Folketallet og Befolkningens Bevægelse brugte, men begynder, alt kønsvis, med Gruppen «under 2 Aar», dernæst «2—10» og i øvrigt Decennier; desuden leddes Tabellen i de enkelte Dødsmaaneder, men uden at disse sammenstilles med Aldrene. Endelig foreligger der ogsaa trykte Fortegnelser over Dødsaaarsagerne i København fra 1832 at regne i «Bibliothek for Læger» samt endvidere i «Sundhedskollegiets Forhandlinger» (1843).

Sygdomme. 1856 indføres trykte Blanketter, med Dødsaaarsag, for Købstæderne, og der foreligger saaledes Mortalitetss Statistik ved Lægerne fra 1857. Epidemilisterne bestod dog i Købstæderne lige til 1875, da de afskaffedes baade for Land og By.

- ¹⁾ Dens Nomenklatur var: Afsindighed (Sindssyge). — Alderdom. — Barselseng. — Blodstyrning (Blodbrækning og -sputten). — Brystbetændelse (Hjertebetændelse, Pleuritis, Sting i Siden). — Brækning eller Diarré (herunder Blodgang). — Drukkenskab. — Dræbt af andre. — Gigt (Værk, Smerte i Leddene). — Gulsot (Leversyge). — Halssyge (herunder Strubehoste og Byld i Halsen). — Hastig Død (herunder kortvarig Apopleksi). — Hidsig Feber (Nerve-, Galde-, Slim-, Forraadnelses-, Sprinkel-feber, Tyfus). — Kirtelsyge og engelsk Syge (Skæver og dobbelte Led). — Kighoste. — Kolik, Forstoppelse, Brok, Miserere, Underlivsbetændelse. — Kopper. — Krampe og Krampeslag. — Kræft. — Mæslinger. — Nyfødte (ikke dødfødte). — Orm (henføres enten under Rubrikken Krampe eller Kolik). — Rosen. — Rørelse, langvarig (Lamhed). — Skarlagens-feber. — Tæring (Svindesot, Blegssot). — Urinsvagheder, Sten (Blære-, Nyresten). — Vattersot (Vand i Hoved, Bryst, Underliv). — Venerisk Syge. — Andre eller unavngivne Sygdomme.

Den for hele Landet gældende Dødsaaarsagsstatistik kom ikke til at omfatte Dødsfald ved ulykkelig Hændelse og Selvmord; men paa Mortalitetskemaet, hvor de forskellige Dødsaaarsager opregnedes, vedføjedes: «Lægges hertil Antallet af dødfødte, Selvmordere og de, der ere døde af ulykkelige Hændelser, udkommer det hele Antal døde», saaledes som det findes i Præsternes Indberetninger til Biskopperne.

Statistikken om Selvmord og voldsomme Dødsfald har i Danmark sine Kilder i Jurisdiktionernes Forhørsudskrifter og i de nysnævnte gejstlige Indberetninger. Især fra 19. Aarhundredes 2det og 3die Decennium udføres der rundt om i Europa, med den vaagende Interesse for Moralstatistikken, et ihærdigt Arbejde for at komme paa Spor efter Selvmordene og som Følge heraf ogsaa efter de pludselige eller voldsomme Dødsfald, hvori Selvmordene saa let skjule sig. Der foreligger saaledes en Statistik over Selvmordene i Frankrig fra Midten af Tyverne; flere større Byer, som Berlin, tage hele denne Statistik op til grundig Behandling, Quetelet («Sur l'homme») og en Mængde andre Forfattere behandle den litterært. Endelig giver Casper's «Beiträge» (1825) adskillige herhenhørende Data (dog fornemmelig Berlin-Statistikken 1818—24 med Udregning af Selvmordenes forskellige Aarsager) og nævner ogsaa Dr. Callisen's Tal for København fra Aarhundredets Begyndelse¹⁾.

Allerede fra 1754 foreligger et Reskript, 14de Juni, vedrørende Sjællands Stift om Indberetninger til Kongen om de der forefaldende Selvmord. I et Kancelli-Cirkulære af 19de Juli 1834 indskærpes dette Reskript, og det anføres udtrykkeligt, at Reskriptet ogsaa er anvendeligt paa de andre Overøvrigheder i Riget, for at man derved kan «komme til Kundskab om Selvmordernes Antal i Danmark, hvilket Man, som et ikke uvigtigt statistisk Datum,

¹⁾ I Callisen's «Phys. mediz. Betragt.» II, S. 575 ff. findes en længere Redegørelse for Selvmordene i Hovedstaden, med Tal, femaarsvis, for 1785—1805, S. 183 Data om druknede. I C. Pontoppidan's «Magazin f. almeennytt. Bidrag etc.», II (1793) anføres Antallet paa dødfundne Mennesker i København efter de justitielle Synsforretninger 1780—87. Bl. a. ogsaa Data i »Penia» I, S. 322. Et summarisk Tal for de i København som Følge af Ulykkestilfælde døde i 25 Aar findes i «Beylage z. Materialien».

agter for Fremtiden at bringe til offentlig Kundskab i Forbindelse med de aarlige Kriminaltabeller». Der skulde altsaa nu indgives Beretning til Kancelliet om ethvert i Jurisdiktionen indtruffet Selvmord, og denne skulde ledsages af en Udskrift af det i den Anledning optagne Forhør. Man sørgede samtidig for at faa Haand i Hanke med de mistænkelige Dødsfald¹⁾, dog saaledes, at der næppe kunde siges at være et egentligt medikolegalt Ligsyn, idet Lægerne blot traadte til, hvor Fogeden maatte finde Omstændighederne mistænkelige. Saaledes handler en Kancelli-Plakat af 26de Juni 1829 for København (i Henhold til Resol. af 9de Juni) om Opdagelse af saadanne Tilfælde, hvor Dødsaaarsagen fortjener en justitiel Undersøgelse, og det siges i dennes § 2, at hvor Lægerne finde Spor, der give Formodning for, at Dødsaaarsagen bør justitielt undersøges, skulle de uopholdelig give Indberetning til Politiet, og at ingen Attest, til Ligets Begravelse, bør udstedes, før Politiet samtykker²⁾. Ved Plakat af 13de Januar 1832 paabydes for Købstæder og Land lignende Anmeldelser som de, der efter Plakaten af 1829 paahvile de københavnske Læger, idet Lægerne i Byerne skulde indgive Beretning til Politiet, de paa Landet til Præsterne, der igen skulde give Politiovrigheden Underretning.

Paa Gejstlighedens Indberetninger foreligge de herhen hørende Oplysninger længe i ret uorganiseret Skikkelse, anmærkningvis, under Rubrikken «Mærkværdigheder». Ved Kancelli-Cirkulæret af 8de Decbr. 1835 komme de op paa Skemaet til Tabeller over ægteviede etc. med særskilte Rubrikker. Skemaets Litra E «Tabel over døde efter ægteskabelig Stilling m. v.» har som 3die Underafdeling «voldsom Død» der atter deles i Rubrikkerne 1) Selvmordere, 2) druknede, 3) ihjelslagne af Lynild, 4) indebrændte, 5) ved andre ulykkelige Hændelser. For Selvmorderne er der atter foretaget en Deling, med Adskillelse efter Køn, i gifte og ugifte.

Den paa disse gejstlige Indberetninger hvilende Statistik over Selvmord og Dødsfald ved ulykkelig Hændelse findes bearbejdet i

¹⁾ Kancelli-Cirkulære af 20de Dec. 1803 handler bl. a. ogsaa om Lægeindberetninger til Øvrigheden (og Sundhedskollegiet) om indtrufne ulykkelige Hændelser.

²⁾ Jfr. Kancelli-Skriv. af ²⁵/₅ 1839 og ¹⁴/₁ 1845.

Tabelkommissionens 6te og 10de Hæfte. Men desuden tog Kommissionen Selvmordsstatistikken op paa en helt anden Led. Til det 1847 udkommende 11te Hæfte: «Detailleret Fremstilling af og summariske Tabeller over Selvmord i Kongeriget Danmark i Aarene 1835—44» benyttedes nemlig Forhørene i de civile Jurisdiktioner over voldsomme Dødsfald. Indledningen til dette Hæfte, en af Tabelværkets interessanteste, er forfattet af Kayser. Hans Materiale var, som nævnt, de af Fogderne ved alle tvivlsomme Dødsfald optagne Forhør, der bleve indsendte til det danske Kancelli; desuden havde han skaffet sig særligt Stof fra Admiralitets- og Kommissariatskollegiets Jurisdiktion, fra Hærens Stabslæge og fra Fængsler (Kristianshavns Straffeanstalt og Citadellets Fangetaarne). I Tabelafdelingen gives der — stadig i Relation til Dødsmaaderne (de fem: 1) Hængning, 2) Drukning, 3) Skydevaaben, 4) skarpe Instrumenter og Nedstyrtning fra høje Steder, 5) Gift) — Oversigter særskilt efter Landsdele (Amter), Maaneder, Aldersklasser og Selvmordernes Næringsvej.

Kayser's Indledning — den er 44 Foliosider stor — er mønstergyldig i Omtanke og alsidig Belysning af Emnet og indgaaende Behandling af selve Tallene. Den er stærkt subjektivt farvet — Tabelkommissionen tog ogsaa et almindeligt Forbehold over for dens Resultater — men forsigtig i Slutninger og kritisk paa Vagt over for hævdundne Opfattelser af Selvmordsforholdene. Inden Forfatteren binder an med selve sin Opgave, prøver han Materialets Beskaffenhed og foretager en interessant Sammenligning mellem dette og det af Præsterne tilvejebragte, en Undersøgelse, der afgjort resulterer i Favør af Jurisdiktionstallene, skønt ogsaa Mangler i disse lægges blot. Med klart Blik for Farerne ved internationale Sammenligninger inddrager han dog i sin Undersøgelse et meget rigt Stof fra fremmede Lande, Sverrig, Norge, Frankrig, Preussen, England, Irlands og andre Landes Selvmordsstatistik, og sidestiller en Mængde Tabeller fra Udlandet med tilsvarende for Danmark til Kontrol-
 lering af de herpaa byggede Resultater. Han belyser Selvmordenes Tilvækst (i Forhold til Befolkningen over 10 Aar), Maanedernes Indflydelse (og Bylivets jævnnende Indvirkning her), Aldersklas-

sernes Betydning (Materialet her dog mangelfuldt) o. s. fr., stadig omhyggeligt delende Materialet efter forskellige Synspunkter, bl. a. ogsaa ved at halvere Tiaaret i to hinanden gensidigt kontrollerende Femaar. I Anledning af Teorien om Aarsagssammenhæng mellem Selvmordshyppighed og Befolkningstæthed og Nærhed ved store Byer gaar han saaledes sit Materiale igennem paa kryds og paa tværs og ender i øvrigt her, som ikke sjældent ellers, negativt, med nøgternt at tage Afstand fra for hastigt indvundne statistiske «Love». Den sociale Side af Selvmordsstatistikken interesserer ham stærkt, men Mangelen af en social Gruppering af Folketællingernes Næringsveje, som han nærmere paapeger, nøder ham til at bryde af, saa at han kun kan operere med en social Klassificering i grove Træk, hvor han alene har at gøre med Selvmordsmaterialet (nemlig i Spørgsmaalet om Affivelsesmaaderne), og ikke med dette set i Belysning af den hele Befolknings sociale Leddeling. Endelig paaviser han ogsaa Drikfældighedens Indflydelse paa Selvmordene. Motiverne til Døden gaar han, af Brist paa fyldigt Materiale for Danmark, let hen over, dog saaledes at han ogsaa kaster Lys over dette Emne fra fremmed Statistik. Det er i øvrigt andensteds (S. 103) omtalt, at han ved sin Udnyttelse af de af Selvmorderne efterladte Breve netop ogsaa her bragte ny og i psykologisk Henseende særdeles værdifuld Kundskab til Veje.

Først i Slutningen af Perioden kommer Redegørelsen for de abnorme paa den officielle Statistiks Program, og da kun for en enkelt Gren af disse, de afsindige. Den filantropiske Omsorg for de brøstfældige i Samfundet og Lysten til at oplære dem og gøre dem til nyttige Samfundsborgere medførte dog allerede fra Aarhundredets Begyndelse Foranstaltninger af statistisk Natur fra det offentlige Side med Hensyn til de døvstumme og blinde.

Under 8de November 1803 tilsender saaledes Kancelliet samtlige Biskopper et Skema, der gennem Herredsprovsterne skal cirkulere til Udfyldning mellem Sognepræsterne, og som skal indeholde for hvert Sogn: Navnet paa de blinde og de døvstumme, deres Alder og Oplysninger om deres Svagheds Karakter, om den paagældende

Abnormitet har været til Stede fra Fødselen, eller om den skyldes Sygdom eller andre tilfældige Omstændigheder.

Under 18de April 1807 udgaar fra Kancelliet Cirkulærer til samtlige Overøvrigheder i begge Rigerne om inden Slutningen af September hvert Aar at underrette Kollegiet om Antallet af døvstumme i deres Distrikt af den Alder, at de efter Fundatsen for Døvstummeinstituttet kunne indlemmes i denne Anstalt. Et Kancelli-Cirkulære af 8de Januar 1814 bestemmer, at Biskopperne skulle afgive de aarlige Indberetninger om de døvstumme, og at der med dem skal følge en Erklæring fra Stads- eller Landfysikus om deres Sjæls- og Legemstilstand. Af et ved Kancelli-Cirkulære af 9de Maj 1816 fastslaaet Skema ses det, at der for Grupperne «døvstumme under 8 Aar», «fra 8—14» og «over 14 Aar» skal meddeles Navnet paa Sognet og den døvstumme, dennes Alder og Tilstand samt Forældrenes Vilkaar. 1825 fastslaas en Ordning, ifølge hvilken Biskopperne først en Gang for alle skulle give en nøjagtigt udført Liste over samtlige døvstumme og dernæst aarlige Lister over Af- og Tilgang. Et Cirkulære fra Kancelliet af 5te Maj 1827 giver yderligere Regler om Præsternes Indberetninger om de døvstumme og bestemmer, at der i disse aarlige Beretninger bør anføres al den Oplysning, som maatte være at erholde om enhver døvstum i Menigheden, uden at nogen Undtagelse gøres med Hensyn til Alder, Stilling eller Køn, og et Cirkulære af samme Aar (3die Oktober) kræver nøjagtige Oplysninger om de i København sig opholdende døvstumme¹⁾.

At det dog har været smaat bevendt med denne Døvstumme-statistik, fremgaar tydeligt nok af et nyt Cirkulære, der, 17de Februar 1844²⁾, udstedes fra Kancelliet til Biskopperne om bedre aarlige Indberetninger om samtlige døvstumme, deres Død og

¹⁾ Endelig paabydes det ved Politibekendtgørelse af 18de Marts 1828 angaaende Anmeldelser om døvstumme i København, at de Skemata, som ifølge Plakat af 6te Februar 1816 hvert Halvaar fra Politiet omsendes til Hus- og Gaardejere i København, fremtidig skulle forsynes med trykte Anvisninger m. H. t. de til Huse værende døvstumme, og den for disse Mandtalsoplysninger fastsatte Mulkt gøres ogsaa anvendelig paa dette Forhold.

²⁾ Ved en Kancelli-Skrivelse af 28de Juli 1842 til Biskoppen over Sjæl-

Bortflytning. Det siges heri udtrykkeligt, at de hidtidige Indberetninger have været unøjagtige, og man indskærper Kancelli-Cirkulæret af 5te Maj 1827, efter hvilket der kræves Oplysning om enhver døvstum i Menigheden. Fødselsaar og Datum bør anføres paa de første Gang omtalte døvstumme Børn og Meddelelse gives, ved Anførelse af Datum, om Afgangen af de døvstumme enten ved Dødsfald eller Bortflytning. 1849 ændres det ved Cirkulæret af 1816 fastslaaede Skema, og der skelnes her skarpt mellem de første Gang og de tidligere anmeldte. — Ogsaa fra andet Hold sørgede Regeringen for Kontrol med de døvstumme, idet det ved Kancelli-Cirkulærer af 19de Maj 1827 og 13de Maj 1828 paalagdes Fattigkommissionerne gennem Fattigdirektionerne at indgive aarlige Beretninger om de døvstummes hele Forfatning, der vare udgaaede fra Døvstummeinstituttet og endnu ikke vare 25 Aar gamle, en Ordning, der ved Kancelli-Cirkulære af 17de December 1844 ændredes derhen, at de aarlige Beretninger fremtidig skulde afgives til Amtmændene, eftersom Fattigdirektionerne vare blevne ophævede. 1849 bortfaldt disse Beretninger.

Statistikken om de blinde ordnedes nærmere ved Cirkulære af 17de Juni 1834 fra Kancelliet til Biskopperne. Disse skulde nu aarlig tilstille Bestyrelsen af Blindeinstituttet saa fuldstændige Oplysninger som muligt om de blinde i Stiftet (Navn, Alder, Sjæls- og Legemsbeskaffenhed, om forsørget af det offentlige, Forældrenes Navn m. m.) i en Beretningsform, der svarede til den, der aarlig afgaves om de døvstumme. — Hele denne Gren af Abnormstatistikken blev imidlertid ikke statistisk udnyttet og foreligger næppe nogensteds trykt i samlede Oversigter¹⁾.

Med Hensyn til Statistikken om de afsindige i de forskellige Sindssygeformer havde man forskellige Forbilleder fra Udlandet. En Tælling af de sindssyge var bleven foretagen i Norge 1825

lands Stift og Biskoppen over Island, indføres lignende aarlige Beretninger om døvstumme paa Færøerne og Island.

¹⁾ Enkelte Taldata om døvstumme i «Penia» (1814) ang. Tællingen ifl. Cirkulære af 1803; Oplysningernes Upaalidelighed paavises, de forskellige Præster have ikke opfattet Begrebet «døvstum» ens. Data i Døvstummeinstituttets Aarsberetninger. Hos Callisen, l. c., S. 375; Lawätz: Ü. die Sorge d. Staats für seine Armen», S. 58 f. (1815).

—26 ved Rigets Gejstlighed. 1835 og 1845 foretoges Tællingen der i Forbindelse med de almindelige Folketællinger; medens man 1835 havde specificeret de sindssyge i fire Grupper, indskrænkedes 1845 Leddelingen til to Hovedgrupper: gale og Fjanter, den sidste Gruppe atter delt i «medfødt» og «ikke medfødt»¹⁾. I Frankrig havde man ved Moreau de Jonnés's Initiativ fra Midten af 1830'rne optaget en aarlig Sindssygestatistik, der dog synes kun at omfatte samtlige sindssyge i Daareanstalter og de for offentlig Regning behandlede. I Slutningen af 1840'rne var den belgiske statistiske Kommission sysselsat med en almindelig Tælling af sindssyge.

Her i Danmark gav Spørgsmaalet om Bidstrupgaards Hospitals Indretning Anledning til, at Regeringen søgte at faa Oplysning om de afsindiges Antal. Ifølge et Kancelli-Cirkulære af 5te April 1831 skulde Amtmændene tilvejebringe Data om de afsindiges Antal, Køn og Alder samt Formuesforhold, om de nemlig vare formuende eller ej, og tillige skulde det meddeles, om der var Haab om deres Helbredelse. Resultaterne heraf ere næppe offentliggjorte, men de ses at være benyttede af Hübertz, der ogsaa omtaler en Tælling af 1840²⁾. Paa Folketællingslisterne for 1845 indføres der, som tidligere anført, særlige Spørgerubrikker om dem, der vare «Forstanden berøvede, fjollede eller afsindige», idet der spurgtes om «Antal» og «Sygdommens Varighed». Til nærmere Forklaring tilføjedes i Reglerne: «For saa vidt nogen findes at være Forstanden berøvet, fjollet eller afsindig, anbringes en Streg i den dertil bestemte Rubrik og Sygdommens Varighed angives, hvorhos for Tydeligheds Skyld Navnet understreges. Det bemærkes, at kun de, som have varig Mangel paa Forstanden, blive at anføre, hvorimod de, som tilfældigvis i en hidsig Sygdom kunde tale i Vildelse, ikke betragtes som afsindige».

¹⁾ «Sindssyge, Blinde, Døvstumme og Spedalske i Norge i 1835 og 1845» ved Prof. Fr. Holst (1851).

²⁾ I Skrivelse af 13de December 1845 til Tabelkommissionen; han anfører heri, at der ved Tællingerne 1831 fandtes et Antal af 950 Idioter og afsindige 1840: 2303 (1845: 4267). Se ogsaa Hübertz: «Et Bidrag til Daarevæsenets Statistik i Danmark» («Dansk Ugeskrift» 1843). Ifl. Meddelelse fra Dr. I. Carlsen findes Resultatet af Tællingen 1832 gengivet i «Nord. Tidsskr. f. Blinde-, Døvstumme- og Idiotskolen» (1867).

I Folketællingshæftet «Statistisk Tabelværk» 10de Hæfte (Indledningen XV—XVI, Tabeller Side 337—45) foreligger dette Materiale bearbejdet ved Hübertz. Der sondres mellem Idioter og afsindige. Tabelafdelingen indeholder 7 Tabeller, hvori de forskellige Data gives amtsvis (og landsdelsvis) med Deling i Land og By, og behandler successivt Køn — Civilstand — Alder — Varigheden i Sygdommen for de afsindige — de afsindiges Alder ved Sygdommens Begyndelse. Indledningen, der kun gaar nærmere ind paa de kongerigske Tal, men for Hertugdømmerne nøjes med summariske¹⁾, er tilbøjelig til at sætte Grænsen mellem Idioter og afsindige ved Alderen under 10 Aar. Den finder, at 57 pCt. tilhørte de «fjollede» Klasse, men at Procenten bliver 61, naar de, der ere blevne angrebne under 10 Aars Alderen, tages med.

Det var paa Sundhedskollegiets Forslag, at denne Sindssygestatistik var bleven optagen i den almindelige Folketælling. Endnu medens Bearbejdelsen var i Gang, bragtes Spørgsmaalet om aarlige Tællinger frem for Tabelkommissionen. Under 27de August 1845 meddeler Kancelliet Kommissionen, at der fra Dr. med. Hübertz er indgivet et Forslag til Kongen, fra hvem det atter er tilstillet Kancelliet, om Afholdelsen af aarlige Tællinger for hele Riget vedrørende de afsindige, en bestemt Dag om Sommeren, da der kunde formodes at være færre afsindige om Vinteren, og Kancelliet ønsker at høre Kommissionens Mening, idet det tilføjer, at Sundhedskollegiet har anbefalet Sagen. Med Hübertz's Forslag var fulgt et nærmere formuleret Spørgeskema, der krævede ret detaljerede Svar, om de sindssyge vare indespærrede, om Aarsagerne til Sygdommen, om der var Epilepsi til Stede m. m.

Med noget Besvær kom Tabelkommissionen uden om denne Sag, som den ikke havde meget Mod paa eller Tiltro til. I en Svarskrivelse til Kancelliet af 30te August gør den opmærksom paa, at Hübertz først lige er begyndt at uddrage Listerne for 1845, saa man i alt Fald helst burde vente lidt med det nye, at aarlige Tællinger ikke vilde egne sig for Kommissionen, at Grænsen mellem Idioter og Mennesker med svage eller sløve

¹⁾ I Tabelafdelingen findes intet om Hertugdømmerne.

Aandsevner er svær at drage, og at flere af Hübertz's Spørgsmaal ikke let lade sig bringe i tabellarisk Form. Kommissionen søger lempeligt at skyde Byrden ved en ny Tælling over paa Sundhedskollegiets Skuldre: Præster og Magistrat egne sig ikke, som oprindelig foreslaaet, til at udfylde de aarlige Spørgsmaal om de sindssyge, dette Arbejde vilde tilmed slove deres Interesse for deres øvrige statistiske Arbejder for Kommissionen; det vilde være bedre, at Oplysningerne kom gennem Distriktslægerne, der vel atter maatte søge Schemernes Rubrikker udfyldte af Præst og Magistrat, og at Distriktslægerne atter indsendte hele Materialet til Sundhedskollegiet.

Dette Kollegium tog dog, som det fremgaar af en Skrivelse af 2den December 1845 fra Kancelliet til Kommissionen, bestemt Afstand herfra. Kancelliet spørger derfor Kommissionen, om den nu maatte være i Stand til at foranstalte den planlagte Tælling. Med Held gennemførte Kommissionen en Nølerpolitik. Først 30te Maj 1846 foreligger dens endelige Svar til Kancelliet¹⁾. I Mellemtiden har den erkyndiget sig om de franske Forhold, som Hübertz havde paaberaabt sig, og underhaanden forhørt sig om Sagen hos en Lægeautoritet, vist Dr. Kayser, der bestemt havde udtalt sig mod Indhentelse af Data vedrørende de sindssyge ad den ordinære administrative statistiske Vej, da det her drejede sig om Oplysninger, som krævede en skarpere Dømmekraft end Data om født, døde etc. Han havde derfor foreslaaet, at denne Statistik skulde indskrænkes til de sindssyge, der for offentlig Regning behandledes af Læger; disse skulde føre en ordentlig Sygejournal, og de kunde derfor godt tilpligtes at tilstille Tabelkommissionen aarlige Meddelelser. Oplysningerne om samtlige sindssyge burde derimod udsættes til Folketællingstidene, og man burde være maadeholden i sine Spørgsmaal.

Det ses af Forhandlingerne mellem Kommissionens Medlemmer, at Ørsted i det væsentlige slutter sig til denne Lægeudtalelse, dog at han ikke helt billiger Grænsen «Sindssyge for offentlig Regning». Han synes tilbøjelig til at udstrække Tællingen til alle de afsindige, der overhovedet have været under Lægebehandling, men er

¹⁾ I en Skrivelse af 25de Februar 1846 minder Kancelliet om sin Skrivelse af 2den December, som den endnu ikke har erholdt Svar paa.

meget imod en almindelig Tælling, der ogsaa medfører uheldig Indgriben i huslige Forhold, en Opfattelse, som Collin slutter sig til. I den nysberørte Svarskrivelse af 30te Maj meddeler Kommissionen derfor Kancelliet, at der fra de aarlige franske Tællinger saa langt fra kan hentes Argumenter for Hübertz's generelle aarlige Tællinger af de sindssyge, at de som kun omfattende visse Klasser af sindssyge (og tilmed her visende Misligheden ved en Klassifikation af de sindssyge efter moralske eller fysiske Aarsager til Sygdommen) snarere maa bestyrke Kommissionens Anskuelse, at man ikke ved den planlagte Tælling kunde vente noget sikkert for Videnskaben eller Statsstyrelsen gavnligt Resultat, men derimod vilde paaføre mange Ulykker og Fortrædelighed, og at man ved den kun vilde erholde en Mængde vildledende og upaalidelige Opgaver, hvorved det fik Udseende af, at Danmark havde et i Forhold til andre Lande ganske overordentlig stort Antal sindssyge. Derimod vilde Kommissionen være villig til samtidig med de 5-aarige Folketællinger at skaffe Oplysninger om de afsindige og derunder ogsaa at optage forskellige Udvidelser, som maatte ønskes, for saa vidt de paa en nogenlunde tilfredsstillende Maade lode sig udføre med de Midler, som Kommissionen havde til sin Raadighed. Hvis man derimod vilde gaa saa vidt, at man ogsaa vilde have Besked om Sygdommens Aarsager o. a. l., maatte man gaa til Lægerne, og Kommissionen henstillede derfor, om ikke Sundhedskollegiet kunde paalægge samtlige lægevidenskabelige Bestyrere af Daareanstalter og andre offentlig ansatte Læger en Gang aarlig at afgive Beretning til Kollegiet om de afsindige og Idioter, som de havde haft under Behandling, omtrent efter det franske, i forskellige Retninger modificerede Skema. Der vilde da intet være i Vejen for, at Kommissionen bearbejdede disse Beretninger, naar de først vare gennemgaaede af Sundhedskollegiet, og foranstaltede dem trykte femaarsvis i Statistisk Tabelværk sammen med de ved de almindelige Folketællinger erholdte Oversigter over samtlige afsindige.

Hübertz fik dog delvis sin Krig ført igennem. Ved Kancelli-Cirkulære af 15de December 1846 paabødes en almindelig Tælling

af de sindssyge. Det hedder i Cirkulæret, at man «agter til visse bestemte Tider, første Gang den 1ste Juli 1847, i samtlige Kommuner, i Købstæderne af Magistraterne, paa Landet af Sognepræsterne, at lade optage Fortegnelser over de afsindige, fjollede og fjantede, som der have Ophold», og Opmærksomheden henledes særlig paa de Individuer, som findes at savne fornødent Tilsyn og Pleje. Det i Cirkulæret normerede Skema er meget indgaaende¹⁾.

Da Fortegnelserne vare indkomne, blev det, under 13de Juli 1848, af Justitsministeriet paalagt Hübertz at udgive en Beretning om Resultaterne. Denne udkom først 1851²⁾. I de der trykte Tabeller gennemgaas Spørgeskemaets forskellige Poster ret omhyggeligt for Amter og Landsdele, saaledes ogsaa om Komplikationer og Aarsager og for de personlige Forholds Vedkommende med Sondring efter, om de sindssyge vare paa Anstalter, Sygehuse, Fattighuse, bevogtede ved et særegent Tyende, indespærrede hos private eller indespærrede og tillige bundne, og Tabellerne slutte med en Oversigt over de periodisk afsindige, som den 1ste Juli 1847 ikke vare i Perioden. Hübertz meddeler selv, at han har delt de sindssyge, et Ord, han paa Grund af dets mildere Klang har valgt for hele Gruppen, i afsindige 1: saadanne, som en Tid have haft Forstandens rette Brug, og Idioter 2: saadanne, som have været lidende fra Fødselen, dog at der i denne sidste Gruppe er opført alle dem, om hvem det ikke var konstateret, at de nogen Sinde havde været forstandige, hvorved denne Gruppe i Virkeligheden blev fordoblet. En Sammenligning af Tallene for samtlige afsindige ved de to Tællinger — 1845: 4267, 1847: 3756 — giver

¹⁾ Der spørges om 1) Navn, 2) Alder, 3) Trosbekendelse, 4) Stand ved Fødsel, 5) Næringsvej, 6) Gift, ugift etc., 7) Hvor længe har Sygdommen været?, 8) Bevogtes den syge, bunden, indespærret, hvorledes og hvor længe?, 9) Epilepsi eller anden iøjnefaldende Svaghed, 10) Understøttelse af offentlig Kasse, Kommunen, Vældighed, 11) Hvor meget koster den syge aarlig det offentlige?, 12) Hvilke ere Sygdommens Aarsager?, 13) Andre Bemærkninger. Desuden hedder det paa Skemaet: Foruden ovenstaaende lede følgende Personer af periodisk Afsindighed, skønt de til ovennævnte Tid havde Forstandens Brug.

²⁾ Dr. J. R. Hübertz: «De Sindssyge i Danmark efter Undersøgelsen af 1ste Juli 1847» (1851).

ikke høje Forestillinger om Ensartetheden og Paalideligheden i Tællingsresultaterne¹⁾. Hübertz's Tekst ligger kun ret løst om Tabellerne, hvorudaf han bl. a. mener at kunne drage Slutninger om, at Sindssygdom særlig hjemsøger de nordlige og vestlige Egne af Danmark, og at der — højst besynderligt — er visse Dele af Periferien af Landene og Periferien af Landsdelene, som især ere udsatte for Sygdommen; hans Omgang med Procenterne, saaledes med Hensyn til de sindssyges Dødelighed, er just ikke præget af stor Forsigtighed og Stringens i Slutningerne, hvilket ogsaa Kayser gør opmærksom paa.

Overhovedet synes Hübertz ikke at have faaet synderlig Glæde af sit Arbejde, hvori han dog havde nedlagt megen Flid. I hans trykte Skrift mærker man flere Steder en Understrøm af Uvilje, der til Tider i polemiske Vendinger kommer helt op til Overfladen, som naar han ved Omtalen af den «anstændige Renumeration»²⁾, som Justitsministeriet har fundet sig foranlediget til at tilkende ham efter først at have æsket en Erklæring fra Sundhedskollegiets Komité for Medicinalberetninger, nævner, at der fra anden Side var fældet en Dom af helt anden Art om hans Arbejde, og at han i den Anledning havde paatænkt at udgive et Modskrift.

Anledningen til dette Bryderi var Udgivelsesformen for hans Skrift. Efter hans eget og Sundhedskollegiets Ønske havde Justitsministeriet, ifølge Skrivelse af 15de Oktober 1849, anbefalet Dr. Hübertz's Arbejde til Optagelse i Statistisk Tabelværk. I den Anledning havde Finansministeriet ladet indhente sagkyndiges Skøn, saaledes Professor Kayser's. Kayser tog meget ublidt paa det foreliggende Manuskript, hvis alt for store Viddløftighed i Tabellerne, der endog vare givne kommunevis, han ankede over, medens til den anden Side København ikke var sondret tilstræk-

¹⁾ Hübertz er, naturligt nok, tilbøjelig til at holde paa Materialet af 1847. Om det forrige Tællingsstof siger han, med al ønskelig Tydelighed, at han bearbejdede det «med en stedse stigende Modstræben, der til sidst blev til fuldkommen Modbydelighed».

²⁾ Ifølge Justitsministeriets Skrivelse af 15de Oktober 1849 til Finansministeriet var Honoraret 500 Rdlr.

keligt ud¹⁾; Leddelingen i Kommuner blev misvisende paa Grund af Sindssygeanstalterne, dette gjaldt saaledes formentlig Bidstrupgaard, overhovedet var det en Mangel, at man ikke tilstrækkelig tydeligt kunde se, hvorledes Materialet var tilvejebragt; Procenterne vare vildledende, o. s. fr. Desuden fandt han sig foranlediget til, i Anledning af Spørgsmaalet om en Rejseunderstøttelse til Forfatteren, at udtale sig overmaade forbeholdent og køligt, om han end ikke «tør udtale nogen afgørende Mening».

Hübertz's Moderklæring af 22de November 1849 til Finansministeriet er ret hvas. Den kommer kun nærmere ind paa et Par Realitetsforhold (om at de sindssyge saa vidt muligt ere henførte til de Kommuner, hvortil de høre, og at den geografiske Inddeling, som Kayser ogsaa har kritiseret, har videnskabelig Interesse), men af-færdiger i øvrigt Kayser's Kritik med en løst motiveret Bemærkning om, «at Ministeriet tilgiver, jeg ikke videre beskæftiger mig med denne Erklæring», og udtaler «i Retfærdighedens Navn» et Ønske om et Overskøn med en Komité «bestaaende af retsindige Mænd, der have de fornødne Kundskaber, og som ere ophøjede over Partihensyn». Han remitterer i øvrigt sit Manuskript uændret, men foreslaar nogle Forandringer og Udeladelser i det, og peger paa Mænd som Ørsted eller Johnsen, paa Psykiatriens Vegne Göricke og paa Sundhedsskollegiets Vegne et Medlem, f. Eks. Stabslæge Mansa, som Medlemmer af den foreslaaede Komité. Man naaede dog ikke til Iscenesættelsen af et saadant Overskøn. Det synes, som om Ørsted, hvem Finansministeriet har anmodet om at erklære sig, har faaet Hübertz fra denne Tanke. I alt Fald kan han den 1ste November 1850 meddele, at han har modtaget en Skrivelse fra Hübertz, hvori denne frafalder Tanken om Overskønnet. Bogen kom ikke ud som Led af det statistiske Tabelværk, men den blev udgivet paa Statistisk Bureaus Bekostning. Hübertz meddeler selv i sit Skrift, at han har tilbudt at udgive Afhandlingen og levere 200 Eksemplarer for 100 Rdl., hvilket vilde svare til Udgifterne til

¹⁾ I den trykte Beretning findes en Tabel over Antallet af sindssyge paa hvert af de 900 «Steder», hvorfra Beretninger ere indkomne, altsaa uafhængigt af, om Stedet er en Landkommune eller København.

Papir, Tryk o. lign., og at dette Tilbud er blevet modtaget¹⁾. Og han tilføjer utilfreds, at han tillige havde anmodet det statistiske Bureau om at efterse Tabellerne, «jeg vilde have traadt frem for Publikum med større Tryghed, om man var gaaet ind herpaa». Det synes, som om Tællingen af 1847 og dens Bearbejdelse for længere Tid har bragt Sindssygestatistikken i Miskredit²⁾.

¹⁾ Jfr. «Statistisk Bureaus Historie» S. 30.

²⁾ Da Hübertz atter senere er paa Færde og foreslaar, at der den 1ste Juli 1852 skulde foretages en Tælling og Undersøgelse af Idioter og sindssyge for Danmark, Island og Kolonierne, og at det skulde overdrages ham at forfatte en statistisk Sammenstilling, skriver Bureauet (Bergsøe) 5te April 1852 paa Forespørgsel fra Justitsministeriet: «Om at Dr. Hübertz vilde være den rette Mand at overdrage en saadan Tællings Ledelse, har jeg for øvrigt grundig Anledning til at tvivle, og denne min Anskuelse bestyrkes ved andre sagkyndiges Dom over Resultaterne af hans tidligere Virksomhed i denne Retning». I øvrigt udtaler der, at Tællingerne ikke bør foregaa med mindre Mellemrum end 10 Aar, ikke i Forbindelse med Folketællingerne og helst ved det kgl. medicinske Selskabs statistiske Komité.

4. Erhvervsforhold.

Landbrug m. m.

Den stærke Interesse i det 18. Aarhundredes Slutning for Landbruget maatte ogsaa komme Agrarstatistikken til gode. Rundt om i Europa gøres der paa denne Tid Forsøg, som man dog under Udførelsen ofte trættes ved, paa at faa talmæssig Klarhed over Landbrugets Tilstand. Saa tidlig som i 1735 ses den svenske Rigsdag at afkræve Øvrigheden Oplysninger herom. Det er ofte grumme komplicerede Forhold, man søger at komme ind paa Livet af, som naar en Forordning af 1755 i Sachsen fastsætter Tabeller ikke alene over Udsæd og Kornudbytte, men ogsaa om Mængde af det selvbrugte og det til Salg disponible Korn. De tidligere omtalte topografisk-statistiske Undersøgelser — som i Aarhundredets Slutning drives med særligt Held og med god systematisk Underbygning i Skotland af Agronomen Sinclair — bane en bred Vej for en alsidig Landbrugsstatistik.

For Danmarks Vedkommende faa ogsaa de af Justitsraad Jessen 1743 udkastede, af Gram og E. Pontoppidan reviderede og af Kancelliet til Landets verdslige og gejstlige Embedsmænd udsendte Skemaer til økonomisk Beskrivelse af de enkelte Landsdele nogen Betydning i saa Henseende. Pontoppidan benytter de herved indkomne, dog højst mangelfulde, Data til sin Danske Atlas, hvortil ogsaa brugtes de af Thurah fra Biskopper og Præster indhentede Efterretninger, der vare bestemte til Fortsættelse af hans danske Vitruvius¹⁾. Stort Værd har Begtrup's Indsamlingsarbejde,

¹⁾ Se nærmere Garlieb: «Schema til Districts-Beskrivelser» (1814). Her omtales ogsaa de Beskrivelser, som Amtsprovster og andre gejstlige ifølge en kongelig Befaling af 1707 skulde indlevere til Torfæus; de indkom dog kun meget sparsomt.

hvorved adskillig ny Jord plejes op. Han tilvejebringer sit Materiale ved Oplysninger fra Rentekammeret, fra Landvæsens- og Tabelkontorerne, men særlig ved direkte Oplysninger fra Landejendomsbesiddere og ved de værdifulde Sognebeskrivelser, han faar tilsendt fra Sognepræsterne efter et af ham selv forfattet og Rentekammeret forelagt Skema. Dette er helt og holdent landbrugsstatistisk. Der spørges her om Sognets Navn, Tiende af Td. Hartkorn, sædvanlig Besætning paa en Gaard, Tallet paa Fæstegaarde, paa Selvejere og Arvefæstere, Selvejernes og Arvefæsternes samlede Hartkorn, Huse med Jord, Husloddernes Areal, jordløse Huses Antal (jordløse Huse o: Huse med under 1 Td. Land), om Hoveriforhold m. m. Resultaterne fremlægger han i en Række Skrifter: «Beskrivelse over Hovedgaardene i Sjælland» (1801), «Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen» (2 Bd. 1803) og lignende Beskrivelser i de følgende Aar for de øvrige Øer og Nørrejylland. Disse Arbejder i Forbindelse med de Morville'ske Beregninger, Vogt's og Mandix's Hartkornstal, Bidragene fra Olufsen og fra Begtrup selv og andre i hans «Oeconomiske Correspondent» (hvori Bruun's og Gudme's Fortsættelse af Morville's Arbejder offentliggøres) ere de vigtigste trykte Kilder for landbrugsstatistisk Viden i det nye Aarhundredes første Aar. Senere komme «Amtsbeskrivelserne» til med deres dog højst uensartede Talstof.

Tabelkommissionen har Fortjenesten af at have bragt adskillig Orden i hele denne Statistiks Bogholderi. Den har kun leveret et Par litterære Bidrag hertil, men de ere til Gengæld højst vægtige og spænde over dette Emnes fleste Omraader: Tabelværkets 2det Hæfte om Hartkornet, Ejendommenes Banktaksation samt Jordejendommenes Fordeling i 1835 og 5te Hæfte om Kreaturhold, Jordernes Besaaning og Udbytte m. m. Ligesom der, hvad tidligere er berørt, kan gøres den reale Indvending mod Kommissionens Varetagelse af disse Opgaver, at den har slaaet sig til Ro med isolerede Undersøgelser og for flere af disse Emners Vedkommende har ladet den sig ret naturligt frembydende løbende Statistik ligge, kunde der ogsaa rejses den formelle Anke mod den statistiske Tilrettelægning, at de forskellige ret uensartede Emner ere

filtrede ind i hinanden — saaledes trykte Side om Side inden for een og samme Tabel —, men Kommissionens egen Benyttelse af dem til interessante Sammenstillinger og Kontraprøver turde dog give Berettigelse for den valgte Ordning. Endelig hører den 1844 udgivne «Den nye Matricul for Jordeiendomme etc.» ogsaa herhen.

Den følgende ganske kortfattede Oversigt skulde vise Landbrugsstatistikken i dens vigtigste Faser: Grund- og Ejendomsforhold — Arealets Fordeling — Kreaturtælling — Høst — Ejendomspriser og Kapitelstakster.

Grundstatistikken har sin væsentligste Støtte i Katasteret, Matrikelen, og derfor sin naturlige Maalestok i Hartkornet, saa meget mere som paalidelige Oplysninger om det geometriske Maal for de enkelte Besiddelser mangle. En Kilde til Fejl og i alt Fald til Vanskeligheder ved Bearbejdelsen af det herhen hørende Materiale er Uoverensstemmelsen mellem Matrikelbøgernes og Amtstuernes Bogføring, idet Amtstueprotokollerne, saaledes som det udtrykkeligt bliver fastslaaet i Forordningen af 8de Juli 1840, skulle have Konto i Hovedbogen for hver enkelt Skatteyder, omfattende dennes samlede Hartkorn, og Amtsforvalternes Oplysninger, som man i denne Gren af Statistikken nærmest er henvist til, derfor med Hensyn til Sogneinddelingen ofte ikke ville dække Matrikelens.

Der foreligger ikke saa faa Data i Litteraturen om Hartkornets Beløb, Opgivelser, der dog sjælden stemme indbyrdes allerede af den Grund, at de ere optagne til forskellige Tidspunkter, medens i øvrigt Af- og Tilgang ikke kunne kontrolleres. I Vogt's «Udsigt over det danske Monarchies Skattevæsen, Første Bind for 1806» (1815) findes en Tabel over det samlede Hartkorn efter dets forskellige Klasser, der senere ret jævnlig gaa igen i andre Værker (saaledes som Tabel XIV i Thaarup's Tabeller fra 1825). Her skelnes mellem det frie og det ufrie eller kontribuerende Hartkorn, for hvilke Ager- og Engs Hartkorn, Skovskyld, Møleskyld og Tienders (Konge- og Kirketienders) Hartkorn særskilt angives, medens det frie Hartkorn atter deles i Hovedgaardstakst, Grevskabers og Baroniers frie Hartkorn, Gejstlighedens, Rettens Be-

tjentes frie Hartkorn og frie Købstadjorders. Denne Oversigt er efter Vogt's egen Opgivelse tagen efter den af Tabelkontoret for 1796 forfattede Tabel. Mandix har i sit Skrift om det danske Kammervæsen (1820) en anden mere summarisk, Aar 1818 forfattet Tabel, der amts- og stiftsvis giver Tal for dels Ager- og Engs Hartkorn dels Skov- og Mølleskyld under eet, efter som Hartkornet er privilegeret eller uprilegeret (ogsaa gengiven i Thaarup's Tabeller, XIII)¹⁾. Begtrup, der giver et meget stort Hartkornsmateriale for de enkelte Landsdele, han beskriver, holder sig for en Del til Tabellen fra 1796, men meddeler dog ogsaa jævnlig nyere Tal, medens C. Rothe, Matrikelvæsenets tidligere Chef, i sit lille Skrift «Om Jordudstykingen i Danmark paa Selveiergods og paa Fæstegods» (1845) dels benytter Tabelkommissionens Opgivelser, der skulle omtales i det følgende, dels Data fra 1812, efter de dengang erhvervede Oplysninger til den nye Matrikel, og fra 1843 (alt kun omhandlende det ikke privilegerede Hartkorn)²⁾. Af Beskrivelser over Sogne og enkelte Landsdele, hvori findes stedlige Hartkornsoplysninger, kan eksempelvis fremhæves Schade's Bog om Mors (1811), der meddeler stærkt detaillerede Tabeller.

Med Statistisk Tabelværks 2det Hæfte kommer der velgørende

¹⁾ I «Den for Landbovæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger» (2 Bd., 1788—89) findes bl. a. en Angivelse af Hartkornet stiftsvis.

²⁾ I «Beretning om den i Aaret 1844 for Kongeriget indførte nye Jordskyldsætnings Væsen og Historie» (1844) omtaler Rothe et i statistisk Henseende højst interessant Værk, en Ekstrakt af Matrikelen af 1688, forfattet af «Etatsraad Gyldenkreuz» og indeholdende i tabellarisk Form, amts-, herreds- og sognevis, Fortegnelse over Kirker, Herregaarde, Præste-, Anneks- og Mensalgaarde, Bøndergods, Gaardes og Huses Antal, Skov, Søer, Møller, Kroer, Hartkorn m. m. Det hørte egentlig til Finanskollegiets Bibliotek, var en Tid i Sorø, udlaaantes til Martfelt, senere til Morville, «hvor jeg saa det Dagen førend hans Død, men da hans Øjne lukkedes, var det forsvunden og har ikke siden været at opspore». — Dette Manuskript omtales, om end med en lidt anden historisk Redegørelse, i «Den oeconomiske Correspondent» III (1819); i de der forelagte «Statistiske Tabeller over Danmark», meddelte af Overinspektør Bruun og grundede paa de af Morville og Bruun selv udførte Beregninger, siges det, at Hartkornet er meddelt efter et Manuskript, hvis Indhold skal skyldes «Etatsraad Guldencrentz». Smlgn. dog Falbe Hansen «Stavnsbaands-Løsningen» I S. 127 ff. og II S. 91 ff., hvor det anføres, at det nævnte Manuskript, der her faar sin rette Benævelse: det Rosenkreutz'ske, findes i Landbohøjskolens Bibliotek.

Klarhed over denne Statistik, om der end, hvad Kommissionen heller ikke selv er blind for, vedblivende hersker megen Usikkerhed m. H. t. Afgrænsningen af de enkelte Sognes Hartkorn. Værket, der udkom 1837 (24 Siders Indledning, en Tabelafdeling paa 145 Sider), giver en tabellarisk Fremstilling af Hartkornet, samt alle Ejendommes Banktaksation, Bygningernes Brandassurancesum, samt Jordejendommenes Fordeling i Kongeriget Danmark. Tabellerne vise for hvert enkelt Sogn (og Købstad) herredsvis det fulde Matrikelshartkorn, hvis to Underafdelinger, privilegeret og uprilegeret Hartkorn, atter er delt i Rubrikkerne 1) Ager og Eng, 2) Skovskuld¹⁾, 3) Møllekyld, 4) matrikuleret Kongetiende-Hartkorn og 5) matrikuleret Kirketiende-Hartkorn. Paa Grundlag af disse Oplysninger og Morville's og Bruun's Arealberegninger (med Fradrag af Indsøer, Damme etc.) gives der i Indledningen Oversigter over Antallet af Tdr. Land pr. Td. Hartkorn og Sammenligninger mellem, hvor meget Hartkorn der skulde tilfalde hver Landsdel i Forhold til Befolkningen, og hvor meget der faktisk haves. Endelig meddele Tabellerne ogsaa hvert Sogns tiendeydende Hartkorn, fordelt paa de tre Slags Tiender, og for Størstedelen af Konge- og Kirketiender (jfr. nærmere Tabelværkets Side XI) er der foretaget en Klassifikation, efter som Tienden endnu haves i Kærven eller ikke. I denne Forbindelse kan det anføres, at der i Statistisk Tabelværks 5te Hæfte er foretaget en Opgørelse, ligeledes sogne- og herredsvis, af Tiendernes Værdi, beregnet for hver Slags Tiende for sig: Konge-, Kirke- og Præste-Korntiende samt Kvægtiende, Smaaredsel m. m.²⁾³⁾.

Da den nye Matrikel indførtes 1ste Januar 1844, udgav Tabelkommissionen «Den nye Matricul for Jordejendomme i Danmark med Undtagelse af Bornholm og de saakaldte blandede Districter paa Grændsen af Nørrejylland og Slesvig», hvori der sognevis, herredsvis,

¹⁾ I Modsatning til senere Oplysninger er Skovskylden ikke halveret.

²⁾ Angaaende Fremgangsmaaden ved Værdiopgørelsen se 5te Hæfte, S. XIII. Med Hensyn til Tiendeforeningers Fremgang se kgl. Resol. af 4de Juli 1800, hvorefter Kancelliet ved hvert Aars Udgang skal forelægge Kongen fuldstændig Indberetning herom.

³⁾ I Rigsarkivet findes Tabeller over det tiendeydende Hartkorn 1833.

amtstuedistriktsvis og provinsvis gaves Data dels om det gamle, dels om det nye Matrikelhartkorn samt Skovskylden, alt delt i privilegeret og uprilegeret Hartkorn, og hvor der tillige, med samme Specifikation, gjordes Rede for Gammelskatten. Bergsøe's særdeles omhyggelige Beregninger af Ager- og Engshartkornet paa Grundlag af Matrikelprotokollerne danne en betydningsfuld Afslutning paa den herhen hørende Statistik.

Da Kommissionen i 1835 gav sig i Lag med Hartkornsstatistikken, var Statistikken om Sogdenes samlede Hartkorn dog nærmest at betragte som en vigtig Baggrund for noget andet og endnu vigtigere, man ønskede at stille frem i skarpt Forgrundslus¹⁾. Maalet var «paalidelige Efterretninger om Jordejendommenes Fordeling i Danmark, hvor meget der hører under Hovedgaarde, hvor meget der er Selvejer-, Arvefæste- eller Fæstegods». Ogsaa herom vilde der vel kunne plukkes talrige Data for begrænsede Omraader i den tidligere foreliggende Litteratur (særlig hos Begtrup)²⁾, men

¹⁾ Som anført gav Tabelværket ogsaa en Værdiopgørelse, idet der for hvert Sogn meddeltes Taksationen til Bankhæftelsen (i Sølv), refererende sig til 1813, særskilt for Jorder, Tiender og Bygninger; Bygningernes Værdi opgaves endvidere (i Sølv) for 31te Marts 1834 efter Brandassurance-summen. I øvrigt gav Banktaksationen kun et højest mangelfuldt Bidrag til Nationalformuen, idet den bl. a. kun omfattede forholdsvis faa Landbygninger. Dette paaviser Kommissionen selv ved en Sammenstilling af Banktaksationen og Brandassurancesummerne. Brandtaksationen gives ret hyppig i ældre Tid i By- og Sognebeskrivelserne; saaledes i Stadfeldt's Randers (1804): Brandtaksationen af Bygninger aarsvis 1761—1801. For København foreligge ret mange Data. En Vurdering af al fast Ejendom i Danmark og Norge foretoges efter Bombardementet 1807 af Kancelliet (se Rubin, «1807—14»). Særlig Interesse har Værdiansættelsen i Anledning af Paabudene 1ste Oktbr. 1802, om der end ved den hæfter den væsentlige Mangel, at Skattekommissionerne i hvert Amt ved Værdiansættelsen af Areal (Hovedgaard) og Hartkorn (Bondejord) gik frem efter forskellige Regler. Bl. a. i Begtrup's Bog om Jylland findes Data fra denne Taksation (summarisk Oversigt over det kontribuable Hartkorns Middelværdi samt Summen af Hovedgaardenes Areal og deres Middelværdi pr. Td. Land, ekstraheret af Skattekommissionsprotokollerne); endvidere i Mandix's «Kammervæsen» (1820): Landejendommenes Værdi efter Taksationen af 1802.

²⁾ I Paludan's Beskrivelse af Møen (1822—24) sondres Husene i Fæste- og Lejehuse under Herregaarde, Selvejergaardmænds Fæste- og Lejehuse og Ejendomshuse. En Del af de rundt om foreliggende Data om Ejendomsforholdene synes at støtte sig til en 1774 ved Rentekammeret fore-

et Helhedsbillede manglede. Materialet hertil fik Kommissionen ved et 1835 udsendt Skema, udfyldt gennem Amtsforvalterne, for de kongelige Godsers Vedkommende gennem de paagældende Inspektører og Forvaltere og for Lensbesiddernes Feudalgods (samt Allodialgodset) ved direkte Henvendelse. I Henhold hertil giver Tabelværket Fordelingen for hvert Sogn af det tilsammenlagte privilegerede og uprilegerede Ager- og Engs samt Skovskylds Hartkorn — i Antal og Hartkorn — for 1) komplette Hovedgaarde, 2) ukomplette Hovedgaarde med fri Hovedgaardstaksts Rettighed, 3) uprilegerede Hovedgaarde, 4) Selvejergods, 5) Arvefæstegods og 6) Fæstegods, de 3 sidste Grupper atter delte i 6 Rubrikker: «Steder med 8 Tdr. Hrtk. eller derover», «Fra 8—4 Tdr. Hrtk.» og saa fremdeles indtil «Under 1 Td. Hrtk. Blandt Antallet Huse med Jord, men uden Hartkorn» og «Huse uden Jord». Desuden meddelte Tabellerne, hvor meget dels offentlige Stiftelser dels Len eller Stamhuse ejede af Sognets matrikulerede Hartkorn af alle Slags (samt deraf matrikuleret Konge- og Kirketiende Hartkorn). Medens den ledsagende Tekst i øvrigt i det væsentlige blot giver sammenfattende Oversigter og i Ord gengiver, hvad Tallene umiddelbart sige, kommer den dog ved Omtalen af Selvejer- og Fæsteejendommenes Antal i Forhold til Hartkornet ind paa en længere raisonnement Paavisning af Selvejets Indflydelse paa Udstykningstendensen.

Naar Kommissionen har sigtet mod en statistisk Redegørelse for, hvor meget Jord der hører under Hovedgaard o. s. v., har den dog til Dels truffet ved Siden af. Den giver ganske vist Hartkornet for de forskellige Slags Hovedgaarde — i øvrigt paaviser Bergsøe senere ved at sammenholde sine egne, Kommissionens Data og Oplysningerne fra 1796, at Tabelværkets Sondring mellem

tagen Undersøgelse. I Indkvarteringsøjemed blev der 1805 gennem Rente-kammeret indhentet Oplysninger fra hele Landet om Antallet af Herregaarde, Gaarde, Huse med og uden Jord, Udflyttere m. m. (Begtrup har Tabeller herom). Jfr. Note 2, S. 201. Folketællingernes Begreb «Husmænd» viser sig at være saa forskelligt opfattet — saaledes ved Tællingerne 1787 og 1801 —, at det fra dem bliver vanskeligt at slutte tilbage til Ejendomsforholdene. Angaaende Majoraternes Antal se Falbe Hansen, l. c., S. 97.

komplette, ukomplette og upriviligerede Hovedgaarde næppe er heldigt gennemført —, men ikke de større Landejendomme og deres samlede Tilliggende, heri indbefattet Bøndergaarde og Huse. Denne Opgave tog Bergsøe op; Statskalenderen havde hidtil kun leveret stykkevise Bidrag hertil, Begtrup ligesaa¹⁾. I «Den danske Stats Statistik», 2det Bd., S. 59 ff., findes saaledes en Fortegnelse amtsvis over samtlige privilegerede og upriviligerede Hovedgaarde med Angivelse af deres Hovedgaardstakst og Fæstegods Hartkorn, hver Ejendom angiven for sig med Ejerens Navn og Jordegodset — dels Hovedgaardstakst dels Bøndergods — efter den gamle og den nye Matrikel.

I Tabelværkets 2det Hæfte fandtes endvidere under «Fæstegods» de to Rubrikker «Heraf hoverifrit Hartkorn» og «Heraf hoverigørende Hartkorn». Under hoverifrit Hartkorn medtoges dog ogsaa en Del hoverigørende, hvis Hoveripligt, Klapjagt, Kørsler o. l., kunde anses for rent forsvindende.

Fra Slutningen af 18. Aarhundrede havde Administrationen været stærkt sysselsat med at faa Rede paa Hoveriforholdene, og Nutidsforskningen har da ogsaa fra den Tid og senere forskellige, dog vist stærkt skønsommæssige, Opgørelser at støtte sig til. Ved Rentekammerskrivelse af 12te Febr. 1785 paalagdes det Amtmændene at skaffe Underretning hos samtlige Jordegodsejere og Beneficiarer om de Forandringer og Forbedringer, der vare foretagne paa deres Jordegods 1759—80, fra 1781 aarlig og derefter fremtidig hvert Aar efter et nærmere fastsat Skema. I dette, der krævede Meddelelse om, hvorvidt Fællesskabet var ophævet, om Udflytningen, om Husmændene havde erholdt Jord, om Indhegninger, Vandledninger, Skove, om Avlen af Hør, Humle, Hamp eller andre Handelsplanter, spurgtes der ogsaa om, hvorvidt Godset blev drevet med Hoveri. Det ses dog²⁾, at de indkomne Efterretninger, fra Amtmænd og Godsejere, have været meget utilfredsstillende og

¹⁾ Om Hoved- og Sædegaarde findes meget fyldige Tabeller for Odense Amtstuedistrikt i Amtsbeskrivelsen for Odense Amt, ligesom i Beskrivelsen af Ny Maribo Amt o. a. For Tiden omkring 1770 se Falbe Hansen, l. c., I, S. 32.

²⁾ Bergsøe: «Reventlow», S. 260 ff.

hovedsagelig omhandlende Udskiftningen. Heller ikke Plakaten af 24de Juni 1791, der anordnede Efterretninger (som Begtrup har benyttet i sine Værker) om Hoveriet (dets Afløsning) og Bøndernes Tilstand, synes at have virket statistisk tilfredsstillende. I Tiden efter Kommissionens ovennævnte Arbejde blev Hoveristatistikken godt udnyttet. Saaledes lod Rentekammeret anstille Undersøgelse over Størrelsen af det hoverigørende Hartkorn ved Udgangen af 1837¹⁾, og fra Begyndelsen af 1844 gav Bergsøe Tal, amtsvis, for de fuldt hoveripligtige og de til Dels hoveripligtige Bøndergaarde samt Oversigter for hver enkelt af de komplette og en Del ukomplette Godser (med et større Antal Fæstegaarde) over, hvorvidt og da i hvilken Udstrækning Fæstebønderne gjorde Hoveri.

Endelig gav Udparcelleringen og Udskiftningen Anledning til adskillig Statistik. Der vil kunne paavises mange Data rundt om fra. Særlig fyldige Oplysninger foreligge dog fra Vejle Amt. Her udsendte nemlig Stiftamtmand Hellfried 1804 en Cirkulærskrivelse til Amtets Retsbetjente, hvori han anmodede om Angivelse af, hvor mange Gaarde der vare udparcellerede, hvor mange Tdr. Land Parcelisterne ejede, deres Binæringsveje (Professionister, Daglejere), samt Antallet paa Betlere, indbragte til Arrest, paa Personer ansatte til Almisenydelse og Personer, tiltalte for Tyveri. I Hellfried's «Bemærkninger og Erfaringer angaaende Jordudstykningsen etc. i Almindelighed og for Veile Amt i Særdeleshed» (1805) indtage disse Beretninger, der ere byggede paa Ting- og andre Embedsprotokoller, en meget væsentlig Plads. Den nylig omtalte paa Foranledning af Rentekammeret foranstaltede Undersøgelse af 1805, der iværksattes i Tabelkontoret, giver herhenhørende Data (om Udflytningen) for hele Landet²⁾.

Hele denne Periode savner en virkelig statistisk Opgørelse af

¹⁾ Resultaterne gengives i «Meddelelser fra Statistisk Bureau». I.

²⁾ I Statistisk Tabelværks 5te Hæfte (1842) findes Udsigt over de Jorder, der endnu ikke ere udskiftede af Fællesskabet. Se ogsaa Bilag til Landbokommissionens Forhandlinger 1849. Heri en Beregning over Hoveriets Afskaffelse 1848, i Henhold til Plakat af 9de Marts 1838 (Resol. 21de Febr.), der nærmest opfriske de gamle Indberetninger efter Plakaten af 1791. Jfr. Falbe Hansen, l. c., I., S. 72.

Arealets Fordeling. Man er just ikke blank paa Tal i saa Henseende, idet man, mere eller mindre omhyggeligt, tilkonstruerer sig Tallene, hvad Pontoppidan allerede gjorde i sin Økonomiske Balance, Etatsraad Bang under den ældre Landbokommissions Arbejder, endvidere Morville og Efterfølgere samt helt op i Tiden selve Tabelkommissionen. Morville's, Bruun's og Gudme's Beregninger afgive for længere Tid Normen og Udgangspunktet for andre Forfatteres Opgivelser. Dette gælder saaledes Begtrup og ogsaa Thaarup, som i sin Oversigt fra 1825 giver Arealet for Vejplaner — Købstæder — Agerland — Hede — Skovplan — Mose, Eng, Søer — Flyvesand, i Virkeligheden blot en summarisk Gengivelse, med enkelte Modifikationer, af Justitsraad S. Bruun's detaillerede Beregninger i «Den oecon. Correspondent» for 1819. Ved Gliemann foreligger der specielle Beregninger om Vandflader i Danmark og Hertugdømmerne. Endvidere giver Olufsen i «Bidrag til en Oversigt af National-Industrien» (1819) en Oversigt — «som jeg vover at give saa god, som det har været mig muligt at gøre den» — for Danmark, Slesvig og Holsten tilsammen, hvor der sondres mellem 1) Marsk, 2) Lerjord, Lermangel, 3) Muld, mulderet og muldsandet Jord, 4) sandet Agerjord (hvilke fire Grupper tilsammen give Pløjearealet), 5) Enge (Kær og Moser), 6) Haardbundsjorder (Græsgange, Skov), 7) Hedejord, 8) Sandflugt, 9) Vand, Limfjord, Søer og Vige.

Tabellerne i Tabelværkets 5te Hæfte meddele vel — foruden de tidligere anførte Data om Størrelsen i Tdr. Land af Jorder, der ikke ere udskiftede af Fællesskab, særskilt pr. Ager og Eng, Overdrev, Skov, Mose, alt sognevis — i det hele og store kun Tal for Jordernes Besaaning og Udbytte (Udsæd og Fold), men for Hør, Raps og Hamp gives dog tillige (i Stedet for Udsæden) for hvert Sogn det dertil anvendte Areal, og i Indledningen søger man at bestemme Forholdet mellem det besaaede og ubesaaede Areal for hele Danmark og dets enkelte Landsdele (for Jylland endog særskilt for dets daværende ti Amter).

For enkelte Anvendelser af Arealet forelaa desuden Midler til en nøjagtigere Bestemmelse. Saaledes for Skov- og Sandflugts-

arealet¹⁾. Ved Forordningen af 19de Septbr. 1792 om Sandflugtens Dæmpning blev der ogsaa taget statistiske Forholdsregler, idet der ved hvert Aars Udgang fra Sandflugtskommissionerne gennem Amtmanden og med hans Betænkning skulde indsendes en summarisk Efterretning om, hvad der hvert Aar var dæmpet. Disse Efterretninger gav for hvert Herred Tal for Sandflugtsarealet, hvor meget der var dæmpet af det, det udæmpede og det i paagældende Aar dæmpede. Sandflugtskommissionernes Indberetninger indkom imidlertid meget uregelmæssigt eller udebleve helt. Et Rentekammer-Promemoria til Amtmændene i Danmark blev derpaa udstedt 6te Juli 1799. Det indskærpede den bestaaende Indberetningspligt og gav i øvrigt Skemaet en noget anden Form end tidligere, idet der bl. a. spørges om Omkostningerne til Flyvesandets Dæmpning afvigte Aar, og om hvorvidt nogen Strækning maatte være tjenlig til Skovs Opelskning. Som Følge heraf stod der adskillige Data til Raadighed for Datidens Statistikere. De ses f. Eks. at være benyttede af S. Bruun, der i «Den oecon. Correspondent» II meddeler en til Rentekammeret afgiven Efterretning om Sandflugtsstrækningernes Størrelse, og i Etatsraad Esmarch's Skrift, «Historisk Efterretning om Sandflugten i Nørre-Jylland» (1817), gives der adskillige Data fra Slutningen af 1816.

For Statistikken over Skovene bliver Rentekammer-Cirkulæret af 30te Novbr. 1805, der naturligvis staar i nøje Forbindelse med Fredskovsforordningen, et vigtigt Udgangspunkt. Det paa-lægger Amtmændene aarlige Indberetninger over samtlige Skove i Amtet, herredsvis, med Oplysning om Navnet paa hver Skov, dets Størrelse og Ejer samt om Fællesskab, Udskiftningsforhold m. v. Disse Indberetninger have dog sikkert været, eller bleve i alt Fald med Tiden, højst mangelfulde (ofte vidste Ejeren selv ikke Besked om sine Skoves virkelige Størrelse), og Karakteren af disse Indberetninger,

¹⁾ Amtsbeskrivelsernes Bidrag til Konstatning af enkelte Omraaders Størrelse er tidligere berørt; i Hofman Bang's Beskrivelse af Odense Amt findes saaledes en Generaltabel om Inddæmningsarealet; i Ringkøbing Amts Beskrivelse: Tippeternes Størrelse til forskellige Tidspunkter i Løbet af Perioden 1788—1829, efter autentiske Meddelelser fra Rentekammeret, o. s. fr.

der stadig skulde indsendes, men hvis praktiske Brug man intet mærkede til, og hvis Tal syntes bestemt til Arkivføde, uden interesseret Kontrol fra Administrationen, maatte snart virke sløvende. Deres ringe Overensstemmelse med Virkeligheden bliver ogsaa i Periodens Slutning paavist af Bergsøe. — Den vigtigste forststatistiske Litteratur er A. Niemann's «Forststatistik d. dänischen Staten» (1809), der dog giver langt udførligere Oplysninger for Hertugdømmerne end for Kongeriget, Olufsen's «Danmarks Brændselsvæsen, fysikalskt, cameralistiskt og öekonomiskt betragtet» (1811), en Afhandling af Olufsen i «Annalerne», Thaarup's Skrifter (deriblandt «Den danske Stats Forst- og Jagt-Statistik» [1842]). Med Hensyn til Skovarealets Udstrækning kunne særlig fremhæves Begtrup's Skrifter, de Morville'ske Kalkuler, Amtsbeskrivelserne ¹⁾, Statistisk Tabelværks 2det Hæfte og Bergsøe's Statistik.

I Indledningen til Statistisk Tabelværks 2det Hæfte findes en Udsigt, som Rentekammeret har erhvervet over det daværende Skovareal i Sjælland, Lolland og Falster. Efter Kommissionens Sigende er den, hvad de kongelige Skove angaar, aldeles nøjagtig og «for de private Skove saa nøjagtig, at næppe nogen Fejl af Betydenhed deri findes». For hvert Amt gives her Skovarealet i Tdr. Land dels for de private Skove jurisdiktionsvis dels for de kongelige efter Forstdistrikter. Medens man for de private Skove har indskrænket sig til denne summariske Fremstilling, der standser ved Skovarealet uden at se nøjere paa dettes Beskaffenhed (saaledes om det overalt virkelig er skovbevokset), specificeres Hovedparten af de kongelige Skove distriktsvis, efter som Arealet er 1) bevokset (Haardbund — Mosebund), 2) Haardbund og Mose, som skal kultiveres, og 3) ukultivabelt (Embedsjord — Moser, Søer, Veje, Gærder). Bergsøe giver i sin Statistik Skovenes Totalareal, endvidere Skovarealet for hver Landsdel og hvert Amt i Kongeriget (for de jydskes Amters Vedkommende dog kun ved en Kal-

¹⁾ I disse findes Indberetningerne til Rentekammeret til Tider benyttede. Særlig fyldigt behandles Skovstatistikken i Sarauw's Beskrivelse af Frederiksborg Amt, endvidere i Bindene for Odense Amt (Status 1839), Svendborg Amt, Præstø Amt og Skanderborg Amt.

kule) samt en specificeret Fortegnelse over de kgl. Skove (efter Overførster- og Skovriderdistrikter).

I denne Forbindelse, om end uden for nærværende Emnes Ramme, skal lejlighedsvis antydes andre Sider af Forststatistikens Karakter. Nyttekulturen i 19. Aarhundredes Begyndelse, i Forbindelse med Emancipationstrangen over for Udlandet, særlig England, bragte Spørgsmaalet om vore Skoves Evne til at forsyne Landet med det nødvendige Materiale frem paa Dagsordenen¹⁾. Flere af de ovennævnte Skrifter sysselsatte sig med dette Emne, især Olufsen's. Man undersøgte dels, hvor store Danmarks Fornødenheder af Bygnings- og Gavntømmer vel maatte være, dels hvor meget Skovene ydede eller kunde yde. For Hovedstadens Vedkommende havde man ret gode Hjælpemidler til at fastslaa Brændeforbrugets Størrelse²⁾, idet der her fandtes en (1819 oprettet) Brændeafgift, der betaltes for, hvad der tilførtes Hovedstaden. Ved særlige Oplysninger, gennem Toldbøgerne, om den udenlandske Brændetilførsel var man i Stand til at konstatere Størrelsen af Byens Forsyning med indenlandske Varer. I Thaarup's Oversigt over Bornholms Amt (1810) gør Forfatteren Rede, for hvert af Aarene 1801—8, for Indførsel af fremmed Brænde til Øen og dennes Udførsel af Gavntømmer til København³⁾.

Med Hensyn til Kvægtælling synes Danmark at indtage en ret fremskudt Plads imellem Staterne. Medens man andendsteds i 18. Aarhundrede væsentligst nøjedes med Skønstal over Kvægantallets Størrelse, for en Del byggede paa Oplysninger om Kvægskatter eller omvendt konstruerede til Forberedelse af saadanne, foretoges der i 1774 en virkelig Kvægtælling i Danmark.

¹⁾ 1807 skrev Rafn: «Gid ingen Skæppe engelsk Kul mere komme til Danmark, før vore Vildmoser, som Kul, ere fortærede paa vore Esser og i andre vore Værksteder».

²⁾ I «Journal for Københavnerne» (2det H., 1797) gav Thaarup en Tabel, der skulde vise, hvad Københavns Fortæring af Brænde, Tørv og Stenkul havde udgjort 1784—96.

³⁾ Med Hensyn til Skovproduktionernes Priser og Daglønnen i Tidsrummet 1836—50 skal henvises til en Afhandling af Quade i «Tidsskrift for Skovbrug», I.

Men her, ligesom i andre Lande, hvor ofte Krigsbehovet er Hovedsynspunktet, maatte Tællingen dog tjene rent praktiske Formaal. Det var her de stærkt hærgende Kvægsygdomme, der bragte de statistiske Interesser frem, idet man havde Brug for paalidelige Tal om Hornkvæget til den paatænkte Oprettelse af en Assurancekasse for Kvægsyge. Selve de indhentede Oplysninger, der altsaa kun angik Hornkvæget, vare meget summariske. Ungkvæget under 1 Aar toges slet ikke i Betragtning. Der samledes Tal, dels for Kongeriget, dels for de to Hertugdømmer, paa Kvier fra 1—3 Aar, Køer over 3 Aar, Stude fra 1—3 Aar og Stude over 3 Aar. Tabellerne vare trykte i den statistiske Aarbogs 1ste Hæfte og gik under tillige med den¹⁾. De faste Holdepunkter for Statistikken over Kreaturantallet ere denne Tælling i 1774, der jo imidlertid kun giver et Brudstykke, og den omfattende af Tabelkommissionen foretagne Tælling for 1838.

Det mellemliggende Tidsrum have imidlertid Datidens Statistikere haft travlt med at udfylde med Tal. Smaa Enklaver forelaa vel officielt belyste, saaledes fra 18. Aarhundredes Slutning og derefter Antallet af Køer og Heste i København²⁾, fra enkelte Stuterier og Schæferier stod Tal til Raadighed³⁾, og spredte Oplysninger fra vigtigere Udførselstoldsteder⁴⁾ kunde supplere ens

¹⁾ Hovedtallene findes optrykte i Thaarup's «Udførlig Vejledning etc.» I. S. 177 for Kongeriget, i Statistisk Tabelværks 5te Hæfte og i Bergsøe's Statistik II, S. 246 for Danmark og Hertugdømmerne.

²⁾ Se Kollegialtidende.

³⁾ Eksempelvis giver Thaarup i sit ovennævnte Værk Tabeller, S. 165 over Antallet af Heste i det kgl. Stuteri 1810, S. 481 og 485 om det kongelige Schæferis Styrke 1800 og delvis 1811.

⁴⁾ Se f. Eks. Thaarup, l. c. S. 175—176. Samme Forfatter meddeler ogsaa, i nævnte Værk, Indførselen af Mælk gennem Københavns Porte efter Middeltal af Aarene 1798—1806. Forskellige andre Tal i Thaarup's Bog fra 1825. Amtsbeskrivelserne have i det hele adskillige interessante Data om Kreaturholdet. Saaledes giver Sarauw Antallet af de forskellige Slags Kvæg m. m. for Kronborg Amtstuedistrikt (efter en 1822 for Kronborg Amtstuedistrikt foranstaltet Optælling af Kvæg, Heste m. m.). Thaarup beregner Kvægholdet for Bornholm, anfører Antallet af Heste der efter Viborg's Oplysninger. I Hübertz's «Ærø» (1834) findes Antallet af Kvæg, Heste og Faar paa Øen 1827.

Viden, men Konstrueringen af Summatallene for hele Landets Kreaturhold gav vidt Spillerum for alskens Beregninger. Her vare særlig Forfattere som Pontoppidan, Martfelt (Beregning af Antallet af Faar 1780), Begtrup¹⁾, Olufsen («Annaler», 4de Bd.) og Pram (Beregning af Antallet af Faar, Pund Uld, Moderfaar og Vædere) virksomme. Begtrup's Tal referere sig til Aarhundredets Vending. Olufsen giver desuden ogsaa Skønstal om Gæs og Bistader. Her skal i øvrigt ikke dvæles nærmere ved disse interessante, men ofte ret ustatistiske Data, hvis Tilvejebringelse maatte hvile paa forskelligartede og temmelig subjektive Fremgangsmaader: Olufsen udfandt Antallet paa Heste ved at gaa ud fra 1 Hest pr. Td. Hartkorn, Schade (1811) kom til sine Tal om Kvægbesætningen for Mors dels ved at regne efter Gaardenes Størrelse, dels efter en virkelig Optælling 1803 og 1804 og om Opdrættet hos Bønderne efter Kvægtiendelisterne (Middeltal for 10 Aar), Lister, som han dog selv karakteriserer som mindre paalidelige²⁾, o. s. fr.

I Statistisk Tabelværks 5te Hæfte (1842) findes, som tidligere nævnt, Kreaturholdet opført i samme Tabel som Oplysningen om Jordernes Besaaning, Tiendernes Værdi og de andre indsamlede Data. Tabellen (for hvert Sogn) har følgende Ramme:

Heste			Plage og Føl			Køer		Stude og Tyre over 3 Aar gamle	
Antal i Febr. 1838	deraf		Antal i Febr. 1838	deraf		Antal i Febr. 1838	Antal i Juni 1837	Antal i Febr. 1838	Antal i Juni 1837
	Fuld- blods	forædlede ved engelsk Blod		Fuld- blods	forædlede ved engelsk Blod				

¹⁾ Begtrup benytter de ifl. Plakat 24de Juni 1791 indkomne Hoveriberetninger til Slutninger om Kvægstyrken i Forhold til Hartkornet.

²⁾ Schade giver Kvægbesætning (Arbejdsheste m. m., Køer og Kvier, Staldstude, andre Stude, Faarehøveder, Svin) og aarligt Opdræt (Føl, Kalve, Lam, Grise, Gæs) for hver Herre- og Sædegaard; desuden gives Udsæd og Heavl.

Generaltabellerne for Amter og Provinser gaa noget mere i Detail. Her anføres nemlig ogsaa, hvor mange Føl, Kalve, Lam og Grise der opfødtes i 1837.

Hvad Tallenes Paalidelighed angaar, vare Meningerne delte. Det fremhævedes, at Tallene maatte være ukorrekte, da Bonden var bange for at opgive hele sin Besætning, og Kommissionen var selv ikke blind for denne Fejlkilde. Imidlertid synes senere Tidens Erfaringer nærmest at styrke Tilliden til Tallene, og til Gunst for disse taler ogsaa den Verifikation, de saa at sige fik gennem flere af Amtsbeskrivelserne, der ad andre Veje komme til Tal, som saa nogenlunde stemme med Tabelværkets¹⁾. Ser man paa denne Tælling med Nutidsøjne og med Tanken paa en Sammenligning med senere Tidens Opgivelser, kunde man vel nok have ønsket en skarpere Formulering af de enkelte Rubrikker, saa at f. Eks. Grænsen mellem Heste og Plage ikke var bleven sat saa nogenlunde paa Beram, at Tyrene vare holdte ude for sig og ikke spredte over to Grupper, at der var sondret mellem Svin og Grise, o. s. v.

De Tal, der bleve samlede om Antallet af opfødte Dyr, i Forbindelse med de to sideløbende Opgørelser af Sommer- og

Ungkvæg til Opdræt		Svin og Grise		Faar og Lam			Bistader		
Antal i Febr. 1838	Antal i Juni 1837	Antal i Febr. 1838	Antal i Juni 1837	Antal i Febr. 1838	deraf		Antal i Juni 1837	Antal i Febr. 1838	Optagne i 1837
					af spansk Race	af engelske eller andre forædlede Racer			

Vinterbesætningen, satte Kommissionen i Stand til en Slags kontrollerende Afstemning af Tallene, hvortil ogsaa forskellige Ud-

¹⁾ Se Side 211 Note 4.

førselsdata benyttedes¹⁾, og gav Anledning til en oplysende og fyldig Tekstfremstilling.

Statistikken om Høsten m. v. hviler i det væsentlige paa forskellige administrative Bestemmelser fra Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det følgende Aarhundrede. Et Rentekammer-Promemoria af 15de November 1783²⁾ bestemte, at der i hvert Aars September Maaned skulde afgives Beretning, gennem Amtmændene, om Høstens endelige Udfald, og ligeledes hvert Aar, i Juni, Juli og August Maaneder, om hvorledes Høsten tegnede. En kgl. Resolution af 24de November 1810 paalagde Rentekammeret aarlig at afkræve Amtmændene Indberetninger, der skulde afgives i December om, hvorledes Sæden var bleven lagt, om sjældne Foderurters og Handelsplanters Dyrkning m. m. Ved kgl. Resolution af 11te Oktober 1817 bleve disse Beretninger om Vintersædens Lægning ændrede noget. Endelig udstedtes, i Henhold til kgl. Resolution af 28de Juli, et Rentekammer-Cirkulære af 18de August 1821 angaaende Forandringer i de aarlige Indberetninger om Vintersædens Lægning i Danmark. Ved dette Cirkulære gjordes de aarlige Indberetninger om Høstens endelige Udfald efter Cirkulæret af 1783 overflødige. Det til Cirkulæret af 1821 knyttede Skema («om Høstens Udfald og om flere Agerdyrkningen vedkommende Genstande i . . . Amt») spurgte saaledes om Godsets, Herredets, Købstadens Navn, om hvorledes Korn- og Høhøsten

¹⁾ Ret karakteristisk for den tidligere Handelsstatistikks Værdi er Kommissionens Bemærkning om — i Anledning af en for 1797 meddelt Oversigt over Udførselen af danske, slesvigske og holstenske Heste — at de for danske Heste givne Tal sandsynligvis gaa igen i Hertugdømmernes.

²⁾ I Henhold til Rentekammerskrivelser af 23de Oktober 1770 og 29de Juni 1771 gaves der Indberetninger om Aarsgrøden. I «Stavnsbaands-Løsningen» (1888) nævner Falbe Hansen, at der for Tiden efter 1774 findes aarlige officielle Indberetninger til Regeringen om Udfaldet af Høsten i alle Landets Egne i Ministeriets Arkiv: de vare dog gennemgaaende holdte i almindelige Udtryk, spredtvis med Angivelse af Fold. — Se Rigsarkivet «Vejled. Arkivregistraturer» II: Indberetn. om Aarsgrøden i H. t. Rentekammerskr. ²³/₁₀ 1770 og ²⁹/₆ 1771.

var falden ud, og hvorledes de indavlede Sædevarer vare beskafne, om man var begyndt at dyrke andre end de almindelige Sædearter m. m. og i hvad Mængde og med hvad Held, om Staldfodring udbredte sig o. m. a. Skemaet skulde forelægges enhver i Amtet værende komplet Hovedgaardsejer for hans Gaards og Góds Vedkommende, i øvrigt Herredsfogden og, hvad Købstadsjorderne angik, Byfogden. Disse Indberetninger skulde Amtmændene modtage saa betids, at den almindelige Indberetning fra hele Amtet kunde indsendes til Rentekammeret inden Udgangen af hver Oktober Maaned, og Rentekammeret tilføjede i Cirkulæret, at det vilde være det kært at erfare Amtmændenes Tanker om de Efterretninger og Bemærkninger, som de specielle Beretninger maatte indeholde. — Med Hensyn til de tidligere omtalte Indberetninger, ifølge Skrivelse fra Rentekammeret af 1785, om Avl af Humle, Hør, Hamp eller andre Handelsplanter, skal henvises til S. 205.

Denne Statistik var dog for lidet artikuleret, til at den kunde give tydelige Svar paa de Spørgsmaal, der maaske fremfor noget optog den økonomisk interesserede Verden. Spørgsmaalet om Kornproduktionens Størrelse havde været Midtpunktet i den Drøftelse om Kornhandelen og Statens Stilling til den, der saa ivrigt var bleven ført Aarhundredet forud, ikke mindst stimuleret frem ved Martfelt's Indlæg, og som ved Nedsættelse af Landbokommisjonen og Forordningen om fri Kornhandel kort Tid derefter var naaet til sin administrative Afslutning. Det vides, at Kommisjonen tillige med sin Forestilling havde indgivet udførlige Beregninger. Disse Aktstykker, trykte i Statistisk Aarbog, bleve dog som ikke saa lidt andet af statistisk Interesse unddragne Offentligheden ved Branden af Aarbogens Oplag¹⁾. De Beregninger, der foretoges til forskellige Tider over Størrelsen af Kornproduktionen m. v., vare for en stor Del henviste til Skønnet. Man havde lidt spredt officielt Materiale at bygge paa, nogle Ta-

¹⁾ Ifl. Falbe Hansen l. c. findes de Forhandlinger, der gik forud for Forordningen af 1788, i Ministeriets Arkiv. Saaledes en Del Udførselsdata fra ældre Tid.

beller om Udførselen, lidt Konsumtionsdata, Tiendeoplysninger og andet, velvilligt meddelte fra vedkommende Myndighed, og maatte da, hvad enten Opgaven var Forbrugets eller selve Produktionens Omfang, udfylde Resten ved Overslag, hvis i Anlægget forskellige Udgangspunkter ogsaa let maatte føre til ret afvigende Resultater. Det er væsentlig de samme Forfattere, der have beregnet Kreaturholdets Størrelse, der ogsaa paa dette Omraade søge at fylde de tomme Rum i Statistikken. Saaledes kunne nævnes Pontoppidan, Morville, hvis stats- og landøkonomiske Beregninger dog kun gaa ud paa at vise Kornproduktionens Størrelse i Tilfælde af, at alle dyrkbare Jorder virkelig kom under Ploven, Begtrup, der benytter adskilligt officielt Materiale, og Olufsen («Bidrag til en Oversigt over National-Industrien», «Annaler»)¹⁾.

Avlen af forskellige mindre betydende Planter synes bedre belyst, i alt Fald i noget mindre Grad henvist til Kalkuler. Om Tobaksproduktionen, som allerede var dragen med ind i Pontoppidan's, men dog særlig i Pram's interessante Forbrugsundersøgelse, gives der adskillige statistiske Data hos Begtrup, hvilke atter benyttes af Thaarup. Om Tobaksavlen i Fredericia foreligger der en i

¹⁾ Se ogsaa Thaarup: «Kort Oversigt over Korn-Productionen og Korn-Handelen i den danske Stat» (1820). I sin Omtale af dette Skrift, hvori det hævdes, at det ikke vilde være vanskeligt at komme til sikrere Resultater om Middeltallet af Kornproduktionen, Forbruget og Overskuddet end de Beregninger, man hidtil har haft, skriver Thaarup («Statistisk Udsigt etc.»): «Jeg meddelte i August 1820 det kongelige Kollegium, hvorunder Sagen henhører, mine Tanker [om Opnaaelsen af saadanne sikre Resultater], men Sagen er ej mig bekendt at være værdiget ringeste Opmærksomhed». Data om Udførsel af Korn- og Fedevarer findes bl. a. hos Begtrup for 1802—4 for Fyn, Langeland, Lolland og Falster, for Jylland 1796—98 og i Olufsen's «Collectanea»; endvidere Thaarup's «Stat. Tabeller» 1825: Udførsel af formalede og uformalede Kornvarer i de to Aar $\frac{1}{11}$ 1819 — $\frac{30}{10}$ 1821 (efter «Handelstidende» og Collin, «For Historie og Statistik»). Med 1820'erne findes Offentliggørelse af fortløbende officielle Udførselstabeller. M. H. t. de forskellige Beregninger af Kornproduktionen se Holst: «Nogle Bemærkninger om Størrelsen af Kornproduktionen» (1866). Her anføres saaledes ogsaa Beregninger af Rothe om Kornproduktionen i 1840'erne. I Bergsøe's Statistik anslaaes Udbyttet af de forskellige Kornsorter; v. Zedlitz præsterer i sin «Europa 1829» ogsaa Tal om Udbyttet af de forskellige Sædarter.

«Handelstidende» publiceret officiel Beretning bl. a. for Aaret 1806. Hennings meddeler i sin «Ökonom. Beobachtungen» (1786, S. 152) Størrelsen af Udsæden og Høsten af Hør og Hamp 1778 i Havreballegaard og Stjernholm Amter, efter de af Stiftamtmandene til Rentekammeret indsendte Lister; i flere Amtsbeskrivelser gives der ret udførlige Beretninger for længere Aarrækker om den til forskellige Høravlingsinstitutter knyttede Produktion (Lykkenssædes og Trolleborgs aarsvis 1794—1828, Kongs i Præstø Amt), o. s. fr. — Jo snævrere de topografiske Beskrivelser trække Grænserne for Undersøgelsesmarken, des lettere naa de selvfølgelig ind til paalidelige Opgørelser om Høstens Størrelse. Saaledes giver eksempelvis Estrup Høstudbyttet i sin Beskrivelse af Tygestrup. I Hübertz's «Ærø» anføres «efter en officiel, men næppe paalidelig Opgivelse til Amtstuen» Forholdet mellem Udsæd og Avl af de forskellige Sædarter for hele Øen i 1827.

Da Tabelkommissionen 1838 gav sig i Lag med sin store Undersøgelse om Kreaturholdet og Jordernes Produktivitet m. v., henvendte den sig for Landdistrikternes og de selvstændige Købstadsländdistrikters Vedkommende til Sognepræsterne, den «vidste ingen andre, til hvilke dette Arbejdes Bestyrelse overalt paa Landet med Tryghed kunde betros». For Købstæderne bleve Magistraterne eller Byfogderne Indberetterne.

I det i Anledning af Tællingen udstedte Kancelli-Cirkulære til Biskopperne i Danmark af 30te Januar 1838 anmodes Præsterne at udfylde det af Kommissionen forfattede Skema, dog saaledes at man gav dem Anvisning paa, ved Arbejdets Enkeltheder, at gøre Brug af Skolelærernes, Sognefogders, Oldermænds og andre stedkendte Mænds Hjælp. Disse skulde da gaa omkring fra Hus til Hus og udfylde Rubrikkerne for hver Gaardmand og Husmand (Skemaet ønskedes om muligt udfyldt i Slutningen af Februar), hvis ikke Præsterne maatte anse det mere hensigtsmæssigt at formaa Sognebørnene, i alt Fald de i samme By boende, til at give Møde hos Præsten og der afgive Forklaringerne. Sognepræsterne skulde give Hjelperne fornøden Instruks og paa bedste Maade paavirke Stemningen til Gunst for Tællingen, ved

Samtaler med enkelte af de mest ansete Bønder, ved selv at paa-
tegne Optællingslisterne o. lign. Det henstilledes, om Sogne-
præsterne vilde se at formaa Besiddere af Hovedgaarde og andre
større Ejendomme selv eller deres Forvaltere eller Forpagtere til at
udfylde Skemaerne for deres Ejendommers Vedkommende, og man
anmoder dem om omhyggelig Kontrol med de indkomne Data.

Som det tidligere er anført og belyst ved Eksempler (se S.
86), havde Kommissionen ikke Grund til at være særlig fornøjet
med de indkomne Besvarelser. I alt Fald ikke med Indberetning-
erne om det herhenhørende Emne: Jordens Besaaning og Ud-
bytte. Den holdt vel i det hele og store paa Tallenes Overens-
stemmelse med Sandheden, men maatte for Udsædens og Høstens
Vedkommende indrømme, at de udfundne Talstørrelser kun kunde
opfattes som Minimumstal. De Kontrolprøver, den selv har fore-
taget i Indledningen til Tabelværkets 5te Hæfte, peger ogsaa
tydeligt nok i den Retning. Det var ikke alene den stadig lurende
Skattefrygt, der her kom paa tværs af Paalideligheden. Uheldig-
vis var Aaret 1837 et daarligt Høstaar. Paa Skemaet havde
man vel forlangt Udsæden opgjort med det sædvanlige Beløb og
Forholdene efter jævngode Aars Høst, men samtidig givet Anvisning
paa at lægge Forholdene i 1837 til Grund, naar ikke usædvanlige
Omstændigheder maatte træde til, en Anvisning, der dog vist gennem-
gaaende blev fulgt af Skemaets Udfyldere uden tilstrækkelig Konduite.

Imidlertid, og i Mangel af bedre, er det ved denne Lejlighed
indsamlede Materiale af betydelig historisk-statistisk Interesse.
De indsamlede Data om Jordernes Besaaning og Udbytte ere for
hvert Sogn opførte paa følgende Maade i Tabellerne. Udsæden
og dertil svarende Fold — altsaa ikke Foldene i Forhold til
Arealet, om hvilket man jo savnede Oplysninger — angaves sær-
skilt for Hvede, Rug, Byg, Havre, Boghvede, Ærter og anden
Bælgsæd, samt Kartofler og andre Rodfrugter uden for Haverne,
endvidere Udsæden af Kløver eller Græsfrø, og der gaves Oplys-
ning om Omfanget af det Areal, der 1837 havde været besaaet
dels med Raps dels med Hør, og disses Udbytte (for Hørrer dels
Tdr. Frø dels Lispund uheglet Hør). I Amts-, Provins- og Køb-

stadstabellerne gik man endnu mere i Detail, idet der her anførtes, hvor meget der var avlet af Kommen, Humle og Tobak, det Areal, der 1837 havde været besaaet med Hamp, og Udbyttet heraf, samt skelnedes mellem Vinter- og Sommerraps.

Tekstfremstillingen, der indledes med en Oversigt over den sædvanlige Udsæd, Høstens Brutto- og Nettobeløb, tager straks, kyndig og anskuelig, fat paa en Værdsættelse af Tallene. Høstens Nettobeløb (efter Fradrag af Udsæden) sammenlignes med Overskudsudførselen og det til Landets eget Forbrug tiloversblevne konstateres. Ved Benyttelse af Konsumtionsdata, Opgivelser fra Privatmænd om Forbruget, Økonomiregnskaber og en Kalkule over Folkemængden 1ste Januar 1838 naar man til Skønstal om, hvor stor Befolkningens Forbrug virkelig maa have været; hertil lægges saa det til Øl- og Brændevinsproduktion medgaaede Kvantum, og under Hensyntagen til en Del af Høstens Anvendelse til Opfodring m. m. kommer man til det Resultat, at der i de indkomne Høstopgivelser maa have manglet en 600,000 Tdr.

Om Landejendomspriser foreligger der ikke saa lidt, men ret spredt, Materiale i Datidens Litteratur. En vigtig Baggrund for denne Statistik ere de officielle Værdiansættelser. Her skal særlig henvises til Taksationerne i Henhold til Forordningen af 1802, som allerede tidligere ere blevne berørte¹⁾. Gennem enkelte topografiske Skildringer (f. Eks. Aagaard's om Ty [1802]), Amtsbeskrivelser (saaledes særlig meget fra Skanderborg Amt)

¹⁾ Ved den nye Matrikel blev Jordernes Areal opmaalt og takseret efter visse Takster i Forhold til «Normaljord». Ogsaa her spillede Pengeværdien ind. I Kollegialtidende for 1805 meddeles det, at Rentekammeret har tilmeldt Kancelliet, at det til Forfattelse af den nye Matrikel henhører, at samtlige Jorder skulle omsættes til Pengeværdi, efter hvad de i enhver Egn eller Omkreds, som omfatter Ejendomme af nogenledes ens Godhed, pleje at sælges for eller kunne anses at være værd i Handel. Kancelliet har derfor under 21de Maj 1805 tilskrevet Amtmændene at beordre Retsbetjentene i deres Distrikt, at de, paa Forlangende af Landinspektorerne, meddele Efterretning om de i de sidst forløbne Aar skete Køb og Salg og deriblandt, om muligt, særdeles Omstændigheder, som maatte have foraarsaget særlig høj eller ringe Pris for en Landejendom. M. H. t. Gennemsnitsprisen paa et Selvejershus af en vis Størrelse se «Forhandlinger om Landboreformer i 1849».

og selvfølgelig Tidsskrifts- og Dagspressen — Kollegialtidende har ogsaa adskillige Data — vil man saa nogenlunde kunne forfølge Prisbevægelserne fra 18. Aarhundrede ind i det følgende. En særlig vigtig Kilde er H. N. Nissen's «Efterretning om de Siæl-landske og Møenske Jordegodsers Hartkorn, Eiere, Kjøbspriser, Salg og Beheftelser. Et Bidrag til Danmarks Statistik» (Sorø 1807). Nissen, Lærer i Lovkyndighed ved Sorø Akademi og Landvæsenskommissær i Sorø Amt, har fornemmelig øst sine Oplysninger fra Sjæl-lands og Møens Landstings Protokoller, hvor, i Henhold til Danske Lov og Forordning af 7de Februar 1738, Skøde- og Pantebreve paa frit Jordegods i sin Tid skulde læses; senere gik Tinglæsningen over paa Underretterne, som i den Anledning fik Afskrifter af de gamle Landstingsprotokoller med Oplysning om de sidste Adkomstbreve. Da Nissen ønskede Besked om Salgspriserne for de sidste tyve Aar, maatte han dels gaa tilbage til Landstingsprotokollerne dels for den nærværende Tilstands Skyld korrespondere med vedkommende Herreds- og Birkebetjente¹⁾. Han meddeler for hver Gaard dens Tilliggende, frie og ufrie Hartkorn, Kirker og Tiende, Ejer, Tiden, naar denne er bleven Ejer, Købesummen og Hæftelserne.

Nissen giver saaledes ogsaa Bidrag til Oplysning om Prioritetsbyrden. Herom havde allerede Reventlow 1788 ladet indsamle Oplysninger for Landejendommene, især af Hensyn til den nylig oprettede Kreditkasse²⁾. Sterm har adskillige Data herom i «Stat. topogr. Beskrivelse over Københavns Amt» (III, 1838).

Kapitelstaksterne findes i 19. Aarhundrede meddelte i Kollegialtidende. I øvrigt er der her talrige Kilder at ty til.

¹⁾ Han omtaler det vidtløftige Arbejde, denne Korrespondance har medført, og den store Velvilje, han gennemgaaende har mødt; «dog skylder jeg Sandheden at undtage to Herredsskrivere, hvilke, skønt man af begge, som Rangspersoner, burde i det mindste vente en Smule Levemaade, ikke have været at formaa til at svare».

²⁾ Se nærmere herom Falbe Hansen: «Stavnsbaands-Løsningen» I. Ved den 1768 indførte Kvartprocent lagdes der ogsaa Skat paa alle i faste Ejendomme udlaante Kapitaler. For disses Vedkommende bortfaldt Skatten dog 1809.

Selvfølgelig give Amtsbeskrivelserne hist og her Bidrag. Af Herreds- og Sognebeskrivelserne kunne nævnes Schade's om Mors (Kapitelstaksten for Ty og Mors 1789—1808 aarsvis), i sin lille Oversigt over Bornholms Amt (1810) meddeler Thaarup Tal fra 1684 til op imod Udgivelsestiden for Rug, Byg, Havre og Smør, o. s. v. Bogen «Capitelstaxt. Taxt for Sjællands Stift for 1600—1855» har Priserne paa Rug, Byg og Havre for denne Periodes enkelte Aar.

Den vigtigste administrative Bestemmelse om Kapitelstaksterne i 19. Aarhundrede er et Rentekammer-Promemoria til Stiftamtmanden og Biskoppen i Sjællands Stift af 20de Juni 1812 «angaaende aarlige Oplysninger om Varepriser fra Amtmænd samt Præster, og derefter Kapitelstaksten at sættes», i Henhold til kgl. Resolution af 30te Maj s. A.

Herefter skal Stiftamtmanden (i ethvert Stift) senest inden Januars Udgang ved Amtmændene indhente Oplysninger fra alle Underøvrigheder i By og Land om, hvad Middelpriisen paa de Varer, hvorpaa Kapitelstakst sættes, har været i deres Distrikter i de siden Sædens Indhøstning forløbne Maaneder. Paa samme Maade skal Biskoppen gennem Provsterne indhente Erklæring fra alle Sognepræster. Det siges udtrykkeligt, at disse verdslige og gejstlige Embedsmænds Erklæringer skulle være grundede paa nøje Opgivende af de virkelig stedfundne Priser, «at de ikke tro sig berettigede til ved umotiverede Data at kunne have umiddelbar Indflydelse paa Kapitelstakstens Bestemmelse». Stiftamtmand og Biskop skulle da hver for sig drage Middeltallet af de indkomne Besvarelser (samtlige Priser paa hver Varesort, divideret med Erklæringernes Antal). Af disse to Middeltal drages atter et Middeltal. Kapitelstakstens Sættelse skal ske til den ved Reskript af 9de December 1699¹⁾ bestemte Tid ø: inden Kyndelmisse (1ste Februar), og Meddelelse skal ske til Rentekammeret med Efterretning om de Middelpriiser, hvorpaa Ansættelsen er grundet (for Bornholm sattes Kapitelstaksten af Amtmand og Amtsprovst).

¹⁾ Andre ældre Bestemmelser: D. L. 2 — 22 — 16 og 17, Frdn. 23de Aug. 1672, Reskript 31te Marts 1674.

Senere Bestemmelser ere truffe ved Kancelli-Skrivelser af 1818 og 23de Februar 1819 og ved de kgl. Resolutioner af 29de April 1837 (Kancelli-Cirk. 9de Maj) og 5te Oktbr. 1842 (Vota over Middepris for Hvede, hvide og graa Ærter i Møenbo Herred, Sjællands Stift).

Fiskeriet

lagde, efter Antallet af Forordninger, Reskripter, Kancelli-Pro-memorier og Kancelli-Skrivelser at dømme, ret stærkt Beslag paa Administrationens Opmærksomhed. Med den statistiske Interesse er det dog smaat beventt. I 19. Aarhundredes Begyndelse er der vel Bestræbelser oppe for at faa fyldig Rede paa Fiskeriets Tilstand i Landets forskellige Dele, men det synes, som om Interessen for disse Forhold ret hurtigt er sygnet hen ogsaa i Centraladministrationen ¹⁾.

6te Marts 1802 udsender General-, Land-, Økonomi- og Kom-mercekollegiet et Cirkulære til Amtmændene for at faa Oplysning om, hvorledes Fiskeriet, «denne ingenlunde uvigtigste Næringsvej», drives i de kgl. Provinser. Karakteristisk nok nærer man Betænkelighed ved at indsamle direkte Oplysninger, «da det er bragt i Erfaring, at man af officielle Undersøgelser, som almindelig forhadte, sjælden kan vente noget efterretteligt, da Sandheden af en utidig Frygt forties, de Efterretninger derimod, som underhaanden kunne faas, oftere lede til sikrere Resultater», og Kollegiet anmoder derfor Amtmændene om at ville meddele Kollegiet saadanne Efterretninger om Fiskeridriften i Amtet, som de allerede maatte være i Besiddelse af eller kunde

¹⁾ I «Fortsatte Bidrag til Limfjordsfiskeriets Historie» ved A. Feddersen («Nordisk Tidsskrift for Fiskeri» IV og følgende Aargange), hvor der findes Uddrag af en Del Dokumenter, som have tilhørt Fiskeriudreder Westergaard, der i adskillige Aar blev brugt af Regeringen som Tillidsmand til at afgive Betænkning over Fiskerisager, siges der, at det synes at fremgaa af Westergaard's Papirer, at hans Indberetninger have haft et mærkeligt Uheld til at forsvinde i Ministeriet. «I hvert Fald klager han gentagende over, at de ikke have været til at finde, naar der blev søgt Oplysning om dem». De her nævnte Indberetninger ere dog fra et senere Tidspunkt (1820 ff.).

være i Stand til at fremskaffe. Cirkulæret ønsker paalideligst mulig Meddelelse om, hvor mange Mennesker der drive eller tage Del i Fiskerinæringen, hvad Slags, hvor mange og hvor store Fartøjer de fiskende betjene sig af; hvilke Fiskesorter der falder, og hvorledes den fangede Fisk behandles og afsættes, hvad Fiskeriet aarlig omtrent har beløbet sig til i Kvantum og Penge, naar alle Omkostninger til Fartøjernes Udredning m. m. ere fradragne, o. a.

Besvarelsernes Art faar man et Indtryk af efter Oplysningerne i «Handels- og Industrie-Tidende» for de følgende Aar¹⁾. I Aargangene for 1803 og 1804 findes der saaledes en Mængde interessante Meddelelser om Fiskeriets Tilstand paa Bornholm, med detaillerede Meddelelser for de enkelte Fiskerlejer og blandt meget andet «Balanceberegninger» med Angivelse af den Indtægt, de enkelte Fiskearter, hvis Antal og Vægt gives skønsvi, have forskaffet, og den Udgift, som Egerne, Baadene og de enkelte Redskaber have forvoldt.

Medens der i øvrigt ikke foreligger saa faa Oplysninger om Fiskeriet gennem Ind- og Udførselsdata²⁾ og Angivelse af Fartøjernes Antal o. l.³⁾, vil man i den foreliggende Litteratur kun kunne hente spredt og sparsom Viden om selve Produktionen, Fiskefangsten. Lidt vil man finde i H. Krøyer's «Prøve af en historisk-statistisk Undersøgelse over de danske Fiskerier 1837» («Tidsskrift for Fiskeri» I), hvor den eneste større tabellariske Oversigt dog drejer sig om Kvasefarten fra Frederikshavn 1832—36 (efter Oplysninger fra Toldvæsenet i Frederikshavn), endvidere i de af Feddersen i den tidligere omtalte Afhandling (se S. 222, Note 1) fremdragne Dokumenter fra Nibe Raadstuearkiv, hvor der f. Eks. gives en Udsigt over Sildefiskeriet og Salteriet i Nibe

¹⁾ «Handels- og Industrie-Tidende» 1802, Nr. 19, 42, 43, 76, 88, 89; do. 1803, Nr. 83—86, 94, 95, 99 og 102; do. 1804, Nr. 14, 21, 23; do. 1806, Nr. 99, 102—4.

²⁾ Saaledes allerede i «Danske Atlas» om Udskibningen af saltet Sild fra Aalborg Toldsted 1720—30 m. m.

³⁾ F. Eks. meddeler Nathanson i sit Skrift om Næringsløsheden Antallet af de til København fra Nord- og Østersøen ankomende Kvaser (og Drægtighed) 1798 og 1830.

og Fiskerlejerne Sebbesund og Valdsted i 1817. Desuden i Borge-
mester Neckelmann's «Om Fiskeriet i Randers Fjord. En Afdeling af
Randers Kiøbstæds Beskrivelse» (Randers 1833). Her gives der i
Tabelform en Fortegnelse over Laksefangsten i en Del Aar (for
de enkelte Laksegaarde Totalantallet af fangede Laks, Ørred og
Helt, hver for sig). Endelig skal blot henvises til de Meddelelser
om det foreliggende Emne, man hist og her vil støde paa i
Amtsbeskrivelserne o. a. samt til den ret indgaaende Litteratur-
henvisning i Thaarup's «Udførlig Vejledning etc.», I, S. 208 og
Thaarup's Tabeller fra 1825, hvor en Tabel, efter Handelstidende
1822, handler om Udførselen af saltede Sild fra Limfjorden 1817
— 21 aarsvis. For den følgende Aarrække, 1823—31, findes Data
for hvert enkelt Aar om Eksporten af Sild (og Aal) fra Lim-
fjorden i Beskrivelsen af Aalborg Amt¹⁾.

Industri.

Industristatistikken gav i denne Periode mangt, men ikke
meget. Til en vis Grad vare vel Forholdene ret gunstige for den:
Produktionstilstanden var forholdsvis usammensat, dens smaa
Dimensioner gav Overskuelighed, Regeringen var alle Vegne paa
Færde over for den industrielle Virksomhed, kontrollerende og regu-
lerende — dens Stilling til det almindelige Magasin i 18. Aar-
hundrede er i saa Henseende betegnende — og dens Tilsyns-
organer havde endog op i 19. Aarhundrede Jurisdiktionsretten
over for Landets Fabrikanter. Hovedsagelig indskrænkede til Byerne
maatte Haandværkerne og de industridrivende lade sig bogføre i
Lavsrullerne. Regeringen benyttede sig i det hele ret kraftigt af
denne gunstige Stilling til yderligere at faa Haand i Hanke med
Forholdene ved at afkræve Indberetninger om alskens Sager. Men
var den statistiske Almensans paa de Tider temmelig sløv og
Frygten for Skattepaalæg og andre Indgreb ret vaagen, gjaldt det
sikkert i særlig Grad Industriens Folk, hvis inderste økonomiske

¹⁾ v. Zedlitz giver i «Europa im Jahre 1829» intet mindre end Fiskeriernes
samlede Værdi.

Interesser følte truede ved det Indblik, man vilde aabne til det, der netop skulde holdes aflaaet inden for Værkstedets, Fabrikkens og Kontorstuens Vægge, og Tallene, naar man endelig skulde af med dem, bleve derfor ofte givne modstræbende, forfalskede og misvisende. Den Opgave at give en virkelig Industristatistik, ikke blot i rent elementære Træk, men med fyldigt Lys over Produktionens Art og Omfang, var Tiden aabenbart næppe moden til¹⁾. Der kan vel fra andre Lande fremdrages enkelte Eksempler paa Forsøg i den Retning — de preussiske treaarlige Industrilister ses saaledes at have virket ansporende — men man tør vel nok sige, at den her omhandlede Periode slutter, uden at der nogensteds, i alt Fald for større Landomraader²⁾, foreligger tilfredsstillende industristatistiske Resultater, og et Overblik over de allerseneste Tidens Statistik i Kulturstaterne vil i øvrigt endnu paa dette Omraade vise adskillige Desiderata.

Industristatistikken, som den foreligger i Datidens Litteratur, giver et Mosaik af Enkeltheder, der sjælden samler sig i anskuelige Billeder. Dette gælder for Periodens Begyndelse om Thaarup's Masser af Detailoplysninger og ikke mindre ved dens Slutning om Rawert's i øvrigt saa fortjenstfulde industristatistiske Samlinger fra Fortid og Nutid.

Man har privat eller halvt officielt Materiale at bygge paa, indsamlet paa Studierejser, hvis Metode ofte stærkt minder om botaniske Ekskursioners. Af egentligt officielt Stof er der Konsumtionstallene, Lavslisterne, Folketællingernes Erhvervsoplysninger, der dog særlig i Begyndelsen vare særdeles summariske, Redegørelser for enkelte industrielle Virksomheder (f. Eks. meddelte

¹⁾ Det skortede dog i det hele ikke paa industristatistiske Projekter. Garlieb («Vejledning til Kjøbstæds-Beskrivelser», 1817) opstiller 6 Tabelformularer for Industriens Vedkommende. Her kræves bl. m. a. for den enkelte Virksomhed: den omtrentlige Omsætning, nærmere specificeret Udgiftskonto (Raamaterialier, Familiens og Folkenes Underhold, Vedligeholdelsesomkostninger m. m.), Materialierne, efter som de ere inden- eller udenlandske, Personellet i forskellige Rubrikker; desuden ønsker han Oplysning om Arbejdsløn, Maskinernes Antal og Art og Arbejdsstabens Nationalitet.

²⁾ Den parisiske Industristatistik nød ikke ringe Ry.

i Kollegialtidende) og Data fra Handelsomsætningsstatistikken, der dog først godt op i Aarhundredet stod til almindelig Raadighed. Gennem alt dette kan man kredse om Emnet. Det centrale, selve Regeringens Indsamling af industristatistisk Stof, dukker vel af og til op, men fører gennemgaaende en rolig og ubemærket Tilværelse inden for Regeringskontorerne. Den Mistillid, man paa Forhaand maa nære til denne Regeringsstatistik's Indhold, bestyrkes i øvrigt kraftigt af en Autoritet paa dette Omraade som Rawert, hvis Kritik af de officielle Industritabeller nærmest er knusende¹⁾.

De Skridt, Administrationen har foretaget til Tilvejebringelsen af en Industristatistik, skulle her kun antydes i løse Træk. Tilsynet med den større Industrivirksomhed paahvilede i 18. Aarhundrede Kommercekollegiet (under skiftende Navne, fornemmelig dog kaldet General-, Landets-, Økonomi- og Kommercekollegium). Under det sorterede det 1737 oprettede Fabrik-Vare-Magasin, det almindelige Magasin for indenlandsk forarbejdede uldne samt Silke- og deslige Varer, hvis Direktion fik en Jurisdiktionsret over Fabrikanterne og deres Arbejdere, saaledes bl. a. Retten til at mulktene dem, naar de undslog sig for at efterkomme Kommercekollegiets Ordre, altsaa ogsaa med Hensyn til Afgivelsen af statistiske Data. 1768 afløstes dette Institut af General-Magasin-Kontoret, hvis Funktioner og Beføjelser imidlertid 1782 (Kabinettsordrer af 18de og 22de Maj)

¹⁾ I «Kongeriget Danmarks industrielle Forhold» (1850) paaviser saaledes Rawert (S. 62) Fabriktabellernes Mangelfuldhed ved en Sammenligning mellem disses Tal for 1786 og en Fortegnelse for København 1788. «En Hovedaarsag til disse Tabellers Urigtighed er, at der forlanges foruden Opgivelse af Arbejdernes Antal og af de Maskiner tillige Mængden af indenlandske og udenlandske Materialier, som ere forbrugte, og disses og Fabrikatets Pris. Paa en saadan Tabel har en Fabrikant skrevet: «Hvad Priserne angaa paa mine Fabrikata finder jeg mig ikke beføjet til at angive dem, ligesom jeg ogsaa finder, at Prisen paa mine indkøbte Varer nærmest angaar mig og mine Købere». Hovedaarsagen til disse Tabellers Ufuldstændighed er den Ligegyldighed, hvormed flere Autoriteter paase, at de rigtigheden indkomme og indsendes til Regeringen». Og Side 815: «I flere Aar har dette Skrifts Forfatter i Embedsmedfør gjort vedkommende Regerings Kollegium opmærksom paa disse Tabellers Mangler og aldeles Ubrugbarhed». Han citerer Klager fra Embedsmændene om, at Forfattelsen af Fabriktabellerne er et meget byrdefuldt Arbejde, og giver Udkast til en ny Ordning.

gik over paa en kongelig Fabrikdirektion¹⁾. Denne, der kom til at bestaa af General-Magasinet Medlemmer, og som 1788 maatte afgive en Del af sin Virkekreds til en særlig Kommission, bestod til 1817, da der ansattes en Fabriksdirektør, udstyret med færre Beføjelser, idet Jurisdiktionsmyndigheden nu gik over til Politiretterne.

Den Statistik, Regeringen tilvejebragte, sigtede umiddelbart mod dens økonomiske Politik og gerne specielt mod dens Bestræbelser efter at holde fremmede Fabrikata ude af Landet. Saaledes udstedtes der, til Indskærpelse af tidligere Forbud mod fremmede Varer, 26de Febr. 1753 et Reskript til Stiftsbefalingsmændene i Danmark om indenlandske Fabrikvarers Afsættelse og Brug samt aarlig Fortegnelse derover. Bestemmelsen her om, at Stiftamtmandene ved hvert Aars Udgang skulde lade de handlende give nøje og tilforladelig Fortegnelse over alle de Varer, som de i Aarets Løb havde købt fra de indenlandske Fabrikker (til Videresendelse til Kommercekollegiet), udformedes nærmere ved Promemoria af 10de Juni 1776, hvori det befaledes de handlende i Købstæderne at afgive deres aarlige Beretninger efter et af Kommercekollegiet udarbejdet Skema. Heri spurgtes om, hvad de handlende havde taget dels fra København dels fra «andre Stæder i Provinsen», med nærmere Angivelse af, om det var fra Kræmmere eller fra General-Magasinet, fra københavnske eller fra Provinsfabrikker og med de specielle Pengebeløb for indkøbte Varer paa disse Poster.

Den officielle Industristatistik, der synes at kunne føres tilbage til Fabrikvaremagasinets Oprettelse²⁾, faar en væsentlig Støtte i Promemoria af 9de Juli 1774 fra Kommercekollegiet (Gen.-Land.-Øk. og Komm.-Koll.) til samtlige Stiftsbefalingsmænd for Købstæderne og Amterne samt Amtmændene for Amterne i Danmark og Norge om at indsende aarlige Beretninger om Fabrikker og Manufakturer,

¹⁾ 1774 var der for København med tilhørende Distrikt blevet udnævnt en Fabrikkommissær (N. Lunde Reiersen), hvis Instruks bl. a. lød paa, at han hvert Halvaar skulde indsende fuldstændig Beretning om Fabrikernes Tilstand.

²⁾ Se C. Nyrop: «N. L. Reiersen», S. 56 f. [1896]. Se ogsaa Rawert's Tal.

foranlediget, som det hedder i Motiverne, af Kollegiets Ønske om at vide Besked ikke alene med de alt etablerede Virksomheder, men ogsaa «om de Manufakturers Indretninger og Næring, til hvis Anlæg ethvert Steds (Amts) Beliggenhed eller Naturprodukter for Eftertiden kunde give Anledning». For disse Beretninger, der skulde afgives ved hvert Aars Slutning, opstillede samme Promemoria følgende Norm: Anmærkninger i Almindelighed — hvilken Flid der bedst passede sig for Egnen efter Egnens Natur og nærmeste Lejlighed — om Hindringer ere der for Flid og Vindskibelighed, og hvilke især — om Ejeren arbejder for nærmeste eller andre Købstæder — hvorhen Varerne gaa og afsættes, og paa hvad Tider især om Aaret — hvor mange Varer der almindelig forarbejdes aarlig — hvorfra Materialierne haves eller købes — Anlæggets Alder og Lykke — Bestyrerne og Anlæggerne af Arbejdet — hvor mange Arbejdere derved underholdes, og hvilke — hvorledes samme drives — hvilke Haandteringer, Fabrikker eller Næringer der i Egnen uden for Landvæsenet drives.

Hos Rawert vil man finde talrige Data fra Industritabellerne. Disse vare, alt efter Bedrifternes Art, snart ret summariske, snart fyldigt specificerede¹⁾. Medens de trykte Blanketter for en Del Virksomheder nøjes med Antallet af faste Arbejdere og af Daglejere, en Sondring i inden- og udenlandsk Materiale etc. og dernæst en summarisk Angivelse af de forfærdigede Varers Værdi, dele f. Eks. Skemaerne om Silkefabrikker og Tøjmanufakturer Personellet i Mestere, Svende, Dreng, Spolere, Vindere etc. samt Fabrikantens Familie; desuden spørges der om Stolenes Antal, om de forbrugte raa Materialier (inden- eller udenlandske, Vægt og Værdi), aarlig Arbejdsløn, Udgiften til Redskaber, Kvalitet og Værdi af de enkelte Slags forfærdigede Varer, Afsætning m. m. Rawert giver Tal for de i Fabrikkerne sysselsatte Arbejdere 1785—87, 1789, endvidere udførligere Oversigter særlig for 1786, mere summariske for 1796²⁾. Hvor han omtaler Tekstilmanufakturernes

¹⁾ M. H. t. Materialet se Rigsarkivet.

²⁾ For 1796: Antal — Arbejdere — Væve — Materialiernes Værdi — Fabrikatets Værdi — Kapitaler, som stode i Fabrikker. Af de 6 Slags Fabrikker, her anføres, omfatte de 5 Tekstilindustri, 1 Tobaksfabrikker.

og dertil knyttede Bedrifter, er hans Materiale særlig rigeligt. For disse Virksomheders Vedkommende stod der ogsaa adskilligt Ekstramateriale til Raadighed: for visse Manufakturvarer var der ifølge Forordn. af 17de Nov. 1739¹⁾ Stempelafgift, ligesom der ogsaa for nogle Varer (Klæde) var etableret «Halling»²⁾, og Kontrol- og Pengetilskudsvirksomheden paa disse og beslægtede Omraader kunde give Anledning til ret stærk statistisk Indgriben.

For visse Virksomheder, saaledes Spinnerierne og Brænderierne, blev der, som det vil fremgaa af det følgende, af og til foranstaltet særskilte statistiske Undersøgelser. Den i 18. Aarhundrede oprettede Manufakturfond, hvoraf der bevilgedes Laan til Entreprenører, gav for sit begrænsede Felt Anledning til Oplysninger ogsaa af statistisk Interesse, idet det ved kgl. Res. af 27de Dec. 1786 gjordes til en Betingelse for Laanet, at Entreprenørerne aarlig indsendte en Balance over Fabrikkernes Tilstand til Underretning om deres Drift og de laante Midlers Anvendelse.

Tabelkommissionens Statistik og den statistiske Undersøgelse for 1847 ere paa dette Omraade de vigtigste Regeringsforanstaltninger i 19. Aarhundredes første Halvdel.

I det følgende skal der i Korthed gøres Rede for, hvad Litteraturen har at byde med Hensyn dels til den egentlige industrielle Produktionsstatistik dels til Lavs- og Næringspersonellet.

En vigtig Kilde er «Handels- og Industrie-Tidende», medens dens Forgænger «Handels-Tidender» kun indeholder lidt i saa Henseende (i Bind IX en Lavsfortegnelse). Første Aargang af «Handels- og Industrie-Tidende» har saaledes forskellige Uddrag af en systematisk Afhandling om Fabrikvæsenet i Danmark, udarbejdet 1793 og 1794. Mo-

¹⁾ Se Thaarup's Arkiv II.

²⁾ Ved Plakat af 3die Febr. 1836 ophævedes Halleindretningen i København for Klædevarer (for det øvrige Land 1834). For Lærredstilvirkning oprettedes Halling (med Præmiering) 1824 i Odense og Randers Amter, senere i Vejle. 1845 oprettedes en Uldbindingshalle i Lysgaard og Hids Herreder. Udførlig Tabel over, hvor meget der er hallet i Randers, Odense (Lumby) og Vejle 1825 (1827)—1847 (1845) (aarsvis) hos Rawert l. c., S. 723—24. Med Hensyn til Uldbindingshallen se Rawert, S. 743.

nografivis behandles Hør- og Hampfabrikationen, Klædefabrikationen, Strømpetilvirkningen o. s. fr., og der indflettes jævnlig Data om Virksomhedernes Antal og Produktionens Størrelse. I Aargangen for 1800 findes en Generaltabel over de betydeligste Fabrikkers Drift i Danmark og Norge 1798: de forskellige Arter (i alt 43) af Virksomheder nævnes, deres Antal, Tallet paa Vævestole og Trykkerborde, Arbejderstyrken, efter som den er fast eller bestaar af Spindere, Daglejere o. desl., Materialierne (inden- og udenlandske) og Fabrikprodukternes Værdi m. m. I hver Aargang vil der kunne plukkes et eller andet interessant Stof, til Tider f. Eks. om de i Danmark og Hertugdømmerne udfærdigede Privilegier til Industrianlæg. Da Rawert (sammen med W. A. Schlegel) bliver Udgever, bliver det statistiske Stof snarest fyldigere; der gives Oplysning om de i København stemplede indenlandske Manufakturvarer, om Lærredshallerne i Odense og Randers Amter m. m.

Thaarup og andre Forfattere benytte flittigt denne Kilde. I hans store Statistik, i «Statistisk Udsigt», i «Oversigt over Bornholms Amt» (her bl. a. Liste over alle Bornholms Haandværkere 1804) etc. indsamles pêle-mêle løst og fast, Stumper af Fabrikstabellerne, Lavslisterne holdes à jour¹⁾ o. s. v. Hans ufuldendte «Kort Vejledning til Kundskab om Fabrik-, Manufactur- og Haandværks-Industrien og Laugsvæsenet» (1824) fremstiller de enkelte Virksomheder i alfabetisk Orden, anfører f. Eks. de vigtigste københavnske Bomuldsmanufakturer og deres Væve, dvæler udførligt ved Brændevinsbrændingen, meddeler for en længere Aarrække Raavaddams aarlige Omsætning i Penge²⁾ og det kgl. Klædeudsalgs aarlige Afsætning.

Olufsen's Bidrag til en «Oversigt over National-Industrien» (1819)

¹⁾ I Tabellerne til «Stat. Udsigt» (1825) findes en Oversigt over de i København hallede Klæders Kvantiteter for hvert af Aarene 1821—24. I «Kort Vejledning» findes lignende Data for de enkelte Aar 1792—1812.

²⁾ I Kanc. Skriv. til Generaltoldkammeret af 20de Aug. 1833 findes som Bilag en Opgørelse over Raavaddams Status og Drift Aarene 1827/28—1831/32.

hører ogsaa herhen¹⁾. Nathanson lægger, ikke mindst i sit lille Arbejde «Om Klagerne over Næringsløshed» (1838), adskilligt Materiale til Rette, hentet fra autentiske Kilder: foruden Fortegnelsen over Mestere, Dreng og «aparte» Arbejdere 1798, 1806 og 1835 (36) Landets Papirfabrikation 1825, Tobaksfabrikationens Omfang 1831—34 o. m. a. Ved Ómtalen af de Tal, han giver for Fabrikationens Omfang, gør han udtrykkeligt opmærksom paa, at de vist for den senere Tid ere for smaa, da de Opgivelser, der nu meddeles Fabriksdirektøren, ske gennem Rodemestrene, som gaa til vedkommende med Anmodning om at udfylde Rubrikken i den forelagte Liste, og Fabrikanten da er tilbøjelig til at opgive for lidt af Frygt for, at hans skriftlige Oplysninger kunne benyttes til hans Skade af hans Konkurrenter, medens Opgivelserne tidligere skete umiddelbart til Fabriksdirektøren (gerne ved personligt Møde) og da snarere vare for store, da man derved lettere kunde faa Laan af de kongelige Kasser. V. Rothe har i «Danmarks industrielle Forhold» (1843—45) med Sagkundskab udnyttet de officielle Tal, saaledes med Hensyn til Tilvirkningen af uldne Varer, hvor Faarebestanden, Forbrugsberegninger, Udførselsdata og Industrilisterne (Antal Arbejdere, de vævede uldne Varer, disses kalkulerede Værdi, fremmed og indenlandsk Materiale) sammenstilles til alsidig Belysning af Emnet²⁾. Bergsøe holder sig vel i sin Statistik væsentligst til, hvad der foreligger trykt andensteds (Folketællingens Erhvervstal, Handelsomsætning, Lavslister, Rothe's Meddelelser), men tilvejebringer dog ogsaa adskillige specielle Produktionsdata for Aaret 1844.

Grundigst Besked faar man hos O. J. Rawert, selve den kongelige Fabriksdirektør. I forskellige Afhandlinger fra yngre Tid havde han strejft Industristatistikken, saaledes i den i «For Historie og Statistik» optagne længere Afhandling om Husflidsvarer m. m., som til Rawert's Ærgrelse kun opnaaede et Accessit fra

¹⁾ S. 269 f. Tabel over Tilvirkningen af uldne og Bomuldsfabrikater i Københavns Tolddistrikt 1815, 1816.

²⁾ Om Bomuldsproduktionen (Stempling) aarsvis 1825—37, 1840—41 i og delvis uden for København og Antallet af Arbejdere.

Landhusholdningsselskabet, endvidere i den sammen med Garlieb udgivne Beskrivelse over Bornholm i Anledning af deres officielle Rejse til Øen — her meddeles i øvrigt Produktionsdata for Frederiks Sandstensbrud for Aarene 1754—89 under eet — og i den tidligere omtalte «Beretning om Industriens Tilstand i de danske Provindser samt om nogle Midler til dens Fremme, nedskrevne paa en Rejse i Sommerne 1819 og 1820». Ved Siden af Fremsættelsen af administrative Forslag, om omrejsende Embedsmænd, der aarlig skulde aflægge Regnskab for, hvad de havde bemærket og udvirket paa Industriens Omraade, har Rawert her opnoteret talrige Detaildata: f. Eks. specificeres Produktionen paa Raavaddam lige ned til 18 Stkr. Fyrtøj, 38 Dusin Gardin-Es og 13 Stkr. Hængsler. I hans som Manuskript 1847 trykte Pjece «Maskinfabrikationens og Jærnstøberiets Tilstand i Kjøbenhavn med nærmeste Omegn» er der ad privat Vej samlet Talstof om disse Virksomheders Størrelse, efter Antallet af Arbejds- og Kraftmaskiner, delvis ogsaa om Produktionens Omfang og Værdi, for tidligere og senere Aar. Rawert's Hovedværk «Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848» (1850, 817 Sider) foranledigedes vel nærmest ved den Undersøgelse, han efter Ordre fra Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet (og senere fra Indenrigsministeriet) foretog om de industrielle Haandteringers Omfang ved Udgangen af 1847 i By- og Landjurisdiktionerne, men har dog for Statistikken sin Hovedinteresse i det rige Talstof, han fra Arkiverne har samlet for ældre Tid.

Det er især Kommercekollegiets Forestillinger, han har udnyttet. Han anfører Tallet, forbavsende lille, paa de i Danmarks Fabrikker 1682 sysselsatte Arbejdere, Antallet af Fabriksarbejdere i København og Omegn 1738 og 1740. Han giver en Tabel om Fabrikernes Tilstand i Danmark aarsvis 1750—55, 1763—64 og 1766 (Arbejdertallet, de forarbejdede Silke-, Ulden- og Linnedvarers Værdi, Værdien af de hertil brugte fremmede Materialier), Antallet af Arbejdere (Mestrenes Familie fraregnet) 1749 og 1753 med 12 forskellige, særskilt anførte Fabrikvirksomheder (heriblandt en Tobaks- og en Tobakspibefabrik) i Hovedstaden, Antallet af Arbejdere ved

Klæde- og Tøjmakerhaandteringerne for de enkelte Aar 1768—71, en Fortegnelse efter Fabrikskommissærens Beretning over Antallet af Fabrikker, Stole, Møller og andre Metiers, Personellet Fabrikationens Værdi og Værdien henholdsvis af de indenlandske og fremmede Raamaterialier i København og sammes Distrikt 1774, de tidligere omtalte større Oversigter efter Fabrikstabellerne, mange spredte Data efter Kommercekollegiets Betænkning af 26de Decbr. 1796, de privilegerede Industrianlæg i København og nærmeste Omegn 1ste Januar 1815 samt adskilligt andet¹⁾. Hvor Rawert kommer ind paa Omtalen af de forskellige Bedriftsarter, bliver Fremstillingen særdeles udførlig. Eksempelvis meddeler han for Silkevæveriet Antallet af Fabrikker, Stole, Arbejdere og Tilvirkningsværdien for en Mængde Aar i Tidsrummet 1738—86²⁾. Udførsels- og Befolkningstal benyttes jævnlig til yderligere Belysning, og der ofres en Del Plads paa den i Arbejdsanstalter for fattige og i Tugthuse stedfindende Produktion.

Af anden Litteratur skal blot, og nærmest antydningssvis, nævnes «Efterretninger fra Selskabet for indenlandsk Kunstflid», der dog kun indeholde forholdsvis lidt af statistisk Interesse: nogle Indberetninger fra forskellige Byer og Amter om Industriens Tilstand ved Selskabets Korrespondenter, en Tabel over Raavad Fabriks nærværende Tilstand o. a. Endvidere Pram's Afhandling om Klæde- dragten, hvori en større Tabel over Manufakturernes Tilstand 1787 (Antal af Fabrikanter, Arbejdere, Stole), og Amtsbeskrivelserne. Saaledes for Odense Amt: Oversigt over Industrietablisementets Virksomhed (Assens) fra 1821 til August 1840 med Angivelse af hver Fabriks Art, Ejer, Arbejdertal, Produktionsmængde, Arbejdsløn m. m. —

¹⁾ Saaledes Beløbet af Understøttelsen til Industriens Fremme 1837—46 og senere; den 1736 oprettede Industrifond ophævedes 1837 o: inddroges under Finanserne; for 1843—46 giver Rawert aarsvis Finansernes Understøttelse til samme Formaal. En ældre meget benyttet Kilde om de af Regeringen anvendte Summer til Haandværk, Kunster og Fabrikanlægs Fremme er Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie II. Se ogsaa Olufsen's Værk.

²⁾ Data om Klædefabrikationen bl. a. 1738—40, 1744 og 1746. Jfr. den 1800 skrevne Afhandling «De danske Klædemanufacturers Historie fra 1736—1799» i «For Historie og Statistik» med Mængder af Taloplysninger.

Thisted Amt: Tabel over Mængden af Varer, Valkemøller og det deri aarlig valkede Tøj i de enkelte Herreder — Viborg Amt: de fra Thorning Sogn 1832—36 aarlig solgte Bindetøjer — Præstø Amt: Holmegaards Glasværks Produktion, o. m. m. Endelig er der Neckelmann's Beskrivelse af Randers (1830, de enkelte Industriers Produktion), Stern's af Københavns Amt, Ursin's af Viborg (1849, Klædefabrikkernes Produktion 1839, 1843, 1847 efter de aarlig indsendte Industrieretninger, lignende Data om andre Fabrikker) og Tregder's «Haandbog for Rejsende» (1824).

Som oftere anført, gav Tabelkommissionen i sin store statistiske Undersøgelse (jfr. Kancelli-Cirkulære til Biskopperne af 30te Januar 1838) om Kreaturholdet, Jordernes Besaaning m. m. sig ogsaa i Lag med Industristatistikken. Den indhentede Oplysninger om nogle raa Produkters Forædling, væsentlig kun Landindustrien, som Supplement til de Oplysninger, der gaves i Konsumtionstabellerne, hvor Mængden af Kornvarer, som i Købstæderne forædles til Øl, Brændevin m. m., anføres. Der indhentes Tal for By og Land om Antallet af Væve (dels til Næringsbrug, med Specificering: til Uldentøj, Linnedtøj etc., dels til Husindustri), Antal og aarlig Produktion af Kalkbrænderier, Teglbrænderier (dels Mursten, dels Tagsten), Pottemagerier, Garverier, Felberederier, Mel- og Grynemøller, Oliemøller, Valkemøller, Papirmøller (dels Skrive-, dels andet Papir) og Barkmøller; for Møllernes Vedkommende tillige, hvorvidt de dreves ved Vind, Vand, Heste eller ved flere Kræfter samlede. Endelig forlangtes der Besked om, hvor meget der produceredes til Salg ved Uldbinderi og Træskomageri i de Egne, hvor disse Virksomheder udgjorde nogen vigtig Industrigren. Produktionsangivelserne gjaldt Kvantiteten; kun for Pottemageriet anførtes tillige Værdien. Besvarelserne findes udførligt gengivne i Statistisk Tabelværks 5te Hæfte for hvert enkelt Sogn¹⁾ og ret summarisk sammenstillede i Hæftets Indledning, hvor der dog tages Forbehold over for det aabenbart alt for lavt ansatte Tal paa den af Mel- og Grynemøllerne formalede Mængde Korn.

¹⁾ Desuden ogsaa Rubrikker for Antallet af Kroer og Antallet af Jordemødre.

Den af Rawert ledede Undersøgelse for 1847 havde et langt videre Omfang, gjaldt alle industrielle Haandteringer. Der spurgtes kun om Antallet af Virksomheder og af Arbejdere. Det ses, at Besvarelserne indkom ret trevent, særlig for Landdistrikternes Vedkommende, saa at Rawert for nogle Herreders Vedkommende maatte ty til ældre Angivelser, og han peger selv paa de Vanskeligheder, som Afgrænsningen af Hoved- og Binæring, Industri og Husflid (saaledes Vævning) har forvoldt. For Hovedstaden benyttede Rawert Vejviseren til Oplysning om de forskellige industrielle Haandteringer og indhentede saa Oplysninger hos hver enkelt direkte. Resultaterne, hvis Ufuldstændighed vil fremgaa af et Gennemsyn af den alfabetiske Fortegnelse over de i Tællingen inddragne Virksomheder, foreligge trykte i Rawert's store Værk S. 765—798, først en stedlig Oversigt for hver enkelt Købstad og hvert Amt med dettes enkelte Jurisdiktioner, dernæst en almindelig tabellarisk Oversigt for hver enkelt industriel Næringsgren med Sondring mellem København, Købstad og Land.

Til Afsnittet om den industrielle Bedrifts- og Produktionsstatistik skal der her knyttes nogle Bemærkninger om særlige Undersøgelser, der ere foretagne med Hensyn til Spinderierne og Brændevinsproduktionen.

Ved kgl. Resolution af 17de Juli 1803, der ophævede den 1791 givne Understøttelse til fabrikmæssige Spinderier, blev der lovet et Tilskud (Aarsløn for en Spindemester) til saadanne nærværende og senere oprettede Spinderier (i Uld og Hør), som efter første Aars Forløb bevisligt beskæftigede mindst 12 Spindere. Som Følge heraf afgaves 1808 en Beretning om Spinderiernes Tilstand, i hvilken der anstilledes en Sammenligning mellem Spinderierne 1802 og 1807 (Antal, Vægten af det spundne Garn). 1810 og 1813 afgaves paa ny lignende Beretninger. Fra sidstnævnte Aar ophørte disse Spinderiundersøgelser¹⁾.

¹⁾ Rawert's Afhandling (i «For Historie og Statistik»): «Ved hvilke Midler kan det opnaaes, at Husflidens Varer . . .?» Heri ogsaa Data om det Reiersen'ske Fond's Understøttelser i dette Øjemed.

De til Overvejelse af Brændevinsproduktionens Karakter nedsatte Kommissioner have foranlediget Tilvejebringelsen af adskillig Statistik ¹⁾. 1801 nedsattes saaledes en Brænderikommision ²⁾. Paa dens Initiativ foretoges næste Aar en Opgørelse over det samlede Antal Brænderier i Købstæderne, idet der under 20de Oktober 1802 tilstilledes Kommissionen Oplysninger, der vare blevne indhentede fra alle Stiftamtmand og Amtmand, der havde Købstæder under sig ³⁾. Et Kancelli-Cirkulære af 20de Februar 1816 til Amtmændene paalagde disse at give Oplysning om, hvor mange der vare berettigede til at drive Brændevinsbrænding til Udsalg ⁴⁾. Senere Oplysninger om Købstadsbrænderierne (uden for København) findes hos Ræder: «Bemærkninger . . . om Brændevinsbrænderiernes Tilstand . . .» (1835), for Aaret 1834. — Den første Indberetning om Landbrænderierne er fra 1804 (med Liste over Antallet m. m.), senere Lister forefindes for 1811 og 1824. Ved kgl. Resol. af 19de August 1835, der bl. a. paalagde Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet aarlig at meddele Kongen, hvor mange Bevillinger til Landbrænderier der aarlig gaves tillige med Data om Brænderiernes Størrelse, fik Landbrænderistatistikken et fastere Grundlag. Sit Materiale fik Kollegiet atter gennem Amtmændene ⁵⁾. I Kollegialtidende (Ny-Kollegialtidende) publiceredes derefter successive Oversigter over de privilegerede Landbrænderiers Drift. — Gennem Tabelværkets Konsumtionstabeller og de dertil knyttede forklarende og supplerende Bemærkninger i Indledningen blev Brændevinsproduktionen (o: Købstædernes) ret alsidigt belyst for Periodens senere Decennier.

Den hidtil omtalte Statistik har nærmest havt Bedriften og

¹⁾ Se nærmere L. V. Scheel: «Brændevinsbrændingen i Danmark» (1877).

²⁾ For ældre Tid foreligge Oplysninger om Brændevinsproduktionen bl. a. hos Thaarup (saaledes en af Justitsraad Pontoppidan forfattet Tabel); se »Journal og Haandbog for Københavnerne», 4de Hæfte, hvori en Liste over de ved Københavns Maleværks-Konsumtionskontor til Brændevin angivne Varer for de 12 Aar (enkeltvis) 1795—1806.

³⁾ Thaarup's Statistik II S. 324.

⁴⁾ Disse som de fleste andre ældre Data findes hos Scheel, l. c.

⁵⁾ Hos Scheel Liste over Landbrænderierne 1840—49: Antal, Mæskerum i Tdr., Materialets Art og Mængde, Udbytte. Endvidere Liste om Købstadbrænderierne 1843—50. Forskellige Tal hos Rawert o. a.

dens Forhold for Øje. I Folketællingernes Erhvervsoplysninger og Nærings- og Lavslisterne findes et vigtigt supplerende Materiale, der meddeler de enkeltes Erhverv og derigennem disses Omfang.

Oplysninger om Antallet af næringsdrivende Borgere, deri indbefattet Professionister i og uden for Lav, findes offentliggjorte fra 18. og 19. Aarh.'s første Halvdel fra ikke saa faa Byer. Her kunne saaledes nævnes Baden's og S. Jørgensen's Beskrivelser, begge fra 1796, henholdsvis af Nakskov og Rudkøbing, Begtrup's af Svendborg, Stadfeldt's af Randers, hvori findes Udskrifter af Lavsbogen for 1685 op til Bogens Udgivelsestid (1804), Thaarup's Bornholms Beskrivelse fra 1810 (Haandværkerfortegnelse for 1804). Amtsbeskrivelsen for Odense Amt indeholder en Liste over de næringsdrivende Borgere i Odense 1841, o. s. fr. Hübertz's Udskrift af Borgerskabslisterne for Aarhus have tidligere været omtalte. I Ursin's «Viborg» (1849) angives Antallet paa næringsdrivende (Bagere, Blikkenslagere etc.), der have faaet Borgerskab bl. a. i Tidsrummene 1829—33, 1834—38 og 1839—43. «Danmarks Spejl» (1768, 1769) meddeler Tallet paa Haandværkere af hver Slags i hver By.

Hovedstadens Erhvervsforhold kan forfølges ret godt gennem Indberetningerne til Politiet over Antallet af Mestere, Svende og Dreng. I de «Kjøbenhavnske Maanedlige Stats-Tidender» findes aftrykt Generaltabeller paa samtlige Lavenes (altsaa ogsaa Handelslavenes) Interessentere, Mestere, Svende og Dreng i København, saaledes for Aarene 1743, 1771, 1795, 1796, 1797, 1798 og 1799, Erhvervene fordelte i 54 Grupper. Paa de senere, officielt udkommende, Generaltabeller er det seneste Aar oplyst i fuld Detail (f. Eks. paa den, 30te December, 1848 udgivne Liste er Aargangen 1848 delt i Interessentere og Mestere, Svende, Dreng), medens der gives summariske Tal for en Del tidligere Aar (Listen for Aaret 1848 indeholder Aarene 1727, 1743, 1771, 1800, 1825, 1847; den omfatter 53 Lav og 9 Korporationer)¹⁾.

¹⁾ I Kollegialtidende offentliggjordes Lavslisten. M. H. t. Lavslisten 1715 m. m., se Rubin's S. 161 anførte Afhandling; endvidere C. Nyrop: «Dansk Guldsmedekunst», S. 141 [1885].

Rawert har i sit store Værk en Fortegnelse over de københavnske Haandværkere 1743, 1756, 1766 med Tallet paa Mestere, Svende og Drengene og for 1766 paa de særskilte, de «aparte» Arbejdere, desuden Lister for særlige Lav (Nagel- og Sømsmedenes 1756, 1766, 1771, 1791 og flere Aar indtil 1833). Rundtom fra vil der kunne paapeges lignende Data: i Thaarup's Tabeller (1825) for Aarene 1727, 1743, 1766, 1771, 1791, 1824, i Nathanson's «Om Næringsløshed» 1798 og 1806, og senere, i Callisen's Værk for Aarene 1727, 1743, 1771, 1805 og 1806, og saaledes videre. Bergsøe's «Om Laugsvæsen etc.» (1840) har en større Liste, begyndende med 1727, omfattende adskillige af de ovenfor nævnte Aar og sluttende med Aaret 1839. I Bergsøe's Statistik findes for 1843 en lignende Liste, der for saa vidt har særlig Interesse, som den giver Oplysning om, hvor mange af Svendene der vare gifte (efter en speciel Undersøgelse foretagen og offentliggjort i en Brochure af H. P. Giessing).

Ogsaa Tabelkommissionen har givet sit Bidrag til denne Statistik, idet den i Tabelværkets 5te Hæfte for Købstæderne (enkeltvis) meddeler Antallet paa Borgere, der have vundet Borger-skab, paa Haandværks- og Handelslav, disse to sidste atter delte i Rubrikkerne: Antal, Antal af Medlemmer samt Svende og Drengene under eet.

En Redegørelse for Arbejdslønnen burde egentlig knyttes til Afsnittene om de enkelte Hovederhverv, Landbrug o. s. v. Materialet er imidlertid saa sparsomt, at det lidt, der skal antydes om det, samles her ved Omtalen af Industrien. For selve dennes Vedkommende vil her findes enkelte Arbejdsløns-opgivelser i Rothe's «Danmarks industrielle Forhold», væsentlig tagne efter Industriforeningens Tidende's 1ste Aargang (Oplysninger om Lønnen i København i forskellige Virksomheder i Aar-hundredets Begyndelse) og i Trediveerne i Nathanson's «Om Næringsløshed», noget hist og her hos Rawert, i Amtsbeskrivelserne (saaledes, som ovenfor meddelt, for Odense Amt) og andensteds¹⁾.

¹⁾ Saaledes i Fabriktabellerne; allerede i Pontoppidan's «Oec. Ballance» findes Tal om Udgifter til Arbejdsløn i Spinderier og Væverier.

Bedst foreligger Lønspørgsmaalet belyst for Landet, Tyendes og Daglejerers Løn. Gennem Amtsbeskrivelserne — Arbejdslønnen hørte jo der med til det oprindelige Skemas Spørgsmaal —, Begtrup's¹⁾ og Olufsen's Undersøgelser kan man saa nogenlunde følge Lønbevægelsen. Atter her maa henvises til, hvad Smaatopografiene af og til byde (f. Eks. Estrup's «Tygestrup»). For Periodens Slutning er der enkelte Data om Tyendelønnen paa Landet i Bergsøe's Statistik.

Handel og Skibsfart.

For Handels- og Skibsfartstatistikken har Tabelkommissionens Virksomhed været af stor Betydning. Over Halvdelen af Statistisk Tabelværks Hæfter — 13 Bind, naar de seneste af Finansministeriet udgivne Handelshæfter medregnes — omhandle denne Gren af Statistikken, der i Kommissionens senere Dage ogsaa var nær ved at tage Vejret fra dens andre Livsytringer. I Handelshæfterne har man Tal for Handelsomsætningen fra 1820 og op til Periodens Slutning, desuden enkelte ældre Data, der ville blive omtalte i Forbindelse med den forud for Kommissionen liggende statistiske Litteratur.

Selve Tabelværkshæfterne undergaa i dette Tidsrum en ikke ringe Udvikling i Plan, Indhold og Volumen med Tendens mod fyldigere Indhold og mindre Omfang, ved en Økonomiseringen med Pladsen, hvad ogsaa de ældre Hæfter i højeste Grad kunde trænge til. Til en Begyndelse indeholder det tyske og danske Tabelværk for en Del det samme. Medens de tyske Tabelhæfter II—IV gaa deres egne Veje, trykkes ret hurtigt efter hverandre uden indledende Bemærkninger og væsentlig holde sig til Hertugdømmernes Forhold (og Mellemførselsstatistikken), sakke de danske Hæfter, tyngede af Konsumtionstabellerne og Indledningerne, agterud.

Med 12te Hæfte (for Aaret 1844, udg. 1847) sker der en Ændring i Taktikken til det bedre — rent i det ydre kommer Forskellen ogsaa frem, idet man fra Tværfolio gaar over til det høje Folioformat. I Hæftets lange Indledning, 107 Sider, for-

¹⁾ I hans forskellige Værker og i «Den oec. Correspondent» I. Jfr. Falbe Hansen, I. c., II., S. 111 ff. Se ogsaa «Forhandl. om Landboreformer i 1849».

fattet af kommitteret i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet Rosenørn, gives et Overblik over de ældre Resultater, og der søges fremtidig tilvejebragt større Enhed i Bearbejdelsen af Omsætningsstatistikken i den af Danmark, de to Hertugdømmer og Fyrstendømmet Lübeck bestaaende Toldforening. I Tabelafdelingen meddeles ogsaa en større Oversigt over Vareførselen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne i 1844. I den følgende Tid udkommer de danske Hæfter ret hurtigt efter hinanden, med ingen eller ganske kort Indledning. Med det 18de Hæfte (for 1848, udgivet 1849) er Tabelværket i øvrigt uden for Kommissionens Virketid og udgives af Finansministeriet; paa Grund af Oprøret savnes Oplysninger om Hertugdømmerne i det 18de—20de Hæfte; i det afsluttende 21de Hæfte (for 1851, udg. 1852) er Slesvig atter med.

Det første danske Handelshæfte, Tabelværkets 4de, der ligesom de følgende ogsaa indeholdt meget andet end Vareomsætning, giver væsentligst kun Udførselsdata ¹⁾, for hvert af Aarene 1838 og 1839. I et Par summariske Tabeller gives dog ogsaa Tal for Kongerigets og Hertugdømmernes samlede Udførsel dels for Kornvarer, Frøsorter m. v. for 1820 og for hvert derefter følgende Aar (fra 1830 desuden Overskudsudførselen), dels for Smør og Ost fra 1821 og for de øvrige Udførselsvarer fra 1836 og derefter. Udførselstabellerne 1838 og 1839 dele Varernes Art i fire Hovedoversigter: 1) Kornvarer, Frøsorter m. v., 2) Brændevin og Fedevare m. v., 3) Kreaturer og 4) islandske, grønlandske og færøiske Varer. De omhandle Udførselen til fremmede og frie Steder ²⁾ fra hvert eneste Toldsted, en Praksis, der først forlodes med det 12te Hæfte. Tabellerne omfatte dels Kongeriget og Hertugdømmerne under eet, dels hvert af disse Omraader. I en summarisk Tabel kan man yderligere se, hvorhen (til hvilke «fremmede og frie Steder») Varerne ere blevne dirigerede fra Danmark og Hertugdømmerne; endelig findes der for Landomraadet som

¹⁾ Ogsaa et Par summariske Tabeller om Indførselen af Kornvarer og Frøsorter (i Udførselstabellerne). De ovenanførte Tal for Overskudsudførselen gav jo indirekte Data om Indførselen.

²⁾ Frie Steder : Kolonierne, Island, Grønland og Færøerne, samt indenlandske Steder uden for Toldterritoriet (saaledes Altona).

Helhed Tal for Kongerigets Udførsel til Hertugdømmerne og omvendt. De sidst anførte Tabeller gælde dog ikke samtlige Varegrupper. Tabelafdelingen slutter med en Oversigt over Udførselen af Sukker og Rom fra de dansk-vestindiske Øer og Sukkerindførselen til og den tilsvarende Udførsel fra Kongeriget og Hertugdømmerne for en Aarrække¹⁾.

I de følgende tre Hæfter (7—9) er Planen væsentlig den samme. Fra 7de Hæfte er det i Toldforeningen optagne Fyrstendømme Lübeck indlemmet i Tabellerne. Samme Hæfte giver en interessant, men som det af senere Tabelværker²⁾ synes at fremgaa, dog lidet paalidelig ny Tabel om Udførsel (for 1840) af indenlandske Manufaktur-, Fabrik- og Haandværksvarer m. v. (i alt ca. 90 Varegrupper); den forsvinder med Hæfte 9. I Tabelværkets 8de Hæfte (for Aarene 1841 og 1842) findes optaget en særskilt Tabel over Udførselen til fremmede og frie Steder fra Københavns og Helsingørs Transit- og Kreditoplag, et Emne, der i de foregaaende Hæfter behandledes ret summarisk i Indledningen.

Med dette Hæfte begynder først Indførselsstatistikken. Indførselstabellen — Tabel A over Kvantiteterne af de Varer, hvoraf Indførselstold er erlagt i Kongeriget, samt over de indførte toldfrie Varer — ordner Varerne alfabetisk. For hver Vare angives Indførselen til Provinserne og til København, og det «fortoldede» Kvantum³⁾ anføres. Det Materiale, som kan uddrages af Toldstedernes Importlister, er i øvrigt endnu meget mangelfuldt. Det indeholder saaledes ikke Oplysning om de Lande, hvorfra Varerne ere indførte, og selve den store Indførselstabel, som giver Kvantiteterne af de ved direkte Indførsel til Kongeriget fra fremmede Steder eller fra Transit- eller Kreditoplagene fortoldede Varer, er ret defekt. I en Indledningstabel fremstilles for en Række vigtigere

¹⁾ Indledningen har Tal for Sukkerudførselen fra St. Croix aarsvis fra 1816—33.

²⁾ I Indledningen til Hæfte 7 siges i øvrigt ogsaa, at da flere af de Varer, hvorpaa der ikke hviler Afgift ved Udførselen, ikke altid angives, ere de i Tabellen anførte Kvantiteter kun at betragte som Minimumstal.

³⁾ Med Hæfte 15 rettes Udtrykket «Fortoldet» til «Klareret til Konsum», da herunder ogsaa indgaar de til Klarering anmeldte toldfrie Varer.

Varer Indførselen dels fra Udlandet, dels fra Hertugdømmerne («indførte fra Hertugdømmerne som berigtigede», en tilsvarende Tabel for Hertugdømmerne er meddelt her; derimod er disses Indførsel ikke optagen i selve Tabelafdelingen), det samlede Kvantum stilles i Forhold til Folkemængden, og der findes en særlig Rubrik for Toldbeløbet.

De Ændringer, der indtræde med 12te Hæfte, røre ved den hele Ordning af Vareomsætningsstatistikken. Nu omfatter Indførselstabellen ogsaa Hertugdømmerne og Fyrstendømmet Lübeck, dog saaledes at der er særskilte Tal for hvert af disse Omraader. For hver Vare meddeles «Samlet Indførsel» og «Fortoldet» samt Beløbet af Told og Sportler. Nyordningen skyldes delvis en Reform af Toldlisterne, der fra 1844 ere indrettede saaledes, at Indførselstabellen nu ogsaa kan give Tal for de Steder, hvorfra Varerne ere komne. Udførselstabellen er stillet op som den tilsvarende for Indførselen: med samtlige Varer ordnede alfabetisk (ikke som tidligere: i faa større og ikke udtømmende Grupper). Maalet har været at give dels den samlede Ind- og Udførsel, Landets¹⁾ «commerce général», dels «commerce spécial», uden at det dog helt er lykkedes, idet særlig Oplysningerne om Transitten ere overmaade vage.

Det ømmeste Punkt i denne vanskelige Statistik, hvor man endnu ved hvert Skridt maa se sig godt for, at man ikke tager Tal for udtømmende, der skulle suppleres ved Data hentede fra andre Tabeller eller uden for Tabelværket, er Redegørelsen for Kongerigets og Hertugdømmernes indbyrdes Omsætning.

Det første Handelshæfte har f. Eks. den samlede Udførsel af Kreaturer fra Kongeriget og Hertugdømmerne. Da, som det oplyses i Indledningen, Forordningen af 12te Januar 1827 ophævede Udførselstolden for levende Kreaturer, der udførtes til Hertugdømmerne, stod man uden Tal for denne Omsætning, idet Toldstedernes Udførselslister kun meddelte summariske Tal for den fælles Udførsel. Heller ikke turde Tabelværkets summariske Data for Kornvarer, Brændevin og Fedevare om den indbyrdes Omsætning være stærkt at lide paa, saa lidt som den i

¹⁾ d: det samlede Toldterritorium.

7de Hæfte i Indledningen meddelte Oversigtstabel over Overskudsudførselen efter Udjævning af Ind- og Udførsel mellem Kongeriget og Hertugdømmerne. Naar der i 8de Hæfte gives nærmere Forklaring til den nye Indførselstabel, maa der for de fra Hertugdømmerne indførte differencetoldpligtige og der berigtigede Varer (hvoraf der er oppebaaret Differencetold ved de danske Toldsteder), henvises til de tyske Tabelhæfter. Hvor Tabelværket taler om Varetransporten mellem Kongeriget og Hertugdømmerne overhovedet, maa det ogsaa ret betegnende tage følgende Forbehold: «for saa vidt denne fremgaar af Toldregnskaberne og det hidtil fra Toldstederne leverede statistiske Materiale, som er befundet ikke at være tilstrækkeligt».

Fra 1844 at regne faa Toldlisterne derfor ogsaa i denne Henseende en ny Form. 12te Hæfte kan da paa dette Omraade byde nyt og bedre, men dog ikke tilfredsstillende, Stof. Det meddeler, som tidligere berørt, og i Lighed med, hvad der alt fandtes i det tyske Tabelværk, en større Tabel om Vareførselen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, saaledes at Indførselen angives særskilt for Flensborg, øvrige Slesvig, Kiel, øvrige Holsten og med Varerne delte i 1) ufortoldede, 2) fremmede fortoldede og toldfrie og 3) indenlandske Produkter og Fabrikata. De til Hertugdømmerne udførte Varer ere rubricerede efter samme Tredeling. Materialet til denne Tabel er bragt til Veje paa den Maade, at Indførselen fra Hertugdømmerne til Kongeriget er opgjort efter dettes Indførselslister, medens Udførselen fra Kongeriget til Hertugdømmerne er bygget paa Hertugdømmernes Lister. Ved Hjælp af denne Tabel sættes man i Stand til at fylde nogle af de ikke faa Huller i Ind- og Udførselstabellerne. Saaledes med Hensyn til Kongerigets Udførsel af Produkter over Hertugdømmerne, hvilken i Udførselstabellen normalt figurerer paa Hertugdømmernes Konto, og til den kongerigske Udførsel af fremmede Varer over Hertugdømmerne, der for en stor Del mangler i selve Udførselstabellen. Men da den store landværts, afgiftsfrit og uden Toldklarering foregaaende Del af Mellemførselen ikke var til at gribe statistisk¹⁾, og

¹⁾ Dette maa gælde en saa vigtig Post som Udførselen af Kreaturer.

det samme ogsaa for en Del var Tilfældet med den afgiftsfri Baadeførsel og Førsel med Færgefartøjer¹⁾, var man dog langt fra at have naaet et klart Overblik over Kongerigets egne Ind- og Udførselsforhold. At man for at faa Rede paa dansk Omsætning til nødvendigt Supplement maatte gaa til det tyske Tabelværk og den der givne Oversigt over den holsten-lauenborgske Transit, var desuden en ikke ringe formel Mangel. — Imidlertid er selve Indledningen meget fyldig. Den søger at udnytte alle de forskellige Kilder og give overskuelige Tal for alle vigtigere Varer — disse med Hensyn til Indførselen grupperede i toldfrie Varer, toldbare Varer, som svare samme Told i hele Toldterritoriet, og toldbare Varer, som svare lavere Told i Hertugdømmerne og Fyrstendømmet Lübeck end i Kongeriget (Toldsatserne anføres). Den meddeler ogsaa ofte Tal for tidligere Aar.

Hæfternes Tabelafdeling omhandler Varernes Kvantiteter. I Indledningerne er der ogsaa foretaget en Værdiopgørelse²⁾. I det første Hæfte (4) opgjorde man Udførselen efter de i Handelstidenden givne Middelpriiser. I Hæftet for 1840 (7de Hæfte) støttedes Værdiansættelsen dels til de i Priskuranterne for det københavnske Marked opgivne Middelpriiser dels til Gennemsnitspriser, meddelte af Mæglerne. For Sammenligningens Skyld holder man sig i de følgende Hæfter saa vidt muligt til de for tidligere Aar fastsatte Priiser.

Med 16de Hæfte (for 1847) indføres de «officielle Værdier». Disse føjes i Tabelafdelingen til hver enkelt Varegruppe. Det, der tilsigtedes ved disse officielle Værdier, som længe forinden vare blevne benyttede i Udlandet, England og Frankrig, var Opnaaelsen af «en bestemt og uforandret Basis for Sammenligningen af eet Aars Resultater med et andet Aars eller med et længere Tidsrum, hvorefter den relative Fremgang eller Tilbagegang kan bedømmes», altsaa en af Aarssvingningerne uafhængig Værdimaalestok. De officielle Værdier bleve her i Danmark satte ret praktisk: Importværdierne beregnede efter Prisen her, uden Told,

¹⁾ Tabelværksindledningen S. VIII.

²⁾ Ogsaa enkelte summariske Værdidata i selve Tabelafdelingen.

men indbefattet Fragt, Assurance o. lign., Eksportværdierne efter Middelpriisen paa de vigtigste Udførselssteder, uden Told og Omkostninger ved Udførselen; det var i øvrigt Meningen, at de fra Tid til anden skulde revideres. Ved selve Fastsættelsen af Værdien synes man at være gaaet omhyggeligt til Værks; det angives saaledes, at der med Varer, der frembyde stor Prisforskellighed, ved Bestemmelsen af Gennemsnitsværdien er taget særligt Hensyn til det eller de Slags, som fortrinsvis gaa paa det danske Marked.

Var Handelsstatistikken, som den offentliggjordes af Tabelkommissionen, paa ikke faa Punkter ret ufarbar, var den i endnu tidligere Tid et rent Vildnis. Maaske skyldes dette mindre selve Toldbøgernes Indretning end den tilfældige Maade, hvorpaa Resultaterne sivede ud. Fra ældre Tid har man kun enkelte løsrevne Tabeller, som Regeringen ved Lejlighed lod publicere, at holde sig til, eller spredt Materiale, som det lykkedes ihærdige privatstatistiske Bestræbelser at faa ud af Kollegiekontorerne. Toldbøgerne hørte i 18. Aarhundrede til Statshemmelighederne, hvad Tidens Økonomer ofte beklagede sig over. Martfelt, der i «Philocosmus til Philodanus» opfører «nøjagtige Beregninger at holdes over ind- og udgaaende Varer» blandt sit Reformprograms halvfemsindstyve Punkter, ytrer i Anledning af Hemmeligholdelsesprincippet: «Holder man slige Beregninger farlige for Staten, om de vare bekendte, da maatte man behage at sige, hvad Skade de have gjort i Holland og Frankrig, i England og Irland, hvor de dagligen gøres og paa de sidste Steder aarligen trykkes». Om selve Toldbøgerne udtaler Pram sig senere, i sin Afhandling om Nationaldragten, ret skeptisk, naar han skriver: «Jeg er langt fra at anse Toldbøgerne for de rette Statstermometre, det synes mig klart, at endog de der leverte Udtog kun meddeler liden virkelig Efterretning og sand Nytte», maaske dog særlig under Hensyntagen til det udbredte Smugleri, som Toldbøgerne jo vare uskyldige i.

Hvad der gør den Tids som senere Tiders Handelsstatistik særlig vanskelig, er dens Afhængighed af de økonomisk-politiske Forhold. Den maa følge den praktiske Toldpolitiks Krinkelveje

og af den Grund ofte bryde sin egen Kontinuitet. Det synes, som om selve Toldregistreringen har været i adskilligt bedre Orden i det 18. Aarhundredes Slutning end i den nærmest følgende Tid. Arkiverne bevare saaledes velordnede Vareud- og indførselslister for Tidsrummet 1763—94 med ret klar Udskillelse af Transit-handelen ¹⁾.

Af Bestemmelser af statistisk Interesse for 18. Aarhundredes Slutning skulle nævnes et Promemoria af 17de Juni 1775 fra det vestind.-guin. Rente- og Generaltoldkammer til Tolderne om maanedlig Indsendelse til Kammeret af Ekstrakter over alle de Sorter Kornvarer, som paa Toldstederne afskibedes til fremmede Steder, og saaledes forfattede, at det kunde ses, til hvilke udenrigs Steder Varerne indførtes. Endvidere et Cirkulære fra samme Kollegium af 27de Oktober 1787, efter hvilket Tolderne skulde indberette hver Maaned, hvilke Kvantiteter Smør, saltet og røget Flæsk samt Kornvarer der vare blevne udførte til fremmede Steder, en Bestemmelse, der udvidedes ved Cirkulære af 27de Marts 1790 til ogsaa at gælde Indførselen af Korn- og Fedevarer, men atter ophævedes ved Cirkulære af 18de Juni 1791, idet disse Indberetninger nu opgaves, mod at Toldbøgerne selv indeholdt samlede Data herom til Indsendelse, naar det forlangtes. Endelig kan nævnes Cirkulæret af 17de November 1792, hvori Generaltoldkammeret paabyder, at der med de maanedlige Toldekstrakter skal følge en nøjagtig Forklaring, efter et nærmere opgivet Skema, over alle de Kornvarer og det Kornbrændevin, som vare blevne ind- og udførte i sidste Maaned, og at en saadan Oversigt ogsaa skulde følge General-ekstrakten ved Aarets Udgang.

Ved kongelig Resolution af 5te Maj 1797 ²⁾ blev det befalet General-, Land-, Økonomi- og Kommercekollegiet at forelægge Kongen aarlige Indberetninger om den danske Handels- og Skibs-

¹⁾ Se «Vejledende Arkivregistraturer» II, S. 317. I Schovelin's «Fra den danske Handels Empire» I. findes disse Tal, for 1733—73 og 1774—94, delvis samlede i Totaloversigter, S. 221 ff.

²⁾ Instruks af 12te December 1797 § 7 (i Anledning af den nye Toldforordning) paalagde Toldkassererne i hvert Aars Toldregnskab at forfatte Register over ind- og udførte Varer.

farts Tilstand og de deraf for Statskassen flydende Indtægter. Det ses af de i Rigsarkivet bevarede Indberetninger, at der med den raisonerende Forestilling til Oplysning om Handelsbalancen som Bilag fulgte en hel Mængde Statistik: om Antallet af hjemmehørende Skibe (over og under 10 Kommercelæster), Nybygninger af Skibe, Antallet af de med indenlandske Skibe til fremmede Steder tilbagelagte Fragtrejser (efter de danske Konsulers Skibslistes), Antallet af Skibe, der havde passeret Øresund, visse meget summariske Oplysninger om Udførselen af Kornvarer fra Danmark og Hertugdømmerne (paa Basis af Fragtafgifterne) o. a.

Selve den egentlige Vareomsætningsstatistik var dog en lukket Bog for Kommercekollegiet, og da det saaledes savnede væsentlige Data til et «fuldstændigt Skilderi over de danske Staters kommercielle Tilstand», udbad det sig ved Skrivelse af 18de Februar 1806 Generaltoldkammerets gode Bistand til Erholdelse af en Generalliste over ind- og udførte Varer til og fra samtlige Told-distrikter (og Toldbeløbet), en detailleret Udførselsliste angaaende Landets egne Produkter og Resultaterne af Danmarks vestindiske og guineiske Handel, for saa vidt den kunde ses af Ind- og Udførselslisterne over de til de vestindiske Etablissementer udsendte og derefter anbragte Varer m. v.

Generaltoldkammerets Svar af 25de Marts 1806 opruller et højst bedrøveligt Billede af den danske Statistiks daværende Tilstand. Naturligvis laa der et mægtigt Materiale hen ude ved Toldstederne, men der var intet gjort for samlende Oversigter. Som Generaltoldkammeret selv siger i sin Skrivelse: «de trende Hovedøjemed ved Toldvæsenets Organisation, at spare i Oppebørsels- og Opsyns-Bekostning, og at lette Handelen for Indskrænkninger, der ikke ere umiddelbar fornødne for Oppebørselen, Toldvæsenets nærmeste Hensigt, have gjort det nødvendigt at tabe den statistiske Underretning, der kunde øses af Toldvæsenets Bøger, aldeles af Sigte». Hvad en Generalliste over indførte Varer angik, vilde den vel kunne uddrages af Toldregnskaberne, men der holdtes ikke længer Vareregister ved Toldstederne; «Efterretning om Mængden af alle indførte Varer fandtes for Kammeret sjældnen at være

fornøden, og dens Paalidelighed maatte altid være mislig og tvivlsom ved Siden af den uberegnelige Snig- og Kontrabandehandel; for fortoldede Varer vilde man kunne slutte tilbage til Indførselsværdien af de opgivne Toldbeløb; de fremmede Varer, som indføres for at udføres, dels gennem Transitoplaget (hvor Varerne selv ofte ikke engang vidstes), dels fra Kreditoplaget, kunde kun opgives, ved at man regnede tilbage fra den erlagte Transittold. Bedre stod det ikke til med en Generalliste over de udførte Varer. Fabrik- og Manufakturvarer f. Eks. kunde beregnes, for saa vidt deres Mængde ved Udgaaende angaves, men de behøvede ikke at angives nøje for Toldvæsenets Skyld, og det var endog at formode, at det efter Stederne, hvorhen de førtes, kunde være tilraadeligt ved Udgaaende helt at fortie dem. — Denne Brevveksling mellem Kollegierne har vist snart givet Anledning til nogen Forbedring i Indberetningsvæsenet fra Toldstederne. I alt Fald indeholde de Kvartals-Udførsels- og Indførselslister fra Toldstederne, der forefindes i Rigsarkivet fra 1809 og den følgende Række Aar, Varerne alfabetisk ordnede, deres Værdi og Kvantitet¹⁾.

I den trykte Litteratur har man Data fra ældre Tid bl. a. hos Pontoppidan, i «Danmarks og Norges oeconomicke Magazin» V (1761), hos Suhm (gennemsnitlig Udførselsværdi for Femaaret 1764—68²⁾) samt i «Statistisk Tabelværk»'s 4de Hæfte, der meddeler Gennemsnitsudførselen fra Danmark og Hertugdømmerne til Norge og fremmede Steder af Kornvarer m. m. (med Fradrag af de fremmede til Fortoldning angivne Kornvarer) i Decenniet 1775—84 og ogsaa berører den tilsvarende Udførsel 1796—98 og 1802—06.

Af «Handels- og Industrie-Tidende» vil der kunne fremdrages adskillige oplysende Tal, saaledes om Udførselen af Smør i en længere Aarrække. Skrifter af Olrik og Thaarup have udelukkende Handelsforholdene som Genstand. Den af Landhusholdningsselskabet pris-kronede «Afhandling om Aalborgs Handel» (1773), forfattet af

¹⁾ M. H. t. en Opgørelse af den danske Stats og de enkelte Statsdeles Om-sætning (Værdi) med Udlandet 1810 og 1811, se Rubin: «1807—14», S 431.

²⁾ Nathanson: «Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finantsvæsen fra 1730—1830». I dette og senere Værker af samme Forfatter overhovedet mange Tal om Handelsomsætningen.

Hospitalsforstander i Helsingør C. M. Olrik, der tidligere havde udgivet en Monografi om Bergen's Handel, har flittigt benyttet Toldbøgerne. Hans Tal referere sig væsentlig til Aaret 1769, men der findes ogsaa Tabeller om Aalborgs Handel med Korn, Fisk og Fedevarer 1652, 1662, 1706 og fl. a. Aar. Byens Handel med de forskellige Byer i Danmark belyses særdeles udførligt, for hver By med Specifikation af de forskellige Varer baade efter Kvantitet og Værdi; en lignende Tabel gives om Handelen med Norge, og i andre Tabeller gøres der Rede for Handelssamkvemet med de fremmede Stater. Thaarup's «Kort Vejledning til Kundskab om Danmarks Handels-Ret og Oversigt over Handels-Statistikken» (1823) behandler særlig udførligt den færøiske Handel og det asiatiske Kompagni¹⁾, de københavnske Handelslav (Lavliste for 1822²⁾), m. v.

Danmarks og Hertugdømmernes Udførsel af Kornvarer m. m. i 19. Aarhundredes 3die Decennium findes anført bl. a. i Handelstidende, i «For Historie og Statistik» (Udførselen af Kornvarer Oktober 1819 til November 1820, 2det Bd. Dalgas's Afhandling: udførlige Tabeller for 1820—22 aarsvis), i Olufsen's «Collectanea», i Thaarup's Tabeller og i «Staatsbürgerliches Magazin» X, alt efter samme officielle Angivelse³⁾. Endelig vil en Gennemplejning af Begtrup's og Olufsen's Værker, Amtsbeskrivelserne og særlig Topografierne, hvis Forfattere flittigt have benyttet de stedlige Toldbøger, bringe meget Stof for Lyset: Tabeller over samtlige ind- og udgaaede Varer for Skagen 1782 (Olavius), for Kalundborg 1787 (Forfatteren, Paludan, giver ogsaa mange Tal om Udskibning af Kornvarer i tidligere Aar) og for Læsø 1794—98 aarsvis (Bing), over Udførselen af Korn- og Fedevarer fra Tyland for hvert af Aarene 1794—1800 (Aagaard) o. s. fr. C. A. Villaume's ret omfattende Forfatterskab — «Dänemarks Handelslage» (2det Opl. 1823),

¹⁾ Kompagniernes Statistik skal, som væsentlig faldende uden for den her omhandlede Periode, i øvrigt ikke behandles her; mange Data bl. a. hos Nathanson.

²⁾ Den under Industrien anførte Litteratur om Lavenes Lister omfatter gerne ogsaa de handelsmæssige.

³⁾ Jfr. Note S. 216 og Falbe Hansen, l. c., S. 94 ff.

«Statistiske Blade især for Landmænd, Næringsdrivende og Handlende», «Udsigt over Udførselen af Korn og Fedevarer m. m. 1838 og 1839» (1841), «Ueber den Umfang u. die Richtung der Ausfuhr der landwirthschaftlichen Producten in d. Jahren von 1838 bis 1842» (1846) — bragte, som tidligere nævnt, lidet nyt frem, var heller næppe heldigt i Forsøget paa at popularisere de handelsstatistiske Data og synes ogsaa kun at have haft ringe ydre Medbør. Hans sidstnævnte Arbejde med dets mange flittige Beregninger maatte han af Mangel paa Raad til Udgivelse indsende som Manuskript til Geheimestatsministeren med Bøn om, at det maatte blive forelagt Kongen.

Statistikken om Handelsflaaden og Skibsfarten kan føres langt tilbage i Tiden. Rent eksempelvis kan det saaledes anføres, at Nathanson meddeler Handelsskibenes Antal og Drægtighed fra 1707, 1740 og senere Aar¹⁾. De ældre Listers Indretning vil kunne ses²⁾ f. Eks. af en Specifikation for de Skibe, som høre hjemme i København 1749. Her opføres, i tabellarisk Opstilling, Skippers og Skibs Navn, Læster, Bygningssted og Bygningstid. Som Følge heraf kan der meddeles Ekstrakter — og saadanne foreligge ogsaa fra forskellige Tidspunkter — over Antallet af hjemmehørende Skibe stiftsvis, disse sondrede i Læstestørrelse, f. Eks. 310—100 Kommercelæster, 100—50 o. s. v. ned til 10—5 Læster. En Tabel over hjemmehørende Fartøjer i Danmarks Toldsteder 1766 har ikke blot disse Data, men dens «Hoveder» indeholder yderligere Rubrikkerne: byggede 1) indenlands, 2) udenlands — udbragt 1) Ladning, 2) Ballast — hvor Skibene have faret, 1) inden-, 2) udenlands — hjembragt 1) Ladning, 2) Ballast — Antal af samtlige Skibes Rejser i et Aar — forulykkede Fartøjer med Drægtighed og hele Mandskabets Hyre. Generalekstrakter over indkomne og udgaaede Skibe og Fartøjer ved Københavns Toldkammer omkring Midten af 18. Aarh. give kun Antallet (af de forskellige Skibarter) for Ind- og Udgaaende, efter som Farten gælder inden- eller udenrigsk Sted.

¹⁾ Delvis efter Pontoppidan, Riegels o. a.

²⁾ Materialet i Rigsarkivet.

Organisationen af Skibsfartsstatistikken i 18. Aarhundredes Slutning sloges fast ved forskellige Promemorier fra General-, Land-, Økonomi- og Kommercekollegiet. Et Promemoria af 28de Novbr. 1776 bestemmer, at vedkommende Toldbetjent ved hvert Aars Udgang skal indsende til Stiftamtmanden saadanne Tabeller og Efterretninger over alle ind- og udgaaende Skibe og Fartøjer, som hans til den Ende meddelte Skemata foreskrive. I Promemoria af 20de Novbr. 1781 forlanges de aarlige Skibstabeller fra Toldstederne forfattede med saadan Nøjagtighed, at Kollegiet kan se sig i Stand til at forelægge Kongen tilforladelige Beregninger over Tilstanden af den indenlandske Skibsfart, og af Hensyn til Paalideligheden indskrænkedes Tabellerne til faa «uundværlige Efterretninger», nemlig: 1) Navn, 2) Drægtighed efter Kommercelæster, 3) Bygningssted, 4) Bygningsaar, 5) Mandskab (a. Skippere og Styrmand, b. Underbetjente og gemene, c. Dreng, d. Sum), 6) Rederens Navn.

Det er tidligere omtalt, at Kommercekollegiet efter kgl. Ordre af 1797 indgav Forestillinger til Kongen om Handelens og Skibsfartens Tilstand og hermed lod følge forskellige Tabeller vedrørende Skibsfarten. Tabellen over Handelsflaaden, de hjemmehørende Skibe, giver for de enkelte stiftsvis ordnede Toldsteder Besked om Antal, Drægtighed og Mandskab efter en summarisk Inddeling i Skibe med under 10 Kommercelæster og 10 og derover. Der er endvidere Tal om den danske Skibsfart til fremmede Havne (ved «Udførsel» og «Indførsel» nævnes kun Varesorten, ikke Mængde eller Værdi), om nybyggede Skibe m. m.

En nærmere Betragtning af denne Statistiks Tilstand i ældre Tid vil dog vise, at det sikkert ofte var mindre vel bevendt med selve Tallenes Kvalitet. Et fælles Register for alle Landets Handelsskibe fandtes overhovedet ikke i det her behandlede Tidsrum — for København paabødes først et formeligt Skibsregister ved Plakat af 4de Febr. 1817 — og Maalingsreglerne, der væsentlig skrive sig fra en Instruktion af 11te Marts 1769, synes ret vage med deres Remission for forskellige Arter af Skibe (indenlandske Fartøjer). 1825 bortfaldt den for visse Skibe givne Moderation, og

de beregnedes nu til fuld Drægtighed¹⁾. En Plakat af 13de Januar 1830²⁾ paabød en ny Skibsmaaling «for at tilvejebringe en fuldkomnere Overensstemmelse end hidtil imellem den Drægtighed, hvortil Skibe og Baade i Vort Kongerige Danmark udmaales, og den Last, de kunne rumme eller bære». De skiftende Regler vanskeliggøre i alt Fald en Sammenligning.

Naar imidlertid Tabelkommissionen i sit 4de Hæfte bemærker, at der ikke haves fuldstændige Lister over Handelsskibene før Krigens Udbrud 1807, og at en Sammenligning med Kongerigets Handelsskibe i tidligere Perioder kun kan ske ved Hjælp af en Anførsel i Thaarup's Statistik over Handelsskibene 1800, «som dog ikkun skal angaa Drægtighed af Skibe paa 10 Kommercelæster og derover», saa synes Udtrykkene om Thaarup at tyde paa, at Kommissionen kun har set efter i den trykte Litteratur, hvor der ogsaa fandtes andre Data, men ikke spurgt sig for i Kollegierne, og de første Bemærkninger gaa dog maaske mindre paa de enkelte Aarslisters Ufuldstændighed end paa Hullerne i Beretningernes Aarsrække.

Hvad Litteraturen angaar, kan der hovedsagelig henvises til den under Handelsstatistikken anførte, der gennemgaaende ogsaa behandler, og snarest udførligere, Data om Handelsflaade og Skibsfart. En vigtig Kilde er saaledes «Handels- og Industrie-Tidende» (Antal af hjemmehørende Skibe i de danske Stater 1799, 1800, 1801, Skibsfartslisters for hvert af Aarene 1801—1803³⁾ m. m. m.); dens Forløber «Handels-Efterretninger» indeholder bl. a. (XIV. Bd.) for 1787—89 og 1ste Halvdel af 1792 en Tabel over Handel og Skibsfart mellem Frankrig, Danmark og Norge⁴⁾.

¹⁾ I Polemikken mellem Nathanson og David gør sidstnævnte opmærksom paa, at Nathanson ved sine Sammenligninger mellem Skibenes tidligere og senere Drægtighed har glemt at tage Hensyn til Ommaalingen.

²⁾ Tillæg til Bestemmelsen af 1830 givne ved Instruks (Plakat) af 7 Juni 1838 og 7 Febr. 1843.

³⁾ I «Maanedsskrift for Literatur», Bd. 9, paaviser i øvrigt David disse Listers «totale Ubrugelighed» til en Sammenligning med senere Tid; i sin «Om Danmarks Handel og Finanzer» (1833) bebrejder han Nathanson kraftigt, at han ikke har taget nok Hensyn hertil.

⁴⁾ Olrik's «Aalborgs Handel» har Antal og Drægtighed af Byens Skibe og Fartøjer 1670, 1672, 1677, 1706, 1723 m. m. m.

Tabelkommissionens første Bidrag til Skibsfartstatistikken udkom 1840. Det handlede om Danmarks inden- og udenrigske Skibsfart 1834 og 1837. Den forholder sig derefter tavs indtil 1846, da den meddeler tilsvarende Data for 1843. Fra da af bliver dens Statistik fortløbende. Dens Tal om Handelsflaaden offentliggøres for 1832—39 i Tabelværkets 4de Hæfte (1841); de senere Hæfter holde denne Statistik à jour. Materialierne til alt dette havde den faaet til Raadighed, efter at Kongen 1839 havde befalet, at samtlige tabellariske Oversigter for Kongeriget (og for Hertugdømmerne) skulde foranstaltes bekendtgjorte ved Kommissionen.

For Handelens og Skibsfartens Vedkommende tænkte her paa en Del skematiske Oversigter, der indkom til og sammendroges af Generaltoldkammeret, saaledes de «skematiske Forklaringer angaaende indførte fremmede Varer og Forsendelse af frigjorte Varer og angaaende indførte konsumtionsbare Varer», Tabellerne over Udførselen fra Danmark og Hertugdømmerne af Korn- og Fedevarer m. m., der allerede for Aarene 1836 og 1837 vare blevne bekendtgjorte ved Trykken, de aarlige Oversigter over de enkelte Told- og Konsumtionssteders Indtægter og Udgifter, Listerne over de ved hvert Toldsted hjemmehørende Skibe samt Skibsfartstabellerne.

Tabelværkets 3die Hæfte, der skildrer Skibsfarten, baade den inden- og udenrigske 1834 og 1837 (summarisk 1826), er Nathanson's Værk. Det er overordentlig omstændeligt — udkom i to tykke Bind — med Detailler, som de senere Hæfter snart maa opgive. Saaledes inddele Tabellerne Skibene, for hvert eneste Toldsted, i Størrelsesgrupper og hver saadan Gruppe atter i indenbys, udenbys, Hertugdømmernes og fremmede Skibe. De her nævnte Grupper om Hjemstedet opløses andensteds i Tabellen i fuld Drægtighed, bestuvet og ubestuvet Drægtighed. Endelig forbeholdes der en Del Rubrikker, stadig for hvert Toldsted, om Forbisejlere og Dampskibe. Tabelafdelingens Holden «Indgaaende» og «Udgaaende» ude fra hinanden i særskilte Afdelinger («Indgaaende» har alene 14 særskilte Tabeller) gør Oversigten lidet

overskuelig, en Anke, der ogsaa vilde kunne rettes mod Indledningen med dens fyldige Redegørelser og talrige Tabeller for de enkelte Landsdele. Medens 3die Hæfte omfattede hele Landets Skibsfart¹⁾, giver det følgende Skibsfartshæfte (9de Hæfte) kun den udenrigske Skibsfart (1843), med noget større Detail i Angivelsen af de enkelte fremmede Lande, særlige Tabeller om Havariskibe, en Tabel om Kongerigets og Hertugdømmernes Skibe, indgaaende eller udgaaende fra fremmede Havne efter Konsulernes Oplysninger²⁾, men med Opgivelse af de nysnævnte vidtløftige Inddelinger i Størrelsesgrupper etc. og derfor ogsaa med stærkt begrænset Volumen. For hvert Land meddeles det, om Skibsfarten er foregaaet ved Kongerigets, Hertugdømmernes eller fremmede Skibe (vedkommende Lands eller «andre»), og herunder atter Skibenes Antal, Læstedrægtighed og Bestuvning. — Ogsaa paa Skibsfartens Omraade bringer 12te Hæfte (gældende Aaret 1844) adskiligt nyt. Her er atter hele Landets (nu tillige Hertugdømmernes) Skibsfart, ogsaa den indenrigske, tagen med. Til stor Besparelse af Plads ere «Indgaaende» og «Udgaaende» anbragte jævnsides inden for samme Tabel ved hvert Toldsted, medens der vedblivende ødsles med Plads til Bitabellerne om Forbisejlere etc.; Tabellerne om Dampskibene ere langt fyldigere. Af Forandringer i de følgende Hæfter skulle nævnes Udeladelsen i 15de Hæfte, og derefter, af Farten paa Udlandet til og fra de enkelte Toldsteder i Hertugdømmerne (med Undtagelse af Flensborg og Kiel) og fyldigere Oplysninger (end i de umiddelbart foregaaende) fra 16de Hæfte om Nationaliteten af de fremmede Fartøjer, der have deltaget i Monarkiets inden- og udenlandske Skibsfart.

Statistikken om Handelsflaaden holder sig i denne Periode væsentlig inden for den een Gang, i Tabelværkets 4de Hæfte, afstukne Ramme. I dette Hæfte, der omfatter Handelsflaaden i Kongeriget og Hertugdømmerne 1832--39, foretoges der Sam-

¹⁾ Med Undtagelse af Smakke- og Færgefarten over Bælterne, Kystfarten med Baade, Farten med Baade af under 1 Kommercelæsts Drægtighed, Havarister m. m. Se nærmere herom Tabelværkets Indledning, S. V.

²⁾ For saa vidt de da havdes.

menligninger med tidligere Aar, for København 1800, 1816, 1825, for Provinsstæderne 1800 og 1825, men med Hensyntagen til de tidligere berørte Ændringer som Følge af Ommaalingen. For hvert Toldsted oplyses Handelsflaadens Størrelse (Antal og Drægtighed) i Grupperne: under 5 Kommercelæster, 5—10, 10—15 etc. og op til 350—450. En særlig Fortegnelse gives for 1839 over de til Færgestederne i Kongeriget hørende Færgefartøjer og Baade. I senere Hæfter toges disse (og Dampskibene) med op i den almindelige Liste over Handelsflaaden.

Om Skibsbyggeriet, der levende interesserede Regeringen, foreligger der, som nævnt, aarlige Indberetninger til Kongen. Det ses¹⁾, at Generaltoldkammeret i Cirkulære af 7de Maj 1803 til samtlige Øvrighæder i Landet paabyder Beretninger om Skibsbyggeriets Omfang, og at samme Kollegium ved Cirkulære af 10de Januar 1814 frisker de gamle Bestemmelser op og i Anledning af den urigtige Maade, hvorpaa en Del Tabeller i Tidens Løb vare blevne udfyldte, giver nærmere Instruktioner om Udfyldelsen. O. J. Rawert har behandlet dette Materiale i en større Artikel «Koffardi-Skibsbyggeriet i Danmark» i «Statsoeconom. Archiv» for 1826. I øvrigt findes disse Indberetninger delvis offentliggjorte i Handels- og Industritidende, ogsaa for senere Aar end de af Rawert benyttede (i Aargang 1827 gives Koffardiskibsbygningen i 1825 og 1826 for hver enkelt By). Som Indberetningsvæsenet om Handel og Skibsfart overhovedet fra den Tid lider ogsaa Skibsbygningsstatistikken af ikke ringe Upaalidelighed. Dette godtgør ogsaa Rawert selv i sin nysnævnte Afhandling, der behandler de nærmeste Aar omkring 1800 og Aaret 1823, dels ved indgaaende Sammenstilling af de officielle Oversigter, dels ved Sammenligning med de i Niemann's «Forststatistik d. dän. Staten» givne Tal for flere slesvigholstenske Byer, hvis Angivelser han har større Tiltro til, «da min Erfaring har lært mig, at det ikke sjældent lykkes for den private at indhente paalideligere statistiske Oplysninger end Regeringskollegierne».

¹⁾ Rawert: «Kongeriget Danmarks industrielle Forhold» (1850).

Hist og her forefindes der ogsaa Data om forliste og strandede Skibe. Saaledes i Beskrivelsen af Bornholms Amt 1810 (forliste Skibe 1804—1808), i Bing's «Lesøe» (1802) for Perioden 1780—1800, o. a. St.

Skønt Data om Konsumtion og Forbrug kun indirekte vedrøre Erhvervsforholdene, skulle de dog paa Grund af deres nøje Forbindelse med hele Omsætningslivet — og den formelle Sammenknytning i Tabelværket af de herhen hørende officielle Tal med Handels- og Skibsfartsstatistikken — behandles paa dette Sted.

Paa Forbrugets Omraade har den ældre Statistik afgjort Fortrin for den moderne. Hvor vi, fraset enkelte Varer, kun ad Ind- og Udførselens samt Transittens Omveje kunne naa ind til en Konstatering af Forbrugets Størrelse og tilmed kun for saadanne Varer, der ikke frembringes i Landet selv, havde man tidligere fast Grund under Fødderne gennem Konsumtionsafgiften: Købstadskonsumtionen med dens to Afdelinger Portkonsumtionen og Formalingsafgiften.

Der foregik saaledes et ret omstændeligt Bogholderi med Købstædernes Forbrug¹⁾, ihvorvel det paa Købstædernes Grund stedfindende Landbrug virkede forstyrrende nok ind. Det er da forstaaeligt, at Forbrugsundersøgelser spille en meget betydelig Rolle i den Tids Statistik. I øvrigt hjalp man sig ogsaa netop her, hvor saa stærke praktiske Interesser vare fremme, i særlig høj Grad med Statistikkens sædvanlige Udvej i Mangel af bedre, Kalkulen. Eutr. Philadelphus's «Oec. Ballance» og «Danske Atlas» viste her Vej for Martfelt og for senere Tiders Forbrugsstatistikere som Pram og Olufsen. Naar C. Dreyer i sin Beskrivelse af Lemvig, Skodborg og Vandfuld Herreder (1795)

¹⁾ 1837 (Forordn. af 22de November) indskrænkedes Antallet af Varer, paa hvilke der hvilede Portkonsumtion. Denne var i hele Perioden ikke alene højere, men omfattede ogsaa flere Varer i København end i Købstæderne.

siger: „Tillades ikke Regnskabsførerens Regning paa Slump og Gisninger, saa har Statistikerens dog ellers efter Omstændighederne den Tilladelse“, have vi her en Maksime, som troligt fulgtes, hvor Talen var om Varernes Konsum. I det følgende vil der i mindre Grad blive taget Sigte paa denne ret udsvømmende Privatstatistik — et Par karakteristiske Eksempler skulle dog nærmere omtales — end paa den, der sluttede sig nøje om Konsumtionstallenes faste Underlag.

Fra Tiden før Tabelkommissionens Publikationer træffer man Data om Konsumtionen, dels de indkomne Beløb, dels Mængderne af indførte eller formalede Varer, iblandt m. a. hos Aagaard (Ty, for Aarene 1796—1801), Stadfeldt (Randers, for 1768 og følgende Aar), Callisen (til København indførte Varer af Dyreriget, Grønt- og Frugtsorter, til Mel, Gryn og Brød, Brændevin, Øl og Eddike forbrugte Kornsorter m. m. for hvert af Aarene 1798 (1795) — 1805) og flere Amtsbeskrivelser. Selvfølgelig har Thaarup ogsaa Tal herom og Nathanson i hans statistiske Tilbageblik.

De officielle Tal om Konsumtionen begynde, for Aarene 1838 og 1839, i Tabelværkets 4de Hæfte. Her gaas frem med sædvanlig Omstændelighed. Hver By nævnes, og Tabellerne optage da ogsaa en halvandet Hundrede Foliosider — i 15de Hæfte, hvor Specificeringen for Toldstederne opgives, undtagen hvad Brændvinsproduktionen angaar, naar man ned til 10 Siders Tabeller om samme Sag. Alle de konsumtionspligtige Varer anføres særskilt og samlede i Grupper, af hvilke fornemmelig „Formalede Kornvarer“ er stærkt specificeret; de i København ekstra konsumtionsbare Artikler (Frugter, Havevækster, Bygningsmaterialier) have deres særlige Rubrikker. For hver enkelt Vare angives, hvor meget indført (fra Kongeriget, fra Hertugdømmerne), udført (til Kongeriget, til Hertugdømmerne, til fremmede og frie Steder) og forbrugt. Der er desuden almindelige Oversigter over de til og fra Købstæderne ind- og udførte Varer, Forbruget af disse samt de deraf erlagte og for en Del tilbagebetalte Afgifter og over Nettoindtægten af de konsumtionspligtige Varer, ordnede efter deres Betydning som Afgiftsobjekter. Samme Orden følges i det væsent-

lige i de senere Hæfter, der desuden i samlende Oversigter for hvert enkelt af de foregaaende Aar give Middeltal for hele Perioden. Indledningerne, for saa vidt de haves, stille adskillige af de udfundne Tal i Forhold til Folkemængden for at vise Forbruget pr. Individ¹⁾, saaledes i 4de Hæfte Brændevinsforbruget for Befolkningen over 20 Aar (samtlige Mænd, godt Halvdelen af Kvinderne), Konsumenten af Mælk (i hvilken Anledning Ydeevnen hos Køerne i Købstæderne beregnes), af Brændsel²⁾ m. m.

Særlig Opmærksomhed helliges Brændevinsproduktionen og -forbruget. Tabellerne angive, hvor mange Kornvarer af hver Slags (ogsaa Malt, Boghvede og Bælgsæd) der ere formalede til Brændevin og det deraf udkomne Edukt (8°), Indførselen af Kornbrændevin, Edukt og Indførsel tilsammen, Udførsel og som Følge deraf Forbruget; desuden særlige Tal om Ind- og Udførsel af Akvavit og Likører. I 7de Hæftes Indledning gøres der en Beregning, paa Grundlag af Oplysningerne om Mæskerummet og den Plads, Kornvarerne formentlig maatte indtage heraf, over Mængden af Kartofler brugt til Brændevinsproduktionen; i 8de og de følgende Hæfter ere de hertil anvendte Kartoffelkvantiteter (beregnet efter et Middelforbrug af 6½ Skp. pr. Td. af det til Brændingen benyttede Karrum) opførte i egne Rubrikker («Tdr.», «Tdr. Karrum») i selve Tabelafdelingen. I Indledningerne, der jævnlig komme tilbage til raisonnementende Betragtninger og Beregninger angaaende Beskatningen af Brændevin (tillige Data om Ølproduktionen), vil man ogsaa kunne finde Tallet paa de i Henhold til Resol. af 19de August 1835 oprettede privilegerede Landbrænderier.

¹⁾ Det er tidligere anført, at der ogsaa i Handelsstatistikens Indledninger til Tider findes Forbrugsdata, som altsaa udfindes ad anden Vej. I Tabelværkets 5te Hæfte er der, til Konstatning af Kornproduktionen, foretaget summariske Forbrugsberegninger.

²⁾ Om Brænde se i øvrigt under Skovbrug. I Kollegialtidende (se K. T. 1798) angives Indførselen af Brænde, Tørv, Sten- og Trækul til Søs og gennem Stadens Porte og hele Københavns beregnede Forbrug af Brænde og Tørv. 1819 indførtes i København en Brændeafgift for de Staden tilførte Varer. Olufsen («Danmarks Brændselsvæsen», 1811) beregner Middeltallet af Københavns Brændefortæring 1781—94, desuden Konsumenten af Stenkul, Tørv etc.

Til officielle Forbrugsdata maa ogsaa henregnes de Fortegnelser om de i København forefundne Forraad af Korn, Fedevarer etc., der aarlig indsendtes til Rentekammeret. De findes offentliggjorte i Kollegialtidende med Angivelse af Beholdningernes Størrelse hos Grosserere, hos Bagere, Brændevinsbrændere etc.

Til Slutning et Par Bemærkninger, som sagt med Forbigaaelse af alle de talrige spredte Bidrag i den privatstatistiske Litteratur¹⁾, om et Par karakteristiske Forbrugsundersøgelser: Pram's og Nathanson's. Pram's Afhandling «Om Forbruget af Tobak i Danmark» (Aftryk af «Minerva» 1817) er fornøjelig og opfindsom, man kunde maaske dog snarere sige pudsigt og højst fantasifuld. Paa sædvanlig Beregnermanér, paa Basis af Folketal, formentlig Antal Rygere etc. — 8419 Snusere af Mandkøn, en Tiendedel af alle voksne Fruentimmer bruge lidt Snustobak — konstruerer han sig Mængden af Tobak, Snustobak og Skraa, hver for sig, dog med Hensyntagen til Fabrikationen af indenlandsk og Indførselen af udenlandsk Tobak. Dermed er han dog ikke færdig. Hans Maal er Tobaksnydelsens samlede Udgift for Landet. Han undersøger derfor omhyggeligt, hvor mange Tobaks- og Snusdaaser der findes, Piber (dem med og uden Beslag) og Fyrteøj, men maa med Beklagelse opgive at fastslaa «Tobakkens materielle Sæleri», om han end gør lidt Overslag over, hvor meget Sæbe der bruges mere til Vadsk paa Tobakkens Konto, hvor mange Lommetørklæder denne kræver ekstra o. s. v. Han naar ad denne Vej frem til et samlet Værdibeløb (964,614 Rdl.) for, hvad Tobaksforbruget aarlig koster Landet, en Sum, han sammenligner med Landets Udgiftsposter til Brød, til Vin, Kaffe o. a.

Nathanson's Beregninger ere unægtelig af adskillig mere nøgtern Art. I sin Afhandling i «Dansk Folkekalender» for 1844

¹⁾ Bl. a. i «D. oec. Correspondent», fra senere Tid hos V. Rothe (Forbruget af Uld m. m.). I Artiklen «Danmark» i Mc. Culloch's «Dictionary» (1851) findes Udgiftsbudget for en Landarbejder med Kone og 3 Børn i Omegnen af Helsingør, efter Meddelelse fra den engelske Konsul. Disse Oplysninger indledes med den kategoriske Bemærkning: «the Danes are great eaters».

indskrænker han sig ikke til at tage en enkelt Vare frem, men paaviser, at Landets samlede Forbrug er forholdsvis højt og tydende paa Velstand. Han støtter sig paa Konsumtionstabellerne, Tabelværkets Data om Kreaturhold og Kornproduktion, Handelsomsætningsstatistikken, beregner saaledes Forbruget af Salt, Sukker, Kaffe, Tobak, tørrede Frugter etc., anslaaer Smørforbruget paa Landet ved at gaa ud fra Antallet af Køer (med Fradrag af de golve) og vover sig paa Grundlag af Tabelværkets Oplysninger om Antallet af Væve etc. ind paa en Bestemmelse af Konsumenten af uldne og linnede Tøjer m. m.

Samfærdsel.

Statistikken herom staar i dette Tidsrum paa et meget lavt Trin. Der foreligger næppe i den Tids Litteratur samlende Oversigter for noget af dens Omraader. Dens væsentligste Felter ere Vej- og Postvæsenet.

Med Hensyn til Vejvæsenet kan vel anføres Forordn. af 13de December 1793, hvis Paragraf 68 paalægger Amtmændene at forfatte, endog maanedlige, Beretninger i tabellarisk Form om Vejene og deres Tilstand til Generalvejkommisionen, men disse lidet statistisk udformede Oplysninger synes kun i ringe Grad at være blevne udnyttede i statistisk Øjemed¹⁾. Den topografiske Interesse fører en Gang imellem til enkelte Tal om Gader m. m. i Købstadbeskrivelser og lign. Tabelkommisionen har i Tabelværkets 5te Hæfte i Købstadtabellerne indføjet Antallet af Byens Gader (foruden hver Bys Omkreds og Kvadratindhold), og i Schlegel's indgaaende Beskrivelse af København sammesteds findes en vidtløftig Oversigt over Stadens samtlige Gader, fordelte

¹⁾ I denne Forbindelse kan maaske anføres Kancelli-Cirkulæret af 30te Januar 1838 til Amtmændene, hvori der forlanges Underretning om den Byrde, Landsognene have haft ved Vejarbejde eller andre offentlige Arbejder. Oplysningerne bleve meddelte gennem Retsbetjentene og omfattede Antallet af Gang- og Spandage, hvert Landsogn (Bylanddistrikt) havde forrettet uden Godtgørelse i 1837, dels til offentligt Vejarbejde, dels til andet offentligt Arbejde (Sandflugts Dæmpning m. m.), — alt til Brug for Tabelkommisionen. Jfr. S. 77.

kvartersvis, og en Angivelse af de længste og lige Gaders Alenmaal. Endelig giver samme Tabelværk Tal for de enkelte Købstæders Havne¹⁾, hvor dybt stikkende Skibe der kunne anløbe dem, og hvor mange Skibe af ca. 20 Kommercelæster de rumme. Om Fyrene, de ny tilkomne (samt deres Indretning) og de gamle, findes Meddelelse i Kollegialtidendes Aargange, endvidere i den af Generaltoldkammeret 1847 udgivne «Fortegnelse over Fyr og Sømærker paa de danske Kyster» og i Bergsøe's Statistik (Antallet af Fyr og Lysvidde), der ogsaa har en Oversigt over Hovedlandevejenes Længde (samt Vejkort) og Landets Havne.

Poststatistikken tager sig nærmest ud som en Labyrint. Først ved Cirkulære af 26de December 1853 fra Generalpostdirektøren synes den at have faaet nogen Overskuelighed. I «Oversigt over Postgangen og hvad der er befordret med Posterne i 1833—46 og 18^{54/55}—18^{59/60}. Beretning til Finantsministeren fra Generalpostdirecteuren» (1862) er den ældre Statistik samlet og delvis rekonstrueret. Indtil 1853 tog Statistikken Sigte paa Antallet af afsendte (ikke af ankomne) Breve. Da det nævnte Skrift hører en senere Tid til, skulle dets Tal fra Perioden før 1850 — med Udgangspunktet 1833 som det første Aar i Rækken med fuldstændige statistiske Oplysninger om Antallet af de med Posterne sendte Breve og Pakker m. m. — ikke behandles her.

I Kollegialtidende findes spredt herhenhørende Materiale. Dette har Nathanson benyttet i sit Skrift om Næringsløshed, i hvilket han meddeler Tallet for de paa samtlige Stationer i de danske Provinser befordrede Personer for 1820, 1830 og en Del følgende Aar; han giver ogsaa sammesteds Oversigter over Befordringen 1834—36 over Store Bælt, Lille Bælt og Routen Kalundborg—Aarhus²⁾. Bergsøe's Statistik meddeler for Aarene 1841—44

¹⁾ Om Udgifter til Havnene i ældre Tid se Thaarup: «Udførlig Vejledning» S. 479 ff. Kgl. Resol. 25de April 1798 gav Regler for Havneregnskabernes Aflæggelse. 1801 paalagdes der Havnevæsenet Straf for for sildig Indsendelse af Regnskaberne (Kollegialtidende 1801).

²⁾ Det skal atter her betones, at nærværende Fremstilling ikke sigter mod en udtømmende Fremstilling; dette gælder samtlige Afsnit, men særlig

Antallet af Breve og af rejsende med Person- og Pakkeposterne dels i Kongeriget, dels i Hertugdømmerne, en mere specificeret Tabel om samme Emne for 1844 og de større Byers Postintrader gennemsnitlig 1841—43.

dem, der ikke staa paa dansk officiel Bureau-Statistikks Program. Med Hensyn til Poststatistikken vil der bl. a. sikkert kunne hentes adskilligt Stof fra Dagspressen og selvfølgelig ogsaa fra Arkiverne.

5. Retsvæsen.

For Retsstatistikken er 1828 et Mærkeaar. Før den Tid er den ret kaotisk. 1828 faar Kriminalstatistikken en nogenlunde fast Organisation, medens den civile Statistik først udformes langt senere, i Bureauets Tid.

Fra Regeringens Side blev der ganske vist ikke gjort saa lidt, for at den kunde være à jour med Retslivet i Staten, men, som paa saa mange andre Omraader fra den Tid, bleve de normerede Indberetninger ikke udformede med tilstrækkeligt statistisk Blik, udnyttedes kun tarveligt, og naar der publiceredes Data om dem, var det mest i Form af regnskabsmæssige Indberetninger, der kunde vise Kongen, at hans Embedsmænd «arbejdede» og i Aarets Løb have ekspederet saa og saa mange Sager, medens disse i mindre Grad vare til at faa statistisk Forstand af.

Om Antallet af Stævninger, afsagte Domme, hævdede Sager m. m. findes lidt Tal i «Statistisk, jurid. og litt. Bibliothek» for København 1792, desuden i forskellige Bybeskrivelser, saaledes Jørgensen's om Faaborg 1816 (Tabel over de ved Faaborg Byting og Salling Herredsting 31te Maj 1802 til 31te Marts 1805 foretagne Sager: Forhør, indstævnte og paadømte offentlige, private og Politisager, forligte ved Politiretten), Begtrup's fra 1823 om Svendborg (Fortegnelse over de Sager, der ere behandlere ved Bytinget 1818: foretagne, paadømte dels civile, dels kriminelle, udsatte eller indankede o. s. fr.) m. m. — I forskellige Aargange af Kollegialtidende findes aftrykt Beretninger fra Justitiarius i Højesteret om Antallet af de i Aarets Løb ved denne Ret afgjorte Sager (heraf forligte og paadømte), de, der henstod fra forrige Aar o. s. v.; i Kollegialtidende 1801 er der desuden givet en retrospektiv Oversigt med Middeltallet af afgjorte Sager 1780—89, og Thaarup har

i sin store Statistik (3. Del, S. 143) Tabeller dels over Antallet af de for Højesteret indstævnte og der afgjorte Sager i nogle Aar, før Forligelsesvæsenet blev organiseret (1791—94 aarsvis, afgjorte Sager, deraf Justitssager, a. ved Dom, b. ved Forlig), dels over Antallet af indstævnte og afgjorte Sager ved samme Ret 1804—13 (for hvert Aar Antallet af afgjorte Sager: 1. af de efter Ordenen indstævnte a) ved Dom, b) ved Forlig, 2. efter Anticipations Bevillinger, 3. Justitssager). Endelig meddeler David i «Statsoeconomisk Archiv» II. en Liste over de ved Højesteret paadømte Justitssager for hvert af Aarene 1815—27.

Ved Resol. af 4de Juli 1800 befalede Kongen, at Kancelliet ved hvert Aars Udgang skulde forelægge ham, bl. meget andet, fuldstændige Indberetninger om det offentlige Skifte- og Formyndervæsens Tilstand og om Forligelsesindretningens Fremskridt.

Ved Reskript af 13de April 1764 blev det paalagt Skifteforvalterne at indgive aarlige Beretninger om sluttede og usluttede Boer. Da disse Skiftefortegnelser indkom meget uregelmæssigt eller helt udebleve, udstedtes Reskript af 6te Marts 1789, hvori Affattelsen af disse Fortegnelser indskærpedes og det paalagdes Amtmændene m. fl. inden Marts Udgang at indsende dem til Kancelliet. Forordn. af 12te Febr. 1790 paalagde Opbuds- og Skiftekommissarier samt Executores testamenti Indberetningspligt for de af dem behandlede Boer. Det Skema, hvorefter Skiftedesignationerne skulde forfattes, indeholdt to Afdelinger: sluttede og usluttede Skifter; for de sluttede afkrævedes Oplysning om afdødes Navn, om Aar og Datum, naar Skiftet begyndte, og naar det sluttedes, om de umyndiges Navne, deres Alder ved Skiftets Begyndelse, enhver Arvs Beløb m. m.; Skemaet over de usluttede var nærmest indrettet til Kontrol med Langvarigheden af Skiftet og dens Aarsag. Imidlertid synes disse Foranstaltninger lidet at have frugtet, og deres Overholdelse maa jævnlig bringes i Erindring. Saaledes anmoder et Kancelli-Cirkulære af 27de April 1799 samtlige Øvrigheder i Danmark og Norge om at paalægge enhver Skifteskriver i vedkommende Distrikt aarlig

inden Februars Udgang at indsende Fortegnelsen over Stervboernes Skiftebreve efter et vedlagt Skema. Vel som Følge af Resolutionen af 1800 indskærper Kancelliet, under 28de Febr. 1801, baade ordinære og ekstraordinære Skifteforvaltere at efterkomme deres Indberetningspligt. I Kollegialtidende findes summariske Gengivelser af Indberetningerne om Skiftevesenets Tilstand. Det oplyses her, hvor mange Skifter der ere foretagne, hvor mange tilkomne i Aarets Løb, hvor mange afgjorte, og hvor mange der henstod usluttede (og fra hvornaar) ved Aarets Udgang¹⁾.

Ogsaa om de fra Øvrighederne til Kancelliet indkomne Beretninger angaaende samtlige umyndiges under Overformynderierne henhørende Midler findes der spredte Data i Kollegialtidende, specielt for København, det øvrige Sjælland og hvert af de andre Stifter²⁾. For Københavns Vedkommende kan mærkes en kgl. Resolution af 7de Maj 1835, der befaler Kancelliet at lade sig af Københavns Magistrat meddele en kort, men tydelig Oversigt over Overformynderiets Aktiva og Passiva m. m. I Medfør heraf indeholdes der i Kollegialtidende tabellariske Efterretninger om det københavnske Overformynderis Tilstand. Af den privatstatistiske Litteratur kan fremhæves Data i Nathanson's «Om Klagerne over Næringsløshed» (1838): de under Overformynderiet i København indstaaende Midler i Slutn. af 1813, 1831 og 1835 og Overformynderimidler i alle Købstæder (undt. København og Bornholms) 1806 og 1836.

Forordn. af 10de Juli 1795 om Forligelseskommissionernes Stiftelse befalede, at Kommissionerne ved hvert Aars Udgang skulde tilstille vedkommende Stiftamtmand eller Amtmand en Fortegnelse over de Sager, der ved samme i det forløbne Aar vare blevne foretagne og afgjorte, samt meddele, hvor mange der vare blevne forligte, hvor mange der vare blevne henviste til Rettergang eller ud-

¹⁾ M. H. t. Fallitter i København 1816—39 se Rubin: «Frederik den Sjettes Tid» S. 159. Se ogsaa Kollegialtidende, f. Eks. for 1805 S. 584.

²⁾ Kancelli-Cirkulære af 15de April 1826 til samtlige Amtmænd og Lensbesiddere handler om Indførelsen af Overformynderiprotokoller for samtlige Amter i Lighed med dem, der alt ere indførte i enkelte Amter. Det anordnede Skema indeholder Rubrikker for Arvemidlerne, naar de ere indkomne, Sikkerheden for Arvemidlerne m. m.

satte. Disse Beretninger¹⁾ skulde Amtmændene inden næste Januar indsende til det danske Kancelli. Kollegialtidende meddelte Uddrag af Beretningerne for de enkelte Aar, og til bedre Bedømmelse af Forligsvæsenets Indvirkning paa Sagernes Mængde ved Retterne tilskrev Kancelliet samtlige Øvrigheder i begge Riger at meddele Antallet af de Sager, som havde været anhängiggjorte ved Domstolene aarlig i de 3 Aar, før Forligelsesindretningen gennemførtes, og ligeledes af de Sager, som havde været inkaminerede aarlig, efter at Forligelsesvæsenet paa ethvert Sted var istandbragt, en sammenlignende Oversigt, hvis Hovedresultater offentliggjordes i Kollegialtidende for Aar 1800.

De aarlige Forligelsesberetninger i Kollegialtidende omfatte en Fortegnelse over de ved Forligelseskommisionerne foretagne og forligte Sager og de ved Jurisdiktionerne forligte Politi- og andre Sager, med en tabellarisk Fremstilling (i nogle Aargange kun summariske, i andre for hvert Stift, og dettes Købstæder og Landdistrikter jurisdiktionsvis), der skelner mellem det almindelige Forligsvæsen og Politisager, for saa vidt de kunne forliges, og for hver af disse Hovedafdelinger har Rubrikker for foretagne, forligte, udsatte Sager m. m. Kollegialtidende 1805 har summariske Tabeller aarsvis 1797—1803 for hver af de nysomtalte Hovedafdelinger. Thaarup giver i sin Statistiks 3. Del (1815, S. 127) en Tabel, med samme Inddeling, for hvert af Aarene 1797—1805 og for 1813 (i dette Aar for Danmark alene), alt efter Kollegialtidende, men med enkelte formentlig forbedrende Modifikationer. Han gør i øvrigt opmærksom paa Tallenes noget misvisende Karakter, da mange «foretagne» Sager afgøres uden Møde og Mægling, men dog opføres som «forligte eller hævdede», og Forskellen mellem Antallet af de «til Retten henviste» og af «der indstævnte» for en stor Del kan forklares af de fleste Sagers Ubetydelighed, som bevirker, at Sagsøgeren ej vil have mere Bekostning eller Ulejlighed med dem. For mindre Omraader, Jurisdiktioner o. lign., ere Bybeskrivelserne som sædvanligt en ikke uvigtig Kilde: Thaarup's «Bornholms Amt» (1810), Begtrup's «Svendborg», Ursin's «Viborg»

¹⁾ Hvis Form nærmere fastsloges i Cirkulære af 23de Decbr. 1797.

(1849), der omhandler Forligskommissionens Virksomhed 1839, 1843, 1847, o. a.

M. H. t. Auktionsforretninger (i København) findes der enkelte Data i Bärens's «Juridiske Lommebog» for 1796 og 1797. I Thaarup's «Archiv» I. gives Auktionssummerne for Auktioner afholdte 1791 i København over Gaarde, Huse, Skibe m. m. I samme Tidsskrift findes i øvrigt som «Bidrag til Kundskab om Penge-cirkulationen i Jylland» en Opgivelse over de Beløb, hvorfor der er protokolleret Obligationer ved de tolv maanedlige Landsting i 1772 (endvidere for hvert af Aarene 1773—75) samt en skønsvist Angivelse af, hvad der er bortlaant uden Pant.

I Promemoria af 4de Oktbr. 1788 og Cirkulære af 2den Novbr. 1793 fra Kancelliet laa der Spirer til en Kriminalstatistik. Disse paabød Stiftamtmand og Amtmænd efter et nærmere anordnet Skema kvartaliter til Kancelliet at indsende Beretning om alle kriminelle Fanger i Amtet. Et Kancelli-Cirkulære af 14de Juni 1806 fra Kancelliet udvider Skemaets Rubrikker, idet der tilføjes en Angivelse om, naar den faldne Dom er bleven eksekveret¹⁾. Endelig kunne mærkes Meddelelser fra Justitiarius i Højesteret til Kancelliet om Antallet af Forbrydere, dømte skyldig til større eller mindre legemlige Straffe. Efter disse Meddelelser indeholder saaledes Kollegialtidende for 1806 en tabellarisk Fortegnelse over Antallet af saadanne Forbrydere i Danmark, Norge og Kolonierne Aaret forud; Forbrydelserne specificeres: Mord, Mordbrand etc., i alt 12, og Tal gives for hvert Stift i Danmark; desuden meddeler en Rubrik, hvor mange af de dømte der vare Udlændinge²⁾.

Af Fængselsstatistik indeholdes der ikke saa lidt fra ældre Tid i Kollegialtidende. Der findes Data om civile Slaver paa Københavns og Kronborg Fæstninger, om Møens Tugt- og Forbedringshus og særlig udførlige om Hovedstadens Rasp-, Tugt- og

¹⁾ En mindre Udvidelse (om de Justitssager, hvor ingen har været arresteret) faa Beretningerne ifølge Kancelli-Promemoria af 29de Juni 1813.

²⁾ I Hübertz's «Ærø» findes en Tabel over Kriminaltilfældene paa Øen 1821—30.

Forbedringshus med Angivelse for hver af disse tre Afdelinger om Fanger paa Livstid og paa kortere Tid og om Forbrydelsernes Beskaffenhed, desuden det sædvanlige Bogholderi med Af- og Tilgang. Her findes ogsaa en Del Produktionsdata, om hvor mange Pund Farvetræ der er blevet raspet, hvor meget Uld forarbejdet o. s. v. Kollegialtidendes Data ville kunne suppleres ret rigeligt andenstedsfra, f. Eks. for Møens Tugt- og Forbedringshus 1815—21 i Paludan's Beskrivelse af Møen (1824), for Odense Tugthus i paagældende Amtsbeskrivelse¹⁾. I Ursin's «Stiftsstaten Viborg» gives Fangetallet i Viborg Tugt- og Forbedringshus for en Mængde Aar fra Midten af 18. Aarh. op til Skriftets Udgivelsestid, endvidere en ret udførlig Oversigt for hvert af Aarene 1835—47 om Fangepersonalet efter Køn og Forbrydelsens Art; i «Nyt Statsoeconomisk Archiv» (1843) findes adskilligt i samme Retning: om den kristianshavnske Straffeanstalts Middeltal af Forbrydere i de enkelte Aar 1835—39, om Viborg Tugthus, Dødeligheden i Fængslerne m. m.

Med Kancelli-Cirkulæret af 1828 foregaar et betydningsfuldt Fremskridt. Der toges ikke her Sigte paa en Straffeanstaltsstatistik, men paa en Statistik om hele Befolkningens Kriminalitet. De i Henhold til Cirkulæret afgivne Beretninger offentliggøres i Kollegialtidende og gøres for Tidsrummet 1832—40 til Genstand for en meget grundig statistisk Bearbejdelse af Tabelkommissionen.

Danmark kom herved til paa det kriminalstatistiske Omraade at indtage en særdeles hæderfuld Plads mellem Landene. Dens Rolle blev vel ikke Førerstillingens, Frankrig (Guerry) og Belgien havde i Begyndelsen og Midten af 1820'rne lagt Grunden til en omfattende Kriminalstatistik²⁾. Overhovedet laa den kriminalstatistiske Interesse i Luften, og det var vel nærmest Strømninger Sydvest fra (Que-telet o. a.), der bar den herop, men Danmark havde dog paa dette Tidspunkt de fleste Lande bag sig; Østerrig, England, Holland og Tyskland komme først med Decennier efter. David var vel nok den, der mest bidrog til at vække Sansen for Fængselsstatistikken og Kriminalstatistikken overhovedet. Han gav bl. a. i «Maaned-

¹⁾ M. H. t. Straffeanstaltsberetningerne se Departementstidende 1849.

²⁾ I Zürich organiseres en Retsstatistik fra 1830.

skrift for Literatur» en Oversigt over de danske Straffefængsler, skrev i «Statsoeconomisk Archiv» II. (1829) om Forholdet mellem Misvækst og Forbrydelse og meddelte adskilligt om danske Forhold (S. 455 ff.), viste sig i Bedømmelsen af de danske Kriminaltabeller som en skarp Iagttagere og kyndig Raisonneur og behandlede ogsaa Hertugdømmernes Kriminalstatistik, der lige siden 1802 omfattede ret udførlige, om end temmelig mangelfulde, halvaarlige Fortegnelser over straffede Forbrydere. I «Staatsbürgerl. Magazin» (1831) findes David's Afhandling herom oversat og kommenteret. A. S. Ørsted, en stærkt interesseret Part i Sagen, fulgte selvfølgelig ogsaa med Interesse den kriminalstatistiske Udvikling. Gentagne Gange er Kollegialtidende ude i Anledning af en Sammenligning, der er foretagen (i «Fædrelandet») mellem Antallet af kvindelige Forbrydere i Danmark og i Frankrig, og som udviste en forholdsvis stor Kriminalitet for Kvindekønnen i Danmark. Ørsted paaviser her med Rette, at man ved denne Sammenstilling uden skellig Grund har tyet til en for den danske Kvinde ufordelagtig Forklaringsgrund, da den Maade, hvorpaa Løsagtighedsforseelser behandles i en Stat, har en højst betydelig Indflydelse paa Forholdet mellem de Individuer af begge Køn, der blive Genstand for Tiltale og Straf.

Bestemmelserne i Kancelli-Cirkulæret af 29de Marts 1828 til Overøvrighederne ere i det væsentlige følgende: Amtet skal paalægge Retsbetjentene ved hvert Aars Slutning at afgive Beretning om de ved enhver Jurisdiktion i Aarets Løb forefaldende Sager angaaende Forbrydelser og Straffe. De skulle afgives i Form af 3 Skemaer om 1) de egentlige Justitssager, 2) offentlige Politisager, 3) alle private Sager, under hvilke Forseelser paatales, idet det dog bemærkes, at blotte Bøder for unødigt Trætte eller andre processuelle Forseelser ikke blive at optage. Desuden skal der, ved Siden af disse Skemaer, gives Kancelliet Efterretning om de Tilfælde, hvori Bøder for offentlige Politiforseelser i Medhold af Kancelli-Plakat af 12te Januar 1821 ere erlagte uden Dom, samt om de Sager om Hor, der i Aarets Løb ere afgjorte ved Resolution fra Amtmanden (Frd. 24de Sept. 1824 § 4), dog blot ganske summarisk

ved Meddelelse af Antallet af de paagældende Individuer¹⁾ 2). Schemernes Indhold vil ses af omstaaende.

De i Kollegialtidende for 1828³⁾ og følgende Aar paa Grundlag af dette Materiale publicerede Beretninger ordne, med lidt vekslende Form og i større eller mindre Detail, Stoffet i følgende Oversigtstabeller: 1) Antallet af Individuer, som have været tiltalte ved de ordinære Retter for nogen Forbrydelse samt ved Københavns Politiret for Tyveri, Hæleri, mislig Omgang med Hittegods⁴⁾, 2) Antallet af Individuer, som for offentlige Politiforseelser ere ansatte med højere Straf end Bøder, 3) Antal Individuer dømte for private Politiforseelser til højere Straf end Bøder. Den første Tabel er særlig udførlig. Her anføres (amtsvis) Tallet paa de tiltalte, dem, for hvem Sagen endnu ej er paatalt, de afviste, de frifundne. Forbrydelserne opstilles i 34 Rubrikker. Jævnside hermed (men altsaa ikke i Kombination dermed) anføres for hvert Køn Aldersklasserne («ukonfirmerede», 10—15, 15—20 etc.), endvidere «Indlændinge» og «hjemmehørende i Hertugdømmerne og Udlandet». I en særlig Tabel ere Forbrydelserne kombinerede med Straffene (18). Endelig findes til Tider en Tabel, der udviser den Tid, hvori de ved de ordinære civile Retter samt Politiretterne behandlede Sager angaaende Lovovertrædelser (højere Straf end Bøder) have været behandlede fra Sagerens Begyndelse ved Forhør at regne.

Da Tabelkommissionen tog Kriminalstatistikken op — «Statistisk Tabelværk XIII. Hæfte, indeholdende detaillerede Criminaltabeller for Kongeriget Danmark for Aarene 1832—40, samt en almindelig Fremstilling af disses Indhold. Ved C. J. Kayser, Dr. med.» [Kbhvn. 1847] — holdt man sig væsentlig i Tabelafdelingen

¹⁾ Det synes at fremgaa af Korrespondancer i 1850'erne, at de her nævnte Indberetninger om Bøder for offentlige Politiforseelser erlagte uden Dom indtil Tiden omkring 1850 slet ikke eller kun meget ufuldstændigt ere blevne indsendte.

²⁾ Særlige Skrivelser sendtes af Kancelliet til den kgl. Landsoverret samt Hof- og Stadsret, Københavns Politiret, Københavns Soret og Vicepolitidirektøren i København.

³⁾ 1828 o: de i 1828 foregaaede Forbrydelser etc.

⁴⁾ Disse sidste toges dog 1828—31 under Politiforseelser.

No. 1. Fortegnelse over de Personer, som i N. N. Jurisdiktion have i Aaret N. N. været tiltalte ved den ordinære Ret for nogen Forbrydelse m. v.

Forbrydernes Navne	Deres Ejenstied, Alder og Opdragelse, hvorunder in specie maa opgives, naar nogen er ukonfirmeret, skønt han eller hun har opnaaet Konfirmationsalderen	For hvilke Forbrydelser de ere tiltalte	Naar de ere arresterede (for saa vidt Arrestation har fundet Sted), og paa hvad Tid Aktion er anlagt	Om Sagen er paadømt i første Instans, og i saa Fald naar, samt hvad Udfald den der har faaet, hvorunder og den eller de Forbrydelser maa opgives, i hvilke den paagældende er funden skyldig, for saa vidt dette ikke i eet og alt falder sammen med den eller de Forbrydelser, hvorfør han er tiltalt	Om Sagen er appelleret, og hvorvidt i saa Fald Underretsdømmen er forandret	Om der, saavidt vides, er anset om Straffens Formildelse eller Eftergivelse, og hvad Udfaldet deraf har været	Om Straffen er øksækeret	Om de paagældende forhen have været tiltalte og dømte, og da for hvilken Forbrydelse og til hvilken Straf	Nummerkninger

No. 2. Summarisk Fortegnelse over de Personer, som i N. N. Jurisdiktion have i Aaret N. N. været tiltalte for offentlige Politiforseelser, m. v.

Antallet af de tiltalte Individer	Antallet af dem, m. H. t. hvilke Sagerne endnu henstaa uafgjorte	Hvor mange frifundne	Hvor mange dømte i Bøder	Hvor mange dømte til højere Straf, i hvilket Tilfælde Straffens nærmere Beskaffenhed saavel som Forbrydelsens Art maa opgives	Om Sagerne ere appellerede, og hvorvidt i saa Fald de i første Instans afsagte Domme ere undergaede nogen Forandring

No. 3. Summarisk Fortegnelse over de Personer, som i N. N. Jurisdiktion have i Aaret N. N. været sigtede for private Forseelser, m. v.

Antallet af de sigtede Individer	Antallet af dem, m. H. t. hvilke Sagerne endnu henstaa uafgjorte	Hvor mange frifundne	Hvor mange dømte i Bøder	Hvor mange dømte til højere Straf, i hvilket Tilfælde Straffens nærmere Beskaffenhed saavel som Forbrydelsens Art maa opgives

til de her givne Rammer. Hvert Aar behandlede for sig, men der gaves desuden Generaltabeller for hele Tidsafsnittet eller Dele deraf. Man standsede med 1840 i Betragtning af den nye Forordning af 11te April 1840, der vilde vanskeliggøre en Sammenligning med Fortiden.

Tabelværket omhandler overhovedet ikke Politiforseelser, der ikke medførte højere Straf end Bøder¹⁾. Det synes, som om Kommissionssager ere slupne uden om Indsamlingen, ligesom Sagerne ved de militære Retter²⁾. En Sammenligning med Nutidens Statistik om samme Emne vil, ogsaa fraset den af den skiftende Lovgivning forårsagede betydelige Uensartethed, vise adskillige Forskelligheder. Forbrydelsesgruppernes Antal er vel saa omtrent det samme, men paa enkelte Omraader har det gamle Tabelværk større Detail (f. Eks. Hæleri 1., 2. og 3. Gang), medens man til Gengæld savner adskillige af Nutidens Grupper. Som Mangler ved dets Ordning kunne anføres Inkonsekvensen i Behandlingen af færøiske og islandske Sager, der snart ere med, snart ikke, den lidt stiftmoderlige Behandling af Kønnene, der ikke i tilstrækkelig Grad ses i Relation til Straffe og Forbrydelser, Aldersklassernes vage «ukonfirmerede», Mangelen paa Præcision ved Omtalen af Forbrydelser, domfældte og straffede, den meget udflydende Afgrænsning af Justits- og Politisager, den summariske Inddeling i Amter (ikke i Jurisdiktioner) og Undladelsen af at udnytte de Recidivdata, som Skemaerne dog synes at give. Tallene for Ind- og Udlændinge, Aldersangivelsen (i Noterne) bl. a. for dem, der ere dømte til Livsstraf, men derefter benaadede, og Generaltabellen E i Oversigt over Formildelser og Eftergivelser af de ved de ordinære civile Retter 1832—40 idømte Straffe³⁾ give paa den anden Side snarest et Plus. Naar Tabelværket har over en Snes Grupper af Politiforseelser

¹⁾ Der gøres i Tabelværket opmærksom paa, at det vel ikke omfatter Forseelser med kun Bødestraf, men at det dog ikke kan undgaas, at visse smaa Forseelser, som enten væsentlig eller udelukkende straffes med Bøder (især ulovlig Handel), dog ere tagne med.

²⁾ Derimod ere borgerlige Forbrydelser begaaede af militære medtagne.

³⁾ Hvortil dog Materialet er ret ufuldstændigt.

(langt flere end nyere Statistiks Inddelinger), har dette for en Del sin naturlige Forklaring i den forandrede Retsordning, der har medført, at forskellige saadanne Forseelser (saaledes ang. Lav) overhovedet ikke længere eksistere.

Selve Kayser's Afhandling er interessant og oplysende, til Tider dog lidt kunstlet og næsten karademæssig i Tabellerne. Den omhandler særdeles udførligt Forholdet mellem Domfældelser og Frifindelser, særskilt for 16 Forbrydelsesgrupper, hvori de 43 Undergrupper (for Forbrydelser og Forseelser) ere indpressede. Disse 16 Grupper samler han atter i 5 Hovedgrupper: 1) Forbrydelser mod Ejendom, 2) personlige Forbrydelser, 3) almenfarlige Forbrydelser (Brandstiftelser, falsk Vidnesbyrd), 4) Forbrydelser mod den offentlige Orden (Løsgængerer, Betleri, Sædelighedsforseelser, Pressemissbrug, Opsætsighed) og 5) andre. Ved Omtalen af Forbrydelseshyppigheden tager Forfatteren Afstand fra Forsøg paa at sætte Kriminaliteten i Forhold til Velstanden, søger i en Tabel at vise dens Sammenhæng med Befolkningstætheden og giver en Tabel om Selvmord til Sammenligning. I Afsnittet om det indbyrdes Forhold mellem Forbrydelserne forvirres man til Tider ved, at der under samme Overskrifter opereres med forskellige Grupper (f. Eks. ses Forbrydelser mod Sædeligheden et Sted at udgøre 10,7 pCt. af Forbrydelserne, et andet Sted for Mænd 2,2, for Kvinder 5,3). I et følgende Afsnit behandles Straffene, hvor man i øvrigt finder Livsstraf anvendt i et ret stort Antal (i alt 123 Tilfælde) paa Hæleri, Røveri, ulovlig Handel (6,3 pCt. af alle Straffe i sidstnævnte Gruppe) etc. Ved Behandlingen af Retsplejens Hurtighed, det sidste Afsnit, kommer Kayser ind paa en interessant og for Datiden aktuel Undersøgelse af Forskellen i Rettergangens Tempo i Tidsrummene 1833—36 og 1837—40, og belyser disse gennem de forskelligartede Rettergangsforhold i og uden for Hovedstaden. Hans Hovedmaalestok for Hurtigheden: Tiden, der er hengaaet inden Straffens Eksekution, er i øvrigt næppe saa heldig som den senere fulgte: Tidsrummet til den endelige Doms Afsigelse.

6. Skole- og Kirkeforhold.

Der er just ikke Mangel paa Taloplysninger om Skolevæsenet fra ældre Tid. Spørgsmaalet om Ungdommens Opdragelse og Oplysning, et af Tidens mest brændende og Tanker og Penne mest sysselsættende, maatte ogsaa i høj Grad tiltrække Statistikerne som samfundsnyttig Borger. Men det, der her bydes, er dog væsentlig kun Enkeltoplysninger, til Gengæld derfor ogsaa ofte udpenslede i yderste Detail, Beretninger fra enkelte Skoler og Seminarier og Regnskabsoversigter for dem, talmæssige Smaaoversigter om Discipelantallet i de lærde Skoler, de ved Universitetet immatrikulerede, de der afholdte Eksaminer o. s. v., meddelte i Universitetsannalerne (og deres Efterfølgere), Udsnit fra enkelte større Skoleomraader, offentliggjorte i «Penia» og andensteds. Gennemlæser man Thaarup's Oversigt i «Udførlig Vejledning etc.», der skulde give Status ved Slutningen af Aar 1813, finder man kun et Skønstal for Landets samlede Skoler, men ellers i Tekstgengivelsen et Udpluk af alle Haande, en Opregning ved Navns Nævneelse, Oprettelsesaar o. l. for adskillige Undervisningstanstalter, og kun et Par tabellariske Fremstillinger, mest efter Annalerne, for de lærde Skoler og Universitetet.

Der kan dog paa vises enkelte Tilløb fra Regeringens Side til samlende Oversigter. Den i 1789 nedsatte Kommission om de danske Skolers bedre Indretning gav Anledning — Promemoria af 24de November 1789 — til Indsamling af Oplysninger, sognevis, om Antallet af Skoler, Skolebørn og Middeltal for hver Skole. Listerne, der synes at gælde et af Aarene 1789—91, skulde som Resultat give Besked om, hvor mange Skoler der fandtes i Her-

redet, og hvor mange der yderligere behøvedes, naar ingen Skolebørn skulde have mere end $\frac{1}{4}$ Mil til Skole¹⁾.

1801 foranstalter Kancelliet en Undersøgelse om de private Lære- og Opdragelsesanstalter. Det paalægges Øvrigheden at indgive Beretning om enhver saadan Anstalt, om dens Begyndelse, Fremgang og nuværende Tilstand, om Antallet af Lærere og Lærlinge (om hvor mange af disse der fortrinligen have udmærket sig) og Lærefagene. I Kollegialtidende for 1802 findes Resultaterne meddelte. Der skelnes her mellem Opdragelsesanstalter og Læreanstalter, disse sidste atter delte i lærde og Borgerskoler, Borger- eller Realskoler af 1ste Rang og mindre Borger- og Realskoler. Ved de sidste Inddelinger sondres atter mellem 1) Drengene og 2) Piger og 3) Ungdom af begge Køn. Fraset et Sammendrag til Slutning for hvert Stift er Beretningen ikke tabellarisk, men gaar frem Skole for Skole. — Endelig kunne nævnes de Indberetninger, det paahvilede Sognepræsterne at afgive til Amtsskoledirektionen i Anledning af Gymnastikkens Indførelse, og som i skematisk Form meddele Antallet af Skoler i Pastoratet og af skolesøgende Drengene.

For Aaret 1837 blev der af Tabelkommissionen tilvejebragt en omfattende og betydningsfuld Skolestatistik. Resultaterne heraf offentliggjordes i Statistisk Tabelværks 5te Hæfte. Der indhentes for Landet Oplysning om Almueskolernes Antal, Børnetallet 1837 og efter det foregaaende Femaars Gennemsnit, Skolernes Formue (og aarlige Indtægter uden Byrde for Kommunen) og Gæld 1837 samt Størrelsen af det Beløb, der blev udredet som Byrde for Kommunerne 1837 og gennemsnitlig i foregaaende Femaar. Alle disse Oplysninger gaves sognevis. For Købstæderne (og København) vare Tallene endnu mere detaillerede, med Hovedinddeling: offentlige og private Skoler, derunder Sondring mellem de forskellige Slags Skoler: lærde, Borger- og Almue-, Haandværks- og Aftenskoler etc., med Angivelse af Antallet af Skoler og skolesøgende Børn 1837 (og for de offentlige ogsaa for det forudlig-

¹⁾ Enkelte Oversigter herom haves i Tabelkontorets Aktstykker. Se for Københavns Vedkommende J. Larsen: «Københavns off. Skolevæsens Historie» (1881), S. 53.

gende Femaar); i en særlig Rubrikafdeling meddeltes desuden de offentlige Skolers Formue og Gæld. I Indledningen paavistes det ved en Sammenligning mellem det udfundne Børneantal og Folke-mængden i de skolepligtige Aldersklasser, hvor forholdvis ringe Rolle Hjemmeundervisningen spillede.

I Bergsøe's Statistik meddeles Antallet af skolepligtige Børn i Landdistrikterne, København og Købstæderne ved Værkets Udgivelsestid.

Medens der i øvrigt for Landet og Provinskøbstæderne ikke synes at foreligge samlende Tabeller¹⁾, findes der i Litteraturen adskillige Data til Oplysning om københavnske Skoleforhold. Saaledes har Callisen en Oversigt over de offentlige og private Skoler i Hovedstaden 1808 (Antal Skoler, skolesøgende), Nathanson i Skriftet om Næringsløshed Tal for 1817, 1827, 1837, o. s. fr.

Ved Anordning af 20de Marts 1844 for Borger- og Almueskolevæsenet i København i Forbindelse med Kancelli-Skrivelse af 22de Dec. s. A. blev der lagt et fastere Grundlag for Skolestatistikken. I Begyndelsen af hvert Kvartal skulde der til Direktionen indsendes Beretninger om de offentlige Skoler: Disciplenes Antal i hver Skole (og Klasse), Af- og Tilgang m. v. I de aarlige Beretninger, der foreløbig skulde indsendes efter de ældre Skemaer, krævedes nu ogsaa Oplysning om Discipelantallet ved Aarets Begyndelse og Slutning samt Af- og Tilgang for de private Skoler, med hvilke Tilsynet blev langt mere indgaaende end tidligere. I «Beretning om det Kjøbenhavnske Borger- og Almueskolevæsens Tilstand for Aaret 1844» (afgiven 17de Dec. 1845) sondres i en større Tabel mellem private og offentlige Skoler, disse atter delte i Kirke-, Sogne- og Fattigvæsensskoler. For hver Skole gives Undervisningsgenstande, Antal Lærere og Undervisningstimer, Antal Klasser, Børnenes Antal for hvert Køn ved Aarets Slutning, ældste og yngste Barns Alder m. m. Tabellen vedrører ikke de lærde Skoler,

¹⁾ Anordn. af 29de Juli 1814 § 43 paabød vel Bestyrelsen af det hele Almueskolevæsen, under Kancelliet, at der aarlig skulde forelægges Kongen en Oversigt over sammes Tilstand, men ikke, at den skulde offentliggøres.

Søetatens og de militære Skoler, men disses samlede Børneantal meddeles. Desuden findes en økonomisk Oversigt. I de senere Beretninger — den fra 1845 har en Oversigt over, fra hvilke Samfundsklasser, Haandværksmestere, Svende, Vægttere etc., de offentlige Skoler frekventeres — kan Udviklingen forfølges i Aarenes Løb.

Til Slutning skal her blot anføres de forskellige Data fra den topografiske Litteratur og fra Skolekalenderne¹⁾. De statistiske Oplysninger, som Stiftsamtmand Hellfried lod indsamle i sit Stift 1791, gjaldt ogsaa Skolevæsenets Tilstand. De udnyttedes i en Beskrivelse om Varde af Fogtman (se «Minerva», Juli 1793). I Lund's Bog om Thorseng findes Oplysning om Skoleungdommens (og de konfirmeredes) Antal 1809—23. Meddelelse om den skolesøgende Ungdom findes endvidere bl. a. hos Begtrup (Svendborg), Paludan (Møen) og Hübertz (Ærø, for 1827 og 1830 sognevis). — Til Brug for de Skolekalendere for de forskellige Landsdele, der udkom i Fyrrerne, blev der ikke sjælden foretaget særlige Undersøgelser, ved Tilstillelse af Skemaer for Øjemedet. I «Skole-Calender eller Beskrivelse over Skolelærer-Embederne i Sjællands Stift» (Slagelse 1842—43), ved C. L. Jepsen og L. J. Thastum, forefindes saaledes, paa Grundlag af Lærernes egne Indberetninger, for hver Skole Oplysning om Skoledistriktets Bøndergaarde, Huse med og uden Jord og Middeltallet af skolesøgende Børn i de sidste fem Aar. Lignende Efterretninger træffes hos Friis: «Efterretninger om Skolelærerembederne i Lolland-Falsters Stift» (Nykøbing 1847)²⁾.

En egentlig Kirkestatistik vil man ikke kunne vente at finde i dette Tidsrum. De Momenter til en saadan, der dog findes

¹⁾ Med Hensyn til Seminarier findes bl. a. Beretninger i Kollegialtidende, endvidere adskilligt i Monografier over de enkelte Seminarier etc., Tal for den jødiske Skole i Kollegialtidende o. s. fr.

²⁾ Friis har ogsaa ifølge indhentede tilforladelige Efterretninger Tal for, hvad det koster en ungift aarlig «for blot at leve» i en af Stiftets Købstæder. Se ogsaa Bering's «Skole-Calender eller Beretning om Skolelærer-Embedernes økonomiske Beskaffenhed i Nørre-Jylland» (Horsens 1844) og F. A. S. Hansen og J. Chr. Jørgensen's «Beskrivelse over Skolelærer-Embederne i Fyens Stift» (Odense 1846—1851).

hist og her, skulle blot lige omtales. I videre Forstand hører naturligvis den Befolkningsstatistik, der slutter sig nøje til de kirkelige Handlinger¹⁾, herhen. Den er imidlertid omtalt i et tidligere Afsnit. Her skal saaledes anføres, at der ogsaa enkelte Steder i den statistiske Litteratur haves Tal om Skilsmisse, f. Eks. i Nathanson's «Om Næringsløshed»²⁾. I den topografiske Litteratur vil der kunne hentes ikke saa faa Tal om Antallet af konfirmerede og Kommunikanter i snævert begrænsede Omraader, endvidere om Kirkernes Indtægter, Udgifter og Formuestatus. I de senere Folketællinger toges Trossamfundene med som en særlig Opgave, o. s. fr.

Den Udenomsstatistik, der paalagdes Præsterne, er vel Kirkestatistikken uvedkommende, selv om denne opfattes efter det rummeligste Synspunkt; men da hele denne Statistik spillede en saa indgribende Rolle for den Tids præstelige Embedsvirksomhed, vil et Par Skridt hen ad denne Vej dog næppe være en unødig Digression.

Datidens Præster vare jo paa væsentlige Omraader Bærerne for Statistikken, dens stærkest funktionerende Gennemgangsled. Det er i Virkeligheden en formidabel statistisk Byrde, der dengang lagdes paa Sognepræsten, en Række Kaldspligter, uden for hans egentlige Kald, som, omhyggeligt røgtede, maatte synes at disponere til Udformningen af en Præstetype i den rationalistiske Nyttefaçon, til megen, men næppe altid de strenge kirkelige Krav dækkende, Almengavnlighed. Der har tidligere ofte været Lejlighed til at tale om den Hjælp, man tog af Præsten ved særlige statistiske Undersøgelser. Hovedbyrden kom dog fra de ordinære, daglige Pligter.

Præsten skulde aarlig give Indberetning om Kapitelstaksten, til Amtsfattigdirektionen om Sognekassens Status, til Amtsforvalterne om Antallet af Rangspersoner (Rentekammer - Skrivelse

¹⁾ D. L. 2 — 8 — 7: «Hver Præst skal have en Bog at tegne ved Dag og Tid deres Navne udi, som han trolover og vier tilsammen, saa og de Børns, som han døber i sit Sogn, ægte og uægte, tillige med Faddernes Navne».

²⁾ Se ogsaa A. B. Rothe's Skrift om Ægteskabs-Skilsmisse, S. 9 (1805).

30te Maj 1812), gennem Provsten til Amtmanden om, hvor meget der i Aarets Løb var udredet til Skole- og Fattigvæsenet m. m. (Rentekammer - Skrivelse 9de December 1820), Regnskab til Provsten særskilt for hvert Legat eller Donation i Pastoratet, til Stiftsfysikus (gennem Provsten) om dødfødte Børn, til Provsten om Aarets døvstumme, til Amtsfattigdirektionerne om alle de af private stiftede Legater og Donationer, deres Beskaffenhed m. v., Beretning om Løsgængere (Forordning 25de Marts 1791 og 24de Juli 1822), til Amtsskoledirektionen om Skolevæsenets Tilstand, Af- og Tilgangslistor om det til Kystmilicen pligtige Mandskab, Ekstrakt til Amtmanden af Fattigregnskabet, de offentlige Stiftelser, Fattigvæsenet tilhørende. Dertil kom Listerne til Kancelliet over kopulerede, fødte og døde, til Skifteforvalteren over de i Aaret jordede Personer, endelig Indberetninger om vaccinerede, øde Gaarde og ledigblevne Fæstegaarde o. a. m.¹⁾

1801 ses der at være gjort Skridt til Tilvejebringelsen af en Kirkestatistik for hele Landet. Under 5te September anmoder Kancelliet Biskopperne i begge Riger om at meddele nøjagtige Oplysninger om Kirkerne (Indkomster, Bygningsforfatning m. m.) efter et medfulgt Skema.

En Maaned i Forvejen (8de August) havde Kancelliet paabudt Biskopperne at give det nøjagtige Efterretninger om samtlige under Stiftet henhørende Præstekalds aarlige Indkomster, særskilt for de uvisse (Offer og Accidenser) og de visse (Tiende, Jordegods), alt for at Kancelliet bedre kunde skønne, til hvem det skulde bortgive Embederne. Oplysninger om disses Størrelse findes i den af Hans Frost redigerede «Geistlig Stats - Calender» (1809), hvor Kaldets Indkomst ved sidste Vakance (og Hartkornet) angives.

Senere paatænkte Kancellist i Kancelliet Riis Lowson at udgive et Skrift med statistiske Efterretninger om de gejstlige Embeder. Et Kancelli-Cirkulære af 26de August 1815 udstedtes til Sagens Fremme. Da Lowson imidlertid blev træt af Arbejdet paa Halvvejen, tog Præsten Jens Møller, assisteret af Koefoed-

¹⁾ Nærmere herom i J. Møller: «Haandbog for Præster» (2. Udg. 1834).

Ancher til Østoftte paa Lolland, Sagen op. 1824 paabegyndtes Arbejdet, men først 1835—44 udkom hans «Forsøg til en oeconomisk-statistisk Beskrivelse over Danmarks geistlige Embeder», efter særdeles svære Fødselsveer. Det viste sig, at Præsternes statistiske Interesse i alt Fald ikke strakte sig til Indblikket i deres egne Indkomstsforhold. Møller's Fortale til Bogen er nærmest en Jeremiade: Kancelliets Holdning havde været ret reserveret, det havde nok anbefalet Sagen, men ikke støttet den effektivt¹⁾ og samtykkede senere i, at de Præster, der ansøgte derom, fritoges for at indgive Beretning, om det end paa et senere Tidspunkt atter gjorde Skridt til Sagens Fremme; nogles Bidrag vare vel udmærkede, men andre indeholdt «Sarkasmer, Invektiver og andre uvedkommende Ting». Koefoed-Ancher faldt fra, trættet af al denne Brydsomhed, og de af Jensen (ny Udgave af Holks «Provincial-Lexicon») og Tregder foretagne statistiske Indsamlinger skabte en for Værket uheldig Konkurrence. Værket indeholder ret udførlige Meddelelser fra hvert Sogn om Gaarde, Huse med og uden Jord, Sognets Hartkorn, Folketallet, Kommunikanternes Antal, Udsæden o. a., saa at Forfatteren med Rette kan sige, at han «ikke alene har givet den for saa mange odieuse Angivelse af deres Embeds Indtægter, men ogsaa anden i statistisk Henseende nyttig Oplysning».

¹⁾ Selve Cirkulærets Ordlyd (6te Januar 1829) er dog ret indtrængende: Biskopperne anmodes om at fremskaffe Oplysninger fra de gejstlige til det af J. Møller og Koefoed-Ancher paatænkte Skrift, da det «vil afgive et vigtigt, men hidtil savnet Bidrag til Fædrelandets Statistik og fornemmelig for Landets Gejstlighed vil være af særdeles Nytte og Interesse».

7. Fattigvæsen.

Med Hensyn til de fattige foreligger der for hele Landet noget Materiale i Ekstraskatmandtallene og i Folketællingslisterne.

Den 1787 nedsatte Fattigkommission foranledigede en særlig Tælling af de fattige. Under 10de November 1787 anmodede den samtlige Stiftamtsmænd og Biskopper om at indhente detaillerede Oplysninger hos alle Amtmænd og Provster i Stiftet om Fattigforholdene, dels om de fattiges Antal, dels om Fattigregnskaberne. Der spurgtes om Fattigantallet, Mængden af Krøblinge, senge-liggende, gamle og udlevede, Børn, især faderløse, og hvor mange af disse der nød Almisse, o. a. m. Der skulde gives en ordentlig rubriceret Ekstrakt af de to sidste Aars (1786—87) Fattigregnskaber, hvori Indtægterne skulde være fuldstændigt anførte, staaende som løbende, og Udgifterne nøje specificerede, alt efter et foreskrevet Skema.

Kommissionens Sekretær var den bekendte Assessor Bärens. 1790 udsendte han Resultaterne, der vare tilvejebragte ved Ekstrahering af de indkomne Beretninger ved Hjælp af særligt lønnede Betjente i Rentekammeret, i Folioværket «Efterretning om Fattigvæsenets Tilstand i Dannemark». Tabellerne, et helt tættrykt Opus med mange oplysende Notitser, gaa stiftsvis til Værks og indeholde foruden godt en Snes Rubrikker om Indtægter og Udgifter Oplysninger for hvert Sogn om Antallet af Tdr. Hartkorn (efter Hofman's Fundatser), Folkemængden (efter Zoëga's Tabeller af 1769, da Trykningen af Værket ikke kunde vente paa de nye Folketællingsdata) og de fattige, disse delte i Rubrikkerne:

Krøblinge — sengeliggende — gamle — Børn (1. faderløse, 2. andre) — de fattiges Antal — almissenydende. Der var her tilvejebragt et vigtigt Materiale, som dog havde sine store Mangler. For nogle Sogne staa Rubrikkerne in blanco, da man ikke havde kunnet oppebie Beretningernes Indsendelse. Værre var det, at der i Indberetningerne herskede stort Vilderede i Forstaaelsen af Begrebet «fattige», som de fleste havde opfattet i teknisk Forstand som dem, der vare fri for at svare Ekstraskat, medens andre havde holdt sig til de almissenydende.

En almindelig Fattigtælling blev atter foretagen 1837 ved Tabelkommissionen (Statistisk Tabelværks 5te Hæfte). Tabellerne meddele for hver Købstad og hvert Pastorat Antallet af 1) Hospitaler, 2) Fattighuse, 3) Arbejdsanstalter og for hver af disse Antallet af de fattige i 1837 og i Gennemsnit for de fem¹⁾ forudgaaende Aar, desuden Antallet af de fattige, som uden for ovennævnte Anstalter forsergedes dels 1) stadigt, dels 2) for en Tid, med samme Tvedeling efter 1837 og foregaaende Femaars¹⁾ Gennemsnit. Tabelværkets Data om Fattigvæsenets Regnskabsforhold ville blive omtalte nedenfor i andet Sammenhæng.

Da det var de i Aarets Løb fattigunderstøttede, der optaltes, var her rige Fejlkilder, idet man ikke vidste Besked om Af- og Tilgang og ikke kendte det Antal Dage, hver enkelt havde nydt Fattighjælp, noget, Kommissionen selv var fuldkommen klar over. For Hovedstadens Vedkommende havde man dog et vigtigt Supplement i Antallet af fattige ved Aarets Udgang. Den Uoverensstemmelse, Kommissionen fandt mellem Antallet af fattige 1837 og i 1834 og 1840 efter Folketællingerne, udledte den væsentlig, og med Rette, af Folketællingernes Klassificering i Erhverv efter Hovednæringsvej, hvorved adskillige fattige bleve borte for dem.

For Provinskøbstæderne og Landet savnes i øvrigt ganske en

¹⁾ For København dog kun de 4 foregaaende Aar af Hensyn til en her fra 1833 indført ny Bogføring (1832 blev en Families hele Antal Medlemmer anførte under Optællingen, selv om kun eet af dem havde nydt Interimshjælp, og den, der nød Hjælp flere Gange i Aarets Løb, opførtes som lige saa mange fattige).

generel Fattigstatistik¹⁾. Man maa nøjes med at slutte fra de forholdsvis faa Steder, hvorfra der gives positive Tal. Eksempelvis nævnes her, foruden Amtsbeskrivelserne, Schade's Bog om Mors (1811), hvor der findes en Oversigt for 1807 for hvert Sogne-distrikt over Fattigvæsenets Indtægter og Udgifter og om Antallet af fattige, disse grupperede i 3 Klasser (efter Regl. af 1803: 1) gamle og syge, 2) fader- og moderløse Børn, 3) saadanne Familier eller Enkeltpersoner, som formedelst Svagelighed, mange Børn o. a. ikke kunne fortjene det nødtørftige). Endvidere Begtrup's Skrift om «Svendborg» (1823), hvor de fattige ere klassificerede paa samme Vis, Jørgensen's «Faaborg» (1816), Lund's «Thorseng» (1823) og Stern's Beskrivelse af Københavns Amt.

For Københavns Vedkommende kan man derimod følge Udviklingen langt tilbage i Tiden. Saaledes i C. Pontoppidan's «Magazin for almeennyttige Bidrag etc.», i «Iris», der 1792 ved Omtalen af forskellige københavnske Arbejdsanstalters Beretninger for 1791 udbryder: «hvad er et helt poetisk Poem i Sammenligning med den tørre Optælling af det gode, som de forskellige Menigheder i København stifte». «Penia» indeholder talrige Data, særlig for Tiden omkring 1800²⁾. Fra 1816 har man en fortløbende Aarrække, om end med forskellige Lakuner og Uensartetheder, af Beretninger om Antallet af fattige m. m., idet Fattigvæsenets Aarsberetninger publiceredes i Kollegialtidende, indtil 1834, senere i særskilt udgivne Beretninger. Der skelnes her mellem fast og midlertidigt forsørgede³⁾, for de førstes Vedkommende efter: om i eller uden for Arbejdshuse m. m. m. I «Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 4» (1879) er hele denne omfattende Statistik lagt til Rette og ledsaget med en historisk Forklaring.

Om Fattigvæsenets Indtægter og Udgifter er der legio af Data, men spredte, særlig fra ældre Tider meget uensartede og

¹⁾ Som foran anført skulde Præsterne, efter Kancelli-Cirkulære af 6te December 1800, ved hvert Aars Udgang give Kancelliet en Underretning om Fattigvæsenets Tilstand.

²⁾ Se ogsaa Thaarup's «Udførlig Vejledning», V S. 177 ff; Bergsøe's Statistik, IV S. 193 (Mandtall over fattige 1798).

³⁾ De midlertidigt forsørgede : ved Aarets Udgang.

overhovedet lidet egnede til at give et Totalbillede for hele Landet. I 19. Aarhundredes Begyndelse bestræber Regeringen sig for at gøre Regnskaberne uniforme¹⁾. Selvfølgelig virke de senere Ændringer i den kommunale Forfatning og Forvaltning ogsaa ind paa deres Form. Forordning af 9de Marts 1792 befalede for København offentlig Regnskabsaflæggelse for Fattigvæsenets Indtægter og Udgifter. Ifølge Rentekammer-Skrivelse af 9de December 1820 skulde der aarlig gennem Provsterne indgives Beretning til Amtmændene om, hvor meget der i det sidste Aars Forløb var udredet til Skole- og Fattigvæsenet. Da forskellige københavnske Stiftelsers Midler, ifølge den nye Fattigordning, overleveres til den nye Direktion for Fattigvæsenet, foranstalttes et Opgør over Midlerne, der findes meddelt i Kollegialtidende for 1799 (Midlerne a) ved Overleveringen til Magistraten 1781, b) til Fattigvæsenesdirektionen 1799). For Københavns Vedkommende skal i øvrigt henvises til de nys nævnte Kilder, specielt til «Tabelværk til Københavns Statistik».

Af særskilte Regnskabsberetninger kunne anføres: A. P. Meden's «Om Fattigvæsenet i Sønder-Tranders Sogn fra Beg. af 1804 til Slutningen af 1808» (1809), «Regnskaber over Indtægter og Udgifter ved Aarhuus Kjøbstads Fattigvæsen for 1833»²⁾ (1835), «Beretning om Odense Fattigvæsen for Aaret 1834» og senere Beretninger samt Hald's «Aalborg Fattigvæsens Historie» (1842), hvor den lidet overskuelige, men meget indgaaende Fremstilling føres op til Nutiden, endvidere flere af de nys nævnte Topografier o. a. Nathanson gør i «Om Næringsløshed» rigt Brug af den foreliggende Litteratur og meddeler Fattigskatten i samtlige Købstæder for en Del Aar.

¹⁾ Saaledes Kancelli-Cirkulære af 6te December 1800 om Underretning ved hvert Aars Udgang (gennem Amtet) om Fattigvæsenets Tilstand, og Kancelli-Cirkulære af 15de Juni 1805 til Direktionen for Fattigvæsenet i ethvert Amt om, hvorledes Regnskaberne i Fattigdistrikterne skulde indrettes, efter et Skema med Rubrikkerne: Penge, Rug, Byg, Brød, Gryn, Mel etc. etc.

²⁾ Her findes alle Fattiglemmernes Navn og Alder og hvor mange Dage de have haft Ophold i Stiftelser.

I Statistisk Tabelværks 5te Hæfte gives der sognevis Meddelelse om, hvor meget Fattigvæsenet med dets Hospitaler, Fattighuse m. m. ejede i Legatkapitaler eller andre rentebærende Kapitaler, dets aarlige Indtægter (uberegnet Kapitalrenterne) uden Byrde for Kommunen, dets Gæld, og hvor meget der som Byrde for Kommunen blev udredet 1837 og i det foregaaende Femaar i Gennemsnit.

Det skal i denne Forbindelse lige anføres, at der ogsaa fra Regeringens Side førtes Kontrol med Stiftelser i al Almindelighed, at der krævedes Indberetninger og Regnskabsaflæggelse for dem og lignende Institutioner¹⁾, at disse filantropiske Foretagender paa mange Punkter greb ind i Fattigvæsenets Virkekreds, og at en Statistik om dette sidste jo maa udfyldes ved Tal fra Stiftelserne.

¹⁾ Thaarup's Arkiv I og II; Kollegialtidende 1833, Nr. 32 og 33; Secher: «Vejledende Arkivregistraturer» (det danske Kancelli) (1886).

8. Det offentlige Finanser og Skattevæsen.

Kommune- og Statsfinanserne. En vigtig Kilde til Oplysning om det nys berørte Emne, Fattigbyrden, er naturligvis ogsaa Kommunalregnskaberne, Tallene dér om Fattigskat o. s. v. For Amtsfattigkassernes Vedkommende kan særlig henvises til Thaarup's Finansstatistik (S. 104).

Finansstatistikken, der rører ved Statsmagtens allerinderste Interesser, blev dog kun i ringe Grad den officielle Statistiks Sag. Vi have vel set Tabelkontoret i dets første Aar overvejende sysselsat med herhenhørende Arbejder, med Ekstrahering af Regnskaberne over de Skatter, der bleve oppebaarne ved Amtstuerne og adskillige kongelige og andre Godser, og hvorom der umiddelbart aflagdes Regnskab til Zahlkassen og Rentekammeret, men denne Statistik var dog at betragte som indre, Offentligheden uvedkommende Statsbogholderi, der tilmed i adskillige Aar blev stillet i Skygge af Bearbejdningen af Folketællingsresultaterne af 1801. I Slutningen af Trediverne giver Tabelkommissionen Bidrag til en Kommunalstatistik ved en Undersøgelse om Købstædernes Formue-, Indtægts- og Udgiftsforhold og ved Data fra By og Land om Frirejser ¹⁾).

Vil man danne sig et Billede af Landets Finansforhold, maa man derfor ty til Fag- og Videnskabsmændenes Kreds. Her bydes Tal nok, men gerne uordnede og ofte lidet overensstemmende, om end de betydelige Interesser, det her drejede sig om, og den der-

¹⁾ Statistikken om Havnenes Finanser er berørt Side 261.

med følgende Skærpelse af de polemiske Vaaben, der brugtes af de stridende Parter, tvang til stigende Stringens og finere Sigtning af Materialet.

I 18. Aarh. fandtes der saaledes i Büsching's «Magazin» nogle Finansberegninger for 1769 — 70, C. U. D. Eggers, Heinze og Gaspari (i «Urkunden» [1786]) offentliggjorde enkelte Brudstykker af de «hellige» Tal, som Thaarup med Henblik paa Regeringens Omsorg for at skjule dem, spøgende kalder dem. Senere levere Zoëga og Tetens Bidrag¹⁾. De Data, der offentliggjordes i «Authentische Aktenstücke» (1795), nød dog trods den lovende Titel liden Tiltro. I «Memoiren über die dänischen Finanzen» (2. Bd. Hamburg 1800—1801) gør omtalte Eggers sig til Talsmand for megen Tilbageholdenhed og Forsigtighed fra Regeringens Side i Offentliggørelse af Finansforvaltningens Talmateriale.

I Vogt's og Mandix's Værker har man Oplysninger om Skattevæsenet af størst mulig Autenticitet. Mandix («Det danske Kammervæsen») nøjes dog hovedsagelig med Tal hist og her om de enkelte Poster. Til Grund for begge disse Forfatteres Værker ligger en udførlig «Beretning om Skattevæsenet i Danmark, Norge og Hertugdømmerne», forfattet 1791—92 af O. Malling (Medlem af den 1787 nedsatte Finanskommission), indeholdende Beregninger over enhver Skats og Afgifts Beløb 1786, og skrevet for «Statistisk Aarbog», hvis Oplag som tidligere omtalt brændte. Vogt's Bog «Udsigt over det danske Monarchies Skattevæsen» (1ste Bd. for 1806, udgivet 1815) har 6 Bilagstabeller med Tal for Landskatternes Provenu, Købstadskatterne, de for Land og By fælles Skatter, Afgifter, der hvile paa Handel og Omsætning, det samlede Skattebeløb, naar sidstnævnte Afgiftsgrupper fradrages, for Landets enkelte Dele og til Slutning en Forklaring over samtlige Danmarks Statsindtægter, tilvejebragte ved Skatter og Paabud (herunder ogsaa Øresundstolden), alt for Aaret 1806²⁾.

¹⁾ Thaarup's Finansstatistik.

²⁾ I «D. oec. Correspondent» II findes en specificeret Angivelse ved Begtrup om Skatter, kgl. og offentlige, til Amtstuen 1806 pr. Td. Hartkorn for et Amt i Jylland og Sjælland.

Olufsen's «Collectanea»¹⁾ give dog supplerende Materiale hertil. Gennem Nathanson's Forfatterskab, der dreves frem til stadigt fortsatte og uddybende Arkivundersøgelser særlig ved David's Kritik, blev der kastet, dog højst uroligt, Lys over hidtil dunkle Egne. Ved hans «Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning» (2den omarb. Udg. 1844) sættes man i Stand til statistisk at udfylde mangfoldige Huller i 18. Aarhundredes Finanshistorie og følge Udviklingen op til Nutiden. Endelig lægger Thaarup i «Danmarks Finantsstatistik» (1836) med sædvanlig Bredde Datidens Viden til Rette for «Forretningsmænd» og «Statistikkens Dyrkere»²⁾.

I det følgende skulle Kommunernes og Statens Finansforhold behandles, i al Korthed, hver for sig, hvilket imidlertid besværliggøres ved Indberetningernes gennemgaaende formelle Sondring efter, om Afgifterne tilflyde Statskassen umiddelbart eller ikke. Tilmed var den kommunale Organisation endnu i lang Tid lidet fæstnet.

1773 indførtes en kollegial Revision af Købstædernes økonomiske Regnskaber. Ved Plakat af 23de Marts 1827 bestemtes det, at enhver Købstads Hovedregnskab skulde aflægges af Byens Kæmner, henlægges til almindeligt Eftersyn i flere Uger, gennemgaaes af Magistrat og eligerede Borgere og derefter tilstilles Amtmanden til Revisionens Besørgelse. Ved Anordningerne af 24de Oktober 1837 § 26 og 13de August 1841 § 32 paabødes Offentliggørelse af Kommunalregnskaber for By, væsentlig i Overensstemmelse med tidligere Praksis, og for Land (Amtsrepartitionsfond). Ved Rente-

¹⁾ I Rigsarkivet.

²⁾ Af mindre Arbejder kunne bl. m. a. anføres stænderdeputeret H. Wulff's «Oversigt over de Skatter, Byrder og Paalæg, der ere udredte af Kjøbstædbeboere og Landmænd paa det frie og ufrie Hartkorn i Nørrejylland for Aaret 1834» (1837), et Arbejde, der, med adskillige Forbehold anbefaledes af A. S. Ørsted. For hvert Amt gives der Tal for de 1) direkte Skatter og Afgifter, 2) Præstationer til det offentlige (Amtsrepartitionsfond m.m.), 3) Kommunalafgifter, alt delt i Land og By; desuden Tal for Konsumtionen, Folkemængde m. m. og derpaa byggede Beregninger.

kammer-Cirkulære af 22de August 1840 var der blevet fastsat et Skema for Amtsrepartitionsfondenes Regnskaber. Gennem disse Bestemmelser gaves der Mulighed for en statistisk Bearbejdelse¹⁾. Til Tabelkontorets første Arbejder hørte saaledes Ekstraheringen af Købstadregnskaberne. Det ses, at Kontoret gik tilbage i Tiden og ogsaa gav samlende Oversigter fra 1786—96²⁾. Tabellerne omfattede hver Købstads Indtægt (Ejendomme og Rettigheder, Indvaanerne paalignede Paalæg, tilfældige Indtægter), Udgifter (lidet specificeret) og økonomisk Forfatning (udbetalt Brandhjælp, Restancer, Pengebeholdning, Udgiftens Overskud over Indtægten, Formue af udestaaende Kapitaler, Gæld).

Ogsaa ad anden Vej skaffede Administrationen sig Oplysninger. Ifølge Reskript af 9de Februar 1816 (Cirkulærer af 11te Juni 1816 m. fl. og af 9de December 1820) paabød Rentekammeret aarlig Indsendelse (efter Cirkulæret af 1820 inden Udgangen af Marts) af tabellariske Efterretninger efter et opgivet Skema, der spurgte om, 1) hvor meget der i offentlige Afgifter — de kongelige Skatter og Afgifter undtagne — i sidste Aar var paalagt Undersaatterne paa Landet at svare af 1 Td. Hartkorn (privilegeret og uprivilegeret), 2) hvilke andre offentlige Byrder der i samme Aar vare blevne paalagte Undersaatterne paa Landet og disse Byrders Værdi, samt 3) hvor meget der i Municipalafgifter og Byrder var paalagt Købstæderne. De offentlige Afgifter, der her var Tale om, specificeres paa et med Cirkulæret af 11te Juni 1816 følgende Blanketskema som Bro- og Delinkventomkostninger, Omkostninger til venerisk syges Kur, Omkostninger til Vaccination, Jordemødres Lønning, Bidrag til Skoler og Amtsfattigvæsen m. m. Disse Beretninger, der ikke offentliggjordes, men en Gang imellem sammenarbejdedes af Rentekammeret og forelagdes Kongen, indsendtes vel Aar ud og Aar ind, men synes dog efterhaanden at være gledne ganske ud af Centraladministrationens Interesse³⁾.

¹⁾ Se »Medd. fra d. stat. Bureau«, 4. Samling, III.

²⁾ Findes i Rigsarkivet.

³⁾ Det er i Anledning af dem, at Lehmann (da Amtmand i Vejle) 1855 skriver til Finansministeriet, idet han samtidig sender to Beregninger over offentlige Afgifter og Ydelser for Landet og Købstæderne for

Det synes, som om den omtalte Plakat af 1827 har foranlediget forskellige Kommuner til at offentliggøre Regnskaberne i en fyldigere Skikkelse end den, hvori de ville kunne findes i Dattidens Blade (Stiftstidenderne). Saaledes foreligger der Beretning om Horsens Bys økonomiske Tilstand fra 1830'erne¹⁾. 1835 udkommer «Udsigt over Aarhuus Kjøbstads oekonomiske Tilstand ved Slutningen af 1833 og 1834 med Undtagelse af hvad der vedkommer Fattigvæsenet», og samme Aar «Udsigt over Roeskilde Kjøbstads oec. Tilstand ved Slutn. af 1834», ligeledes med Fortegnelser af de andensteds offentliggjorte Fattigregnskaber og — karakteristisk nok — med Navns Nævnelse af dem, der havde undladt at svare Skat o. lign.; i Beretninger for samme By fra senere Tider (saaledes for 1849) ere ogsaa Fattigvæsenets Indtægter og Udgifter inddragne ved Siden af de almindelige Udgifter og Indtægter, Aktiva og Passiva, Skolevæsenets og Bro- og Havnevæsenets Indtægts- og Udgiftsforhold m.m. Den, der vil udnytte den stedlige topografiske Litteratur, vil her foruden de

1850 med Bemærkning om, at det vilde kræve lang Tid at samle Materiale til de fire følgende Aar. Amtet gør ligeledes opmærksom paa, at Amtmændene i Tidernes Løb ere blevne paabyrdede «en stor Masse Indberetninger om mange Haande Genstande, hvoraf et ikke ringe Antal enten aldrig har haft nogen sand Interesse, eller i alt Fald kun har haft en ganske temporær Nytte, blandt hvilke derfor en Del Tid efter anden ere bortfaldne per desvetudinem. Til disses Tal troede Amtet ogsaa at kunne henføre den her omhandlede Beretning, da den nu i 5 Aar ikke er blevet indfordret». Han bemærker, at Forholdene vel nu have bedret sig siden Bureauets Oprettelse med dets vel gennemtænkte System, «medens mange af de tidligere fordrede Rapporter ikke have nogen anden Kilde end et øjeblikkeligt Indfald af en eller anden, maaske for længst afdød Embedsmand, og ingen anden Bestemmelse end ubearbejdet, stundom endog ulæst, at henlægges i Arkiverne». Under 10de Juli 1832 skriver Kancelliet til Rentekammeret om disse Beretninger, der «stadig lide af Mangler» og ere uensartede («det af Jorderne udredede Tiendebeløb opgives aldeles ikke efter Oplysninger om det effektive Kornkvantum, samme har udgjort»), hvorfor Kollegiet beder Rentekammeret overveje, «hvorvidt noget maatte være at foretage, for at de ovennævnte Beregninger kunne blive end mere oplysende og vejledende end hidtil» (Rigsarkivet).

¹⁾ «Beretning om Horsens Byes oec. Tilstand etc., foredraget af Borgemester Ræder i Raadstuesamlingen» (1834) og senere Beretninger.

hyppigt tilbagevendende Data om Skole- og Fattigvæsenets Regnskaber kunne finde en Del Kommunalstatistik ¹⁾.

Tidligere er omtalt den Sammenligning af Kommunalafgifterne pr. Td. upriviligeret Hartkorn i Hjørring, Ringkøbing, Præstø og Thisted Amter, der findes i Djørup's Beskrivelse af Thisted Amt.

For Københavns Vedkommende findes der foruden almindelige Regnskabsberetninger en Oversigt over Stadens finansielle Status 1841, støttende sig for den væsentligste Del af Aktiverne (Stadens faste Ejendomme) til en i dette Aar forelagt Værdiansættelse, der ogsaa benyttes ved de følgende Aars, altsaa rent regnskabsmæssige, Balance. Den er angivet i Stadens Regnskab for 1841 ²⁾. Den af Tabelkommissionen iværksatte Undersøgelse for samtlige Købstæder (Statistisk Tabelværks 5te Hæfte) omfatter — for 1837 og det foregaaende Femaars Gennemsnit — Data om hver Bys Kasse (hvad den ejede uden Byrde for Kommunen og dens Gæld), Paaligningens Beløb efter de forskellige Ligningsmaader og Udgifternes forskellige Poster. De detaillerede Oplysninger om Skole- og Fattigvæsen, der findes i samme Tabel, ere omtalte andensteds ³⁾.

Paa Reventlow's Initiativ udkom Forordningen af 30te Januar 1793 om Skatters Oppebørsel og de Regnskaber, der i den

¹⁾ F. Eks. Ekstrakt af Faaborg Købstads Regnskab 1804 i Jørgensen's «Faaborg» (1816), Kæmnerregnskaberne for hvert af Aarene 1841—47 (og 1739) i Ursin's «Viborg» (1849), Udtog af de økonomiske Regnskaber for de bornholmske Købstæder 1805 i Thaarup's «Bornholms Statistik» (1806—10); Indberetningerne i Henhold til Reskr. af 1816 om offentlige Afgifter og Municipalafgifter for Stege Købstad 1822 (de udredede offentlige Paabud (Bygningsskat, Embeds- og Rangskat) og Municipalafgifter og andre offentlige Byrder (Delinkventomkostninger, Fattig- og Skoleudgifter m. m.)) i Paludan's «Møen» II (1822—24). I Thaarup's Finansstatistik: Tabel over Kommunalafgifterne i Landdistrikterne 1833 (S. 110 ff.), Købstædernes Bidrag fælles med Landet til offentlige Indretninger (S. 122 ff.), Københavns Kommunalafgifter for hvert af Aarene 1826—36, o. a.

²⁾ «Oversigt over Staden Kjøbenhavns finansielle Status samt Budget for 1841». «General-Regnskab og specielle summariske Regnskaber, Kjøbenhavns Commune vedkommende, samt Bekjendtgørelse i Overensstemmelse med Anordn. af 1ste Januar 1840 § 40. For Aaret 1841».

³⁾ Ogsaa Data om Købstædernes Overformynderi- og Sparekassemidler. M. H. t. Offentliggørelsen af Sparekassernes Regnskab se Kancelli-Skrivelse af 28de Juli 1827.

Anledning skulde aflægges. Amtstuerne skulde, ved Siden af Kvartalsekstrakter, afgivne efter de Anordningen vedhæftede Schemer, aarlig indsende Generalekstrakter til Rentekammeret og Finanskassedirektionen inden Januars Udgang. Indberetningernes Karakter vil fremgaa af de Uddrag, det blev paalagt Tabelkontoret at forfatte. Tabellen over de ved Amtstuerne (i Norge Fogderierne) og adskillige kgl. og andre Godser oppebaarne Skatter gjorde f. Eks. for 1797 Rede særskilt for faststaaende Skatter af Hartkornet (Matrikel-, Okse- og Flæskeskat etc.), Indtægter, der vedkom Generaltoldkammeret (Konsumtion, Folke- og Familieskat, Købstadkonsumtion, Told), personelle Skatter (Embedsskat, Rangs- skat, Ekstraskat m. v.), jorddrotlige og af Kongens Territorial- højhed flydende Rettigheder (Indtægter af kgl. Jordegods, Jagt- afgift o. m. m.), adskillige kgl. Skatter og Afgifter, hvis Be- løb var skiftende Aar til Aar (Justitskassens Indtægter, Bom- penge etc.), Afgifter, ved hvilke den kgl. Kasse kun udreder Godt- gørelse for gjorde Forskud (Vejes Istandsættelse, Marchpenge etc.), Afgifter og Oppebørsler, som ikke egentlig indflyde i den kgl. Kasse, men blot hæves af Amtsforvalteren for atter at udbetales vedkommende (f. Eks. Delinkventomkostninger, Brandhjælpsspenge) og a. m. Disse Hovedgrupper vare, som Eksemplerne antyde, delte i talrige særskilte Poster. Desuden opstillede Tabelkontoret en Oversigtstabel over de ved Zahlkassen og Stiftsamtstuerne oppe- baarne Indtægter med Summen for de fra Amtstuerne indkomne Beløb, Øresundstold, øvrige Toldindtægter, Konsumtion i Byerne, Intraderne ved stemplet Papir etc.

Over Told- og Konsumtionsindtægterne førtes der et vidt- løftigt Bogholderi med Tilbehør af omstændelige Indberetninger fra Toldstederne, et Materiale, der vel væsentligt, for saa vidt det er bevaret, ligger hen i Arkiverne, men dog ogsaa kommer hyppigt frem i Litteraturen, saaledes hos flere af de S. 248 ff. nævnte For- fattere, for ikke at tale om den topografiske Litteratur, der støtter sig til de stedlige Toldbøger; for Slutningen af Perioden indeholder Statistisk Tabelværk meget herom¹⁾.

¹⁾ Desuden: «Arkiv for Handel og Toldvæsen» I (Tabeller over Konsum- tionsintraderne og Told- og Skibsafgifterne 1844 og 1845) og m. a. St.

Det vigtige Cirkulære af 11te Juni 1816 om aarlig Fortegnelse til Rentekammeret angaaende Undersaatternes Afgifter og Byrder (Reskriptet af 9de Febr. s. A.) er omtalt i Forbindelse med Municipalafgifterne. Landskattens Indførelse fremkaldte et Rentekammer-Cirkulære til Amtsforvalterne af 28de April 1818. I tre Skemaer fastsattes de Forandringer, Amtsforvalterne havde at foretage i deres Ekstrakter og Kontributionsregnskaber i Anledning af den nye Skat. Et fjerde Skema krævede udførlige Oplysninger om Tienden¹⁾, grundede paa Tiendeforholdene indtil Udgangen af 1817, dog saaledes at der for de følgende Aar kun skulde meldes Til- og Afgang; Skemaet skulde for det Konge-, Kirke- og Præstetiende-ydende Hartkorn hvert for sig meddele, hvorvidt Tienden var afhandlet for bestandigt til Yderne efter en fast og uforanderlig aarlig Pengebetaling, hvorvidt den under andre Vilkaar for bestandigt var afhandlet o. s. fr.²⁾.

Der er da Stof nok her og selvfølgelig i Statsbogholderiets Regnskaber til en samlet statistisk Oversigt over Landets Indtægtsforhold, nærmere beset dog et ret uformeligt, lidet umiddelbart brugbart, da de forskellige Indberetninger paa Grund af Versurernes Virvar ikke kunne lægges mekanisk Side om Side og skiftende Brutto- og Nettoangivelser gøre Beregningerne usikre³⁾.

1813 var Regeringen betænkt paa selv at rettlede Offentligheden i saa Henseende. Det bestemtes, at der paa Grundlag af de forskellige Finanssektioners Overslag og Beregninger aarlig skulde forfattes et Budget eller Finansoverslag for det kommende Aar, og at dette skulde offentlig bekendtgøres. Det første Budget, hvortil Materialierne vare samlede af Vogt, indleveredes 20de Sept.

¹⁾ Om Tiende se S. 202.

²⁾ Andre Bestemmelser, der normere statistiske Indberetninger over Skatter og offentlige Byrder, ere Cirkulærer fra Rentekammeret af ²⁰/₁ 1816 om aarlig Fortegnelse over de udskrevne Kørseler, af ²⁷/₂ 1816 om Amts- og Sognerejser, ²¹/₁₀ 1818 om Kongerejser, Amts- og Sognerejser, og ¹³/₃ 1824 til Amtsforvalterne om Indsendelse af Forklaringer om Amtsrepartitionsfondens Tilstand.

³⁾ Med Hensyn til Tabelkontorets Virksomhed se S. 45. For de enkelte Regnskabsposters Vedkommende skal blot henvises til den forhen omtalte Litteratur. Ligesaa m. H. t. Statsgælden (se bl. a. ogsaa «Danmarks Statistik» IV).

1813 til Kongen, men publiceredes ikke, og allerede 1816 skrinlagdes Tanken om det aarlige Budgets Forfattelse¹⁾. Med Hensyn til Udgifterne forordnedes 1824 et Normalreglement for Finanskassen. En Finansberegning udkom for Aaret 1835, idet der da gaves og offentliggjordes i Kollegialtidende og i «Schlesw. Holst. Anzeigen» en «samlet Udsigt over de danske Finansers Stilling i Aaret 1835, for saa vidt angaar den Del af samme, der er henlagt under Direktionen for Statsgælden og den synkende Fond, som den Del af samme, der henhører under de deputerede for Finanserne». Fremtidig gav Kollegialtidende (Ny-Kollegialtidende) specificerede Oversigter (Regnskaber) over Statsindtægter og -udgifter i Aarets Løb med Udsigt over de Forandringer, der vare foregaaede med Statsgælden og Statsaktiverne, men først fra 1841 Budget for følgende Aar og Normalreglement. Det tager dog Tid, inden disse Oversigter kunne omfatte den samlede Statshusholdning, idet Indberetninger om adskillige separate Fonds (de enkelte Departementers særskilte Kasser) savnes i de første Aargange.

¹⁾ En 1816 forfattet Oversigt over den danske Stats Indtægter, Udgifter og Statsgæld, der i Afskrifter kom i forskellige Forretningsmænds og Statistikeres Hænder, benyttede Thaarup delvis i sin 1825 udkomne Statistik. Den offentliggjordes i «Kieler Corresp. Blatt» 1835, Nr. 72, udtogsvis i «Den danske Statsven» 1836 Nr. 1. Se nærmere herom Thaarup's Finansstatistik.

Efterskrift.

Da Genstanden for ovenstaaende Fremstilling har været den 1800—1850 foreliggende Statistik (og dennes Forløbere) samt den statistiske Litteratur fra samme Tidsrum, er Nutidslitteraturen kun for saa vidt medtagen, som den enten offentliggør Statistik, der alt var tilvejebragt og samlet før 1850, eller direkte giver Bidrag til en Fremstilling af ældre Statistiks Organisation og Udvikling.

1813 til Kongen, som publicerede den, og allerede 1816 skrift-
 lagtes Tanken om det arrlige Budget Forskudt. Med Hensyn
 til Budgetets Indsættelse 1824 af Normalreglementet for Finans-
 kassen. En Finansberetning kom for Aaret 1825, der
 der gives en offentliggjort i Kancelliet og i 1826 i
 Helt. Ansees en anden Gang om den danske Finans-
 Stilling i Aaret 1835, for som vist angik den Del af samme
 der er bestemt under Directionen for Statskassen og den øvrige
 Fund, som den Del af samme, der behøves under de forskellige
 for Finansens. Fremtidig var Kancelliet (Kv. Kancelliet)
 som specifikt om Økonomi (Regnskaber) over Statskassen
 og indgår i Aaret 1840 med Udvalgt over de Forskridte, der
 som forudsat med Statskassen og Statskassen, som først af
 1841 Budget for følgende Aar af Normalreglementet. Det tager sig
 Til, inden den Økonomi kunne sættes den danske Stats-
 kasse, som indgår i den danske Statskassen, som først af
 1841 Budget for følgende Aar af Normalreglementet.

BILAG

Den 1816 indgår Økonomi over den danske Statskassen, som først af
 1841 Budget for følgende Aar af Normalreglementet. Det tager sig
 Til, inden den Økonomi kunne sættes den danske Stats-
 kasse, som indgår i den danske Statskassen, som først af
 1841 Budget for følgende Aar af Normalreglementet.

Bilag

Den 1816 indgår Økonomi over den danske Statskassen, som først af
 1841 Budget for følgende Aar af Normalreglementet. Det tager sig
 Til, inden den Økonomi kunne sættes den danske Stats-
 kasse, som indgår i den danske Statskassen, som først af
 1841 Budget for følgende Aar af Normalreglementet.

Bilag I. Udkast til Tabelkommissionens Skemaer

ifølge Collin's Betænkning af 14. Novbr. 1833.

Bilag I a.

Schema

til en tabellarisk Udsigt over Kiøbstædernes Tilstand i topographisk Henseende

for hver Kiøbstad.

- a. Byens Omkreds N Alen } uberegnet Forstæderne og Kiøb-
Dens □ Indhold N □ Alen } stædjorderne.

I Henseende til Omkredsen blev det vel rigtigst, at tage Konsumtionslinien til Regel.

- b. Kiøbstædjordernes Hartkorn N Tdr.

— geometriske Areal N Tdr. Land.

— boniterede Areal til Taxten 24 N Tdr. Land
(opgivne i Matricul-Comptoiret).

— det boniterede Areals Forhold til Hartkornet.

— Banktaxation N Rbd.

Af det geometriske Areal ligger endnu i Fælledskab N Tdr. Land.

Kiøbstædjordernes Areal indbefatter:

Agerland N Tdr. Land.

Enge og Overdreve N —

Skove N —

Planteskoler N —

Hauger N —

Tørvemoser N —

Kiær og Moser (ikke Tørvemoser) N —

Hede N —

Flyvesand N —

Indsøer og Fiskedamme N —

Veie, Byggepladse etctr. N —

- c. Gadernes Antal N.

- d. Bygningernes Antal N (iberegnet Forstæderne. Stald- og Sidebygningerne etctr. regnes under eet med de tilhørende Hovedbygninger).

Deraf Kirker N.

— Møller N, nemlig: N Vind-, N Vand- og N Hestemøller,
hvilke bruges: N til Meel- eller
Gryn tillige, N til Gryn alene, N til
Olie, N til Valkning, N til Bark etctr.

Samtlige Bygningers Assurancesum N Rbdl. (haves i Cancelliet).
— Banktaxation N Rbdl.

Af Bygningerne tilhøre det Offentlige N, assurerede til N.

e. I Havnen kunne indløbe N Fod dybtstikkende Skibe.

I den kunne paa eengang ligge N Skibe.

Byen har N Broer.

Bilag I b.

Schema

til en tabellarisk Udsigt over Landsbysoghenes Tilstand i topo-
graphisk Henseende

for hvert Landsbysogn.

a. Sognet har N Landsbyer.

Disse indbefatter N Gaarde og N Huse, som ligge samlede i
Byerne og N Udflyttergaarde og N Udflytterhuse.

b. Sognets hele Hartkorn N Tdr. Htk., Ager og Eng etc. etc. ;
deraf tiendeydende N Tdr. Htk.

— contribuabelt N —

I Fælledskab ligger endnu N —

Sognets hele geometriske Areal N Tdr. Land.

— boniterede Areal til Taxten 24 — N Tdr. Land
(i Matricul-Comptoir).

Der gaar saaledes N Tdr. Land boniteret Jord paa een Tonde
Hartkorn.

c. Sognets Areal indbefatter:

Agerland N Tdr. Land.

Enge og Overdreve N —

Skove N —

Planteskoler N —

Hauger N —

Tørvemoser N —

Kiær og Moser (ikke Tørvemoser) N —

Hede N —

Flyvesand N —

Indsøer og Fiskedamme N —

Veie, Gaardspladse N —

d. Eiendommene ere saaledes fordelte:

Complete Sædegaarde	N	Stykker
Hver Sæde- eller Hovedgaards Jorder for sig opgivne med Areal, Hartkorn, Banktaxation etctr.		
Ucomplete Sædegaarde, eller Parcelgaarde af samme, paa samme Maade	N	—
Fæstegaarde over 6 Tdr. Htkorn, som forrette Hoveri	N	—
— — — — —, som ere hoverifri .	N	—
Fæstegaarde fra 6 til 2 Tdr. Htkorn begge incl., — — — — — som forrette Hoveri	N	—
— — — — —, som ere hoverifri .	N	—
Fæstesteder under 2 Tdr. Htkorn (uden at henregnes til Huse), som forrette Hoveri	N	—
— — — — —, som ikke forrette Hoveri	N	—
Fæste- eller Leie-Huse med Jord	N	—
— — — — — uden Jord eller blot med Haugeplads	N	—
Arvefæstegaarde over 6 Tdr. Htkorn	N	—
— — — — — fra 6 til 2 Tdr. Htkorn, begge incl.	N	—
Arvefæstesteder under 2 Tdr. Htkorn	N	—
Arvefæste-Huse med Jord	N	—
— — — — — uden Jord	N	—
Selveiergaarde (hvortil og regnes Præste- og andre beneficerede Gaarde) over 6 Tdr. Htk.	N	—
— — — — — fra 6 til 2 Tdr. Htk., begge incl.	N	—
Selveiersteder under 2 Tdr. Htkorn	N	—
Selveierhuse med Jord	N	—
— — — — — uden Jord	N	—
Af hele Sognet eier Kongen	N Tdr. Htkorn	af alle Slags (deraf Tiende-Htkorn N Tdr.).
— — — — — tilhøre Lehn eller Stamhuse	N Tdr. Htkorn	af alle Slags (deraf Tiende-Htkorn).
Af hele Sognet eier Præster, Kirker og andre Beneficiarer, Ho- spitaler og andre Stiftelser	N Tdr. Htkorn	af alle Slags (deraf Tiende-Htkorn).
e. Svares Tienden in natura, eller er den accorderet? For bestandig eller paa Tid? Paa hvilke Vilkaar?		
f. Hele Sognets Jorder ere banktaxerede for	N Rbd.	
Dets Bygninger ere banktaxerede for	N Rbd.	
I Brandkassen ere assurede Bygninger for	N Rbd.	
g. I Sognet er	N Møller,	nemlig: N Vind-, N Vand- og N Heste- møller, hvilke bruges: N til Meel eller Gryn tillige, N til Gryn alene, N til Olie, N til Valkning, N til Bark, etctr.
h. I Sognet findes	N Broer.	

Bilag I d.

Schema

til en tabellarisk Udsigt over Kiøbstædernes Tilstand med Hensyn
til Næringsveiene

for hver Kiøbstad.

Byens Indvaanere eie	N Heste.
—	- N Køer.
—	- N Stude.
—	- N Kalve.
—	- N Sviin.
—	- N Faar, deraf forædlet Race N.
—	- N Bistader.

Udsæden paa Byens Jorder udgjør sædvanligen:

N Tdr. Hvede, som i jævngode Aar giver ca.	N Fold
N Tdr. Rug	— N —
N Tdr. Byg	— N —
N Tdr. Havre	— N —
N Tdr. Erter	— N —
N Tdr. Kartoffler	— N —
N Tdr. Raps	— N —
N Tdr. Hør, Hamp etc.	— N —

I Ulden- og Linnedmanufacturer holdes i stadig Gang:

N Uldenvæve.

N Bomuldsvæve.

N Linnedvæve.

Som Huus-Industri drives af og til N Væve.

Hvilke Næringsveie blomstre? — eller ere i Aftagende?

Hvormange Torvedage? — ere disse stærkt søgte af Landboen?

Af de Varer, hvoraf ei svares Told, hvor stor er Udførselen?

Byen eier N Skibe (Baade uberegne) tilsammen af N
Drægtighed.

Beløbet af de paa Byens Eiendomme hvilende Prioriteter?

Bilag I f.

Schema

til en tabellarisk Udsigt over Kiøbstædernes Tilstand med Hensyn
til Communevæsenet

for hver Kiøbstad.

Borgervæbningen bestaar af:

Artilleri	N	Officierer	og	N	Mand
Infanteri	N	—	-	N	—
ridende Corpser	N	—	-	N	—
Brandcorps . . .	N	—	-	N	—

Om Byens Borgervæbning er deels frivillig, deels paabuden, eller kun een af Delene, maatte oplyses.

Byen oplyses med N Lygter.

Den har N Brandsprøjter.

Den har N Vægttere og N Politibetiente.

De under Byens Overformynderi hørende Umyndiges Midler udgiøre N Rbd.

Skolevæsenet (offentligt eller privat):

N Lærd Skole	med N Lærere og N Disciple.	} helst opgivet for hvert af de sidste 10 Aar
N Borgerskoler	- N — - N —	
N Haandarbeidsskoler	- N — - N —	
N Aftenskoler	- N — - N —	

Fattigvæsenet har stadigen forserget N Fattige.

Blandt dem, som forserges stadigen, forserges mange dog kun partielt, f. Ex. med Brød, med Huusleiehielp etctr.

Fattigvæsenet har af og til forserget N Fattige.

Beløbet af den interimistiske Forsorgelse ønskes opgivet.

Desuden i N Hospitaler	N Lemmer.	} helst opgivet for hvert af de sidste 10 Aar.
i N Fattighuse	N —	
i N Fattigarbeids-Anstalter, N Personer.		

Fattigvæsenet med dets Hospitaler, Fattighuse etctr. eier i Legat-Capitaler etctr. N Rbdl.

De i Byen værende Stiftshospitaler maa ikke sammenblandes med Fattigcommünernes egne.

Sygeanstalter.

Havnevæsen.

Hvorvidt Kæmner- og andre deslige Forretninger besorges paa Lovens Maade, som Ombud, eller af lønnede Personer. I hvad Tilstand Byens Kirker og andre Indretninger ere? Om Commünerne have Passiva og Activa etctr.

Byens Skatter og Afgifter; — de offentlige Udgifters absolute Størrelse i de forskjellige Grene.

Ægteviøde, Fødte

[illegible]

Med Hensyn til

[illegible]

Med Hensyn til

[illegible]

og Døde etc.

Bilag I c.

Døde

Over 10 til 20 Aar incl.			Over 20 til 30 Aar incl.			Over 30 til 40 Aar incl.			Over 40 til 50 Aar incl.			Over 50 til 60 Aar incl.			Over 60 til 70 Aar incl.			Over 70 til 80 Aar incl.			Over 80 til 90 Aar incl. etc.		
Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa	Mandkion	Qvindekion	Summa

Næringsveiene.

Bilag I e.

vanligen					I Ulden og Lin- nedmanufac- turer holdes i stadig Gang		I Sognet findes																																					
Med Raps		Som i jævngode Aar giver pr. Tonde Land circa			Med Hør		Med Hamp		Med Kommen		Ulden og Linnedvæve		Bomuldsvæve		Kalkbrænderier		Som reducere aarlig Kalk circa		Af Værdie paa Stedet circa		Teglbrænderier		Som producere aarlig Stene circa		Af Værdie paa Stedet circa		Pottemagerier		Som producere aarlig Potter circa		Af Værdie paa Stedet circa		Kornmøller		Hestemøller		Oliemøller		Valkmøller		Barkmøller		Kalkbrud, Brændevinsværker etc.	
Td.	Ld.	Td.	Ld.	Td.	Ld.	Stk.	Stk.	Stk.	Td.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Rbdl.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.	Stk.		

Communevæsenet.

Bilag I g.

Fattigvæsenet med dets Hospitaler, Fattighuse etc. eier i Legat Capitaler etc.	Fattigvæsenet har kostet Sognet alle Præstationer beregnede til Rbp. S. V. efter ethvert Aars gangbare Priser	Til Veiarbeide og andre offentlige Arbeider er forrettet	Som beregnet til Rbp. S. V. udgjør	Miletallet paa de af Sognet forrettede Frikørseler	Som beregnet til Rbp. S. V. beløber sig til	I Dommerlen, Stokkemandspenge, Lys og Varme til Tinghusene, Tinghusleie, Fængselsleie, til Jordmødrene, samt til andre offentlige Penge- og Varepræstationer, alt beregnet til Rbd. S. v., er af Sognet udredt	Summa i Rbd. S. V. af de efter de foranførte Rubrikker af Sognet i Aaret 1831 udredte Præstationer	
Rbdl.	Rbdl.	Spand-dage	Gang-dage	Rbdl.	Miil	Rbdl.	Rbdl.	Rbdl.
	I 1822 ca. . . .							
	- 1823							
	- 1824							
	- 1825							
	- 1826							
	- 1827							
	- 1828							
	- 1829							
	- 1830							
	- 1831							

Bilag II. Regler og Skemaer til Folketællingerne 1834, 1840 og 1845.

Bilag IIa.

Regler for Folketællingen paa Landet i Danmark den 18de Februar 1834.¹⁾

1. Tællingen tager sin Begyndelse den 18de Februar 1834, og fortsættes saavidt mueligt uafbrudt hver følgende Dag indtil den er fuldendt.
2. Enhver Sognepræst lader Tællingen iværksætte sogneviis ved Hielp af Skolelærerne, der hver for sit Skoledistrict har at foretage Optællingen. Hører Skoledistrictet under forskellige Sogne, har Skolelæreren at foretage Optegningen særlig for den Deel af Districtet, der hører under hvert Sogn. I Tilfælde af en Skolelærers Sygdom, kan Sognepræsten overdrage en af de andre Skolelærere, tillige at foretage Tællingen i den Førstes District. Hvor et District er henlagt til en Kiøbstædkirke, uden at høre til Byens eller dens Forstæders Grund, foranstalter Sognepræsten for den vedkommende Kiøbstædkirke Optællingen i et saadant Landdistrict, som om dette var et særskilt Sogn.
3. Tællingen foretages gaard- og huusviis, ligesom Stederne ligge beqvæmmost ved hverandre; kun at ingen Beboelses-Leilighed forbigaaes.
4. Overeensstemmende med det hustrykte Schema opskrive Skolelærerne paa det dem meddeelte Papir i de derpaa trykte Rubriker alle de Personer, som findes i hver Gaard, hvert Huus, eller hver Beboelses-Leilighed²⁾, (hvorved er at mærke, at ved Familier

¹⁾ De i Parentes anbragte Punktummer betyde Tilføjelser i Reglerne for 1840 og 1845 til nærværende Regler for 1834. De i rund Parentes indrammede Stykker referere sig til Folketællingen 1840, de med skarpe Klammer forsynede til Tællingen 1845.

²⁾ I Stedet for «alle de Personer, som etc. . . » stod i 1840 og 1845: «alle de Familier, som etc. . . »

forstaaes her det samme som Huusholdninger, saa at de der hører til een Huusholdning regnes som een Familie. Aftægtsfolk, Indsiddere og andre i et Huus bosatte ansees altsaa ikke som særegne Familier, naar de ei føre særskilt Huusholdning, men søge Bord hos Andre. Dernæst optegnes alle de Personer, som findes i Gaarden, Huset eller Beboelses-Leiligheden, nemlig deres Navn, Alder, om de ere gifte, ugifte, Enkemænd eller Enker, samt deres Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvei, Stilling i Familien, eller hvad de leve af. Har nogen flere forskiellige Næringsveie, anføres han under den, som han opgiver for den vigtigste hvoraf han lever. (Ved Huusmænd og Inderster maa saaledes stedse tillige anføres, hvoraf de fornemmeligen leve, f. Ex. som Dagleiere, Vævere, Huihmænd o. desl.) [Forsaaavdt Nogen findes at være Forstanden berøvet, fiollet eller afsindig, anbringes en Streg i den dertil bestemte Rubrik og Sygdommens Varighed angives, hvorhos, for Tydeligheds Skyld, Navnet understreges. Det bemærkes, at kun de som have varig Mangel paa Forstanden, blive at anføre, hvorimod de som tilfældigviis i en hidsig Sygdom kunne tale i Vildelse ikke betragtes som Afsindige.]

5. Under Tællingen regnes Enhver til den Gaard eller det Huus, hvori han opholder sig om Natten. Alle, saavel Indlændinge som Udlændinge, medtages, af hvad Stand, Køn og Alder de ere, og hvad enten de høre til Familien eller ikke, naar de kun ei have deres faste Hiem et andet Sted i Danmark. Militaire, som have fast Qvarteer i Sognet, blive altsaa og at optegne blandt Beboerne af den Gaard eller det Huus, hvori de ere indquarterede. Naar en Person, som sædvanligen har sit Hiem i et Huus, er fraværende i Besøg, Forretninger, eller deslige, enten i Landet eller udenlands, med det Forsæt at komme tilbage, f. Ex. om han er tilsoes, tælles han, som henhørende til det Huus, hvorfra han er bortreist, og til hvilket han antages at ville komme tilbage. Har han derimod taget stadigt Ophold andensteds i Danmark, f. Ex. som Discipel ved en Skole eller Studerende ved Universitetet, som Soldat i stadig Garnisonstjeneste, eller som Tyende, og deslige, da tælles han alene paa det Sted hvor han saaledes har taget Bopæl. (De som hensidde i Strafanstalter eller Arrester tælles alene paa disse sidste Steder og ikke som hørende til de Huse, hvorfra de ere bortførte.)
6. Det løbende og ikke det opfyldte Alders Aar anføres, f. Ex. ved nyfødte Børn skrives 1, og ved den, som er i sit 26de Aar 26, og ei 25.

7. Børn som fødes efter den 18de Februar 1834, men førend Tællingen endnu er fuldendt, ansees som ufødte og tælles ikke, hvorimod de Personer, som maatte døe i det Tidsrum fra Tællingens Begyndelse indtil den er fuldendt, tælles som Levende, paa det at af den hele Optælling kan erfares Folkemængdens virkelige Tilstand paa den bestemte Dag.
8. Ligesom Sognepræsten meddeler enhver Skolelærer et Exemplar af de her fremsatte Regler for Folketællingen med det vedtrykte Schema og saamange Blanket-Ark til Listernes Forfattelse, som ansees fornødent, saaledes vilde Sognepræsten ligeledes have at give ham al den videre Veiledning, som maatte behøves, og isærdeleshed indskærpe ham, at iagttage den største Noiagtighed og, hvor det gøres fornødent, betyde Vedkommende, at der, da Hensigten alene er, at tilveiebringe en fuldstændig Oversigt over Statens Befolkning og dens forskellige Bestanddele, ikke er mindste Grund til nogen Tilbageholdenhed. Naar i et Sogn er beliggende en Hovedgaard, kan Sognepræsten, forsaavidt han finder det passende, modtage fra Eieren eller Bestyreren, som da først gøres bekendt med nærværende Regler og Schemaet, en Optegnelse under hans Haand paa de rubricerede Blanquet-Ark over samtlige Personer i de egentlige Hovedgaards-Bygninger, med de øvrige Oplysninger, som i Schemaet ere forlangte, og overlades det da til Sognepræstens Bedømmelse, hvorvidt saadan Optegnelse kan træde i den sædvanlige Optællings Sted, dog at det noie paasees, at intet Huus derved forbigaaes, eller dets Beboere tælles 2 Gange. Paa samme Maade forholdes der, saafremt der i et Sogn skulde være nogen militair Kaserne eller anden offentlig Bygning, hvor Optælling ved Skolelæreren findes mindre hensigtsmæssig, og Optegnelsen derfor maa skee af den, der har Bygningen under sin Bestyrelse. Samtlige Optællings-Lister, der underskrives af de Mænd, som have forfattet samme, sammenhæftes for hvert Sogn og modtages af Sognepræsten.

Regler for Folketællingen i Købstæderne i Danmark

den 18de Februar 1834.

1. Tællingen tager sin Begyndelse den 18de Februar 1834, og fortættes saavidt mueligt uafbrudt hver følgende Dag indtil den er fuldendt.
2. Magistraten lader Optællingen iværksætte ved Rodemesterne, eller andre Byens Bestillingsmænd, som efter den i enhver Kiøbstad giældende Indretning er nærmest til at udføre saadant Arbeide, og tildeles enhver af dem et bestemt District af Byen, hvori han foretager Optællingen. Til Kiøbstaden regnes ogsaa dens Forstæder og øvrige paa dens Grund opførte Boliger.
3. Rodemesteren eller Optælleren gaaer fra Huus til Huus, for, efter Huusfaderens Anviisning og ved hans Hielp, paa det ham meddeelte Papir i de derpaa trykte Rubriker at opskrive alle de Personer, som findes i hver Gaard, hvert Huus, eller hver Beboelses-Leilighed, nemlig deres Navn, Alder, om de ere gifte, ugifte, Enkemænd eller Enker, samt deres Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvei, Stilling i Familien, eller hvad de leve af. Har nogen flere forskellige Næringsveie, anføres han under den, som han opgiver for den vigtigste hvoraf han lever.
4. Under Tællingen regnes Enhver til den Gaard eller det Huus, hvori hen opholder sig om Natten, og medtages Alle, saavel Indlændinge som Udlændinge, af hvad Stand, Køn og Alder de ere, og hvad enten de høre til Familien eller ikke, naar de kun ei have deres faste Hiem et andet Sted i Danmark. Militaire, som have fast Qvarteer i Byen, blive altsaa og at optegne blandt Beboerne af det Huus, hvori de ere indquarterede. Naar en Person, som sædvanligen har sit Hiem i et Huus, er fraværende i Besøg, Forretninger, eller deslige, enten i Landet eller udenlands, med det Forsæt at komme tilbage, f. Ex. om han er tilsøes, tælles han, som henhørende til det Huus, hvorfra han er bortreist, og til hvilket han antages at ville komme tilbage. Har han derimod taget stadigt Ophold andetsteds i Danmark, f. Ex. som Discipel ved en Skole eller Studerende ved Universitetet, som Soldat i stadig Garnisonstieneste, eller som Tyende, og deslige, da tælles han alene paa det Sted, hvor han saaledes har taget Bopæl.

5. Det løbende og ikke det opfyldte Alders Aar anføres, f. Ex. ved nyfødte Børn skrives 1, og ved den, som er i sit 26de Aar 26, og ei 25.
6. Børn, som fødes efter den 18de Februar 1834, men førend Tællingen endnu er fuldendt, ansees som ufødte og tælles ikke, hvorimod de Personer, som maatte døe i det Tidsrum fra Tællingens Begyndelse indtil den er fuldendt, tælles som Levende, paa det at af den hele Optælling kan erfares Folkemængdens virkelige Tilstand paa den bestemte Dag.
7. Ligesom Magistraten meddeler enhver, som Optællingen overdrages, et Exemplar af de her fremsatte Regler for Folketællingen med det vedtrykte Schema og saamange Blanket-Ark til Listernes Forfattelse, som ansees fornødent, saaledes vilde Magistraten ligeledes have at give ham al den videre Veiledning, som maatte behøves, og isærdeleshed indskiærpe ham, at iagttagge den største Nøiagtighed og, hvor det gøres fornødent, betyde Vedkommende, at der, da Hensigten alene er, at tilvejebringe en fuldstændig Oversigt over Statens Befolkning og dens forskiellige Bestanddele, ikke er mindste Grund til nogen Tilbageholdenhed. Naar der i en Kiøbstad findes militaire Kaserner eller andre offentlige Bygninger, hvor Optælling ved Rodemester ansees mindre hensigtsmæssig, modtager Magistraten fra Bygningens Bestyrer, som meddeles et Exemplar af nærværende Regler og det hostrykte Schema, en Optegnelse under hans Haand paa de rubricerede Blanqvæt-Ark over samtlige Personer i de paagældende Bygninger, med de øvrige Oplysninger, som i Schemaet ere forlangte, dog at Magistraten nøie paaseer, at ingen Bygning derved forbigaaes eller dens Beboere tælles 2 Gange. Samtlige Optællingslister, der underskrives hver af den, som har forfattet dem, sammenhæftes for hver Kiøbstad og modtages af Magistraten.

Schema til

Bilag II c.

Tabel over Folkemængden efter Næringsveiene i N Sogn, N Herred eller Birk, N Amt
den 18de Februar 1834.

	Antallet af dem, der enten som Hovedpersoner, eller som Fuld- mægtige, Comp- toirbetiente, Svende eller Drenge, høre til hver Klasse.	Koner og Børn, Tyende, Avlsfolk og Andre, der forsørges af hver Klasse, uden at henhøre under den første Rubrik.
1. Geistlige Embedsmænd, Kirkebetiente og Lærerstanden (Under Lærerstand anføres ikke alene Alle, der ere ansatte som Profes- sorer eller Lærere ved de høiere Underviisnings-Anstalter, men ogsaa En- hver, der har en fast Stilling, som Lærer ved en offentlig eller privat, høiere eller lavere Skole, altsaa ikke Huuslærere eller Lærerinder, hvilke tælles sammen med de Familier, i hvilke de ere ansatte, ei heller Time- Informatorer, hvilke nedenfor anføres under 3die Klasse.)	N	N
2. Civile Embedsmænd og Betiente (Herunder henføres ikke blot Kongelige Embedsmænd og Betiente, om de end ikke have nogen fast Lønning, f. Ex. Procuratorer, Landmaalere, men ogsaa Enhver, der har en fast Ansættelse ved en Commune, Stift- telse eller anden offentlig Indretning, om end i de underordnede Poster, altsaa til Exempel endog Gangkoner ved Hospitaler, Vægtre o. s. v. Derimod medtages ikke de, der blot have en Bestilling, som borgerlig Tyngde, ei heller entledigede eller blot characteriserede Personer.)	N	N
3. Privatiserende Videnskabsmænd, Litterati, egentlige Kunstnere, Studenter eller Andre, som forberede sig til en videnskabelig Examen og de som leve af Time-Informationer (Herunder ogsaa Læger, der, uden at have nogen fast Ansættelse, leve af at præcisere. Under egentlige Kunstnere henføres f. Ex. Kunstmalere, Kobberstikkere, Billedhuggere, Architecter, Graveurer, Musici, Skue- spillere o. s. v., derimod ikke Laugsmalere, Stenhuggere, Spillemand o. s. v., hvilke anføres under Nr. 10; Pensionairere i en Skole eller hos Private anføres i Rubriken Nr. 2 blandt den Klasses Familie, hvortil deres Fader hører, f. Ex. en Kiøbmands Søn under Nr. 11.)	N	N
4. Officierer og Embedsmænd ved Landmilitaire-Etaten (Herunder ogsaa Auditeurer, Regimentsqvarttermestere, militaire Chi- rurger, Søe- og Krigscommissairer, militaire Proviant- og Magazinfor- valtere o. s. v., men ikke entledigede eller blot characteriserede Personer.)	N	N
5. Dito ved Sømilitaire-Etaten	N	N
6. Underofficierer og Soldater (De virkelig tjenstgiørende, ikke derimod permitterede eller annecterede, der tælles blandt de Næringsklasser, hvortil de høre. Under Nr. 4 og 6 indbefattes ikke de, som gjøre Tjeneste ved Borgercorpsen.)	N	N
7. Matroser (Holmens Mandskab eller faste Stok og andre virkelig tjenstgiørende, men ikke Coffardi-Matroser, der høre til Nr. 9, eller blot Enroullerede, der tælles blandt de Næringsklasser, hvortil de høre.)	N	N
8. De som leve af Jordbrug (Herunder saavel de større som mindre Jordbrugere, endog Huusmænd, naar disse fornemmeligen leve af deres Jordlod, saa og Forpagtere, For- valtere o. s. v.)	N	N
9. De som have deres Næring af Søn (saasom: Skippere, Søfarende, Fiskere, Færgfolk, Præmmand, Lodser, o. s. v.)	N	N
10. De som leve af Producters Forædling eller Forarbeidning, eller den industrielle Klasse (Herunder alle Fabrikantere, Professionister og Haandværkere, Brænde- viinsbrændere, Bryggere, Møllere, de som leve af Syening o. s. v.)	N	N
11. De som leve af Handel og Varers Omsætning (Herunder indbefattes ikke alene de egentlige Handlende, en gros eller en detail, men ogsaa Handels-Commissionairer, Vexelerere, Marskandisere, Vognmænd, Herbergerere, Giæstgivere, Spiseværter, Værtshusholdere, Kromænd o. s. v.)	N	N
12. Pensionister, Kapitalister og de som leve af deres Midler (Herunder henføres ogsaa de, som leve af en Hæving i et Kloster, af en Aftagt eller deslige.)	N	N
13. Dagleiere (Forsaavidt de ikke høre under en anden Klasse, f. Ex. paa Landet til de under Nr. 8 anførte Huusmænd, der fornemmeligen leve af deres Jordlod.)	N	N
14. Almissenydende (Herunder ogsaa de som forsørges i Hospitaler. Antallet af Almisse- lemmerne maatte stemme med Fattigcommissionernes Optegnelser.)	N	N
15. Slaver, eller Andre, som ere hensatte i Strafanstalter (Arrestanter henføres derimod til de Nærings-Klasser, hvortil de ellers høre.)	N	N
16. Andre som ikke drive bestemt Næring	N	N
Nota 1. Naar der i en Kiøbstad eller et Landsbysogn Ingen findes, som hører til en eller anden af de Klasser, der ere anførte i dette for Kiøbstæderne og Landet fælleds affattede Schema, hvilket især- delesh ofte vil være Tilfældet med Nr. 4, 5, 6, 7 og 15, kunne saadanne Klasser aldeles forbigaaes i Tabellen. 2. Dersom Nogen ved Tabellens Udarbeidelse skulde have Tvivl om, til hvilken Klasse den Vedkommende skulde henføres, ønskes i en Anmærkning anført: under hvilken Klasse de, om hvilke der saaledes tvivles, foreløbigen ere opførte.		
Summa . . .	N	N

Schema til Bilag II d.
Tabel over Folkemængden efter Næringsveiene i N Kiøbstad den 18de Februar 1834.

	Antallet af dem, der enten som Hovedpersoner, eller som Fuldmægtige, Comptoirbetiente, Svende eller Dreng, høre til hver Klasse.	Koner og Børn, Tyende, Avlsfolk og Andre, der forses af hver Klasse, uden at henhøre under den første Rubrik.
1. Geistlige Embedsmænd, Kirkebetiente og Lærerstanden (Under Lærerstanden anføres ikke alene Alle, der ere ansatte som Professorer eller Lærere ved de høiere Underviisnings-Anstalter, men ogsaa Enhver, der har en fast Stilling, som Lærer ved en offentlig eller privat, høiere eller lavere Skole, altsaa ikke Hauslærere eller Lærereinder, hvilke tælles sammen med de Familier, i hvilke de ere ansatte, ei heller Time-Informatorer, hvilke nedenfor anføres under 3die Klasse.)	N	N
2. Civile Embedsmænd og Betiente (Herunder henføres ikke blot Kongelige Embedsmænd og Betiente, om de end ikke have nogen fast Lønning, f. Ex. Procuratorer, Landmalere, men ogsaa Enhver, der har en fast Ansættelse ved en Commune, Stiftelse eller anden offentlig Indretning, om end i de underordnede Poster, altsaa til Exempel endog Gangkoner ved Hospitaler, Vægttere o. s. v. Derimod medtages ikke de, der blot have en Bestilling, som borgerlig Tyngde, ei heller entledigede eller blot characteriserede Personer.)	N	N
3. Privatiserende Videnskabsmænd, Litterati, egentlige Kunstnere, Studenter eller Andre, som forberede sig til en videnskabelig Examen og de som leve af Time-Indformationer (Herunder ogsaa Læger, der, uden at have nogen fast Ansættelse, leve af at praktisere. Under egentlige Kunstnere henføres f. Ex. Kunstmalere, Kobberstikkere, Billedhuggere, Architecter, Graveure, Musici, Skuespillere o. s. v., derimod ikke Laugsmalere, Steenhuggere, Spillemand o. s. v., hvilke anføres under Nr. 10; Pensionairer i en Skole eller hos Private anføres i Rubriken Nr. 2 blandt den Klasses Familie, hvortil deres Fader hører, f. Ex. en Kiøbmands Søn under Nr. 11.)	N	N
4. Officierer og Embedsmænd ved Landmilitaire-Etaten (Herunder ogsaa Auditeurer, Regimentsquartiermestere, militaire Chirurgur, Søe- og Krigscommissairer, militaire Proviant- og Magazinforvaltere o. s. v., men ikke entledigede eller blot characteriserede Personer.)	N	N
5. Difo ved Søemilitaire-Etaten	N	N
6. Underofficierer og Soldater (De virkelig tjenstgjørende, ikke derimod permitterede eller annecterede, der tælles blandt de Næringsklasser, hvortil de høre. Under Nr. 4 og 6 indbefattes ikke de, som gjøre Tjeneste ved Borgercorpsen.)	N	N
7. Matroser (Holmens Mandskab eller faste Stok og andre virkelig tjenstgjørende, men ikke Coffardi-Matroser, der høre til Nr. 9, eller blot Enroulerede, der tælles blandt de Næringsklasser, hvortil de høre.)	N	N
8. De som leve af Jordbrug (Herunder saavel de større som mindre Jordbrugere, endog Huusmænd, naar disse fornemmeligen leve af deres Jordlod, saa og Forpagtere, Forvaltere o. s. v.)	N	N
9. De som have deres Næring af Søen (saasom: Skippere, Søfarende, Fiskere, Færgfolk, Prammand, Lodser o. s. v.)	N	N
10. De som leve af Producters Forædling, eller Forarbejdning, eller den industrielle Klasse (Herunder alle Fabrikantere, Professionister og Haandværkere, Brændeviinsbrændere, Bryggere, Møllere, de som leve af Syning o. s. v.)	N	N
11. De som leve af Handel og Varers Omsætning (Herunder indbefattes ikke alene de egentlige Handlende, en gros eller en detail, men ogsaa Handels-Commissionairer, Vexelerere, Marskandisere, Vognmænd, Herbergerere, Gjæstgivere, Spiseværter, Værtshusholdere, Kromænd o. s. v.)	N	N
12. Pensionister, Capitalister og de som leve af deres Midler (Herunder henføres ogsaa de, som leve af en Hæving i et Kloster, af en Aftægt eller deslige.)	N	N
13. Dagleiere (Forsaavidt de ikke høre under en anden Klasse, f. Ex. paa Landet til de under Nr. 8 anførte Huusmænd, der fornemmeligen leve af deres Jordlod.)	N	N
14. Almisenyðende (Herunder ogsaa de som forses i Hospitaler. Antallet af Almisselemmerne maatte stemme med Fattigcommissionernes Optegnelser.)	N	N
15. Slaver, eller Andre, som ere hensatte i Strafanstalter (Arrestanter henføres derimod til de Nærings-Klasser, hvortil de ellers høre.)	N	N
16. Andre som ikke drive bestemt Næring	N	N
Nota 1. Naar der i en Kiøbstad eller et Landsbysoqn Ingen findes, som hører til en eller anden af de Klasser, der ere anførte i dette for Kiøbstæderne og Landet fælleds affattede Schema, hvilket især-delesh ofte vil være Tilfældet med Nr. 4, 5, 6, 7 og 15, kunne saadanne Klasser aldeles forbigaaes i Tabellen. 2. Dersom Nogen ved Tabellens Udarbejdelse skulde have Tvivl om, til hvilken Klasse den Vedkommende skulde henføres, ønskes i en Anmærkning anført: under hvilken Klasse de, om hvilke der saaledes tvivles, foreløbigt ere opførte.		
Summa . . .	N	N

Tabel over Folkemængden

Bilag II e.

den 1ste Februar 1840

i Sogn

Herred eller

Birk,

Amt.

Efter Næringsvejene.

	a.	b.	c.	d.
	Hovedperso- nerne eller de, der selv- stændigen- drive den Haandtering eller udøve den Nærings- vei, der hører under hver Klasse.	De Medhiel- pere, Fuld- mægtige, Comptoirbe- tiente, Sven- de, Dreng- e eller faste Arbejdere, der directe beskæftiges i den vedkom- mende Næ- ringsvei.	De under Klassen hø- rende Tyende (hvortil og regnes Avls- folk).	Koner og Børn, forsaa- vidt de sidste ikke henhøre under Rubri- ken b, saa- velsom Andre (saasom Huslærere og Lærer- inder, Slægt- ninge etc.), der forsørges af Klassen.
1. Geistlige Embedsmænd, Kirkebetiente og Lærer- standen				
(Under Lærerstandens anføres ikke alene Alle, der ere ansatte som Professorer eller Lærere ved de høiere Under- visnings-Anstalter, men ogsaa Enhver, der har en fast Stil- ling som Lærer ved en offentlig eller privat, høiere eller lavere Skole, altsaa ikke Huslærere eller Lærerinder, hvilke tælles sammen under Rubriken d med de Familier, i hvilke de ere ansatte, ei heller Time-Informatorer, hvilke nedenfor anføres under 3die Klasse. Personelle Capellaner, forsaauidt de ikke paa eget An- og Tilsvar bestyre et Sognekald, samt Skole-Hjelpelærere anføres under Rubriken b.)				
2. Civile Embedsmænd og Betiente				
(Herunder henføres ikke blot Kongelige Embedsmænd og Betiente, om de end ikke have nogen fast Lønning, f. Ex. Procuratorer og Landmaalere, men ogsaa Enhver, der har en fast Ansættelse ved en Commune, Stiftelse eller anden offentlig Indretning, dog saa at de, som ere fast ansatte i underordnede Poster, t. Ex. Gangkoner ved Høspitaler, Væg- tere o. s. v. anføres under Rubriken b. Derimod medtages ikke de, der blot have en Bestilling som borgerlig Tyngde, ei heller entledigede eller blot characteriserede Personer.)				
3. Privatiserende Videnskabsmænd, Litterati, egent- lige Kunstnere, Studenter eller Andre, som forbe- rede sig til en videnskabelig Examen, og de, som leve af Time-Informationer				
(Herunder ogsaa Læger, der uden at have nogen fast An- sættelse, leve af at practisere; ligeledes examinerede Dyr- læger. Under egentlige Kunstnere henføres f. Ex. Kunst- malere, Kobberstikkere, Billedhuggere, Architecter; Gra- veurer, Musici, Skuespillere o. s. v., derimod ikke Laugsmalere, Steenhuggere, o. s. v., hvilke anføres under Nr. 10. Pen- sionairer i en Skole eller hos Private anføres i Rubriken d blandt den Klassens Familie, hvortil deres Fader hører, f. Ex. en Kiøbmands Søn under Nr. 11.)				
4. Officierer og Embedsmænd ved Landmilitair-Etaten (Herunder ogsaa Auditeurer, Regimentsquartiermestere, militaire Chirurger, Krigscommissairer, militaire Proviant- og Magazinforvaltere o. s. v., men ikke entledigede eller blot characteriserede Personer.)				
5. Dito ved Sømilitair-Etaten				
6. Underofficierer og Soldater				
(De virkelig tjenstgiørende, ikke derimod permitterede eller annecterede, der tælles blandt de Næringsklasser, hvor- til de høre. Under Nr. 4 og 6 indbefattes ikke de, som gjøre Tieneste ved Borgercorpsen.)				
7. Matroser:				
a) som høre til Haandværksklassen				
b) som gjøre anden Tjeneste				
(Holmens Mandskab eller faste Stok og andre virkelig tjenstgiørende, men ikke Coffardi-Matroser, der høre til Nr. 9, eller blot Enroullerede, der tælles blandt de Nærings- klasser, hvortil de høre.)				

Fortsættelse af Tabellen.

	a.	b.	c.	d.
	Hovedperso- nerne eller de, der selv- stændigen- drive den Haandtering eller udøve den Nærings- vei, der hører under hver Klasse.	De Medhjel- pere, Fuld- mægtige, Comptoirbe- tiente, Sven- de, Dreng- e eller faste Arbejdere, der directe beskæftiges i den vedkom- mende Nær- ringsvei.	De under Klassen hø- rende Tyende (hvortil og regnes Avls- folk).	Koner og Børn, forsaa- vidt de sidste ikke høre under Rubri- ken b, saa- velsom Andre (saasom Huuslærere og Lærer- inder, Slægt- ninge etc., der forsørges af Klassen.
8. De, som leve af Jordbrug				
(Herunder saavel de større som mindre Jordbrugere, endog Huusmænd, naar disse fornemmeligen leve af deres Jordlod, Forpagtere, Forvaltere, Gartnere, og deslige anføres i Rubriken b.)				
9. De, som have deres Næring af Sæh				
(saasom: Skippere, Søfarende, Fiskere, Færgfolk, Pram- mænd, Lodser o. s. v.)				
10. De, som leve af Producters Forædling eller For- arbejdning, eller den industrielle Klasse, nemlig:				
Bagere				
Bryggere (Øl)				
Brændeviinsbrændere (privilegerede)				
Bødkere				
Farvere og Trykkere				
Garvere og Felberedere				
Glarmestere				
Grovsmede og Kleinsmede				
Huilmænd				
Jernstøbere				
Kniplingsfabrikanter				
Kulsviere				
Kurvemagere				
Lysestøbere				
Malere				
Muurmestere				
Møllere (Meel- og Gryn)				
— (Olie)				
— (Papir-)				
— (Valke-)				
— (Bark-)				
— (Krudt-)				
— (Riis-)				
Pottemagere				
Reebslagere				
Rokkedreiere				
Sadelmagere				
Skibs- og Baadebyggere				
Skomagere				
Skrædere				
Slagtere				
Snedkere				
Sæbesydere				
Tegl- og Kalkbrændere				
Træskomagere og andre her ellers ikke nævnte Træarbejdere				
Tømmermestere				
Uhrmagere				
Uldbindere (hvis Hovednæringskilde er Uldbinding)				
Vævere				
Andre Fabrikanter, Professionister og Haandværkere (Enhver henregnes til det Fag, hvorefter han fornemmelig lever, uanset om dertil udfordres Bevilling eller ikke.)				
11. De, som leve af Handel og Varers Omsætning, nemlig:				
Gæstgivere og Kromænd				
Høkere og Marketendere				

Fortsættelse af Tabellen.

	a. Hovedperso- nerne eller de, der selv- stændigen drive den Haandtering eller udøve den Nærings- vei, der hører under hver Klasse.	b. De Medhiel- pere, Fuld- mægtige, Comptoirbe- tiente, Sven- de, Dreng eller faste Arbeidere, der directe beskæftiges i den vedkom- mende Nær- ringsvei.	c. De under Klassen hø- rende Tyende (hvortil og regnes Avls- folk).	d. Koner og Børn, forsaa- vidt de sidste ikke høre under Rubri- ken b., saa- velsom Andre (saasom Huslærere og Lærer- inder, Slæg- tinge etc.), der forsørges af Klassen.
Kniplingshandlere				
Landkræmmere				
Heste- og Qvægghandlere				
Strømpehandlere				
Andre Handlende				
12. Pensionister, Capitalister og de, som leve af deres Midler (Herunder henføres ogsaa de, som leve af en Hæving i et Kloster, af en Aftægt eller deslige).				
13. Dagleiere (Forsaauidt de ikke høre under en anden Klasse, f. Ex. til de under Nr. 8 anførte Huusmænd, der fornemmelig leve af deres Jordlod.)				
14. Almissenydende (Under de Almissenydende indbefattes ogsaa de, som forsørges i Hospitaler, om end disse er Stiftshospitaler, men i sidste Tilfælde anføres her tillige inden Linien Antallet af de Lemmer i Stiftshospitalet, der ikke vedkomme Communen, at udgiøre Antallet af de øvrige Almisselemmer, forsaauidt de fornemmeligen leve af Almissen, og de ikke blot erholde et Tilskud til deres Underhold, som de fornemmeligen drage fra et andet Erhverv, under hvis Klasse de da blive at henregne, maatte forresten stemme med Fattigcommissionernes Optægnelser.)				
15. De, som ere hensatte i Strafanstalter, nemlig: Mandkion under 25 Aar — imellem 25 og 50 Aar — over 50 Aar Qvindekion under 25 Aar — imellem 25 og 50 Aar — over 50 Aar				
16. Arrestanter: a) som udstaae Straf i Fængsel: Mandkion under 25 Aar — imellem 25 og 50 Aar — over 50 Aar Qvindekion under 25 Aar — imellem 25 og 50 Aar — over 50 Aar b) som ere hensatte til Varetægt: Mandkion under 25 Aar — imellem 25 og 50 Aar — over 50 Aar Qvindekion under 25 Aar — imellem 25 og 50 Aar — over 50 Aar				
17. Andre, som ikke drive bestemt Næring				
Summa				

Foranstaaende 3 Tabeller ere saaledes forfattede af

Regler

for

Forfattelsen af Sogne Tabellerne over Folkemængden.

[Paa Bagsiden af den S. 311—313 trykte Tabel, hvis to første Afdelinger (1) om Alder, Køn og ægteskabelig Stilling, 2) om Religionsbekendelse ikke ere optrykte i Bilagsafdelingen.]

1. Saasnart Sognepræsten har modtaget Optællingslisterne, underkaster han dem et saa nøiagtigt Eftersyn som muligt, for at forvisses om, at ingen Gaard og intet Huus er forbigaaet, og at Optællingen har været fuldstændig, samt at de forlangte Oplysninger ere meddeelte nøiagtigt, saavidt dette af Sognepræsten kan bedømmes. Opdager han nogen Mangel derved, lader han samme uopholdeligen afhjelpe.
2. Efter Optællingslisterne forfatter Sognepræsten dernæst, summarisk og uden Navnes Anførsel, Tabellerne Nr. 1 og 3 over hvert af hans Sognes Folkemængde, og, forsaavidt et Landdistrikt er henlagt til en Kiøbstædkirke, da tillige særskilt over dettes Folkemængde. Til Lettelse ved dette Arbeide ere Blanqvetter til Tabellerne her aftrykte, saa at Rubrikerne blot behøve at udfyldes. Dette kan beqvemmost skee paa den Maade, at man, ved at gennemgaae Optællingslisterne, strax for hver Person sætter en Streg (der, for at vinde Plads, kan anbringes først vertikalt og siden horizontalt, f. Ex. $\begin{array}{|c|c|} \hline \square & \square \\ \hline \end{array} = 12$) eller en Prik $\begin{array}{|c|c|} \hline \cdot & \cdot \\ \hline \end{array} = 18$) eller et andet Mærke i de vedkommende Rubriker i et Exemplar af Blanqvetterne, hvorefter man ved Sammentællingen af disse Mærker, har det Tal, der horer til hver Rubrik. Til den Ende uddeles for hvert Sogn 3 Exemplarer af Blanqvetterne, hvoraf det ene kan benyttes til deri at anbringe Mærkerne, og de to andre til Tallene, nemlig eet som Concept, til Opbevaring i Præstens Embedsarkiv, og det andet til Originalen, der indsendes. Dersom enkelte Rubriker i Blanqvetten ikke kunne rumme alle Mærkerne, maatte saadanne Rubrikers Mærker fortsættes paa et særskilt Stykke Papir. Nøiagtigheden i Henseende til, at ingen Person er forbigaaet i Tabellerne Nr. 1 og 3 viser sig derved, at det summariske Beløb saavel af Optællingslisterne som af hver af disse 2 Tabeller maa være det samme.
3. Det er ikke anseet passende i Optællingslisterne at lade antegne ved hver Person af hvad Religionsbekendelse han er, da det for-

holdsviis ikkun ere faa, der ei høre til den herskende Kirke. Antallet af de fremmede Religionsbekiendere i et Sogn vil Sognepræsten formeentligen let paa anden Maade kunne faae opgivet, saa at Tabellen Nr. 2 derefter kan udfyldes, og dersom der ere andre end de i Tabellen benævnte, saasom: Memnoniter, Anglikanere, o. s. v., tilføies de i den dertil aabnede Plads i Tabellen.

4. Ingen Person antegnes i Tabellen Nr. 3 paa flere end eet Sted, men Enhver anføres under den Klasse, hvortil hans Hovednæring hører. Saaledes anføres den Huusmand med Jord, som meest lever af Dagleie, under Nr. 13; lever han derimod fornemmelig af et Haandværk, henføres han under Klassen Nr. 10; lever han meest af Fiskeri, Søfart o. desl., sættes han under Nr. 9, og kun naar han drager sin Hovednæring af sin Jordlod, anføres han under Nr. 8.
5. Enker, som fortsætte deres Mænds Næringsbrug, eller have anden særlig Næringsvei, regnes som Hovedpersoner og sættes i Rubriken Litr. a. Deres Sønner eller Andre, som forestaae Driften, anføres derimod i Rubriken Litr. b.
6. Dersom Hustruer særskilt drive en anden Næringsvei end deres Mænd, optages de som Hovedpersoner i Rubriken a under den Klasse, hvortil deres Næringsvei hører, og udgaae da af Rubriken d. Dette gjelder ikke om de Hustruer, der alene ved Huusfid, saasom ved Syening, Spind eller Strikning, erhverve et Bidrag til Bestridelsen af Familiens Udgifter, da de desuagtet, ligesom Børn, der ere i samme Tilfælde, henføres under Rubrikken d.
7. Da det er af Interesse at vide hvormange Personer der directe beskæftiges i hver Næringsvei eller Haandtering, sættes de i en Familie hiemmeværende Børn i Rubriken b, naar de arbeide som Comptoirister, Svende eller Dreng hos Forældrene, hvorimod de, naar de blot forrette Tyende-Giærning, forblive i Rubriken d.
8. Blot fordi det i Optællingslisterne ikke er anført hvoraf en Person lever, henregnes samme derfor ikke strax til Klassen Nr. 17, men nærmere Undersøgelse anstilles, om ikke den Paagiældende kan indbefattes under nogen af de øvrige Klasser. Saaledes henføres f. Ex. den fraskilte Hustrue, der fornemmelig lever af den Understøttelse, hendes Mand giver hende, til Mandens Klasse under Rubriken d, men dersom hun har sit Hovedunderhold af Haandgiærning, under Klassen Nr. 10 eller 13, efter Arbeidets Beskaffenhed, o. s. v.

9. Naar Blanqvetterne ere udfyldte for hvert Sogn, og, hvor et Landdistrikt er henlagt til en Kiøbstædkirke, da tillige særskilt for dette, blive de, tilligemed Optællingslisterne, hvorefter Tabellerne ere forfattede, at tilstille Distriktets Provst, som, naar han intet ved dem finder at erindre, og efter at han isærdeles har forvisset sig om, at det summariske Beløb af Optællingslisterne, samt af Tabellerne Nr. 1 og 3 stemmer, da ellers Feilen først af Sognepræsten maa berigtiges, indsender dem tilligemed de udfyldte Blanqvetter og Optællingslisterne for hans egne Sogne, paa eengang for hele hans Provsti med en Fortegnelse over Sognene, men uden at Sogne-Tabellerne behøve at sammenføres i en Provsti-Tabel, directe til den Kongelige Commission for det statistiske Tabelværk i Kiøbenhavn, hvilket maa være skeet i det seneste inden Udgangen af Juni Maaned 1840.

Tabellerne for København og Købstæderne 1840

vare væsentlig indrettede med samme Inddeling som i ovenstaaende Tabel for Landdistrikterne, dog med særlig stærk Specificering af Grupperne Industri og Handel. Disse Grupper indeholdt nemlig følgende Rubrikker:

De som leve af Producters Forædling eller Forarbeidning, eller den industrielle Klasse.

Bagere.	Huilmænd.	Rokkedreiere.
Barberer.	Hørsvingere.	Sadelmagere.
Blikkenslagere.	Jernstøbere.	Seil-, Flag- og Compas-
Blytækkere.	Instrumentmagere (physi-	magere.
Bogbindere.	ske og mekaniske).	Seildugsfabrikører.
Bogtrykkere.	— (musikalske).	Skibs- og Baadebyggere.
Bryggere (Øl).	Kalkbrændere.	Skomagere.
— (Edike).	Kammagere.	Skorsteensfeiere.
Brændeviinsbrændere og	Kandestøbere.	Skrædere.
Destillateurer.	Klædefabrikører og Over-	Slagtere.
Bundtmagere.	skærere.	Snedkere.
Bødkere.	Knapmagere.	Steenhuggere.
Børstenbindere.	Kniplingsfabrikanter.	Stivelsesfabrikører.
Bossemagere.	Kobbersmede.	Stolemagere.
Chocoladefabrikører.	Kobbertrykkere.	Strømpefabrikører.
Dreiere (Kunst).	Kurvemagere.	Sukkerraffinadeurer.
Farvere og Trykkere.	Lakfabrikanter.	Sværdfeiere.
Fiermagere.	Lysetøbere.	Sæbesydere.
Filehuggere.	Malere (ikke Kunstmalere).	Syening, Spinden og Strik-
Fiskebeensfabrikører.	Muurmestere.	ning (de som fornemme-
Forgyldere.	Møllere (Meel- og Gryn-).	lig leve deraf).
Garvere og Felberedere.	— (Olie-).	Teglbrændere.
Giørtlere.	— (Valke-).	Tobakspindere.
Glarimestere.	— (Bark-).	Træskomagere.
Glaspuistere og Glasfabri-	— (Krudt-).	Tømmermestere.
kanter.	— (Riis-).	Uhrmagere.
Grovsmede, Kleinsmede	Naalemagere.	Vognfabrikører.
og Nagelsmede.	Papirfabrikanter.	Vævere (Bomulds- og Lin-
Guldslagere og Guldtræk-	Parykmagere, Friseurer og	ned-).
kere.	Haarskjærere.	Andre industrielle Næ-
Guldsmede.	Possementmagere.	ringsveie, som ikke i
Hanskemagere.	Pottemagere.	det foregaaende ere
Hattemagere.	Reebslagere.	nævnte.

De som leve af Handel og Varers Omsætning.

Grosserere.	Iernkræmmere.	Silke- og Klædekræmmere.
Kiøbmænd, som driver	Isenkræmmere.	Skibsklarerere.
fuldstændig Kiøbmands-	Kniplingshandlere.	Trakteurer, Giestgivere,
handel.	Læderhandlere.	Kromænd, Værtshuus-
Høkere og Smaahandlere.	Lærredshandlere.	holdere, The-, Kaffe- og
Mæglere (Skibs- og andre).	Materialister.	Ølskænkere.
Apothekere.	Meel- og Grynhandlere.	Tømmerhandlere.
Boghandlere.	Meubelhandlere og Mar-	Urtekræmmere.
Conditore.	skandisere.	Viinhandlere.
Frugt- og Vildthandlere.	Modehandlere.	Vognmænd, Hyrekudske
Galanterihandlere.	Papirhandlere.	og Hesteudlejere.
Glashandlere.	Porcellains- og Pottehand-	Andre Handlende.
Hørkræmmere.	lere.	

Væsentlig samme Inddeling fulgtes 1845, dog med lidt færre Rubrikker.

(Skemaets Forside).

Bilag III. Schema til Tabeller over Ægtevielser,

A. Tabel over Ægtevielser.	1. Ægteviiede Par					2. Blandt de Ægteviiede vare:						3. Af Enke- mændene indtraadte i		
	Ungkarle med Piger	Ungkarle med Enker	Enkemænd med Piger	Enkemænd med Enker	Summa ægteviiede Par	Reformerte		Catholiker		Af mosaisk Troessamfund		2det Ægteskab	3die Ægteskab	4de Ægteskab eller derover
						Mandk.	Qvindek.	Mandk.	Qvindek.	Mandk.	Qvindek.			
N. Stift, N. Herred, N. og N. Sogne.														

- Anmærkninger. 1. Saavel denne som de følgende Tabeller kunne, hvor 2 eller flere Sogne høre under eet Pastorat, bysogn, i hvilket Tilfælde hvert anføres for sig; og regnes lige med Landsbysogne saadanne Forresten lægges altid det borgerlige Aar og ikke Kirkeaaet til Grund for Beregningen.
2. I nærværende Tabel A. indbefattes Rubrikkerne No. 2, 3 og 4 ligeledes under Rubriken No. 1, og af Enkemænd og Enker i 1ste Rubrik maa stemme med Antallet i den 3die og 4de Rubrik. Disse
3. Naar lovlig Skilsmisse har fundet Sted, ansees de Adskilte som Enkemænd eller Enker.
4. Naar Vielse, efter Bevilling, er foretaget af uvedkommende Præst, anføres den ikkun af den Præst.

B. Tabel over Fødte.	1. Fødte Dødf. ikke medregnede				2. Dødfødte				3. Summa af No. 1 og 2 af hvert Kiøn		4. Sum- ma af begge Kiøn	5. Tilfælde, hvori der har været		6. Blandt de Fødte vare :					
	Ægte		Uægte		Ægte		Uægte		Twillinger	Trillinger		Refor- merte		Catho- liker		Af mo- saisk Troes- sam- fund			
	Mand- kiøn	Qvinde- kiøn	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.				Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.
N. Stift,																			
N. Herred,																			
N. og N. Sogne																			

- Anmærkninger. 1. Da det, naagtet de ved Forordningen af 30te Mai 1828, §§ 7, 9 og 12, foreskrevne Anmeldelser, maaskee i mange Tilfælde vilde være vanskeligt kortfattet et Aars Udlob med Nøiagtighed at opgive Antallet af de i det foregaaende Aar Fødte, medtages her alene de i Aarets Løb Døbte, om de end virkelig ere fødte i det foregaaende Aar; hvoraf da og følger, at de i det paagældende Aar Fødte forbigaaes, som ikke i samme Aar ere døbte. Kun hvad de Dødfødte (under hvilke alene indbefattes de, som komme til Verden efter den syvende Maaned af Svangerskabet) og de Børn angaaer, der fødes levende uden at opleve deres Daab, paasees nøie, at de optælles blandt de Fødte i det Aar, hvortil deres Fødsel hører.
2. Dersom Tiirlinger forekomme, maatte en særskilt Rubrik derfor tilføies No. 5.

Fødte og Døde i N. N. Sogn i Aaret 18 . (Kancelli-Cirk. af 8de Decbr. 1835.)

4.				5.													
Af Enkerne indtraadte i				De ægteviede Pars Alder													
2det Ægteskab	3die Ægteskab	4de Ægteskab eller derover	paa 25 Aar og derunder	Mænd paa 25 Aar og derunder med Hustruer			Mænd imellem 25 og 35 Aar incl. med Hustruer			Mænd imellem 35 og 50 Aar incl. med Hustruer			Mænd over 50 Aar med Hustruer			Summa af hele Rubriken No. 5	
				imellem 25 og 35 Aar incl.	imellem 35 og 50 Aar incl.	over 50 Aar	imellem 25 og 35 Aar incl.	imellem 35 og 50 Aar incl.	over 50 Aar	imellem 25 og 35 Aar incl.	imellem 35 og 50 Aar incl.	over 50 Aar	imellem 25 og 35 Aar incl.	imellem 35 og 50 Aar incl.	over 50 Aar		

dog i det samme Herred, udarbejdes for disse samlede, med mindre det ene er et Kiøbstæds- og det andet et Lands-Districter, der vel ere henlagte til Kiøbstædkirker, men uden at høre til Kiøbstædernes eller deres Forstæders Grund.

er det en Selvfølge, at det summariske Beløb af Rubrikerne No. 1 og 5 maa stemme med hinanden, og at Antallet 2 sidstnævnte Rubriker udfyldes ikke for Aaret 1835, men derimod for hvert følgende Aar.

hvem det egentlig tilkom at forrette Vielsen.

C. Tabel over Ægteviede og Døde i hver Maaned.	1.	2. Døde													
	Ægte- viede Par	Dødfødte				10 Aar og derunder (Dødfødte ubereg- nede)		Imellem 10 og 25 Aar incl.		Imellem 25 og 50 Aar		Over 50 Aar		Summa Døde	
		Ægte		Uægte											
		Mand- kion	Qvinde- kion	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.	Mk.	Qk.
		Januar													
Februar															
Marts															
April															
Mai															
Juni															
Juli															
August															
September															
October															
November															
December															
Summa															

Anmærkning. Det summariske Beløb af de Ægteviede maa stemme med Rubriken No. 1 i Tabellen A., af de Dødfødte med Rubriken No. 2 i Tabellen B., og af de Døde i det Hele med Tabellen D.

(Skemaets Bagside).

D. Tabel over Døde efter Alderen.	Mandkiøn																								
	Under 1 Aar, Dødfødte iberegnet	Mellem 1 og 3 Aar incl.	3 og 5 Aar	5 og 10 Aar	10 og 15 Aar	15 og 20 Aar	20 og 25 Aar	25 og 30 Aar	30 og 35 Aar	35 og 40 Aar	40 og 45 Aar	45 og 50 Aar	50 og 55 Aar	55 og 60 Aar	60 og 65 Aar	65 og 70 Aar	70 og 75 Aar	75 og 80 Aar	80 og 85 Aar	85 og 90 Aar	90 og 95 Aar	95 og 100 Aar	100 og 105 Aar	105 og 110 Aar	Over 110 Aar
N. Stift, N. Herred, N. og N. Sogne .																									

E. Tabel over Døde efter ægteskabelig Stilling m. v.	1. Blandt de Døde vare:									
	gifte		ugifte		Enke- mænd	Enker	Til- sammen	Reformerte		
	Mandkion	Qvindekion	Mandkion	Qvindekion				Mandkion	Qvindekion	
N. Stift,										
N. Herred,										
N. og N. Sogne . .										

Anmærkning. Det samlede Beløb af Rubriken

Qvindekjøn																										Sum- ma af begge Kjøn
Sum- ma	Under 4 Aar, Dødfødtte iberegnete	Mellem 1 og 3 Aar incl.	3 og 5 Aar	5 og 10 Aar	10 og 15 Aar	15 og 20 Aar	20 og 25 Aar	25 og 30 Aar	30 og 35 Aar	35 og 40 Aar	40 og 45 Aar	45 og 50 Aar	50 og 55 Aar	55 og 60 Aar	60 og 65 Aar	65 og 70 Aar	70 og 75 Aar	75 og 80 Aar	80 og 85 Aar	85 og 90 Aar	90 og 95 Aar	95 og 100 Aar	100 og 105 Aar	105 og 110 Aar	Over 110 Aar	Sum- ma
																									</	

No. 1 maa stemme med Tabellen **D.**

